

EKONOMICKÝ ÚSTAV ČSAV

EKONOMICKÉ VĚDY V SOCIALISTICKÝCH ZEMÍCH

Redakční kruh řídí

Antonín Chyba

1-2/1982

Pro vnitřní potřebu

TEORIE NEDOSTATKOVÉ EKONOMIKY

II.

KORNAI, JÁNOS

Přeloženo z anglického originálu Economics of Shortage, Stockholm, Institute of International Economic Studies 1979, kapitola 13 - 16, strana 513 - 719.

O B S A H

PŘEHLED HLAVNÍCH SYMBOLŮ A GRAFICKÉ

ÚPRAVY TISKU 7

KAPITOLA 13

HOSPODÁŘSKÁ ORGANIZACE : ROZPOČTOVÉ

OMEZENÍ A ZISK 9

KAPITOLA 14

HOSPODÁŘSKÁ ORGANIZACE : CITLIVOST

(REAGOVÁNÍ) NA CENU 44

KAPITOLA 15

CENOVÁ TVORBA V OBLASTI MEZI ORGANIZACEMI

(MEZIPODNIKOVÉ CENY) 87

KAPITOLA 16

MZDY 118

PŘEHLED HLAVNÍCH SYMBOLŮ A GRAFICKÉ ÚPRAVY TISKU

a = koeficient vstupu,

c = náklady,

d = poptávka,

g = spotřeba,

p = cena,

P = cenový index,

q = volnost,

s = nabídka,

t = čas,

u = zásoby výstupu,

v = zásoby vstupu,

w = tření , frikce,

x = výroba,

y = obchod , obrat,

z = nedostatkovost,

β = stupeň měkkosti či tvrdosti rozpočtového omezení,

ζ = parametr tuhosti, nepružnosti, rigidity,

k = stupeň využití kapacit,

μ = sklon k nucené substituci,

ρ = parametr odporu,

τ = doba opožďení.

Symboly reálných čísel jsou psány normálně (c, p, q, w, β atd.),

symboly vektorů zdvojenou kurzivou ($\underline{c}, \underline{p}, \underline{q}, \underline{w}, \underline{\beta}$ atd.).

Hvězdička (*) naznačuje normální hodnotu proměnné, čepička

($\wedge$) nad symbolem naznačuje horní mez.

KAPITOLA 13

HOSPODÁŘSKÁ ORGANIZACE : ROZPOČTOVÉ OMEZENÍ A ZISK

13. 1. ÚVOD

V první části knihy jsme se několikrát zmínili o úloze rozpočtového omezení jako určujícího činitele chování hospodářské organizace. Část II zahajuje podrobným zkoumáním rozpočtového omezení a zisku organizace, protože z toho odvozené závěry poslouží zároveň za základ toho, co hodláme říci o cenách, mzdách a financích.

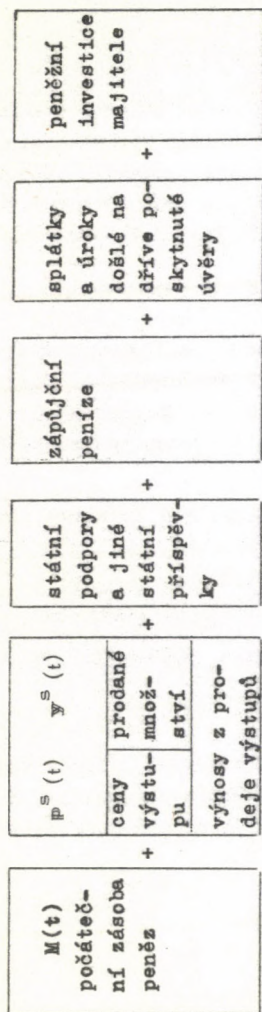
V oddílech 13.2 - 13.6 nebudeme pokračovat v našich definicích a myšlenkách ve vztahu k historicky realizovaným systémům. Otázka vlastnictví organizace se ponechává otevřenou. Takto vyvinuté analytické nástroje budou použity v oddílech 13.7 - 13.19 k popisu různých forem socialistického a kapitalistického hospodářství.

Nakonec poslední oddíl se zabývá obecnými otázkami teorie a dějin ekonomického myšlení.

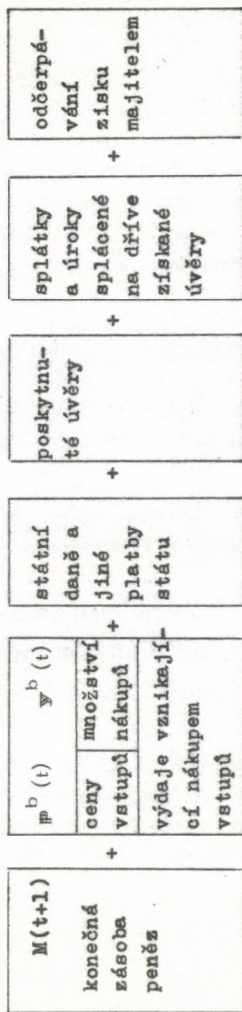
13. 2. FINANČNÍ ROZVAHA A ROZPOČTOVÉ OMEZENÍ HOSPODÁŘSKÉ ORGANIZACE : VZÁJEMNÉ ÚČET- NÍ VZTAHY

Dříve uvedená formulka (2.3) určila význam rozpočtového omezení. Nyní o tom budeme mluvit hlouběji a podrobněji, i když nebudeme zase zacházet do příliš drobných popisů peněžního a daňového systému.

P ř í j m y

P l a t y

1) Většina položek rozvahy se předkládá jen slovní formou.

Symbolů je použito pouze pro ty proměnné, na něž se budeme později odvolávat.

Pro tuto chvíli předpokládáme, že hospodářská organizace má j e d i n o u finanční rovnováhu a s ní zároveň i jediné rozpočtové omezení. Peníze nejsou "oznámkovány" tak, aby tu byla jedna "pokladnička", z níž se platí pouze mzdy, jiná pro výdaje na investice a tak dále. Jakmile jsou peníze jednou v držení hospodářské organizace, mohou se vydat na cokoli.

Z toho plyne, že nerozeznáváme mezi výdaji hospodářské organizace na investice a výdaji na běžnou výrobu. Jak investice, tak i běžná výroba trvale vyžadují nákup vstupů za peníze.

F i n a n č n í r o z v a h a hospodářské organizace na jisté období (např. na den) je znázorněna na schématu 13.1.

Formulka (13.1) mluví za sebe a vysvětlení potřebují jen dvě položky. Jednou z nich je M , zásoba peněz. Ta zhruba odpovídá kategorii M_1 v monetární teorii: je to zásoba peněz, kterou hospodářská organizace disponuje přímo a ihned, ať již ji drží v hotovosti nebo jako bankovní vklad kdykoli odvolatelný. Zásoba méně likvidních aktiv se v rozvaze neobjevuje, nýbrž v příslušných úvěrových operacích figuruje jen z m ě n a zásob (to jest tok).

Protože jsme otázku vlastnictví zatím nechali otevřenou, zůstává otevřenou i otázka, kdo může do hospodářské organizace investovat peníze a jakým způsobem závisejí investice na možnosti odčerpávání zisku. V případech, kde vlastníkem je stát, ve skutečnosti dvě položky na straně "Příjmy" ("státní podpora" a "peněžní investice vlastníka") spadají v jedno.

Finanční rozvaha (13.1) je účetní shodností ex post, která vždy platí. To však neznamená, že hospodářská organizace je vždy solventní. Jestliže např. nezaplatí za dodané zboží přesto, že podepsala s prodávajícím smlouvu, odebírá ho fakticky na úvěr. Ale shodnost rozvahy platí, protože položka "zápůjční peníze" neobsahuje pouze úvěry poskytnuté dobrovolně věřitelem, nýbrž i úvěr vynucený porušením smlouvy o platbě.

Protože každá proměnná finanční rozvahy (13.1) je ne-negativní, platí tato nerovnost:

$$\boxed{\begin{array}{l} \text{Celkové platby} \\ \text{v t-tém období} \end{array}} \cong \boxed{\begin{array}{l} M(t) \\ \text{počáteční zásoba} \\ \text{peněz} \end{array}} + \boxed{\begin{array}{l} \text{Celkové příjmy} \\ \text{v t-tém období} \end{array}} \quad (13.2)$$

Abychom se vyhnuli opakování nebudeme o příjmech a platech v nerovnosti mluvit podrobně; je možno je vyčíst z formule (13.1). Nerovnost (13.2) je agregátním rozpočtovým omezením hospodářské organizace. Přídavné jméno "agregátní" naznačuje, že celkové příjmy hospodářské organizace omezují celkové platby.²⁾ Protože to bylo odvozeno ze shodnosti, je zřejmé, že rozpočtové omezení v této obecné formě je vždy platné.

-
- 2) Kdykoli použijeme výrazu "rozpočtové omezení" bez určení, znamená to vždy agregátní omezení. Chceme-li hovořit o rozpočtovém omezení v užším smyslu (např. rozpočtové omezení výdajů na investice nebo omezení výplat mezd), vždy určíme blíže, co máme na mysli.

13. 3. TVRDÉ ROZPOČTOVÉ OMEZENÍ: ČISTÝ PŘÍPAD

Za jakých okolností vyjadřuje nerovnost (13.2) nikoli pouhý účelní vztah, který platí ve všech případech, nýbrž omezení skutečně omezující chování a svobodu činnosti hospodářské organizace? Toto nastává, když proměnné nerovnosti nesmí být schopny brát na sebe libovolné ne-negativní hodnoty; jejich oblast musí být omezena nejen omezeními proveditelnosti v reálné oblasti, ale i vnitřními pravidly řídící oblasti, jejím institucionálním uspořádáním a pravidly chování mikroorganizací. V dalším budeme toto institucionální uspořádání analyzovat.

Nejdříve prozkoumáme čistý případ tvrdého rozpočtového omezení. Určíme pět podmínek, jejichž splnění zaručuje tvrdost omezení. Předkládáme teoretickou konstrukci: ve skutečnosti některá z podmínek není nikdy dokonale splněna. Vysvětlíme to v dalších oddílech.

Podmínka 1-H. Vnější ceny. Vektor kupních cen pro vstupy $\mathbf{p}^b$ a vektor prodejních cen pro výstupy $\mathbf{p}^s$ je hospodářské organizaci dán. Hospodářská organizace je příjemcem cen, nikoli jejich tvůrcem. Z tohoto hlediska není důležité, kdo cenu určuje: atomizovaný tržní proces, který jeden kupující či prodávající není schopen ovlivnit; prodávající, který je mocnější než naše organizace pokud jde o určení prodejní ceny, nebo kupující, který je mocnější při určování prodejní ceny; nebo státní úřad. Může to být kdokoli; hlavním bodem zůstává to, že naše hospodářská organizace nemůže cenu ovlivnit.

Podmínka 2-H. Daňový systém je tvrdý. Neznamená to, že daně jsou vysoké, nýbrž že se přísně dodržují tyto zásady:

- a) Naše hospodářská organizace nemůže ovlivnit formulaci daňových pravidel (zákonů, předpisů); jsou pro ni určena exogeně.
- b) Daňový systém spojuje daně s různými objektivně pozorovatelnými a měřitelnými kritérii.
- c) Hospodářská organizace nemůže získat žádné individuální a mimořádné výjimky.
- d) Uložená daň se v předepsaných lhůtách vybírá bezpodmínečně.

Podmínka 3-H. Žádné státní příspěvky zdarma. Stát neposkytuje žádné příspěvky ke krytí běžných výdajů a nedává zdarma příspěvky na investice.

Podmínka 4-H. Žádný úvěr. Všechny nakupované vstupy $p^b y^b$ se musí platit výhradně hotově. Úvěr mezi hospodářskými organizacemi nesmí být získán ani dohodou s prodávajícím, ani porušením kontraktu, selháním při splatnosti, které by dodavateli vnutilo postavení věřitele. Ani se úvěr nedá získat z žádného jiného zdroje.

Podmínka 5-H. Žádné vnější finanční investice. Naše argumentace nezahrnuje založení hospodářské organizace, totiž otázku, jak došlo k počáteční finanční investici do hospodářské organizace. Uvažujeme pouze o existujících hospodářských organizacích. Podmínka 5 říká: vlastníci mohou z hospodářské organizace čerpat zisk. Učiní-li tak ale, nemohou jej již do hospodářské organizace znovu investovat.

Podmínky 4-H a 5-H je možno plně uspokojit jen v abstraktním případě přísně stacionárního hospodářství.

Podmínky 1-H až 5-H ukládají proměnným, nacházejícím se na finanční rozvaze hospodářské organizace (13.2), omezené chování ex ante. V případech, kde tato omezení se přísně dodržují, bude (13.2), jež shrnuje jejich účinek, skutečně omezovat svobodnou volbu hospodářské organizace; rozpočtové omezení se stane tvrdým omezením chování ex ante.

Zkoumejme nyní důsledky těchto pěti podmínek.

Jak se tvrdost rozpočtového omezení projevuje? (Budeme opět k pořadovým číslům připisovat písmeno H).

D ů s l e d e k (i-H): P ř e ž i t í . Přežití hospodářské organizace je závislé výhradně na výnosech z prodeje a na nákladech vstupů. Jsou-li krátkodobě náklady vstupů vyšší než příjmy, může hospodářská organizace využít zásoby peněz M na krytí ztráty a může se vzdát čerpání zisku. Jestliže se ale plně vzdala čerpání zisku a vyčerpala svoji zásobu peněz, a ztráta stále zůstává nepokryta, musí snížit svoje výdaje. Méně vstupů vede k menšímu výstupu, příjmy se sníží a nakonec se hospodářská organizace stane insolventní a udělá úpadek. T v r d é r o z - p o č t o v é o m e z e n í j e f o r m o u e k o n o m i c - k é h o p ř i n u c e n í : p ř í j m y z p r o d e j ů a n á k l a d y v s t u p ů j s o u p r o h o s p o d á ř - s k o u o r g a n i z a c i o t á z k o u ž i v o t a a s m r t i .

D ů s l e d e k (ii-H): R ů s t . Technický pokrok a růst hospodářské organizace, jež vyžadují investice, závisejí na stejných faktorech. F i n a n č n í z d r o j e p o t ř e b n é k n á k u p u d o d a t e č n ý c h v s t u p ů n u t n ý c h p r o e x p a n z i h o s p o d á ř s k é o r g a n i z a c e s e v y t v á ř e j í v ý h r a d n ě v n i t ř n í a k u - m u l a c í u v n i t ř h o s p o d á ř s k é o r g a n i - z a c e .

D o s l e d e k (iii-H): C e n o v é p ř i z p ů s o b e - n í . Protože ceny jsou dány exogenně, hospodářská organizace se musí přizpůsobovat cenám. V zásadě se přizpůsobení musí provádět reál - n ý m i č i n y , p ř e d e v š í m z v ý š e n í m n e b o s n í ž e n í m v ý r o b y n e b o z m ě - n o u s t r u k t u r y v s t u p u a v ý s t u p u . T y t o z m ě n y j s o u v n i t ř n í v ě c í v y r á b ě j í c í t o v á r n y a n e j s o u t e d y p ř í m o p r o p o j e n y s c e n a m i . O t o v í c e j s o u a l e s n í m í p r o p o j e n y n e p ř í m o , a t o n á k u p y v s t u p u y^b , k t e r ý u m o ž ň u j e z m ě n u v ý r o b y , s t e j n ě j a k o p r o d e j e m v ý s t u p u y^s ,

jenž je umožněn změnami ve výrobě.

Při přizpůsobování může hospodářské organizaci pomáhat dvojice vnitřních finančních proměnných: může použít zásoby peněz M a může snížit nebo zastavit čerpání zisku. Zásoba peněz se ale dá vyčerpat a čerpání zisku se dá snížit jen na nulu. Hospodářská organizace nemůže manévrovat využitím vnitřních finančních zdrojů. Nakonec tedy nezbyvají jiné způsoby než přizpůsobení reálných činů.

V těch podmínkách není cena pouhým "signálem", který hospodářská organizace pozoruje při řízení své reálné činnosti podle své libosti a nepotřebuje pozorovat, pokud se jí tak zlíbí. Musí ho pozorovat, protože jinak nebude schopna se vyvíjet ani rozšiřovat a dokonce může udělat úpadek.

Zde můžeme zcela opomenout vlastnosti cen. "Optimální" či "neoptimální" ceny, "rovnovážné" či "nerovnovážné" ceny - z hlediska tvrdosti rozpočtového omezení zde nejsou žádné rozdíly. Význam má jen to, že ceny nejsou na hospodářské organizaci závislé a že v případě tvrdého omezení se jim hospodářská organizace musí přizpůsobit.

Důsledek (iv-H): Nejistota. Hospodářská organizace se na svých rizicích s nikým nepodílí. Sama nese důsledky vnějších okolností stejně jako vlastních činů.

Protože ceny jsou exogenní, mohou hospodářské organizaci přinést katastrofu nebo štěstí. V každém případě to bude pro hospodářskou organizaci vlastní štěstí či neštěstí. Je-li to neštěstí, nikdo jí z něho nepomůže; je-li to štěstí, nikdo jí nesebere výsledky.

Důsledek (v-H): Poptávka hospodářské organizace. Výše uvedené důsledky v sobě zahrnují, že poptávka hospodářské organizace po vstupech je konečná. Je těsně závislá na nákupní ceně vstupů p^b a na běžném a očekávaném důchodu hospodářské organizace $p^s y^s$.

13. 4. TĚMĚŘ TVRDÁ ROZPOČTOVÁ OMEZENÍ

V každém skutečném hospodářském systému působí několik jevů, které mohou přesunout rozpočtové omezení od čistého případu dokonalé tvrdosti jak byl popsán výše. V další části kapitoly o nich budeme mluvit podrobněji, ale o několika bychom se chtěli zmínit na tomto místě.

1) V důsledku koncentrace výroby vznikají obrovské hospodářské organizace. Jedním ze symptomů jejich moci je to, že se nespokojují úlohou příjemce cen, nýbrž se aktivně účastní cenové tvorby.

2) S tím, jak se rozšiřuje sociální a hospodářská činnost státu, roste zároveň i jeho úloha při přerozdělování finančních příjmů hospodářských organizací.

3) Od chvíle, kdy hospodářské organizace existují, existuje i úvěrová soustava. Hospodářské organizace si navzájem mohou platit i jinak než hotově; rozvíjejí se mezi nimi i vztahy věřitel-dlužník. Hospodářská organizace může získat úvěr z bankovní soustavy.

4) Držitelé peněz mohou peníze investovat - v rámci daných organizačních forem a institucionálních omezení - do zakládání hospodářských organizací anebo rozšiřování existujících hospodářských organizací.

Uvedené jevy v sobě obsahují možnost změkčení rozpočtového omezení. Ale rozsah, ve kterém tato možnost se stane skutečností, závisí na zvláštních rysech daného systému. Dále budeme zkoumat, za jakých podmínek by rozpočtové omezení mělo být aspoň téměř tvrdé navzdory výše uvedeným jevům. (Označení TT za pořadovými čísly podmínek cha-

rakterizuje kvalifikaci "téměř tvrdý"). Výraz "téměř tvrdý" naznačuje, že i když omezení není tak tvrdé jako v teoreticky čistém případě, je tvrdé přibližně. To bude naznačeno d ů s - l e d k y . Rozpočtové omezení je téměř tvrdé, vyvolává-li důsledky (i-H) - (v-H) minulého oddílu. Opět se spokojíme předložením souboru p o s t a č u j í c í c h podmínek; mohou existovat jiné soubory podmínek, které vyvolají důsledky (i-H)-(v-H).

P o d m í n k a 1-TT: C e n o v á t v o r b a v r á m - c í ú z k ý c h m e z í . Některé hospodářské organizace jsou tvůrci cen některých vstupů a výstupů. Při rozhodování o cenách jsou ale omezeny odporem obchodních partnerů a nakonec úrovní celkové poptávky.

P o d m í n k a 2-TT a 3-TT: Ž á d n é s t á t n í p ř e - r o z d ě l o v á n í . Podmínky (2-H) a (3-H) čistého případu musí tu plně platit. Stát nemůže přerozdělovat finanční příjmy hospodářských organizací ani diferenciací daní, ani jinými metodami odebírání zisků, ani podporami či jinými příspěvky.

P o d m í n k a 4-TT: Ú v ě r z a t v r d ý c h p o d - m í n e k . To neznamená, že věřitel požaduje vysoké úroky, ale že při poskytování úvěrů se používá jistých z á s a d , které jsou "ortodoxní" a "konzervativní":

Věřitel (banka atd.) poskytne hospodářské organizaci úvěr jen tehdy, když je plně zaručeno, že hospodářská organizace je schopna ho splatit z výnosů prodeje výstupu. Úvěr je tedy "zálohovým platem".

Převzala-li hospodářská organizace půjčku, musí vždy plnit každý závazek obsažený v dohodě o úvěru: splátky se musí platit včas a musí se přičítat úroky podle dohody. Plnění dohody se vynucuje plnou přísností zákona.

Kupující nemůže nutit prodávajícího k poskytnutí úvěru tím, že bez předběžné dohody prostě nezaplatí za dodané zboží.

Podmínka 5-TT: Vnější finanční investice za tvrdých podmínek. Vnitřní finanční zdroje hospodářské organizace je možno doplňovat peněžními investicemi majitelů. Investicemi se smějí financovat pouze technický pokrok a rozšiřování hospodářské organizace a musejí se vrátit ze zvýšených výnosů. K překonání krátkodobých finančních potíží se nesmí použít žádného vnějšího finančního zdroje.

Chceme se vyhnout opakování. Nová úvaha o tom, co jsme řekli v předcházejícím oddíle přesvědčí čtenáře, že tam uvedené důsledky (i-H) - (v-H) nastanou i v tomto případě. Je ovšem nutno dodat, že není možno zaručit je tak přísně jako v teoreticky čistém případě. Je pravda, že podmínky 2 - 3 se nezměnily: možnost státního přerozdělování je nadále vyloučena. Ale i tak může dojít k potížím při podmínkách 1, 4 a 5. Zabývají se jevy, při nichž není možno učinit prosté prohlášení "ano" či "ne". Můžeme například říci, zda úvěr se poskytuje na základě tvrdých nebo měkkých podmínek. Existuje možnost řady mezipřípadů. Stejná situace je s přijímáním cen a tvorbou cen i s tvrdostí či měkkostí vnějších podmínek financování.

Přechodové případy se budou projednávat v oddíle 13.6. Zde je vynecháme a probereme druhý extrém: měkká rozpočtová omezení.

13. 5. MĚKKÁ ROZPOČTOVÁ OMEZENÍ

Kdy můžeme říci, že rozpočtové omezení se stalo zcela měkkým, to jest neomezuje ex ante svobodu volby hospodářské organizace? Projdeme pěti podmínkami, o nichž se mluvilo v předešlém oddíle. (tentokrát budeme psát po řadovém čísle písmeno M). Jediná podmínka, nebo možná i jediná částka, stačí ve skutečnosti k tomu, aby omezení učinila měkkým, ač obvyčně

působí několik podmínek najednou.

P o d m í n k a 1-M: C e n o v á t v o r b a . Většina hospodářských organizací není příjemcem ceny, nýbrž tvůrcem ceny. Pro většinu hospodářských organizací není cena exogenní.

Teoreticky by to mohlo být na obou stranách trhu: v cenách vstupů stejně jako v cenách výstupů. V praxi ale změkčují rozpočtová omezení ty druhé. Hospodářská organizace je schopna zvýšení vlastních nákladů vnutit kupujícímu. Může tomu tak být, protože v případě volných kontraktních cen je prodávající silnější než kupující. (Je to např. velký monopolní prodávající, který stojí proti mnoha roztržštěným kupujícím. Nebo může existovat chronická nedostatkovost a proto může diktovat cenu.) Nebo může vykonávat na cenu vliv, protože cenu sice určuje administrativní cenový úřad, ale hospodářská organizace může na úřední rozhodování vykonávat silný vliv.

Konečně trvalé vnucování všech nákladů na účet kupujícího je umožněno skutečností, že celková poptávka v peněžním vyjádření není přísně omezena, nýbrž více či méně pasívně se přizpůsobuje zvyšování úrovně nákladů.

V dalších kapitolách se k několika rysům tohoto problému ještě vrátíme.

P o d m í n k a 2-M: D a ň o v á s o u s t a v a j e m ě k k á. Několik jejích charakteristických projevů jsou tyto:

- a) určování pravidel zdanění je ovlivňováno hospodářskou organizací;
- b) hospodářská organizace může dostat vyjimku nebo odklad jakožto individuální přizeň; a
- c) daně se nevybírají přísně.

P o d m í n k a 3-M: S t á t n í p ř í d ě l y z d a r m a. Hospodářská organizace je může získávat formou různých zvýhodnění:

- a) příspěvky na investiční výdaje bez závazku návratnosti;

- b) trvalé podpory průběžně vyplácené jako náhrada za trvalou ztrátu nebo za účelem podpory nějaké činnosti pro dlouhé období; a
- c) příležitostné neopakované podpory vyvažující příležitostnou ztrátu nebo k povzbuzení zvláštní činnosti.

Podmínka 4-M: Úvěrová soustava je měkká. Nedrží se "ortodoxních" a "konzervativních" zásad.

Hospodářská organizace dostane úvěr i když neexistuje plná záruka, že je schopna splatit jej podle splátkového plánu z výnosů vlastních prodejů. Úvěr není přísně "zálohovým platem"; jeho poskytnutí není v těsné souvislosti s očekávanou výrobou a odbytem.

Hospodářské organizaci je dovoleno, aby neplnila svoje splátkové povinnosti, k nimž se zavázala v dohodě o úvěru. Kromě toho hospodářská organizace v úloze kupujícího vstupů má povoleno odkládat libovolně placení bez předchozí dohody s prodávajícím.

Podmínka 5-M: Vnější finanční investice při měkkých podmínkách. V případě hospodářské organizace ve státním vlastnictví se tento případ nedá odlišit od podmínky 3-M, státních přidělů zdarma. Jevy tohoto druhu je možno pozorovat i u soukromého podniku: majitelé investují peníze do hospodářské organizace z vlastních zdrojů nikoli aby jí vyvíjeli a zvětšovali, nýbrž aby jí pomohli dostat se z finančních potíží.³⁾

Můžeme nyní proti sobě postavit průvodní jevy a přímé důsledky měkkého a tvrdého rozpočtového omezení.

-
- 3) Například rodinný podnik v potížích, který se majitelé snaží ozdravit na účet svého osobního bohatství. To je ovšem omezeno velikostí tohoto bohatství.

D ů s l e d e k (i-M): P ř e ž i t í . Přežití hospodářské organizace nezávisí jen na tom, zda je trvale schopna pokrýt náklady spojené s jejími nákupy vstupů z výtěžku prodeje. I když první trvale převyšují druhé, může to být vyrovnáváno daňovými výjimkami, státními podporami, úvěrem atd. Rozdíl mezi výnosy z výroby a výrobními náklady n e n í o t á z k o u ž i v o t a a s m r t i .

D ů s l e d e k (ii-M): R ů s t . Technický pokrok a růst hospodářské organizace nejsou závislé výhradně na tom, zda je schopna získat finanční zdroje na investice z v n í t ř n í finanční akumulace (ať již ze zásoby peněz, t.j. z úspor z předešlého zisku, nebo pomocí tvrdých investičních půjček, které se musí později splácet z vlastních příjmů). Finanční zdroje potřebné ke koupi dodatečných vstupů pro rozvoj a rozšiřování mohou být zajištěny státem formou podpor zdarma nebo měkkých investičních úvěrů.

D ů s l e d e k (iii-M): P ř i z p ů s o b e n í c e - n á m . Hospodářská organizace není nucena za každých okolností se přizpůsobovat cenám, a to ze dvou příčin.

Buď se rozpočtové omezení změkčilo následkem dříve uvedené podmínky I-M. Hospodářská organizace není příjemcem ceny, nýbrž tvůrcem ceny. Vezměme si například případ, že je schopna ovlivňovat prodejní cenu vlastního výrobku. Nemusí se moc starat o relativní ceny vstupů. Ať se mění sebevíc, bude schopna přizpůsobit prodejní cenu vlastních výrobků tak, aby kryly zvýšení nákladů.

I když tento faktor není účinný a hospodářská organizace je příjemcem ceny, není přesto nucena přizpůsobit se cenám pomocí změny struktury vstup-výstup. I když nebere ohled na ceny a utrpí následkem toho ztrátu, je možno ji kompenzovat prominutím daně, státní podporou, odložením splátky na úvěr, poskytnutím zvláštního úvěru za měkkých podmínek a tak dále.

Přežití a růst hospodářské organizace nezávisí na cenách. Hospodářská organizace bere ohled na ceny když se jí to zlíbí a nebere ho, když se jí to nelíbí. V druhém případě může přesto přežít a dokonce se i rozšiřovat.

Hospodářská organizace může reagovat na změnu cen svou reálnou činností, to jest vhodnou změnou své struktury vstup-výstup. To změní reálné množství nakoupených vstupů (y^b) stejně jako reálné množství prodejů (y^s) a tím ovlivňuje finanční situaci hospodářské organizace. Ale hospodářská organizace může reagovat i jinak. Může se snažit ovlivnit ceny p^b a p^s , jakož i finanční proměnné (daň, státní podpory, podmínky úvěru atd.).

V prvním případě reaguje hospodářská organizace v reálné oblasti, v druhém případě ve sféře řízení. V prvním případě jedná uvnitř továrny, v druhém případě v kanceláři či h ministerstva, daňového úřadu či banky. V prvním případě je hlavním prvkem reagování výroba; přizpůsobení struktury vstupů a výstupů nové situace. V druhém případě jsou hlavními prvky: žádosti, stížnosti a vyjednávání - jinak řečeno pokusy o manipulaci všemi těmi, na nichž závisí slevy na daních, podpory, měkký úvěr a tak dále.

Změkčení rozpočtového omezení nevylučuje první reakci, ale také ji nevynucuje. Zároveň nabízí široké pole, a dokonce pokušení, druhému způsobu reagování.

Důsledek (iv-M): Nejistota. Hospodářská organizace nenese riziko sama, nýbrž podílí se o ně se státem. Vyvinou-li se okolnosti příznivé, nemůže si být jista, že si dodatečný zisk může nechat: pravděpodobně bude odčerpán. Má-li ale smůlu nebo se nemůže podmínkám přiměřeně přizpůsobit, bude pro ni asi možné přesunout důsledky na někoho jiného: na kupujícího zvýšením ceny; na věřitele; a především na stát.

Finanční situace hospodářské organizace a její rozpočtové omezení trpí dvojnásobnou nejistotou. Jedním druhem nejistoty je ta, jež existuje pro každou hospodářskou organizaci (i tu se tvrdým rozpočtovým omezením): ceny a trhy jsou nejisté. Kromě toho vzniká nejistota i trvalým přerozdělováním finančních příjmů hospodářské organizace. Není schopna přesně předvídat, kolik si od ní stát vezme a kolik jí poskytne.

D ů s l e d e k (v-S): P o p t á v k a o r g a n i z a c e .
V důsledku výše jmenovaných faktorů se p o p t á v k a h o s -
p o d á ř s k é o r g a n i z a c e p o v s t u p e c h
s t á v á t é m ě ř n e n a s y t i t e l n o u . Není zá-
vislá ani na nákupní ceně jejích vstupů p^b , ani na běžném a
očekávaném důchodu hospodářské organizace $p^s y^s$. Může čekat,
že dříve či později bude schopna pokrýt svoje náklady vynalože-
né na vstupy; a nestačí-li na to její výnosy z prodeje výstupů,
bude moci krýt náklady z vnějšího finančního zdroje.

Koneckonců měkké rozpočtové omezení neváže hospodářskou organizaci v její činnosti v reálné oblasti, totiž výrobě a ob-
chodě. N a r o z d í l o d t v r d ě h o j e m ě k k é
r o z p o č t o v é o m e z e n í n e s c h o p n e f u n -
g o v a t j a k o e f e k t i v n í o m e z e n í c h o -
v á n í , a l e e x i s t u j e j e n j a k o ú č e t n í
v z t a h .

13. 6. ZÁKLADNÍ SITUACE A VŠEOBECNÉ CHOVÁNÍ

V předešlých oddílech jsme uvažovali o faktorech, které
činí rozpočtové omezení hospodářské organizace tvrdším nebo měk-
čím. Tyto faktory vykonávají vliv na život hospodářské organi-
zace na submikrourovni, prostřednictvím milionů základních udá-
lostí. Dochází k objektivním událostem, které jsou rozhodující-
mi orgány hospodářské organizace v n í m á n y subjektivně.

Ty jsou ovlivňovány nejen vlastními zkušenostmi, nýbrž i pozorováním jiných organizací. Nakonec všechny ty zkušenosti vytvářejí očekávání. Tvrdost nebo měkkost rozpočtového omezení odráží to, co vedoucí pracovník hospodářské organizace očekává pro budoucnost. Čím víc očekává, že existence a růst hospodářské organizace budou záviset výhradně na výrobních nákladech a výnosech odbytu, tím více bude brát ohled na rozpočtové omezení a tedy tím tvrdší bude omezení. A čím méně očekává, že tomu tak bude, čím nevážněji bude brát omezení, tím se bude stávat omezení měkkým.

Jak jsme upozorovali již dříve, výsledkem je, že omezení nemusí na sebe brát jen jedinou ze dvou různých hodnot: buď tvrdé, nebo měkké. Ze dvou důvodů existují i mezistupně. Především některý z rozhodujících může sám očekávat mezihodnoty. Za druhé v rámci téhož systému se očekávání různých rozhodovatelů mohou lišit; někteří očekávají tvrdší rozpočtové omezení, jiní měkkí.

Existují však tendence, vedoucí k jednotným a krajním očekáváním. Dochází-li dostatečně často k události, jež dává vznik dojmu měkkého rozpočtového omezení a jeho četnost překročí jistou kritickou hodnotu, vyvine se "veřejné mínění", které považuje omezení za měkké.

Stupeň tvrdosti rozpočtového omezení je pozorovatelný a měřitelný. Protože je to velmi složitá skupina jevů, nedá se popsat jediným základním ukazatelem. Dá se měřit jen řadově, několika ukazateli zároveň. Označme vektor ukazatelů tvrdosti rozpočtového omezení písmenem β . Podle dohody o notaci, kterou jsme dosud dodržovali, mělo by $\beta_1 = 0$ označovat stav jevu popsaného i-tým ukazatelem odpovídajícím dokonalé tvrdosti omezení. Čím bude omezení měkkí, tím vyšší bude kladná hodnota ukazatele.

Některé ukazatele se mohou zakládat na subjektivním pozorování: očekávání manažerů hospodářských organizací

týkající se faktorů, jež ovlivní jejich finanční postavení a úlohu finančního postavení pro určení jejich volby činnosti je možno zjišťovat pomocí rozhovorů. Metoda rozhovorů je nezbytná, a to přes nejistoty s ní spojené, protože může zajistit důležité podklady pro posouzení situace.

Můžeme odvozovat stupeň tvrdosti rozpočtového omezení podle důsledků tvrdosti nebo měkkosti omezení. (Viz v předcházejícím oddíle položky uvedené jako (i) - (v).) Budeme uvažovat o třech různých jevech, jež je možno dobře pozorovat a kvantifikovat pomocí objektivních metod.

Přerozdělování příjmů hospodářské organizace státem. To je možno popsat velkým počtem různých ukazatelů. Jaký je vztah peněz hospodářské organizace odčerpaných z různých titulů v poměru k částce, která byla hospodářské organizaci poskytnuta rovněž pod různými tituly? Jaká je četnost státních zásahů, jimiž se hospodářské organizaci peníze odčerpávají nebo peníze poskytují? Jaký je poměr zásahů ohlášených předem k zásahům, jež nebyly hlášeny a tak dále?

Finanční situace a přežití hospodářské organizace. Jaký je vztah mezi krátkodobou či trvalou ztrátovostí hospodářské organizace a jejím přežitím? Jak časté jsou úpadky a finanční ozdravení; jaké je rozložení úpadků mezi různými typy?

Finanční situace a expanze hospodářské organizace. Jaký je uvnitř hospodářské organizace vztah mezi skutečnými zisky (či ztrátami), které vznikají z rozdílů mezi výnosy a výdaji na jedné straně a investicemi v hospodářské organizaci prováděnými na straně druhé? Toto částečně přesahuje pozorování a měření státního přerozdělování finančního důchodu zmíněné v prvním odstavci.

Jediná událost v každé ze tří skupin výše uvedených jevů se dá popsat víceméně s jistotou. Pozorujeme-li ale hospodářství

jako celek, jsou to s t o c h a s t i c k é události. Při měření se musíme snažit o s t a t i s t i c k ý p o p i s , charakterizující jejich pravděpodobné rozložení.

Pozorováním v průběhu delšího období je možno určit n o r - m á l n í s t u p e ň tvrdosti rozpočtového omezení hospodářské organizace v rámci systému pro dané společenské podmínky.

13. 7. POZNÁMKY O KAPITALISTICKÉ A SOCIALISTICKÉ EKONOMICE

Až k tomuto místu naší kapitoly jsme hovořili o rozpočtovém omezení na abstraktní úrovni. Chtěli jsme vypracovat a n a l y - t i c k é n á s t r o j e (koncepce, vztahy příčiny a následků, zásady pro pozorování a měření atd.) pro zkoumání historicky realizovaných specifických systémů. Nyní máme analytické nástroje a pustíme se do úkolu.

Především uděláme několik poznámek o tvrdosti rozpočtového omezení firmy v k a p i t a l i s t i c k é m hospodářství. Rozdíly mezi zeměmi jsou značné. Nicméně při pohledu zpět v průběhu dlouhého období je patrný společný trend.

Normální stupeň tvrdosti omezení se - jak se zdá - posunul: t e n d e n c e s e p o h y b u j e s m ě r e m k e z m ě k - č e n í . Dokonalá tvrdost ve své absolutní čistotě asi nikdy neexistovala, i když kapitalistický systém se dostal do těsné blízkosti tohoto abstraktního krajního bodu, to jest ke stavu $\beta = 0$, a to v devatenáctém století. Úpadek byl skutečný úpadek; firma, která selhala, nedostala pomoc z žádné strany a byla bezohledně rozdracena úspěšnými konkurenty. Symbolem tvrdé soustavy zdanění a úvěru byl komisař prodávající osobní náležitosti zbankrotovaného obchodníka a vězení pro dlužníky. S málo výjimkami (železnice, loďařství, pojišťovny, několik velkých společností zabývajících se koloniálním obchodem) firmy nebyly veliké; ceny

skutečně vznikaly anonymními tržními procesy a tak byly firmě dány exogenně.

Od počátečního období klasického kapitalismu došlo k významným změnám, které posunují stupeň tvrdosti rozpočtového omezení směrem od krajního bodu $\beta = 0$. Ač jsou dobře známy, přece podáme jejich krátký přehled.

Hospodářství se stává vysoce koncentrovaným; zakládají se obrovské korporace. Nejsou již příjemci cen, nýbrž jejich tvůrci. Z hlediska změkčení rozpočtového omezení je to jeden ze základních faktorů. Velká kapitalistická korporace je s to reagovat na změny cen vstupů nikoli přizpůsobením své struktury vstupy-výstupy, nýbrž změnou ceny výstupu na skutečné náklady plus očekávaná přírážka. Svou cenotvornou silou může svoje přežití, svoje zvětšení zaručit téměř "automaticky".

Historická zkušenost obrací pozornost společnosti k zaměstnanosti, a to vidíme nejen u dělníků, kteří nezaměstnaností trpí přímo, nýbrž i u kapitalistů a jiných společenských vrstev. Úpadek není výhradně problémem kapitalistického majitele, protože vždy se dotýká zaměstnanosti. Dělníci ze zavřené továrny jsou propuštěni. Moderní ekonomie prokázala, že existují multiplikační a akcelerační vlivy; každý úpadek snižuje agregátní poptávku a tím ohrožuje zaměstnanost i na jiných místech. Nejsou jí dotčeni pouze vlastníci, nýbrž i odborové svazy a takřka celá společnost nutí stát, aby ohroženou firmu zachránil; mělo by se jí dostat snížení daně, podpory a úvěru se státní zárukou. Záchraná akce někdy na sebe bere podobu znárodnění.

Ochranná státní intervence roste na řadě úseků. Stát chrání domácí společnosti, které zůstaly pozadu v mezinárodní soutěži, je-li jejich výkonnost slabá buď ve vývozu, nebo v substituci dovozu. Z různých sociálně politických důvodů podporuje nerentabilní výrobky a služby.

Růst firmy nezávisí pouze na jejím úspěchu na roztržštěných trzích, nýbrž i na její moci: tlak, který může vyvíjet na svoje obchodní partnery, její spojení s bankami a nikoli jako nejméně důležité rozsah, ve kterém může vykonávat vliv na státní rozhodování, daně, podpory a státní zakázky.

Zásady úvěrování byly změkčeny: uchylují se od "ortodoxních" a "konzervativních" zásad v duchu keynesiánství. Rozpočtový deficit se považuje za přípustný a v jistých podmínkách dokonce za žádoucí. Vyvíjí se "hospodářství přečerpání účtu"⁴⁾: stvoří se peníze, aby se zvýšila poptávka.

Opakujeme, že všechny výše uvedené jevy jsou dobře známe z marxistické literatury⁵⁾ i z děl nemarxistických ekonomů.⁶⁾

-
- 4) Viz Hicks (1974 a, b). V bankovní terminologii je to "přečerpání", například když majitel účtu platí šekem v době, kdy na jeho účtu není dost krytí na tento šek.
- 5) Historická důležitost koncentrace kapitálu byla zdůrazněna poprvé Marxem (1867-1894 a, b) a později hrála důležitou úlohu v myšlenkách Hilferdinga (1910), Lenina (1917) a Luxemburgové (1913). Mezi marxistickými díly o úloze moderního kapitalistického státu viz též práce P. Erdöse (1966, 1971, 1976).
- 6) Cenotvorná úloha, kterou sehrává velká firma, byla poprvé zdůrazněna v literatuře nedokonalé konkurence; výchozími body byly práce Robinsonové (1933) a Chamberlina (1933). Monopolistickou konkurenci popsal pomocí moderního matematického formalismu Nikaido (1975a, 1975b). Velký zájem vzbudila práce Galbraithova (1967, 1970, 1973) o vztahu mezi současnou kapitalistickou korporací a státem.

Základním zdrojem o aktivní státní hospodářské politice prováděné v zájmu plné zaměstnanosti je Keynes (1936a, b); s tím je spojena prokeynesovská a antikeynesovská literatura je hojná. Zvláště je nutno uvést neoliberalistickou školu: Hayek, Friedman a jejich následovníci, kteří - zatímco pociťují nostalgii po klasickém období volného trhu - ostře poukazují na několik aspektů změkčení rozpočtového omezení. (Viz např. Friedman, Hayek a j, 1974; Friedman 1977a; Hayek 1944).

Zde jsme je shromáždili podle jediného kritéria: chtěli jsme naznačit, že všechny tyto procesy přispívají ke změkčení rozpočtového omezení kapitalistické firmy. Dnešní kapitalistická firma nereaguje na okolnosti pouze reálnou činností. Čím je firma větší a mocnější, tím více platí naše poznámka. Firma může ovlivnit vlastní život mnoha jinými způsoby: od stanovení cen až po ovlivňování (interpelace) úřadů.

Pokud jde o tvrdost rozpočtového omezení kapitalistické firmy není možno předložit žádné obecné tvrzení. Normální stupeň tvrdosti je v každé zemi odlišný a závisí na úrovni koncentrace, na hospodářské činnosti státu a na dalších společenských faktorech. Je proměnlivý i uvnitř téže země; je rozdílný pro mocné a pro slabé firmy. Existuje oblast, kde se dá říci, že rozpočtové omezení je stále ještě "téměř tvrdé", a jiné oblasti, kde je "ne příliš tvrdé" či "poněkud měkké" - ač ovšem nikde za kapitalistických podmínek nedosáhlo rozpočtové omezení plné měklosti s automatickou zárukou přežití firmy.

Není úlohou této knihy, aby zkoumala v dalších podrobnostech postavení kapitalistického hospodářství. Zašli jsme v této otázce tak daleko hlavně abychom se vyhnuli deformovaným porovnáním. Lze porovnat teoretické případy: "čistě tvrdý" a "čistě měkký" rozpočet jak jsou definovány na abstraktní úrovni. Nebo můžeme porovnávat jeden reálný systém s jiným reálným systémem. A v takovém případě musíme porovnávat empiricky pozorovatelné chování moderní kapitalistické firmy s chováním, které můžeme též pozorovat empiricky u socialistické hospodářské organizace. Pokud jde o tuto druhou, naše hlavní hypotézy jsou tyto:

- 1) V tradičním socialistickém hospodářství je rozpočtové omezení hospodářské organizace měkké.
- 2) Dílčí decentralizující reforma jako byla maďarská reforma z r. 1968

posunula normální stupeň tvrdosti rozpočtového omezení hospodářské organizace, ale pouze málo. V zásadě zůstalo omezení měkkým.

Tyto hypotézy si vyžadují řádné empirické přezkoušení. Pozorování obsažená v této knize nemají sílu důkazu. Další části kapitoly předkládají spíše zprávu o jistých důkazech, které, jak se zdá, hypotézu (2) podporují.

Nerozebírám hypotézu (1) (tradiční hospodářská organizace). Ale naše pozorování spojené s hypotézou (2) podpoří nepřímo i hypotézu (1).⁷⁾

13. 8. DŮVODY A DŮSLEDKY PŘEROZDĚLOVÁNÍ FINANČNÍCH PŘÍJMŮ HOSPODÁŘSKÉ ORGANIZACE

Při poznámkách o situaci po maďarské reformě hospodářského řízení soustředíme pozornost na státní přerozdělování finančních příjmů hospodářské organizace. Nejdříve hovoříme o finančních záležitostech spojených s běžnou výrobou a později se dostáváme k investicím.

-
- 7) Nepřímý závěr založený na logické zásadě a *fortiori*. Souhlasíme-li, že rozpočet poreformní hospodářské organizace je spíše měkký, potom rozpočet předreformní tradiční hospodářské organizace musí být ještě měkčí.
- 8) Polányi (1944, 1976) považuje redistribuční (přerozdělovací) systém za základní formu organizace sociálně-ekonomické činnosti (společensko-ekonomické činnosti), kterou ve své vlastní terminologii staví proti trhu.

V poreformním systému hospodářského řízení existuje jak trh, tak i přerozdělení státem a jsou spolu propleteny.

Nazýváme hrubým ziskem částku, jež zbývá z příjmů za prodej (odbyt) po odečtení výdajů na vstupy a po řádném splacení dluhů a zaplacení úroků. Tuto částku je nutno použít na krytí daní a jiných platů do státní pokladny; používá se na zvýšení peněžních zásob hospodářské organizace M a v rámci M na zvýšení fondů určených k vlastnímu financování investic jakož i k tomu, čemu jsme v rozvaze říkali "čerpání zisku" (13.1), totiž podílu na zisku pro pracovníky, příspěvky různým sociálním fondům atd. 9)

Pod různými tituly se každé hospodářské organizaci odebírá část hrubého zisku a pod různými jinými tituly dává jiným hospodářským organizacím. Přerozdělování provádějí různé orgány (daňové úřady, celní úřady, cenové úřady, jiné finanční orgány, úřady pro řízení průmyslu a zahraničního obchodu atd.), a to pomocí různých cest toku peněz. Proto se též může stát, že ve chvíli, kdy jeden úřad peníze od hospodářské organizace odčerpává pod jedním titulem, ta samá hospodářská organizace dostává od jiného úřadu peníze pod jiným titulem. (Hospodářská organizace platí daň, ale dostává podporu od zahraničního obchodu). Každopádně konečný výsledek je ten, že podíl hrubého zisku přerozdělovaného z různých titulů všemi těmi cestami je v poměru k celkovému hrubému zisku velmi vysoký; je to při nejmenším více než polovina. 10)

9) Neberu za svou často proměnnou terminologii maďarského obchodního života, nýbrž používám termínů tak, jak byly definovány v této kapitole.

10) V sedmdesátých letech vznikla o tom předmětu bohatá empirická literatura. Pokud jde o finanční podpory hospodářským organizacím a jejich vztah k cenám viz Deáková (1972a, 1972b), (druhé dílo obsahuje vyjimečně bohatý a hodnotný materiál), Bauer (1975a, 1978), Szabó (1977) a Vincze (1971).

V přerozdělování hraje významnou úlohu úvěrová soustava. I po reformě zůstalo bankovníctví přísně centralizováno. Na tomto místě se o tom zmiňujeme pouze pro úplnost, podrobněji se tím budeme zabývat v kapitole 20. 11)

K přerozdělování dochází pomocí několika tisíc různých opatření větší či menší důležitosti, příležitostnou dílčí činností i pravidly, která působí ve větším rozsahu a trvaleji. Každé opatření je možno zdůvodnit nějakým specifickým zdůvodněním. Ale za těmi různými přímými důvody se nacházejí hlubší a obecnější motivace. 12) Aniž bychom se pokoušeli o úplnost, zdůrazníme tři z nich.

Jedním z nejdůležitějších motivů je hledání s t a b i l i - t y, která v sobě obsahuje "stabilizaci" každé hospodářské organizace a dokonce každého pracovního místa. Je nutno pomáhat činnostem, které nejsou rentabilní, nebo aspoň ne dost rentabilní. 13) Výsledek tohoto úsilí je rozporný. Na jedné straně to

11) O úvěrové soustavě viz Tallós (1976, ss. 47-48, 181-182).

12) Autorův článek "Má se podíl na zisku opravit?" (Kornai 1958) upozornil na problém deset let před reformou, po časných zkušenostech vyplývajících ze zavedení podílnictví na zisku.

13) Tuto představu je možno ilustrovat dvěma citacemi. "... nepřímé formy podpory jsou též značné. Na řadě úseků (odvětví, oborů, hospodářských organizací) vyjímá stát z odvodů jisté činnosti nebo požaduje jen snížené placení odvodů z aktiv nebo mezd; nadto poskytuje slevy na dani a nabízí výhodné podmínky pro splácení úvěrů s úroky ... Ač mezi lety 1968 a 1970 došlo ke zúžení oblasti vyjímek, od té doby se vyjímky a slevy neustále zvyšovaly. Hlavním účelem takového přednostního zacházení je udržení činností, které samy o sobě nejsou dost rentabilní" - z knihy ministra financí L. Faluvégiho. (Viz Faluvégi 1977, str. 119).

"Vyjímky z obecných pravidel úvěrování (přednostní zacházení, úpravy atd.), jak pro krátkodobé tak i dlouhodobé úvěry, se poskytují hlavně v případě hospodářských organizací, které dočasně nebo trvale nejsou schopny uspokojit ani průměrné požadavky, anebo v případě těch, kdo se chtějí uvolnit od důsledků neefektivních činností v minulosti" říká Tallós (1975a, b).

podstatně snižuje nejistotu. Mizí úzkost z úpadku organizace: vedoucí ani dělníci se nemusejí obávat bankrotu. Nejen že zaměstnání je zaručeno, nýbrž i skutečné pracoviště. Stát funguje jako všeobecná pojišťovna, která takřka plně kompenzuje každou ztrátu, i když někdy až po jistém dohadování. Na druhé straně je tak velká jistota oslabující. Ve skutečnosti hospodářská organizace vůbec nemusí bojovat o přežití.

Jiným důležitým motivem je přání, aby důchody byly vyrovnány a zajištěny podle zásad socialistické tvorby mezd. Tradiční požadavky socialistického rozdělování jsou tyto: "každému podle jeho práce" a "stejná mzda za stejnou práci". Z těchto požadavků logicky následuje, že rozdíly v důchodech jsou oprávněny jen tam, kde se jeví rozdíl ve výkonu, t. jest v příspěvcích ke společenskému blahu. Na druhé straně jsou neoprávněny všechny rozdíly, je-li jejich zdrojem náhodné štěstí, příznivý nebo nepříznivý vývoj vnějších okolností nezávislých na výkonu. Proč by měli dělníci nějaké továrny trpět, jestliže na světovém trhu poklesly ceny jejich výrobků? Proto zasáhnou-li hospodářskou organizaci potíže, které nejsou výsledkem omylů vedoucích nebo dělníků té továrny, je nutno hospodářskou organizaci kompenzovat. Břemeno "objektivních" potíží nemůže nést hospodářská organizace sama, musí se o ně podílet celá společnost. Logický závěr tohoto postupu myšlení je tento: v každém takovém případě má hospodářská organizace právo na podporu, státní cenový příspěvek nebo úpravu ústředně stanovené ceny. A musí-li se to poskytnout na jednom místě, je nutno odebrat zdroje na místě jiném. Ale to není jediným důvodem ke snižování vyššího důchodu. Cíl vyrovnávání důchodů v sobě vždy obsahuje odsouzení nadměrných důchodů.

Výsledky snahy po rovnosti důchodů jsou rozporné, stejně jako je tomu u výsledků snahy o stabilitu. Na jedné straně to uspokojuje smysl pro spravedlnost u mnohých lidí. Na druhé straně to oslabuje stimulační vliv zisku, cen a nákladů.

Nakonec existuje ještě další možný motiv: p o s í l e n í
d ů l e ž i t o s t i a s p o l e č e n s k é ú l o h y

úřadů provádějících přerozdělování. V případě tvrdého rozpočtového omezení závisí hospodářská organizace ekonomicky na trhu. Na druhé straně posiluje měkké rozpočtové omezení a velkorozměrné přerozdělování finančních důchodů hospodářských organizací administrativní závislost hospodářské organizace na přerozdělovacích úřadech. V tradiční soustavě hospodářského řízení, jak bylo upozorněno v kapitole 3, docházelo mezi ústředními úřady a hospodářskými organizacemi ke smlouvání o plánu. To je nyní nahrazeno smlouváním o přerozdělování: hospodářská organizace s úřady smlouvá, aby od ní vybíraly méně peněz a dávaly jí více.

Přikročíme nyní k pojednání o přerozdělování, spojeném s investicemi; zde se setkáváme s jevy, které se podobají těm, které jsme zkoumali v pojednání o finančních aspektech běžné výroby.

Hospodářská organizace financuje menší část investic z vlastních úspor; finanční zdroje větší části zajišťuje ústřední úvěr a státní investice. Podíl projektů financovaných výhradně z vlastních úspor hospodářské organizace je relativně malý. I když hospodářská organizace jako jeden ze zdrojů využívá vlastního financování, stále ještě potřebuje jako doplňkový zdroj centralizované podpory nebo úvěr.

To vše poskytuje ústřednímu plánování a finančním úřadům velkou úlohu v přerozdělování finančních zdrojů pro investice. Zdá se, že na odvětvové a oborové úrovni existuje kladná korelace mezi rentabilitou odvětví nebo oboru a jeho podílem na investicích nebo mírou růstu investic.¹⁴⁾ Existuje jistá, ale jen slabá, kladná korelace při analýze ve větší desagregaci na úrovni hospodářské organizace.

14) Viz Tallós (1976, ss. 259-270)

13. 9. PROTITENDENCE

I když fungují velmi silné tendence směřující ke změkčení rozpočtového omezení hospodářské organizace, existují i protitendence.

Projevují se částečně v chování ústředních úřadů. Na rentabilnost se bere ohled při nejrozličnějším rozhodování - poskytování úvěru, plánování zahraničního obchodu, při rozhodování o investicích - ne-li jako na primární, tedy aspoň jako na sekundární kritérium. V důsledku reformy důležitost kritéria rentability vzrostla.

Tendence proti změkčování rozpočtového omezení se projevují i uvnitř hospodářské organizace. Nejdůležitějším motivem je v tom směru požadavek nezávěslosti. Žádat o něco nedává dobrý pocit. Podpory, státní podpora cen a příspěvky na investice je možno získat intervencemi; nastává smlouvání a boj o získání fondů, což ředitele často přivede do nepříjemné situace. Cítí, že je na pospas těm, od koho musí dostat peníze. Z toho hlediska není chování představitelů hospodářské organizace jednotné. Někteří jsou tímto poměrem "klienta a patrona" uváděni do rozpaků méně, jiní více. Ti druzí se raději pokoušejí zůstat v rámci rozpočtového omezení než aby ho rozšiřovali. Jinak řečeno jsou omezením více ovlivněni. 15)

-
- 15) Chování hospodářských organizací v různých odvětvích se v jistém rozsahu liší. Odvětví, která v ústřední hospodářské politice požívají prioritu, dostávají slevy a podpory snadněji. Hospodářské organizace odvětví, která jsou dále v pozadí, pociťují, že rozpočtové omezení je tvrdší a mohou tedy být ochotnější šetřit na nákladech.

K silám, které působí proti změkčení rozpočtového omezení, patří hmotné stimuly spojené se ziskem; například prémie vedoucích, podíl osazenstva na zisku, který doplňuje mzdu; a velikost podnikových sociálních fondů může záviset na zisku. Hmotné stimuly působící tímto směrem byly před reformou vyzvedávány méně než po ní.

I když jen příležitostně se stává, že pracuje-li hospodářská organizace s trvalými ztrátami, zahájí se důkladné vyšetřování a potom tak zvaný "proces reorganizace"; vedoucí pracovníci se možná uvolní a jmenují noví. Vědomí, že vážné a trvalé ztráty mohou vést k takovým důsledkům, vykonává zajisté svůj vliv směrem k tvrdosti rozpočtového omezení. 16)

16) Lze se přití o to, nakolik taková reorganizace podkopává pocit jistoty, který jsme v předcházejícím oddíle popsali těmito slovy: vědomí, že přežití hospodářské organizace je zaručeno. Upozorňujeme na to, co bylo řečeno v oddíle 15.6 : vážnost a četnost událostí musí k tomu, aby změnila veřejné mínění, dosáhnout jisté kritické hodnoty. Můj dojem je ten, že v Maďarsku tento stupeň kritické hodnoty nebyl dosažen. Trvalé ztráty nevyvolávají žádný skutečný pocit hrozby. Proto také nevedou k podstatnějšému zvýšení normálního stupně tvrdosti omezení.

K podpoře tohoto mého dojmu postačí jediné porovnání. Cituji z článku amerického týdeníku o Japonsku: "... kombinace pomalého hospodářského růstu, zahraniční konkurence a rychlé zhodnocování yenu se pro mnohé společnosti projevily osudově ... Vloni udělalo úpadek rekordních 18 000 společností ... transformace bude asi bolestná ..." (Nagorski 1978, str. 31). V Maďarsku se sotva která hospodářská organizace dostala do postavení, kterému bychom řekli "finanční krach".

Existence protitendencí nás opravňuje k tomu, abychom formulovali druhou hypotézu takto: reformy na tvrdost rozpočtových omezení zapůsobily jen m á l o .

Vhodná je ještě jedna poznámka k věci. Ty, kdo jsou znalí literatury o reformách, zarazí, že jsme se dotkli řady otázek, které jsou bohatě prodiskutovány v příslušné literatuře. Ale středem pozornosti diskuse o reformě byl v té spojitosti "stimul zisku", kdežto v naší knize se soustřeďujeme na "měkkost rozpočtového omezení". Nestálo by to za zmínku, kdyby šlo pouze o terminologický rozdíl. V tom případě by bylo možno knihu vinit ze zbytečné změny terminologie.

Ale problémem tu není pouhá slovní záměna, nýbrž rozdíl v logice argumentace a v pořadí důležitosti vysvětlujících faktorů. Sám fakt je takový, že majitelé, ředitelé a dělníci hospodářské organizace mají zájem na zvýšení zisku, to však s a m o o s o b ě neurčuje jejich chování. Jsou-li ziskové stimuly spojeny s tvrdým rozpočtovým omezením, zaměřuje se úsilí směrem k reálné činnosti. Kombinace ziskových stimulů s měkkým rozpočtovým omezením umožňuje aspoň stejnou úlohu manipulacím s finančními proměnnými, zvyšování cen, vymáhání státních příspěvků atd.

Rozhodující otázkou ovlivňující situaci socialistického podniku není to, zda osobní podíl ředitele na zisku dosahuje nulu, deset nebo 40 procent jeho platu. Ani není rozhodující podle jaké formule se podíly na zisku rozdělují mezi dělníky nebo jak jsou k zisku propojeny sociální fondy či daň ze zisku. To vše je důležité, ale nikoli z á s a d n ě důležité.¹⁷⁾ V případě tvrdého rozpočtového omezení by ředitel nebyl lhostejný k zisku

17) V článku od Pétera (1967) bylo na to důrazně upozorněno rok před reformou. V úvaze článku byla středem zájmu životaschopnost podniku. "Důvody existence podniku jsou pochybné, není-li rentabilní".

i kdyby jeho osobní podíl byl nulový - protože se ztotožnil s přežitím a rozšířením podniku. To, čemu literatura o reformě říká "stimuly zisku", je v našem argumentu obsaženo, ale až na posledním místě, jako jedna z tendencí účinkujících proti změkčení. Nehledáme pouhou změnu terminologie, nýbrž se snažíme upozornit na skutečnost, že hlavní otázkou - jak v teorii, tak i v praktické hospodářské politice - není skutečná forma stimulu, nýbrž pravidla o přežití a růstu podniku a ve spojitosti s těmi jevy vztah mezi podnikem a státem.

13. 10. MÍSTO ROZPOČTOVÉHO OMEZENÍ V MIKROTEORII

Při analýze rozpočtového omezení jsme se dotkli několika otázek, které vedou k z á k l a d ů m b ě ž n é m i k r o - t e o r i e .¹⁸⁾ Ta vyžaduje jako axiom, aby ekonomický subjekt byl pod rozpočtovým omezením (v naší terminologii je jeho rozpočtové omezení t v r d ě). Použili jsme výrazu axiom proto, abychom naznačili, že teorie nebere ohled na to, zda omezení existuje vůbec a zda ovlivňuje rozhodujícího jako empirické prob-

18) Pionýrem teorie o rozpočtovém omezení je klasická studie Slutského (1915) o chování domácností. Její moderní verze byly vypracovány nejdříve Hicksem (1939a) a Samuelsonem (1945), později splynuly s o b e c n o u t e o r i í r o v n o - v á h y v dílech Arrowa - Debreua (1954), Debreua (1959) a jiných. Kniha od Patinkina (1965) začlenila peníze do modelu obecné teorie rovnováhy.

Výtečným shrnutím teorie obecné rovnováhy je práce Arrowa - Hahna (1971). Pro úvodní přehled viz Samuelson (1948a, b), Henderson - Quandt (1958) a Malinvaud (1972).

lémy. Uveďme v této souvislosti Clowerovu formulaci. 19) Podle jeho názoru není rozpočtové omezení účetní veličinou, nýbrž požadavkem racionálního plánování. "... nikdo, kdo provádí transakce, neplánuje vědomě nákup jednotek libovolné komodity, aniž by zároveň plánoval financování nákupu buď ze ziskových příjmů, nebo z prodeje jednotek nějaké jiné komodity ...". To (tj. existence rozpočtového omezení) "se skutečně dá považovat za základní dohodu ekonomické vědy, ve všech významných směrech příbuznou takovým základním myšlenkám fyzikální vědy jako je druhý zákon termodynamiky...; pokud něco takového nepředpokládáme, nemáme absolutně nic, na čem bychom mohli budovat popis individuálních rozhodovacích procesů."

19) V následující citaci používá Clower (1965) označení "Sayův princip jako synonyma pro existenci rozpočtového omezení. Z citátu jsme tuto větu vypustili, protože se chceme vyhnout historickému a terminologickému zmatku okolo "Sayova principu" a "Sayova zákona". Neuvažujeme zde o tom, zda zákon platí, ať logicky či empiricky. Upozorňujeme jen na labyrint, který kolem toho výrazu vznikl. Podrobnou citací Baumol (1977) prokázal, že ze Sayova díla je možno vyčíst aspoň osm "zákonů" různé formulace a obsahu, jež jsou tak či onak všechny spojeny s tím, čemu se obecně říká Sayův zákon. A my se musíme zmínit o tom, že různí vykladatelé dokonce přidávají k řadě verzí i devátou a desátou jako "Sayova doktrína", "Sayova rovnost" či "Sayova identita".

Clower určitě má pravdu, když říká, že existence rozpočtového omezení je těsně spojena s tím, co se více či méně neurčitě míní pod "Sayovým principem". Jeho terminologie není proto nepodložená. Místo termínu z dějin ekonomického myšlení dáváme ale přednost použití jasně definovaného výrazu "rozpočtové omezení".

Clower je velmi pesimistický v domněnce, že - pokud nepřijmeme existenci rozpočtového omezení jako axiomatické východisko - neexistuje nic, na čem bychom mohli postavit popis rozhodovacích procesů. Tento axiom rozhodně není nutný pro každých druhů popisu fungování, řízení a rozhodovacích procesů společenskoekonomických systémů. Ovšem Clowerův pesimismus je naprosto oprávněn, pokud jej aplikujeme na úzkou kategorii vědeckých pokusů o popis. Není-li předpokládána existence rozpočtového omezení, jsou tím otřeseny samy základy moderní matematické mikroekonomiky a obecné teorie rovnováhy. Od vět týkajících se vlastností funkcí poptávky a nabídky až po Walrasův zákon a určení charakteristik rovnovážného cenového systému neexistuje v této teorii prakticky žádný podstatný výsledek, který by v sobě nezahrnoval předpoklad rozpočtového omezení.

Podle našeho názoru existence a úloha rozpočtového omezení není axiomatickým východiskem obecné teorie ekonomických systémů, nýbrž otázkou empirickou. Zkušenost může ukázat, že v daném hospodářství a v daném historickém období jisté ekonomické faktory jsou efektivně omezeny tvrdým rozpočtovým omezením. A může být též zkušeností prokázáno, že rozhodnutí a činy jiných činitelů v témže či jiném hospodářství, v témže či jiném období, rozpočtovým omezením nejsou omezeny efektivně. Toto poslední tvrzení nevylučuje možnost, že v chování těchto činitelů je možno zjistit pravidelnosti. Četná díla se pokoušejí takové pravidelnosti zjistit - mezi nimi i tato kniha. Z naší analýzy zřejmě vyplývá, že v socialistickém hospodářství Walrasův zákon se čítající nadbytečnou poptávku a nadbytečnou nabídku neplatí, a to právě z důvodu měkké (nebo spíše poněkud měkké) povahy rozpočtového omezení. Existují však jiné pravidelnosti, které řídí hospodářskou činnost.

V této kapitole nepřijímám ani nezavrhují existenci rozpočtového omezení, nýbrž se snažím je popsat: jeho vliv může být silný nebo slabý; jinými slovy je měřitelné na souvislé stupnici. (Viz ukazatele § .) Důležitou charakteristikou systému je, jak silně nebo slabě rozpočtové omezení působí v různých typech rozhodnutí.

Clower nebyl citován pouze proto, že velmi jasně formuluje ústřední úlohu axiomu rozpočtového omezení ve standardní mikroekonomické teorii. Jeho studie je východiskem a základem výše zmíněné "školy nerovnováhy". Je pozoruhodné, že tato nová škola se sice oddělila v jistých důležitých bodech od staré školy, ale zároveň v některých mikroekonomických základních věcech zůstala přísně ortodoxní.

Podle mého názoru není možno rozpracovat plnou teorii makro-"nerovnovážných stavů" - ať již trvalá nezaměstnanost, neúplná zaměstnanost, nízké užití kapacit nebo trvalé "přehřátí", nedostatková ekonomika - aniž bychom nepřihlédli k m i k r o - základům teorie. Mezi makrostavem systému a mikrochováním jednajících existují početné vzájemné vlivy. Makroteorii není možno založit na předpokladu, že existují schémata mikrochování p l a t - n á v e v š e c h p o d m í n k á c h . Schéma, které uspokojivě popisovalo kapitalistickou textilní továrnu v provozu v Manchesteru v polovině devatenáctého století (téměř tvrdé rozpočtové omezení) neplatí již pro dnešní kapitalistické hospodářství (s jeho příznaky změkčování rozpočtových omezení) a vůbec již není vhodné k popisu socialistického podniku, i když i tento připravuje účty příjmů a vydání v peněžním vyjádření. Mikrochování je produktem historie. Všechny jeho důležité složky (tvorba poplatky, citlivost na ceny atd.) závisí na společenské realitě, která subjekt obklopuje: vztah mikroorganizace ke státu, rozsah, v němž podléhá přerозdělování důchodu, vliv, který vykonává na ceny, mocenský vztah mezi prodávajícím a kupujícím a tak dále. A naopak je-li dáno mikrochování, vykonává jistý vliv na makrostav systému. Jak jsme viděli na příkladu nedostatkové ekonomiky, představují nenasytitelný hlad po investicích a tendence ke křečkování

materiálu (mikrochování) jednu z přímých příčin chronické nedostatkovosti zdrojově omezené ekonomiky (tj. makrostavu).

Kniha se především soustřeďuje na problémy socialistického hospodářství; analyzuje vztah mezi makrostavem a mikrostavem ve vztahu k tomuto hospodářství. Myslím přesto, že jsme se dotkli řady problémů - například včetně otázky rozpočtového omezení - které při studiu kapitalistického systému je nutno znovu uvážit.

HOSPODÁŘSKÁ ORGANIZACE : CITLIVOST (REAGOVÁNÍ)
NA CENU

14. 1. ÚVOD

Mezi socialistickou hospodářskou organizací a cenou existuje vzájemné působení. V jednom směru příčiny a následku hospodářská organizace není pasivním příjemcem ceny, nýbrž ve značném rozsahu tvůrcem ceny. Tento vztah se bude probírat v kapitole 15. Nynějším předmětem je druhý směr příčiny a následku. Předpokládejme, že ceny byly nějak určeny, ať již pod vlivem hospodářské organizace nebo jinak. Vzniká otázka, jak na ně hospodářská organizace reaguje.

Chceme se vyhnout opakování. Vše, co bylo řečeno o chování socialistické hospodářské organizace již v části I bude nyní pouze d o p l n ě n o rozhovorem o úloze cen. Předkládáme náš závěr, že ceny vykonávají nějaký vliv, ale ten je spíše slabý nebo d r u h o t n ý . Z řídicích mechanismů ekonomických procesů ty, které vykonávají p r i m á r n í vliv jsou mechanismy, kde ceny nehrají podstatnou úlohu.

Pokud jde o citlivost na cenu, existuje rozdíl mezi chováním hospodářské organizace tradiční a po reformě. Jak uvidíme bude v ě t š í n a n a š í c h z á v ě r ů o c i t l i v o s t i k c e n ě p o d á v á n a j a k o ŝ t o f u n k c e s t u p n ě t v r d o s t i r o z p o č t o v é h o o m e z e n í . Shodně s tím použijeme výsledků oddílů 13.7 - 13.9. Každé tvrzení, které učiníme za předpokladu m ě k k é h o rozpočtového omezení se bude vztahovat na tradiční hospodářskou organizaci. A ta, která platí pro poněkud tvrdší - i když ještě p o n ě k u d m ě k k é - rozpočtové omezení, budou považována za platná pro hospodářskou organizaci provozující v rámci poreformního řízení

hospodářství. Abychom diskusi zjednodušili, nebudeme to opakovat jako refrén: je na čtenáři, aby si spojil vztahy udávané jako funkce stupně tvrdosti rozpočtového omezení s předreformním a poreformním stavem. Nadto popíšeme na několika místech knihy odděleně chování tradiční a poreformní socialistické hospodářské organizace.

Protože tento soubor problémů je dost složitý, bude užitečné, projdeme-li si diskusi již předem. K tomu slouží tabulka 14.1.

Řada 1 a 2 v tabulce rozeznávají dvě třídy rozhodnutí týkající se množství a struktury. Ve vyjádření poptávkou je tento rozdíl souběžný se známým rozdílem ve standardní mikroekonomice mezi důchodovým efektem a substitučním efektem¹⁾ změny cen. Naším cílem je tyto efekty nebo jejich nepřítomnost přezkoumat v podmínkách nedostatkové ekonomiky.

Ne všechny problémy obsažené na tabulce budeme zkoumat do stejných podrobností. Nejpodrobněji budeme projednávat případ definovaný zápisem (sloupec 11, řada 2). Je to vliv relativních cen na okamžitou a krátkodobou poptávku a na skutečnou strukturu vstupu. Diskusi v plné podrobnosti neopravňuje pouze význam předmětu, nýbrž i to, že vyvineme analýtické nástroje, kterých využijeme i ke zkoumání jiných aspektů.

Obecně opomeneme problémy spojené s vlivem vývozních a dovozních cen; pojednáme o nich jen krátce s ohledem na investice.

1) Viz Hicks (1939a, b) nebo pokud jde o přehled Green (1976).

Souhrn typů citlivosti hospodářské organizace na cenu v rozdílných souvislostech

	1.		2.		3.		4.	
	Okamžitě nebo krátkodobé přizpůsobení		na straně výstupu		Dlouhodobé přizpůsobení		na straně výstupu	
1. Rozhodnutí týkající se celého ob- jemu	Určení celkové úrovně počáteční poptávky		Určení celkové úrovně výstupu				Určení pláno- vané kapacity	
	Oddíl 14.2		Oddíl 14.6				Oddíl 14.8	
2. Rozhodnutí týkající se výrobové struktury	2.A. Určení struktury počáteční poptávky		Okamžitě a krátko- dobé určení struktury výstupu		Volba technolo- gie		Určení struk- tury výstupu	
	Oddíly 14.3 a 14.5		Oddíl 14.6		Oddíl 14.9		Oddíl 14.8	
	2.B. Revize počáteční poptávky před nu- cenou substitucí							
	Oddíly 14.4 a 14.5							
	2.C. Okamžitě a krátko- dobé určení struk- tury vstupů							
	Oddíly 14.4 a 14.5							

14. 2. DŮCHODOVÝ EFEKT

Začneme jevem, který ve standardní teorii spotřeby se nazývá důchodový efekt. Jak ovlivní změna ceny m n o ž s t v í požadované hospodářskou organizací v rámci okamžitého a krátkodobého přizpůsobení? Na tomto místě vůbec nebere-me ohled na substituci, o níž budeme hovořit trochu později. Uvažujme proto o problému v jeho krajní formě. Co se stane, když to není cena jediného vstupu, která se změní, nýbrž celé skupiny vstupů, které jsou všechny substituty? (Například všechny druhy materiálu, jichž lze použít ve výrobě nějakého výrobku.) Jejich ceny se zvýší zároveň ve stejném poměru, kdežto ceny doplňkových vstupů zůstanou beze změny.

Podle standardní mikroekonomie by poptávka po skupině vstupů, které se staly dražšími, měla poklesnout, protože stejný rozpočet může nyní koupit jen menší množství. To ale platí jen při tvrdém rozpočtovém omezení. V případě měkkého rozpočtového omezení se důchodový efekt nerealizuje. Poptává-li se hospodářská organizace po libovolném vstupu, který je na prodej, koupí ten vstup i přes vyšší cenu. Kde zvýšení cen není možno pokrýt v rámci jejího rozpočtového omezení, převede to dříve či později na kupujícího nebo na stát.

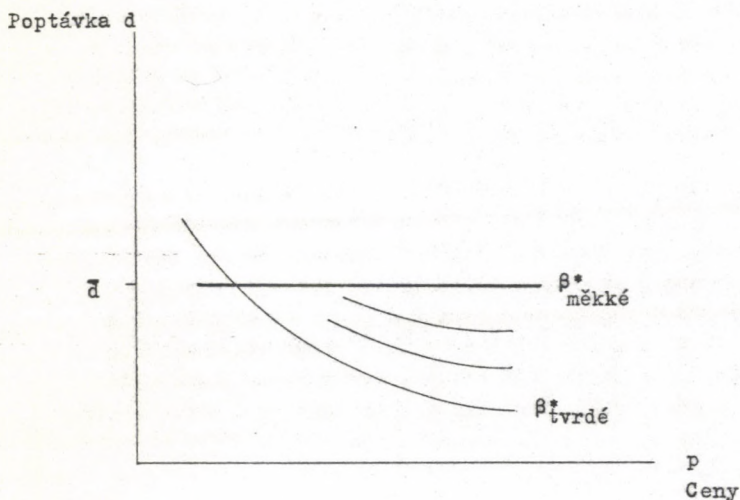
Přezkoumejme pozorně nejen dva krajní případy, nýbrž i všechny mezipřípady (mezistupně) mezi tvrdostí a měkkostí. Vztah znázorněný na tabulce 14.1 je ovšem velmi zjednodušen. Uvažujme ve funkci ceny vstupu p okamžité zvýšení počáteční poptávky d ze strany hospodářských organizací kupujících jediný vstup. Provedeme komparativní statickou analýzu.

Ze souboru ukazatelů naznačujících stupeň tvrdosti rozpočtového omezení (tj. z vektoru β) vybereme naši reprezentativní

složku, kterou znázorníme na grafu. Má dvě extrémní hodnoty. Jedna je $\beta_{tvr}^* = 0$, kde omezení je dokonale tvrdé. Druhá je $\beta_{mek}^* > 0$, kde měkkost omezení dosáhla kritické hodnoty. Překročí-li měkkost omezení kritickou hodnotu, omezení již vůbec neomezuje činnost hospodářské organizace.

Graf 14.1

Posuny poptávkové funkce hospodářské organizace při změně měkkosti rozpočtového omezení

Počněme případem tradiční socialistické hospodářské organizace, jejíž poptávka se probírala podrobně v kapitole 5. Tam se vysvětlovalo, že i když silné tendence ženou poptávku k nekonečnu, je okamžitá poptávka konečná. Předpokládejme, že okamžitá poptávka je dána a označujeme ji jako $\bar{d}$.

Vodorovná přímá čára v horní části grafu 14.1 je poptávkovou křivkou pro případ β_{mek}^* . Je dokonale cenově nepružná, i když se

ovšem mění jako funkce j i n ý c h vysvětlujících proměnných.

Křivka poptávky vztahující se ke stupni tvrdosti β^*_{tvr} klesá, jak je z mikroteorie dobře známo. Zde vyloučíme všechny možnosti substitučnosti a proto můžeme zanedbat zvláštní případ zboží horší jakosti. Za takových podmínek je dostačující požadovat tvrdé rozpočtové omezení, aby se - v důsledku důchodového efektu - projevil sklon směrem dolů. S t e j n á částka peněz koupí při stoupajících cenách méně - tento triviální vztah zaručuje výsledek. Předpokládá se, že existuje cena, při níž se úroveň poptávky zahrnující cenový efekt rovná poptávce $\bar{d}$ utvářející se nezávisle na cenovém efektu. Je to průsečík obou křivek. Je-li cena vyšší, poptávka zůstane pod $\bar{d}$.

Mezi oběma mezními křivkami je spousta jiných křivek. S t í m , j a k s e r o z p o č t o v é o m e z e n í z m ě k č u j e (tj. s t í m , j a k s e z y š u j e h o d n o t a β) s e t v a r p o p t á v k o v é k ř i v - k y p o s u n u j e o d o b v y k l é h o k l e s a j í - c í h o t v a r u n a v o d o r o v n ý t v a r c e n o v ě n e p r u ž n ý .

Pozorování můžeme znázornit přesněji, vezmeme-li v úvahu dobu reakce na změnu cen. Okamžitá reakce na vzestup ceny může být větší i při relativně měkkém rozpočtovém omezení nejen z důvodu "prvního šoku", vyvolaného vyšší cenou, nýbrž i proto, že trvá nějakou dobu, než se zvýšené náklady přesunou na někoho jiného. Proto vodorovná horní přímka grafu 14.1 a křivky ležící v její blízkosti nepopisují okamžité, nýbrž krátkodobé přizpůsobení. 2)

2) V rámci rozdílu mezi okamžitými a krátkodobými reakcemi fungují též protipůsobící tendence. První reakce jsou oslabovány zvykem a tuhostí (nepružností). Reálné přizpůsobení obvykle vyžaduje nějaký čas. Tento vzájemný vztah by získal větší význam jen kdyby byla dovolena substituce, ale v tomto bodě naší analýzy ji zanedbáváme.

Uvedené je konsistentní s tím, co jsme již řekli o poptávkové funkci hospodářské organizace v kapitole 5. Je-li rozpočtové omezení měkké, dochází k čistě "kvantitativnímu" přizpůsobení a poptávková funkce (5.1) - (5.4) nemusí jako vysvětlující proměnné obsahovat ceny vstupů. Jestliže však rozpočtové omezení se stane poněkud tvrdším, budou v poptávkové funkci hospodářské organizace po vstupu zahrnuty jako vysvětlující proměnné i ceny vstupů. Důchodový efekt vzestupu ceny vstupu přispívá též k tendencím popsaným v kapitole 5, které vykonávají protitlak vůči silám ženoucím poptávku směrem k nekonečnu.

14. 3. SUBSTITUČNÍ EFEKT : OKAMŽITÁ POČÁTEČNÍ POPTÁVKA

Daleko složitější než důchodový efekt je substituční efekt čili dopad relativních cen na volbu mezi alternativními vstupy. Začínáme zkoumáním o k a m ž i t é p o č á t e č n í p o p t á v k y po vstupech a později rozebíráme revizi poptávky, skutečný nákup a krátkodobé přizpůsobení.

Ke znázornění našeho argumentu použijeme jednoduchého modelu. Je nutno volit mezi dvěma vstupy, jež jsou přímými substituty A a B, i když nejsou technicky ekvivalentní. (V našem dřívějším příkladě šroubárny to byly oceli jakostí 10 a 11.) V nulovém období byly jejich ceny p_0^A resp. p_0^B . Nyní, na počátku období 1, A relativně zlevnilo:

$$p_1^A / p_1^B < p_0^A / p_0^B$$

Předpokládejme, že celkový objem výrobků A a B obchodovaný v rámci tohoto trhu a objem výroby hospodářských organizací vyrábějících A a B se v čase nemění. Pracujeme proto se stagnujícím obchodem a výrobním procesem a pozorujeme pouze vnitřní strukturu obchodu nebo změnu proporcí mezi A a B.

Okamžitá počáteční poptávka všech kupujících (šroubárna, strojírna a j.) po vstupech A a B na počátku n-tého období je

označena $d_t = [d_t^A, d_t^B]$.

Rozlišujeme dva čisté typy tvorby počáteční poptávky.

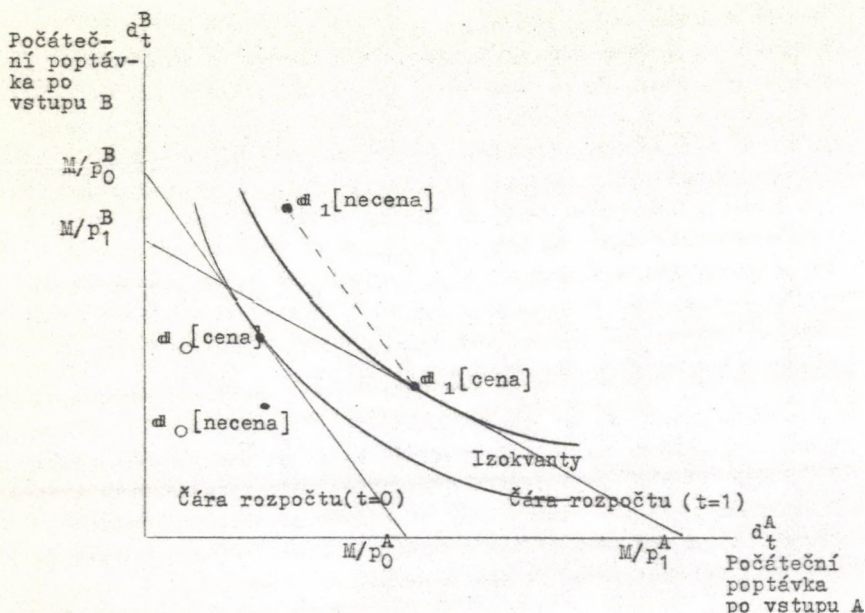
P o p t á v k a r e a g u j í c í n a c e n u . 3)

Počáteční poptávka kupujícího je určena shodně se standardní teorií poptávky. To je ukázáno na grafu 14.2, který ilustruje i z o k v a n t u představující možnosti substituce mezi vstupy A a B pro všechny kupující. To je i n ž e n ý r s k á stránka substituce; ukazuje, nakolik je vstup A schopen nahradit vstup B. Na našem grafu je transformační křivka konvexní. Ve skutečnosti tomu tak vždy není; protože však učebnice obvykle předpokládají konvexnost a protože tvar křivky nemá na naši úvahu vliv, je vhodné, abychom i my načrtli konvexní křivku. Bude tak snadnější ukázat, kde vztah, který popisujeme my, je stejný jako neoklasický model a kde se od něho liší.

Rozpočtové omezení je představováno r o z p o č t o v o u č a r o u . Jako obvykle předpokládáme, že je dána částka peněz M, kterou všechny hospodářské organizace mají vynaložit na A a B. V důsledku relativní změny ceny se přímka posune: za stejnou částku m mohou zákazníci v období 1 koupit více A a méně B než byli schopni učinit v období nula.

3) V doslovném překladu používá maďarský text výrazu "citlivost na cenu", protože v maďarštině neexistuje přesný ekvivalent pojmu "vnímavost" (angl. responsiveness). V tomto kontextu je výraz "vnímavost" (responsiveness) vhodnější, protože máme na mysli nejen v n í m á n í c e n y hospodářskou organizací, nýbrž i její r e a k c i . Bylo by proto správné překládat: "reakce na cenu". V souladu s maďarským originálem alternujeme "citlivost na cenu", "vnímavost na cenu", "reakce (reagování) na cenu".

Tvorba okamžité počáteční poptávky

Počáteční poptávka všech kupujících se nachází na bodě pro hospodářské organizace nejvýhodnějším, na bodě dotyku izokvanty s čarou rozpočtu. Následkem změny cenových relací se dotyk posunul z bodu $d_0[cena]$ do bodu $d_1[cena]$.⁴⁾

- 4) V matematické příloze A, λ označuje dobrovolný sklon kupujících k substituci pro porce, v nichž by kupující volili výrobek G na základě relativních cen dobrovolně v preferenci vůči výrobku H. Vztah mezi tamními proměnnými a proměnnými tohoto modelu je následující:

$$\lambda(P) = d^G(p^G, p^H) / (d^G(p^G, p^H) + d^H(p^G, p^H)). \quad (14.1)$$

Tento model se zakládá na řadě předpokladů, které zde nebudeme podrobně popisovat. Uvedeme však jen dva z nich, protože v naší další argumentaci sehrají zvláštní úlohu.

1) Rozpočtové omezení je tvrdé. Proto bod d_1 [cena] není možno volit nad čarou rozpočtu. Kupující nemohou zvýšit svoji poptávku po výrobku v takovém rozsahu, že by ho nemohli zaplatit.

2) Hospodářské organizace maximalizují zisk. Proto počáteční poptávka d_1 [cena] se nemůže nacházet uvnitř oblasti vymezené rozpočtovou čarou. Stojí za to se přesunovat ke hranici, směrem k bodu dotyku mezi izokvantou a čarou rozpočtu.

Pokračujme nyní diskusí o druhém čistém typu okamžité poptávky.

P o p t á v k a n e r e a g u j í c í n a c e n u .
Čistý případ, který naprosto nebere ohled na cenový efekt, by se dal vyložit v obecném smyslu, platný v každém systému. My ho však nyní budeme vykládat v užším kontextu zdrojově omezené socialistické ekonomiky.

V kapitolách 4 a 5 jsme vysvětlili, že i když počáteční poptávka hospodářské organizace je silně puzena k nekonečnu, zůstává přece jen konečnou, protože tu jsou protipůsobící tendence. Na grafu 14.2 to považujeme za dané a označujeme to body d_0 [necena] a d_1 [necena].

Jen z důvodů zostření kontrastu se předpokládá, že - není-li poptávka citlivá na cenu - pohybuje se opačným směrem než v případě citlivosti na cenu, takže poptávka po vstupu B se zvyšuje, kdežto poptávka po vstupu A se snižuje.

Ač jsme o nich hovořili podrobněji v části I, a to zejména v kapitolách 4 a 5, připomínáme nyní čtenáři několik faktorů, které mohou vyvolat takový posun v počáteční poptávce.

1) Nadřazený orgán očekává od hospodářské organizace, že takovou změnu provede. Toto očekávání může být obsahem nějaké instrukce

nebo pouze naléhavým požadavkem; v obou případech to může hospodářskou organizaci přinutit ke změně dřívější poptávky.

2) Prodávající vstupů A a B (v našem případě hutě) prodává raději B, protože má velké neprodané zásoby. Kupující v nedostatkové ekonomice snaží se získat přízeň prodávajícího se pokouší této preferenci vyhovět.

3) Kupující výrobků vyráběných ze vstupů A a B by chtěli dostávat více výrobků vyrobených z B a méně výrobků vyrobených z A. Požadují to a vyzývají dodavatele, aby jejich přání vyhověl, a on pošle přání dále k dodavatelům vstupů.

4) Uživatelé v budoucnu budou potřebovat jak A, tak i B. Dodávky vstupu B se ale zdají nejistějšími a musí se proto nahromadit ve skladu.

Tento seznam není zdaleka úplný. Měl by se do něho zahrnout každý faktor, který ovlivňuje volbu mezi A a B, ale s výjimkou cen p_A a p_B a i n ě n ý r s k ý c h možností substituce vyjádřených v izokvantě.

Graf 14.2 nechává otevřenu otázku, jak závisí počáteční poptávka d_t [necena] na vysvětlovacích proměnných uvedených nahore a na jiných, o nichž není zmínka. Předpokládá pouze, že vysvětlující proměnné necenové povahy určují poptávku d_t [necena].

Při konstrukci grafu jsme předpokládali, že d_t [necena] bylo zvoleno hospodářskou organizací s m ě k k ý m rozpočtovým omezením a hospodářskou organizací, jejíž cíle by se nedaly popsat jako "maximalizace zisku". Proto mohou být body d_t [necena] jak nad, tak i pod čarou rozpočtu.

S k u t e č n á počáteční poptávka se tvoří jako spojený výsledek dvou druhů efektu, ceny a neceny. To je popsáno

formulí 14.2 :

$$d_t = \theta^{i-\text{dem}}(\beta) \quad d_t[\text{necena}] + (1 - \theta^{i-\text{dem}}(\beta)) d_t[\text{necena}]$$

skuteč- ná po- čáteč- ní poptáv- ka	tlumi- cí faktor	stupeň tvrdos- ti roz- počto- vého omeze- ní	počáteční poptávka nereagu- jící na cenu	počáteční poptávka reagující na cenu
--	------------------------	---	--	---

Podle (14.2) je skutečná poptávka váženým průměrem poptávky případu reagujícího na cenu a případu, kdy poptávka na cenu nereaguje. $\theta^{i-\text{dem}}$ je váha ⁵⁾, jejíž ekonomická interpretace je tato: je to relativní váha necenových efektů, které tlumí dopad cen. Proto se tomu říká *t l u m i c í e f e k t*. Je to funkce tvrdosti rozpočtového omezení.

Jak jsme se zmínili v předešlé kapitole platí pro dokonale tvrdé rozpočtové omezení $\beta = 0$. Všechny její složky rostou jako funkce změkčování rozpočtového omezení. Budiž $\hat{\beta}$ kritickou hodnotou, při které rozpočtové omezení je dokonale měkké, kde vůbec neváže volbu rozhodovatele.

Zavádíme, že $\theta^{i-\text{dem}}(\beta) = 0$, jestliže $\beta = 0$. Znamená to, že v případě dokonale tvrdého omezení je skutečná poptávka čistou na cenu reagující poptávkou. Zavádíme dále, že $\theta^{i-\text{dem}}(\beta) = 1$, je-li $\beta = \hat{\beta}$. Jinými slovy: je-li rozpočtové omezení dokonale měkké, nachází se skutečná poptávka na úrovni, kde poptávka je

5) Index *i-dem* vedle symbolu je zkratkou pro počáteční poptávku (initial demand). O tlumicích efektech, které vykonávají vliv na revizi poptávky a nabídky, bude řeč v dalším.

naprosto necitlivá na cenu. A v mezistavech $0 < \theta^{1-\text{dem}}(\beta) < 1$, protože skutečná počáteční poptávka je konvexní kombinací dvou čistých případů. Proto se d_t na grafu 14.2 nachází na tečkované přímce spojující d_t [cena] a d_t [necena].

Formulace (14.2) se zakládá na několika arbitrárních předpokladech, jako je "normalizace" tlumicího faktoru $\theta^{1-\text{dem}}$ na interval $(0,1)$, nebo předpoklad, že skutečná poptávka je konvexní kombinace dvou čistých případů. Ale slouží to pouze vysvětlovacímu účelu, jak zřetelně to, co chceme říci, nejprostší a nejnázornější možnou formou.

Co však není arbitrární, a aspoň v autorově přesvědčení je to odraz skutečných vztahů, jsou dvě hlavní myšlenky vyjádřené ve formuli (14.2).

V tvorbě skutečné počáteční poptávky se účastní jak cenové, tak i necenové faktory.

Relativní síla těchto dvou různých druhů efektu závisí, nikoli výhradně, nýbrž převážně, na stupni tvrdosti rozpočtového omezení.

Walrasovské řešení problému se stává zvláštním případem obecného problému volby. V našem prostém formálním modelu ⁶⁾ je systém walrasovský, jestliže rozpočtové omezení je dokonale tvrdé, $\beta = 0$, a efekt cenového signálu na počáteční poptávku není vůbec tlumen, takže $\theta^{1-\text{dem}}(\beta) = 0$.

6) Ukazatele stupně nedostatkovosti a některé z parametrů pro řídicí mechanismy systému byly jednotně definovány v knize, takže nulová hodnota představuje walrasovský stav nebo walrasovský systém. Této dohody opět využíváme při specifikování funkce θ .

V hořejším argumentu je tlumicí faktor vztažen k jedinému opět se vracejícímu problému volby (vstup A nebo vstup B) na jediném dílčím trhu. Chceme-li charakterizovat počáteční určení poptávky po všech vstupech v celém sektoru hospodářské organizace, měli bychom to udělat pomocí vektoru $\theta^{i-\text{dem}}$, jehož složkami jsou dílčí ukazatele $\theta^{i-\text{dem}}$.

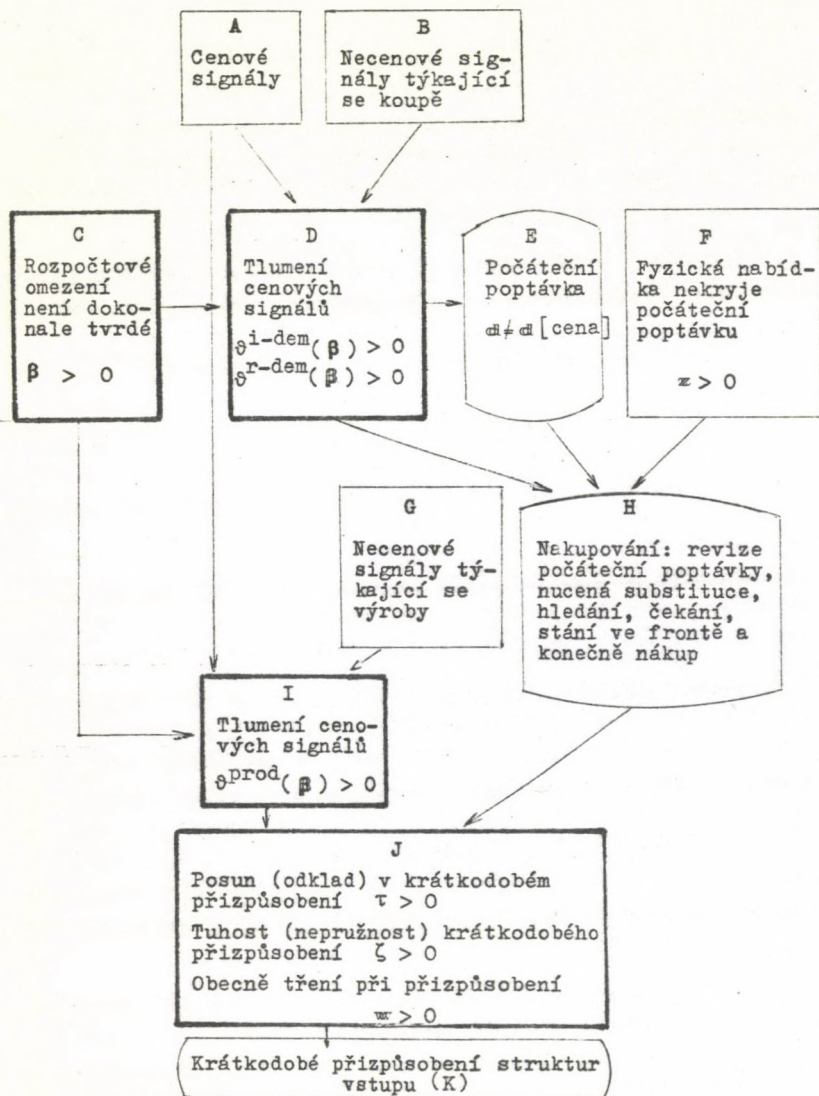
Ukazatele $\theta^{i-\text{dem}}$ popisují jeden z charakteristických aspektů chování kupujícího. Jsou důležitými složkami toho, čemu jsme v kapitole 4 říkali *p o s t o j k u p u j í c í h o*, který se skládá z trvalých prvků chování kupujícího.

14. 4. SUBSTITUČNÍ EFEKT : NUCENÁ SUBSTITUCE A KRÁTKODOBÉ PŘIZPŮSOBNÍ

Určení počáteční poptávky je pouze prvním krokem. Po něm následuje proces koupě, končící skutečným zakoupením a skutečnou výrobou. Jaký vliv vykonává na tyto události cenový efekt?

Počněme mentálním pokusem: každá z fází se uskutečňuje v rámci *d o k o n a l é h o w a l r a s o v s k é h o p ř i - z p ů s o b e n í*. Přidržíme se příkladu předešlého oddílu: vstup A se zlevní v porovnání se vstupem B. Protože efekt cenového signálu není ničím tlumen ($\theta^{i-\text{dem}} = 0$), posune se počáteční poptávka na grafu 14.2 od bodu a_0 [cena] k bodu a_1 [cena]. Dalším krokem je vstup kupujících na trh. Je-li to walrasovský trh, nedostatkovost neexistuje. Počáteční poptávku lze uskutečnit ihned a bez potíží.

Hospodářská organizace se přizpůsobuje nejen jako kupující, nýbrž i jako výrobce. Připomenme koncepce a notace zavedené v kapitole 8: neexistuje odklad ($\tau = 0$), ani tuhost (nepružnost) ($\zeta = 0$) a obecně ani frikce ($w^* = 0$). Tvrdé rozpočtové omezení nutí hospodářskou organizaci aby se přesunula od relativně dražšího k relativně lacinějšímu vstupu. Přizpůsobení vstupů na cenu probíhá ihned a dokonale.

Graf 14.3

Efekt cenových a necenových signálů na krátkodobé přizpůsobení struktur vstupu (K)

R e á l n é ekonomické systémy jsou však newalrasovské povahy: přizpůsobení není dokonalé. Mohli bychom to analyzovat za použití různých systémů jako příkladu, ale soustředíme svoji pozornost na zdrojově omezenou socialistickou ekonomiku. Propojení fází přizpůsobení ilustrujeme na grafu 14.3. Silně ohraničená pole představují jisté r y s y c h o v á n í (behaviorální rysy) hospodářské organizace, pole se zaokrouhlenými rohy představují r o z h o d n u t í a č i n n o s t (akce) hospodářských organizací a pole slabě ohraničená představují signály, které dostává hospodářská organizace jakožto kupující z v e n ě í , a dodávky k dispozici externě.

Nemusíme znovu rozebírat vztahy mezi poli A , B , C a E, protože se tak již stalo v předešlém oddílu. Víme, že okamžitá počáteční poptávka kupujících neodpovídá počáteční poptávce α [cena], jež by se byla uskutečnila, kdyby cenový signál fungoval bez protiektu. Kupující tak vyjdou zakoupit množství $\alpha \neq \alpha$ [cena]. Zjistí, že pro ně existuje jistá fyzická nabídka (p o l e F). Nacházíme se v ekonomice chronické nedostatkovosti ($z > 0$), proto je třeba očekávat, že počáteční poptávku nelze plně uspokojit. P r o t o n e j e n ž e n e c e n o v é s i g n á l y m o h o u t l u m i t e f e k t c e n o v é h o s i g n á l u , n ý b r ž n e d o s t a t k o v o s t m ů ž e t é ž b r z d i t j e h o f u n g o v á n í . Čím větší je nedostatkovost, tím bude obtížnější, aby cenový signál prorazil.

Počne p r o c e s n á k u p u . (P o l e H , jeho příhody byly popsány v kapitole 4.) Předpokládejme, že jeden z kupujících (např. nákupní agent šroubárny) nemůže dostat vstup A, který hodlal zakoupit. Jako nucený substitut je ale k dispozici vstup B, a to ve dvou verzích, B-1 a B-2. Když mezi nimi vybírá kupující, bere do úvahy relativní cenu B-1 a B-2. ⁷⁾ Stejně jako

7) V modelu matematického dodatku A je to vyjádřeno shodně s předpokladem, že sklon k provádění nucené substituce je funkcí relativní ceny. Nebereme tam ohled na vliv jiných, necenových faktorů.

dříve při tvorbě p o č á t e č n í poptávky ani nyní při tvorbě poptávky r e v i d o v a n é nucenou substitucí nefunguje efekt cenového signálu v čisté podobě. Opět může být tlumen necenovými signály a impulsy. Je to znázorněno symbolem ϑ^{r-dem} , který je v p o l i D na grafu.⁸⁾ (Index "r-dem" se vztahuje na "revidovanou poptávku".) Relativní ceny vykonávají vliv na volbu mezi vstupy B-1 a B-2 v rozsahu závislém na velikosti tlumicího faktoru; z důvodů stručnosti nepředkládáme vztah analogický formuli (14.2).

Po opětovných revizích poptávky a možná po dlouhém hledání, odkladech a frontách dojde ke koupi.

Co se zatím děje v e v ý r o b ě? Stejně jako dříve je cenový signál doplňován necenovými signály a impulsy. (Ty první přicházejí z p o l e A, ty druhé z p o l e G.)

Obsahují příkazy nadřízených orgánů týkající se vstupů, alokace materiálu a jiné kvóty pro vstup atd. Výsledek obou různých skupin efektů je závislý na tom, jak důležité je pro hospodářskou organizaci, aby se řídila cenovým signálem. Čím měkčí je rozpočtové omezení, tím více se mezi výrobními řediteli šíří zásada "náklady nejsou důležité". To vyjadřuje faktor tlumení $\vartheta^{prod}(\beta)$, který oslabuje efekt cenového signálu a posiluje efekt necenových signálů. (Kombinovaný výsledek těch dvou různých efektů by se projevil vztahem analogickým formuli (14.2); do takové podrobnosti nepůjdeme.)

Kromě toho jsou výrobní ředitelé ovlivňováni zkušeností, kterou učinili při nákupech. (Je to znázorněno šipkou počínající od p o l e H.) Stojí za úvahu, aby se opustil vstup, který je trvale nedostatečný, i když je poměrně lacinější než substitut,

8) Ukazatele ϑ^{i-dem} , stejně jako ukazatele ϑ^{r-dem} jsou prvky p o s t o j e k u p u j í c í h o vyjadřující trvalé rysy chování kupujícího.

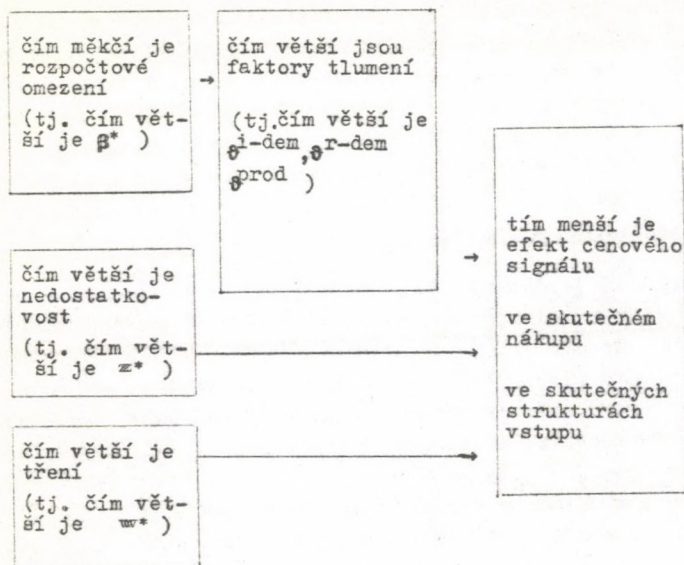
kteřý je ale k dispozici snadněji a spolehlivěji. Podnikové zásoby vstupů a nesplněných zakázek jsou spojeným výsledkem nákupních a výrobních procesů. Jejich úroveň slouží za další signál v rámci vegetativního řízení rozebraného v kapitole 7.

Všechny tyto efekty vzaty dohromady vytvářejí mínění a aspirace výrobních ředitelů ve vztahu ke strukturám vstupů. To ale stále ještě není realita výroby. Odkazujeme čtenáře na kapitolu 8, kde jsme vysvětlovali, že přizpůsobení je ztěžováno *f r i k c í*, vyjádřené vektorem ukazatelů frikce $\omega > 0$, zejména dvěma jevy frikce, *o p o ž d ě n í m* ($\tau > 0$) a *t u h o s t í* ($\zeta > 0$) *p ř i z p ů s o b e n í*.⁹⁾ Efekt frikce se objevuje v *p o - l i J*. I tuto překážku je nutno překonat aby se došlo k poslenímu stadiu, *p o l i K*, které představuje skutečné krátkodobé přizpůsobení struktury vstupu.

Graf 14.3 je bohužel komplikovaný, pozůstávající z jedenácti polí. I když by bylo přitažlivější předložit čtenáři jednodušší a jasnější schéma, považoval jsem za nutné předložit proces v celé jeho složitosti. Abych ale usnadnil pochopení, zdůrazňuji odděleně hlavní směr příčinných vztahů. Východiskem je *cenový signál* objevující se v oblasti *ř í z e n í* (*p o l e A*) a konečnými body jsou události nastávající v *r e á l n é* oblasti, *s k u t e č n é n á k u p y* (konečné výsledky *p o l e H*) a *s k u t e č n á s t r u k t u r a* vstupů (*p o l e K*).

9) Opět odkazujeme čtenáře ke kapitolám části 1, kde jsem podrobně popsali kvantitativní přizpůsobení, bez ohledu na cenové efekty. Nyní se snažíme pochopit fungování a vzájemné propojení přizpůsobení kvantitativních a přizpůsobení cenových.

Jaké p ř í č i n y vysvětlují sílu reakce mezi počátkem a koncem? Odpověď je shrnuta ve formuli (14.3): ¹⁰⁾

10) Spokojujeme se tu s verbální formulací vztahu mezi závislými a nezávislými proměnnými. Pro matematickou formalizaci potřebujeme toho vědět o vztahu více.

Poptávkové vztahy popsané v kapitole 5 a formule (14.2) a (14.3) je třeba považovat za náčrty přesné teorie poptávkové funkce hospodářské organizace platné ve zdrojově omezeném systému.

Nyní tedy můžeme jasně formulovat význam nadpisu této kapitoly, citlivost hospodářské organizace na ceny. Dotýkáme se zde pouze okamžitých a krátkodobých přizpůsobení struktury vstupu, ale výklad lze pochopitelně zobecnit buď na výstupy, nebo na vstupy a výstupy zároveň pro všechny stupně přizpůsobení. Citlivost je blízkost propojení mezi cenovými signály a reakcí hospodářské organizace. Citlivost je částečně závislá na charakteristikách chování hospodářské organizace a částečně na technice a stavu trhu.

Při daných institucích, řídicích mechanismech a signálních systémech se vyvine normální cenová citlivost hospodářských organizací. Je to stochastický jev. Pro různé hospodářské organizace v téže době či pro tutéž hospodářskou organizaci v různých dobách se reakce mohou lišit. Mluvíme-li o normální cenové citlivosti, máme na mysli mezipodnikový a časový průměr chování hospodářských organizací projevující se v průběhu jistého historického období.

Citlivost na ceny je vektorem; je možno ji popsat jediné několika ukazateli zároveň. To nás přivádí k problému pozorování a měření, kterému věnujeme další oddíl.

14. 5. HYPOTÉZY A MOŽNOSTI EMPIRICKÉHO PŘEZKOUŠENÍ

Analýza oddílů 14.2 - 14.4 a úvahy o povaze příčinných vztahů poskytují námět na tyto hypotézy.

(1) Normální citlivost na ceny je u tradiční socialistické hospodářské organizace na straně vstupů pro

okamžité a krátkodobé přízpůsobení slabá. Vliv relativních cen je téměř úplně utlumen slabostí ekonomických sil, možností přesunout břemeno rostoucích nákladů (tj. měkkostí rozpočtového omezení), vysokou intenzitou nedostatkovosti a frikcí v přízpůsobování.

(2) Po reformě hospodářského řízení se cenová citlivost socialistického podniku poněkud zvýšila pokud jde o stranu vstupů ve vyjádření okamžitého a krátkodobého přízpůsobení, ale zvýšení je malé. Dopad cen je i nadále z větší části tlumen skutečností, že rozpočtové omezení je značně měkké a naproti tomu nedostatkovost a frikce jsou značné.

Tyto hypotézy podporuje nejenom logická analýza, nýbrž i případová empirie. Jejich platnost vyžaduje hluboké empirické přezkoušení. Je možno uvažovat o třech metodách.

(i) Statistické šetření vzájemných vztahů mezi změnami relativních cen na jedné straně a skutečnými nákupy nebo skutečnou strukturou vstupů na straně druhé. To je možno vypracovat na základě časových řad nebo mezioborových údajů. Stojí to za pokus, i když se dají očekávat vážné potíže. Oddělit vliv změny ceny od vlivu ostatních faktorů je obtížný problém. Předpokládejme, že vstup B se stal relativně nákladnějším než vstup A a následně se zvýšily nákupy a užití A. Co je toho příčinou; nebo aspoň co je toho hlavní příčinou? Je to změna relativních cen? Nebo je to proto, že B není vůbec k m á n í ? Je to tím, že při změně relativních cen byly na používání B uloženy administrativní zábrany? Statistické zkoumání ne-

ní možno použít mechanicky, nýbrž je nutno ho doprovázet důkladnou příčinnou analýzou.

(ii) P ř í p a d o v é s t u d i e . V nich se provádí podrobné zkoumání všech efektů některé ze skutečných cenových změn za použití údajů a vyptávání těch, kdo byli postiženi. Co se stalo v nákupních odděleních a v dílnách v důsledku cenové změny? Nedošlo-li k přizpůsobení cenovým změnám a tím došlo ke zvýšení nákladů, jak vysoké byly dodatkové náklady jimiž byli zatíženi kupující nebo stát? ¹¹⁾

(iii) Je možno provádět rozhovory zaměřené k odhalení postoje vedoucích pracovníků hospodářských organizací. Je možno klást otázky týkající se hypotetických situací: jak by reagovali na cenové změny různých typů a rozměrů? Kontrolní otázky mohou spolehlivost odpovědi ověřit.

Ač žádná z metod neslibuje, že by problém objasnila v plnosti, mohou nás přece jen přivést blíže k poznání reakce hospodářských organizací na ceny v praxi. V současnosti máme bohužel velmi malou základnu, abychom mohli otázku rozhodnout. Stovky knih a tisíce článků diskutují o tom, jaké b y m ě l y b ý t relativní ceny vstupů. A zatím ani jedna studie nedává spolehlivou odpověď na otázku, z d a z m ě n y v r e l a t i v n í c h cen á c h m a j í n a r e á l n o u č i n n o s t h o s p o d á ř s k ý c h o r g a n i z a c í v ů b e c n ě j a k ý v l i v . Setrváme na předpokladech formulovaných v hypotézích (1) a (2) jak uvedeno výše až do doby, kdy by byly empiricky vyvráceny.

11) Přesně k tomu došlo často v Maďarsku jakožto následku cenové exploze na světových trzích. Vlivy drastických změn dovozních cen byly utlumeny dočasnými a trvalými kompenzačními dotacemi hospodářským organizacím - cla, slevy na dani, podpory atd.

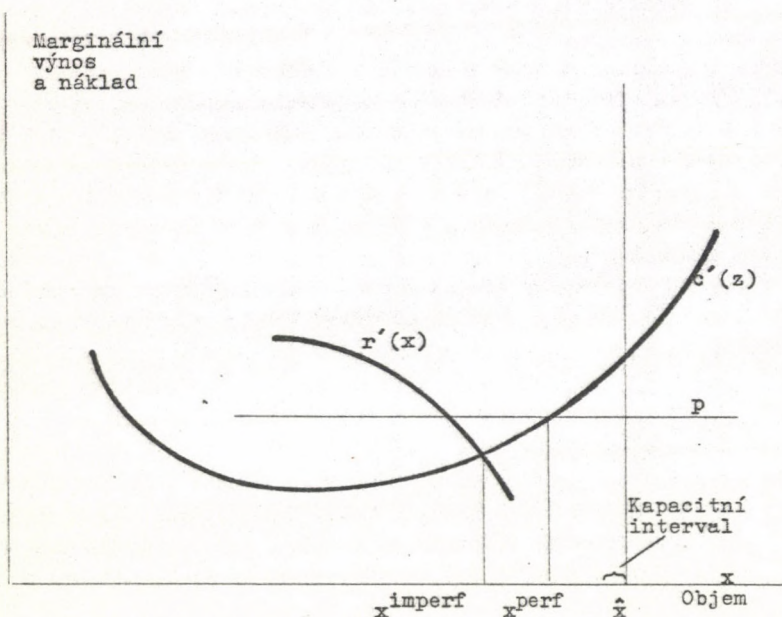
14. 6. OKAMŽITÉ A KRÁTKODOBÉ PŘÍZPŮSOBNÍ

VÝSTUPU

Když jsme pojednali o vstupní straně okamžitého a krátkodobého přizpůsobení, obrátíme nyní svoji pozornost na stránku výstupu. Vezměme především celkový objem výstupu. Na chvíli budeme považovat strukturu výstupu hospodářské organizace a relativní ceny jejích výrobků za dané. Označíme agregátní objem jako x . Maximální kapacita organizace je označena $\hat{x}$.

Graf 14.4

Úrovně vstupů různých typů hospodářských organizací

Na grafu 14.4 připomínáme velmi známá tvrzení standardní mikroekonomické teorie o chování hospodářské organizace maximalizující zisk.¹²⁾ V té souvislosti se obvykle rozlišují dva základní typy. Jedním je hospodářská organizace-příjemce ceny, provozující v dokonalé konkurenci. Pro tuto hospodářskou organizaci je prodejní cena p exogenní. (Protože podle předpokladu je výrobová struktura pevná, je p cena sdruženého výrobku.) Úroveň výstupu maximalizující zisk x^{perf} je v bodě, kde se cena rovná mezním nákladům $p = c'(x)$. Její velikost je závislá na p a na tvaru křivky $c'(x)$, ale obecně se předpokládá, že je nižší než užití na plnou kapacitu: $x^{\text{perf}} < \hat{x}$.

Úroveň výstupu hospodářské organizace při dokonalé konkurenci je řízena cenou. Vyšší cena by pokryla vyšší mezní náklady a tím by vedla za stejných podmínek ke zvýšení výstupu.

Druhý základní model standardní mikroekonomické teorie je hospodářská organizace provozující za nedokonalé konkurence, např. cenotvorný oligopolista. Cena, kterou požaduje, závisí na poptávkové funkci jeho zákazníků. Na našem grafu je to naznačeno funkcí klesajících mezních příjmů $r'(x)$. Úroveň výstupu maximalizujícího zisk x^{imperf} je bodem, kde mezní příjem se rovná mezním nákladům: $r'(x) = c'(x)$. Závisí na tvaru křivek r' a c' . Je ale možno dokázat, že v jistých podmínkách je nižší než zisk maximalizující úroveň při dokonalé konkurenci a exogenních cenách: $x^{\text{imperf}} < x^{\text{perf}} < \hat{x}$.

12) Viz mikroekonomickou literaturu uvedenou v poznámce 18 kapitoly 13. Model je možno vyložit jakožto popis okamžitého a krátkodobého přizpůsobení.

Křivka mezních nákladů má ve standardním modelu hospodářské organizace tvar U. (Viz oddíly 12.1 a 12.5.) I obraz 12.4 vykazuje křivku tvaru U.

V jistém smyslu je výstup oligopolisty popsáného výše také řízen cenou. Kdyby kupující byli ochotni za dané množství platit vyšší cenu (jinak řečeno: kdyby se křivka mezních příjmů posunula vzhůru), zvýšila by se i úroveň výstupu x^{imperf} .

Chování tradičního socialistického podniku se od chování firem v hořejších modelech radikálně liší. Jeho úroveň výstupu se nerídí cenou. Mocné síly, které jsou na cenách nezávislé, přinucují podnik, aby se snažil o využití plné kapacity. Jak bylo již vysvětleno v kapitole 12 není plnou kapacitou maximální výroba dosažitelná podnikem za ideálních podmínek, nýbrž je to maximum dosažitelné za normální frikce systému. Kapacita není jediným a výhradně definovaným číslem, nýbrž je to spíše "pásmo". V každém okamžiku má podnik na straně vstupů nějaká úzká místa; tato omezení zdrojů omezují kapacitu. Tradiční socialistický podnik je přinucován k napjatému užití kapacity, a to plánem výstupu, honbou za množstvím a tlakem kupujících stojících ve frontě na výrobek. (Viz kapitoly 2, 4 a 6.)

Může se stát, že cena nekryje mezní náklady v pásmu blízkém plnému užití kapacity. To podniku nezabrání ve zvyšování výroby. Rozpočtové omezení je měkké. Utrpí-li podnik zvyšováním svého výstupu ztrátu, může očekávat, že stát nebo snad úvěrový systém ztrátu nějak přikryje poskytnutím cenové podpory, příspěvků nebo zvláštních úvěrů. Alternativně dojde dříve či později k vze-stupu ceny. Nikoli objem se přizpůsobuje ceně, nýbrž daleko častěji je to cena, která se přizpůsobuje vysokým nákladům vyvolaným vysokým vstupem.

Standardní ekonomická pravidla ($p = c'$, nebo $r' = c'$) v praxi nikdy neomezují zvyšování reálného výstupu. Pokud je vůbec omezen, děje se tak úzkými místy na straně vstupů.

Zdá se, že v tomto směru (řízení celkového výstupu) se úloha cen nezvýšila ani p o r e f o r m ě . Podnik i nadále nezajímá žádný způsob omezení a kromě toho zvláštní forma ziskového stimulu ho podněcuje ke zvyšování objemu výroby. Rozpočtové omezení je nadále značně slabé; vyšší mezní náklady je možno vyrovnat vyššími cenami nebo vyšší státní podporou.

Reforma přinesla více změn v okamžitých a krátkodobých efektech cen na s t r u k t u r u výstupu.¹³⁾ Proberme si ale napřed případ t r a d i č n í h o socialistického podniku. Struktura výstupu je ve značné míře určena úsilím podniku o plnění plánu. Buď ústřední plán reguluje podrobnou strukturu hned od počátku, nebo i když se částečná volba ponechá podniku, bude tento především uvažovat o tom, jaká struktura výstupu splní (nebo překročí) průměrný výrobní plán nejnadhěji. Tato poslední úvaha vyvolává u struktury výstupu z v l á š t n í d r u h c í t l i v o s t i n a c e n u . Používají-li výrobky C a D stejných fyzických vstupů, dá podnik přednost výrobě C, je-li její prodejní cena vyšší než cena D. Činí tak proto, že výroba v ý r o b k u C u m o ž ň u j e podniku, aby, měřeno v hodnotovém vyjádření, vyrobil z daných hmotných zdrojů v agregaci více výstupu. Podnik dá přednost výrobě C, i když zákazníci chtějí kupovat též D. Tato zvláštní citlivost na cenu může - přidržíme-li se našeho příkladu - způsobit ještě ostřejší nedostatkovost D, zatímco se hromadí neproduktivní volnost C.

V tom směru přinesla reforma značnou změnu. Tak například v Maďarsku podnik nedostává podrobný ústřední plán objemu a

13) Formalizaci a metodologii zavedenou v oddílech 14.3 - 14.6 k popisu vzájemných vztahů mezi substitucí, volbou vstupů a relativními cenami vstupů, a citlivostí podniku na ceny na straně vstupů je možno analogicky použít na straně výstupu. Zde tuto paralelu nerozpracováváme.

struktury výstupu. To podniku umožňuje, aby ve výrobě dal přednost těm výrobkům, které jsou nejrentabilnější. Podnik je poněkud citlivý na ceny při okamžitém a krátkodobém přizpůsobování své struktury výstupu. 14)

Prívlastek "poněkud" má naznačit, že tato citlivost na cenu není příliš silná, protože - jak jsme viděli - rentabilita není pro podnik otázkou života a smrti. Jestliže koneckonců v hledání struktury neuspěje, může i nadále bezpečně žít a růst. Ovšem vyšší zisk má jisté výhody, jak bylo vysvětleno v oddíle 13.9. Má-li proto podnik volit mezi výrobky, zvolí ty rentabilnější.

14. 7. ASYMETRIE : CITLIVOST NA CENU NA STRANĚ VSTUPU A VÝSTUPU

Citlivost na ceny výstupu u socialistické hospodářské organizace, která funguje ve zdrojově omezeném systému, se velmi liší od stejné citlivosti kapitalistické firmy fungující v poptávkově omezených podmínkách. Firma vázaná poptávkovým omezením je nucena přijímat poptávku svých zákazníků za určující faktor struktury výstupu. Může být ráda, že vyrábí zboží, které dává relativně nízký zisk, pokud jeho zahrnutí do výrobního programu po-

14) Nabídková funkce socialistického podniku byla načrtnuta ve formuli (6.1). Kromě hlavních vysvětlujících proměnných zkoumaných tam podrobněji je zmínka i o "ostatních efektech", které vykonávají vliv na nabídku podniku. Zde by měly být zahrnuty i relativní ceny výstupů jakožto vysvětlující proměnná pro nabídku, protože ovlivňují nabídku podniku shodně s výše popsanými preferencemi.

skytuje kladný mezní zisk. Je tomu tak proto, že výroba takového zboží umožňuje firmě zvýšit svůj odbyt a dosáhnout úrovně výstupu x^{perf} nebo x^{imperf} . Na druhé straně v ekonomice sání, kde převládá chronická nedostatkovost, to prodávající nemusí dělat, protože tak jako tak je schopen svoje výrobky prodat. Může proto volit to, co vyrábět, ve větším stupni na základě rentability než jak to může dělat poptávkově omezená kapitalistická firma. Je-li ze dvou substitučních výrobků G a H ten první rentabilnější, dá mu výrobní hospodářská organizace přednost, i když zákazník by dal přednost zboží H. (Jak uvidíme v další kapitole, neodrážejí relativní ceny vždy preference zákazníků.) Výrobce to právem očekává, protože existuje nedostatkovost, kupující nakonec koupí G, i když jen jako nucený substitut za H.

Ve shora popsané situaci volí socialistická hospodářská organizace výrobek více na základě rentability než kapitalistická firma nikoli protože je hladovější než tato, "kapitalističtější než kapitalista", nýbrž protože funguje v nedostatkové ekonomice a nepociťuje potíže s prodejem.

Jakožto zákazník hospodářská organizace ustupuje prodávajícímu, který rozhoduje o tom, co vyrábět, podle relativních cen. Pro svoji závislost zákazník ani neklade odpor zvyšování cen. A měkké rozpočtové omezení umožňuje zákazníkovi, aby zvýšené náklady přenesl na vlastního zákazníka nebo na stát.

Mezi stranou vstupu a stranou výstupu existuje pozoruhodná asymetrie. Zatímco hospodářská organizace jako zákazník nevolí vstupy na základě jejich relativní ceny, na straně výstupu se její volba silně zakládá na relativních cenách. Tato asymetrie je logickým důsledkem povahy zdrojově omezené nedostatkové ekonomiky. Na trhu prodávajícího diktuje prodávající a kupující se musí podrobit. Při určování struktury svého výstupu může se hospodářská organizace v nedostatkové ekonomice snadno ne-

chat vést stimulem zisku, zatímco sotva se jím bude řídit při určování struktury svých vstupů.

Viděli jsme již v kapitolách 5 a 6, že postoj kupujícího a prodávajícího je asymetrický. V případě sání vyvíjí úsilí o získání druhé strany zákazník - v případě tlaku je to prodávající. Zde musíme začlenit citlivost na cenu kupujícího i prodávajícího jakožto jeden z prvků tohoto postoje jak na straně vstupu, tak i na straně výstupu.

Tabulka 14.2 porovnává dvě různé situace a dva různé postoje. Zabývá se výhradně obchodem mezi hospodářskými organizacemi. Levá strana znázorňuje trh charakterizovaný sáním. Hospodářská organizace je omezena zdroji. Ač má zájem na zvýšení zisku, její rozpočtové omezení je měkké. Pravá strana znázorňuje trh charakterizovaný tlakem. Hospodářská organizace je omezena poptávkou. Nejen, že má zájem na zvýšení zisku, ale její rozpočtové omezení je taktéž tvrdé. Tabulka připomíná i jev probíraný v kapitole 6, úrovně zásob vstupů a výstupů ve zdrojově omezeném a poptávkově omezeném systému, protože to částečně vysvětluje citlivost systému na cenu.

K našemu porovnání zdrojově omezeného a poptávkově omezeného systému přidáváme ještě jednu poznámku. Na základě inspirace Keynesem a následujíc Hickse ¹⁵⁾ byly proti sobě postaveny dva mechanismy řízení: "pevná cena a pružná cena". V případě pevné ceny dochází ke "kvantitativnímu" přizpůsobování; nabízená i požadovaná množství se přizpůsobují dané ceně a sobě navzájem. Na rozdíl od toho v případě pružné ceny jsou to změny v ceně, které překlenou mezeru mezi nabídkou a poptávkou; ceny se přizpůsobí množství. Předpoklad pevné ceny vytváří jeden ze základů keynesovské makroekonomiky a předpoklad pružné ceny je jedním ze základů walrasovské mikroekonomiky.

15) Viz Hicks (1965) a Leijonhufvud (1968).

Tabulka 14.2

Asymetrie v chování účastníků trhu

Stav trhu	Trh prodávajícího sání	Trh kupujícího tlak
Efektivnost omezení	Výroba omezená zdroji : měkké rozpočtové ome- zení	Poptávkově omeze- ná výroba : tvrdé rozpočtové omeze- ní
Skládají se zásoby hlavně ze vstupů nebo výstupů ?	Vstupy	Výstupy
Kdo vynakládá vět- ší úsilí o získání druhé strany ?	Kupující	Prodávající
Ve vyjádření okam- žitého a krátkodobé- ho přizpůsobení : na které straně je hospodářská organi- zace citlivější na cenu ?	Výstupy	Vstupy

Rozdíl je možno použít pouze na poptávkově omezené ekonomiky složené z hospodářských organizací s tvrdým rozpočtovým omezením, to jest na ekonomiku tlaku. Proto se dá použít k analýze moderního kapitalismu. Na druhé straně v socialistické ekonomice, i když je to důležité, zda jsou ceny pevné nebo pružné, je tento rozdíl jen druhotně důležitý. Mezi hospodářskými orga-
nizacemi vládne "kvantitativní" přizpůsobení nikoli protože ceny

j s o u p e v n é n e b o n e p r u ž n é , n ý b r ž
p r o t o ŝ e v l i v c e n j e s l a b ý . T o m u j s m e v č á s -
t i I t é t o k n i h y ř í k a l i n i k o l i " P ř í z p ů s o b e n í m n o ŝ t v í p ř i p e v n ý c h
c e n á c h " , n ý b r ž "... b e z c e n " . A t i t u l č á s t i I I n e n í " P ř í z p ů s o b e -
n í p o m o c í p r u ž n o s t i c e n " , n ý b r ž "... z a p ř í t o m n o s t i c e n " : c o ŝ
u k a z u j e , ŝ e i k d y ŝ c e n y m á j í j i s t ý v l i v , n e n í t o v l i v s i l n ý .

14. 8. VLIV CENY NA INVESTIČNÍ ROZHODNUTÍ: VÝSTUPY

P o r o z b o r u ú l o h y c e n v o k a m ŝ i t é m a k r á t k o d o b é m p ř í z p ů s o b e -
n í v o d d í l e c h 14.2 - 14.7 p o k r a č u j e m e d i s k u s í o d l o u h o -
d o b é m p ř í z p ů s o b e n í . T e n t o k r á t s l e d p o j e d n á n í o b r á t í m e .
V t o m t o o d d í l e p o č í n á m e v ý s t u p n í s t r a n o u a d a l š í o d d í l s e z a b ý v á
v s t u p n í s t r a n o u .

O ř a d ě r ů z n ý c h a s p e k t ů t é t o o t á z k y s e h o v o ř i l o j i ŝ d ř í v e ,
h l a v n ě v k a p i t o l á c h 9, 10 a 13, a l e p r o ú p l n o s t z o p a k u j e m e , b y ŝ
s t r u č n ě , n ě k t e r é z d ř í v ě j š í c h p o z n á m e k .

O d d í l y 14.8 a 14.9 s e b u d o u n e j d ř í v e z a b ý v á t p ř í p a d e m
t r a d i č n í h o s y s t é m u ř í z e n í h o s p o d á ř s t v í a o p o r e f o r m n í
s i t u a c i b u d e j e n k r á t k á z m í n k a k e k o n c i k a ŝ d ě h o o d d í l u .

P o d i n v e s t i č n í m v ý s t u p o v ý m r o z -
h o d n u t í m c h á p e m e r o z h o d n u t í o t o m , k d e s e m á j í p r o v é s t
i n v e s t i c e z á k l a d n í c h p r o s t ř e d k ů a k o l i k s e m á v y t v o ř i t n o v ý c h k a -
p a c i t . R o z h o d n u t í m ů ŝ e t ě ŝ z a h r n o v a t r o z h o d n u t í - a s p o ň v a g r e -
g á t n í m v y j á d ř e n í - o s t r u k t u ř e v ý s t u p u , k t e r ý m á n o v á k a p a c i t a
v y r á b ě t .

J a k b y l o p o u k á z á n o v k a p i t o l e 9 e x i s t u j e v ŝ d y v í c e i n v e s t i č -
n í c h n á v r h ů n e ŝ ú s t ř e d n í ú ř a d y n e b o p l á n o v á č i m o h o u p ř í j m o u t .
J a k ý c h k r i t é r í í v ý b ě r u p ř i s v ý c h r o z h o d n u t í c h o
i n v e s t i c í c h p o u ŝ í v á j í ? P ř i o d p o v ě d i n a t u t o o t á z k u s e n e s n a ŝ í m e

o úplnost, protože jinak bychom se dostali mimo pole nejen této kapitoly, nýbrž celé knihy.

Především je nutno zdůraznit, že výběr se nedá pokrýt žádným jediným pravidlem; není možno určit žádné jediné pravidlo, na němž by bylo možno založit přijetí či odmítnutí. V tomto negativním tvrzení se zdůrazňuje slovo "jediné": rozhodující orgán váží složená kritéria, porovnává je "kvalitativně" a nakonec jejich rozbořem dochází k jakémusi kompromisu.

Z příruček socialistického plánování je dobře známo, že důležitou roli při výběru sehrává studium tzv. bilančních vztažů národního hospodářství. Znamená to systematické vzájemné přizpůsobování budoucích výstupů a vstupů. Z výrobových bilancí střednědobých a dlouhodobých plánů je možno činit závěry o investičních rozhodnutích, která je nutno učinit, a o nových kapacitách, které je nutno vytvořit za účelem výroby neobchodovaných zboží a služeb. (Jestliže ale k rozšíření dochází v soutěži se zvýšením dovozu nebo část výstupu má jít také na vývoz, je rozhodnutí těsně spojeno s problematikou zahraničního obchodu. To je ale mimo oblast této knihy.)

I když investiční plány mají dlouhodobý horizont je přece jen investiční rozhodování ovlivňováno běžnou situací. Již jsme se zmínili, že iniciátor investičního projektu je pobízen vědomím, že existuje nedostatkovost výrobku. Není to pouze nevysloveným motivem, nýbrž otevřeně vyjadřovaným argumentem, který obyčejně alokátora investic přesvědčí. Naděje na schválení se zlepší, může-li žadatel prokázat existenci vážné nedostatkovosti jeho výrobku nebo služby. I když každý ví, že alokace by se měla především zakládat na informaci o budoucnosti, je obtížné abstrahovat od právě vyslechnutých stížností nebo od emočního vlivu bezprostředního signálu.

Právě popsaná kritéria výběru se zakládají na necenových signálech. Signály obsahují zčásti čísla a údaje a zčásti "tón hlasu" či dokonce "hlasitost" účastníků alokačního procesu. Ač se začíná používat metod matematického plánování, při skutečném výběru investičních projektů sehrávají malou úlohu. Ve skutečnosti výběr neprovádějí modely a počítače, nýbrž lidé z masa a krve. Plánovači, ředitelé hospodářských a rozpočtových organizací i členové jiných zainteresovaných organizací často spolu mluví: argumentují, smlouvají a "bojují". Má to tu výhodu, že se soustředí informace od všech zainteresovaných stran (informace jak pravdivé, tak i deformované), čímž se umožňuje utkání proti sobě stojících názorů a zájmů a tak vynese na povrch řadu předvídatelných problémů a potíží. Důležitou kvalitou zde popsaného rozhodovacího procesu je bohatost informací a různost proti sobě stojících zájmů.

Ale rozhodnutí provádějí lidé, kteří nejsou imunní proti subjektivním vlivům. Nemáme na mysli korupci, k níž při výběru investic nedochází. Jev je daleko složitější. Faktorem tu může být to, že ředitel organizace A má větší prestiž než ředitel organizace B a proto je prvnímu daleko obtížnější říci ne. Člen parlamentu nebo předseda okresního národního výboru může intervenovat ve prospěch organizace C, zatímco organizace D podpůrce nemá. Vedoucí odboru dříve pracoval u organizace E a cítí se tedy přitahován organizací E a nikoli organizací F, kde se s nikým nezná. Existují intervenční skupiny ve formě navzájem se podporujících skupin manažérů. Může se stát, že investici nedostane hospodářská či rozpočtová organizace, která ji nejvíce potřebuje, nýbrž ta hospodářská organizace, která dovede na rozhodující orgán vyvinout největší tlak. Je obtížné zjistit nakolik takové vlivy fungují. I když nejsou rozhodující, mohou v jisté míře změnit rozhodnutí, která by se jinak zakládala výhradně na argumentech a propočtech.

Nyní můžeme položit otázku, jaké úlohy hrají při investič-

ním rozhodování c e n a výstupu, který se má vyrábět na nové kapacitě, a r e n t a b i l i t a výstupu. Nakolik se dává při investičním rozhodnutí přednost alternativě, která slibuje vyšší rentabilitu?

V rámci tradičního řízení hospodářství se dlouhou dobu nemusely dělat vůbec žádné propočty očekávané rentability a investic. V posledních letech se ale takové propočty zavedly jako povinné a jejich výsledky je nutno předložit zároveň s návrhem investice. Jsou to částečně kalkulace provedené na základě běžných nebo očekávaných d o m á c í c h cen (kalkulace rentability v přísném slova smyslu), částečně kalkulace na základě "stínových cen", které se liší jak od běžných, tak budoucích vnitřních cen. (V maďarštině se jim říká "kalkulace efektivnosti", což odpovídá "analýze nákladů a prospěchu" v anglické terminologii.) V socialistických zemích se používá četných druhů stínových cen: různými způsoby určené "ceny světového trhu", diskontní a měnové kursy a tak dále. Od reformy se v Maďarsku oblast kalkulace rentability a efektivnosti rozšířila.

Naše hypotézy jsou tyto.

1) V t r a d i č n í m s y s t é m u ř í z e n í hospodářství nemá k r i t é r i u m r e n t a b i l i t y podle kalkulace při běžných nebo očekávaných domácích (v n i t ř n í c h) cenách na investiční rozhodování žádný v l i v . Rozhodnutí na cenu nereaguje. Výběr investic se provádí skoro výlučně pomocí "kvantitativního" procesu řízení.

Každý účastník rozhodování od hospodářské organizace až k plánovači na vysoké úrovni pociťují, že prokáže-li se investice důležitou a výhodnou podle necenových kritérií, nemůže být ani problematická její rentabilita. Rozpočtové omezení investičních výdajů je měkké. Vnitřní cena výstupu umožněného investicí se dříve či později upraví podle skutečných nákladů. Není možné, aby se dokončila investice a ta potom selhala v tom smyslu, že hospo-

dárská organizace udělá úpadek.

Na alokaci snad mohou vykonávat jistý vliv kalkulace ve stínových cenách; ale jejich vliv je daleko slabší než vliv ostatních, necenových kritérií.

2) Jako výsledek reformy řízení hospodářství se poněkud posílil vliv kritéria rentability, především u investic financovaných z vlastních prostředků hospodářské organizace. Tento vliv je ale stále mnohem slabší než vliv necenových kritérií nezávislých na rentabilitě.

Tyto hypotézy vyžadují empirické přezkoušení. Jsou takoví, kteří se domnívají, že vliv kritéria rentability je silnější než jak jsme to popsali my. Otázku je možno rozhodnout jen důkladným přezkoumáním. Zmíníme se o několika metodách ověření platnosti hypotézy.

a) Jak těsný je vztah mezi proporcemi, ve kterých stát přerozděluje investiční zdroje mezi odvětví, obory nebo druhy výstupu na straně jedné, a rentabilitou těchto odvětví, oborů a výstupů na straně druhé? (Zmínili jsme se o tom již při diskusi o měklosti rozpočtového omezení.)

b) Jak těsný je vztah mezi rentabilitou vykázanou v kalkulacích přiložených k investičním návrhům a přijetím nebo zamítnutím návrhů?

c) Jak spolehlivé jsou předběžné kalkulace rentability a efektivnosti? (Je to možno prokázat porovnáním s hodnotami ex post.)

14. 9. VLIV CENY NA INVESTIČNÍ ROZHODNUTÍ: VSTUPY

V s t u p n í r o z h o d n u t í pro investice určuje strukturu vstupů nebo technologii vybranou pro výrobní činnost specifikovanou v rozhodnutí o výstupech. Uvedeme několik kritérií, která mají velkou váhu při volbě technologie v t r a - d i č n í m systému řízení hospodářství.

I n ž e n ý r s k é p r e f e r e n c e . Inženýr (stejně jako plánovač a tvůrce hospodářské politiky pod jeho profesním vlivem) má rád - z přirozeného instinktu svého povolání - to, co je "moderní". Před starým typem dává přednost produktivnějším, spolehlivému a lépe ovladatelnému stroji, bez ohledu na cenový rozdíl mezi oběma stroji. Je-li to možné, chtěl by v to-várně vidět nejmodernější stroje a zařízení.

N e c e n o v é s i g n á l y n e d o s t a t k o v o s - t i . Ve svých každodenních zkušenostech pozoruje rozhodující orgán existenci "nedostatkivosti pracovní síly", "nedostatkivosti deviz" a "nedostatkivosti stavebních kapacit". Snaží se těmito zdroji šetřit ne protože mzdy, devizový kurs nebo stavební náklady jsou relativně vysoké, nýbrž protože očekává při získávání zdrojů potíže.

K v ó t y d e v i z a z a h r a n i č n ě o b c h o d - n í z á v a z k y . Úřady přidělují některé vzácné zdroje administrativně pomocí kvót. Taková je například situace se směnitelnými měnami. Má to vliv na volbu technologie. Jiný je příklad zahraničního obchodu se socialistickými zeměmi, kde mezistátní dohody řídí mnoho různých druhů konkrétních vývozních a dovozních transakcí. Vázaný prodej není řídký: chce-li země A získat od země B nějaký výrobek, který je hodně žádan na světovém trhu, musí zároveň s tím vzít i výrobek, na který je menší poptávka a tedy se obtížněji prodává. Do této druhé kategorie spadají někte-

ré druhy investičního zboží. Takovým způsobem exportní nabídka investičního zboží země B předurčuje v jisté míře investice a volbu techniky nových projektů v zemi A.

Není to úplný seznam kritérií, jež ovlivňují volbu techniky. Těch několik příkladů stačí ale k ilustraci toho, čemu říkáme necenová kritéria.

Uvedená kritéria mohou spadat v jedno. Například inženýrova preference pro moderní zařízení a pro ochranu před nedostatkovostí pracovní síly obracejí zároveň rozhodující orgán k technologiím s vysokou produktivitou práce. Jindy jsou ale tato kritéria ve vzájemném rozporu. Nejmodernější stroj, jemuž inženýr dává přednost, se možná dá získat jen za volnou měnu, která je obzvlášť nedostatková. Takové konflikty kritérií se musí řešit kompromisem po řadě sporů, dohadování a konkurence o vzácné zdroje. Ale ani v tom případě nehrají propočty rentability žádnou zvláštní úlohu.

Došlo-li již jednou k základnímu rozhodnutí podle necenových kritérií, mohou snad zůstat ještě jistá menší rozhodnutí, v nichž může vystoupit do popředí kritérium snižování nákladů. Například kvóta deviz, jichž se má na projekt použít, mohla být alokována již před tím. Stojí potom za úvahu, zda potřebné zdroje se mají objednat od hospodářské organizace M nebo od organizace N. Nebo jsou-li práci na stavbě ochotny provést dvě hospodářské organizace, je nutno určit tu lacinější.

Shrňme svoje hypotézy.

1) V tradičním systému řízení hospodářství nereaguje rozhodnutí o vstupu investic na relativní cenu vstupů. V rozhodování mezi technickými alternativami hraje kritérium minimalizace nákladů malou úlohu.

2) Po reformě se citlivost na cenu při volbě techniky poněkud zvýšila, ale nadále není příliš silná. Vykonává relativně silnější vliv v odvětvích, oborech a malých hospodářských organizacích, které nejsou investičními zdroji tak dobře zásobeny.

Problémy empirického přezkoumání hypotéz nebudeme pro nedostatek místa rozebírat. Uvedeme ale ještě jednu otázku, která je vázána především na rozhodnutí o vstupu investic, ale vykonává vliv též na rozhodnutí o výstupu: vliv úrokové míry. 16)

Na finanční investiční zdroje se platí úroky v několika zemích včetně Maďarska. Metoda propočtu a skutečné formy platby se od jedné země k druhé liší a během let se v některých zemích měnily. Zde opomíjíme rozdílnosti a pokoušíme se o zobecnění. Pro jednoduchost použijeme výrazu "investiční úroková sazba" pro všechny formy "cen" placených za použití finančních investičních zdrojů a za dlouhodobé úvěry.

Podnik s měkkým rozpočtovým omezením je v praxi k investiční úrokové sazbě zcela necitlivý. Na jedné straně úroveň úrokové sazby nevykonává vliv na celkovou poptávku po investicích. Dalo by se říci, že změna této zvláštní ceny nemá na poptávku hospodářské organizace žádný důchodový efekt. Kdyby se zítra úroková sazba na investice zvedla z 8 na 12%, poptávka po investicích by se v nejmenším nesnížila. Každý z uchazečů by očekával, že bude schopen najít pro 4% zvýšení kompenzaci: buď po-

16) Podobným problémem je bankovní úrok placený z běžných úvěrů. To budeme zkoumat v kapitole 20.

moci cenových podpor, daňových slev, nebo, a to nejpravděpodobněji, pomocí zvýšení cen.

Na druhé straně nemá změna investiční úrokové sazby žádný substituční efekt. Ani hospodářská organizace, ani nadřízený orgán rozhodující o investici nereagují při volbě techniky na relativní ceny faktorů. Při výkladu standardní mikroekonomie jako normativní teorie měla by hospodářská organizace považovat úrokovou sazbu a mzdy při svém rozhodování o náročnosti technologie na kapitál a náročnosti na pracovní sílu za relativní ceny faktorů. To nepadá v úvahu. Kdyby úroky byly zdvojnásobeny nebo sníženy na polovinu nebude to na volbu technologie mít žádný vliv. Tato volba, jak jsme již viděli, se provádí podle jiných kritérií necenového charakteru.

V intenzivním období růstu ve zdrojově omezené ekonomice a po vyčerpání potenciální rezervy pracovní síly nepozoruje rozhodovatel dost jasně "relativní nedostatkovost". Není nikdy v situaci, aby mohl říci, že kapitál je méně vzácný než pracovní síla, nebo naopak, že pracovní síla je méně vzácná než kapitál. Existuje chronická nedostatkovost obou. Jeho hlad po investicích se nedá ukojit; cítí, že žádné řešení jeho trvalých problémů není představitelné bez dalšího velikého kapitálu. Zároveň po vstřebání přebytku pracovní síly zděděného z kapitalistického systému se stává trvalou nedostatkovost pracovní síly. Ať se to již hospodářské organizaci líbí nebo ne, musí se přizpůsobit relativním vzácnostem, protože jak investiční zdroje, tak i pracovní síla mají hmotné meze. Ale při jejich přizpůsobení nehrají úlohu relativní ceny faktorů. Jak bylo vysvětleno v části I s tím, jak hospodářství se ocitá tvář v tvář úzkým místům a opětovně naráží na omezení zdrojů, objevuje jaké úrovně investic a jaké kombinace faktorů uspokojují běžně daná hmotná omezení.

P o r e f o r m ě se rozpočtové omezení stalo trochu tvrdším. Ale navzdory tomu se zdá, že se nestalo natolik tvrdším, aby učinilo úrokovou míru investic efektivním regulátorem celkové poptávky po investicích nebo volby kombinace kapitál-pracovní síla.

14. 10. RELATIVNÍ CENY A NEDOSTATKOVOST

Po našem přezkoumání citlivosti (reakce) hospodářské organizace na ceny jak na straně vstupu, tak na straně výstupu a na všech třech stadiích přizpůsobení můžeme odmítnout velmi rozšířený názor, že hlavní příčinu jevů nedostatkivosti (nebo aspoň jednu z jejích nejdůležitějších příčin) je nutno hledat v nesprávných relativních cenách. Vyvrácení tohoto názoru jasně vyplývá z naší analýzy. Jestliže všechny v knize popsané okolnosti - všechny institucionální podmínky, řídicí mechanismy, motivace, pravidla chování - zůstanou beze změny, nemůže nedostatkivost z podnikového úseku odstranit žádná změna relativních cen.

Změny relativních cen výrobků obchodovaných mezi hospodářskými organizacemi mohou mít vliv na intenzitu nedostatkivosti v případě každého jednotlivého výrobku. Protože ve vyjádření okamžitého a krátkodobého přizpůsobení je hospodářská organizace v jisté míře citlivá na straně výstupu na relativní ceny, mohou nepříznivé ceny zdržet hospodářskou organizaci od výroby jistých druhů výrobků, jejichž nedostatkivost se potom zvýší. Ale ve zdrojově omezeném systému nezávisí nedostatkivost na straně nabídky,

n ý b r ž n a s t r a n ě p o p t á v k y . Směřuje-li po-
ptávka k nekonečnu, může nabýt nabídka libovolných rozměrů. A to
je právě ta situace, ve které rozpočtové omezení hospodářských
organizací není dost tvrdé a ekonomické síly omezující poptávku
nefungují. Za takových okolností je poptávka po vstupech jak
běžných, tak i po kapitálu takřka nenasytitelná. Ať už jsou re-
lativní ceny vstupů jakékoli, existují a vždy budou existovat
četné vstupy, po nichž poptávka není uspokojena.

Naše tvrzení má důležité implikace teoretické i politické.
Jestliže ceny neřídí efektivně poptávku hospodářské organizace,
ocitají se normativní hádání o relativních cenách vstupů ve vakuu.

14. 11. ODBOČKA : ROZPOČTOVÉ ORGANIZACE

Od kapitoly 2 až sem jsme téměř výhradně pojednávali o
h o s p o d á ř s k é o r g a n i z a c i . Zde vložíme několik
poznámek o rozpočtových organizacích.

Vraťme se k otázkám projednávaným v části I. Je pravda, že
výstupem rozpočtových organizací jsou obvykle tak zvané nehmotné
služby, kdežto většina h o s p o d á ř s k ý c h o r g a n i -
z a c í vyrábí výrobky a tak zvané hmotné služby. Proto rozpoč-
tová organizace nedostávala ani v tradičním socialistickém hos-
podářství výrobní plán jako je tomu u hospodářské organizace.
Ale s výjimkou toho je chování hospodářské organizace a rozpočto-
vé organizace v mnoha směrech podobné.

a) Motivace vedoucích pracovníků je podobná; jejich první
identifikace je s organizací, jež jim byla svěřena.

b) Existuje velký počet takových institucí, po jejichž služ-
bách je téměř nenasytitelná poptávka (například zdravotnictví a
vyšší vzdělání). Vzniká fronta uchazečů. Nátlak stojících ve

frontě i nadřízené úřady je často nutí k "úsilí o kvantitu".

c) Zvýšení jejich činnosti naráží na úzká místa, obyčejně na straně vstupů. Jejich situace je charakterizována zdrojovými omezeními.

d) Jejich hlad po investicích není o nic menší než hlad hospodářských organizací. A nadto, protože často trpí odklady, je jejich hlad po investicích zvlášť velký.

Rozdíl v chování mezi rozpočtovými organizacemi a hospodářskými organizacemi je spojen s jejich finančním postavením. V té souvislosti stojí za to mluvit ne o dvou, nýbrž o třech typech.

Prvním typem je hospodářská organizace fungující pod tvrdým rozpočtovým omezením. Může se spolehnout jen na vlastní příjmy z prodeje. Dostane-li se do finančních potíží, stát jí nepomůže. A stát nezasahuje do jejího využívání vlastních peněz.

Druhým typem je hospodářská organizace s měkkým rozpočtovým omezením. Spoléhá se hlavně na svoje výnosy. Dostane-li se ale do finančních potíží, stát jí zachrání. Zároveň je pravda, že stát zasahuje do výdajů jejích vlastních peněz.

Třetím typem je rozpočtová organizace. Výnosy nemá vůbec žádné. Peníze na krytí svých výdajů dostává zcela ze státního rozpočtu a stát také řídí její výdaje.

Stojí za to poznamenat, že hospodářská organizace s měkkým rozpočtovým omezením je v jistém smyslu přechodným typem: čím se omezení stává měkčím, tím více se hospodářská organizace stává "kvazi-rozpočtovou organizací".

O tom, zda rozpočtové omezení rozpočtové organizace je měkké nebo tvrdé není možno učinit jednoznačné prohlášení. P ř e d schválením rozpočtu je omezení možno uvolnit. Rozpočtová organi-

zace se pokouší vykonávat tlak na svoje nadřízené, aby získala co nejvíce na krytí běžných výdajů i pro investiční účely.

V průběhu r e a l i z a c e závisí tvrdost omezení na rozpočtové disciplíně. Zkušenost ukázala, že pokud jde o běžné výdaje je tato disciplína dost tvrdá. Proto je rozpočtová organizace značně citlivá na relativní ceny běžných vstupů. Ale investiční rozpočet překračují rozpočtové organizace stejně často jako hospodářské organizace. Jejich reakce (citlivost) na relativní ceny investičních vstupů je hodně nízká.

Učinili jsme tuto krátkou zmínku proto, abychom později, při diskusi o vzájemných vztazích na makroúrovni, mohli vzít do úvahy chování rozpočtových organizací. Podrobnější analýza ekonomické úlohy rozpočtových organizací překračuje rámec této knihy.

KAPITOLA 15

CENOVÁ TVORBA V OBLASTI MEZI HOSPODÁŘSKÝMI ORGANIZACEMI

15. 1. ÚVOD

V předešlé kapitole jsme pojednávali o tom, jak ceny ovlivňují hospodářskou organizaci. Nyní zkoumáme opačný směr tohoto vztahu, totiž jak hospodářská organizace ovlivňuje ceny. V ekonomické literatuře socialistických zemí se takto formulovaná otázka může zdát neobvyklou. Většina literatury se totiž zabývá výhradně státní cenovou politikou a zásadami i metodami ústřední cenové politiky. Naším záměrem je však ukázat, že cenová tvorba je společným výsledkem ústřední politiky a úsilí hospodářských organizací: ceny se mění nebo zůstávají beze změny jakážto výsledek konfliktů a kompromisů mezi silami.

O otázce cen v socialistických ekonomikách pojednávají stovky knih a tisíce studií. Této hojné literatury ^{1/} jsme bohatě využili, i když se nesnažíme, abychom její závěry shrnovali a hodnotili. Ze široké oblasti tohoto předmětu vybíráme jenom několik problémů.

1/ Vynikající jsou tyto knihy: Bálint (1970), Bródy (1967, 1969, 1979), Csikos-Nagy (1974, 1975b), Hoch (1972, 1979), Jávorka (1973 a Megyeri (1976); viz také tyto články: Nagy-Esze (1963), Nagy (1967) a Szakolcay (1973).

Hodláme se těsně přidržívat předmětu dvou předcházejících kapitol, tj. h o s p o d á ř s k é o r g a n i z a c e . (I když, jak uvidíme, budeme se muset též dotknout některých obecných otázek teorie cen). Z nesmírného toku transakcí vybíráme jednu kategorii, tu, kde prodávající i kupující jsou výrobci.^{2/} A nemůžeme zahrnout ani veškeré ceny tohoto typu. Například pro velikost této knihy nemůžeme analyzovat zvláštní politické, sociální a ekonomické otázky zemědělských cen. V tomto případě budou předmětem našeho zkoumání c e n y m e z i p r o d u k t ů k u p o v a n ý c h a p r o d á v a n ý c h n e z e m ě d ě l s k ý m i v ý r o b c i . Pro stručnost jim budeme říkat m e z i p o d n i k o v é c e n y a žádáme čtenáře, aby si vždy domyslel, že se uvažuje jen o nezemědělských cenách.

I tato úzká kategorie cen poskytuje možnost pojednat o mnoha o b e c n ý c h problémech teorie cen. Další studie budou muset rozhodnout o tom, zda naše tvrzení platí i pro jiné kategorie výrobových toků anebo jaké změny je zapotřebí provést.

Uděláme jednu výjimku: existuje ještě jedna kategorie výrobových toků, o které se v této kapitole nemluví a která se bude analyzovat později. Po analýze postavení a chování d o m á c - n o s t í (kapitoly 16 - 18) budeme v kapitole 19 zkoumat tvorbu spotřebitelských cen, před nimiž stojí domácnosti. Tam můžeme použít některých výsledků této kapitoly.

Předmět omezíme nejen tím, že se budeme zabývat jistou omezenou kategorií cen, ale i tak, že k problému cen přistoupíme ze zvláštního h l e d i s k a .

Zde i v kapitole 19 budeme zkoumat ceny výhradně p o p i s - n ý m způsobem. V minulosti několikrát probíhaly diskuse o cenách téměř ve všech socialistických zemích.

2/ "Ceny obchodované mezi výrobními hospodářskými organizacemi" jsou p o d m n o ž i n o u větší množiny, které se obvykle říká "ceny výrobců". Tyto zahrnují ještě další podmnožiny. S ohledem na omezenost místa nemůže tato kapitola zahrnout ceny výrobků prodávaných hospodářskými organizacemi domácnostem nebo státním organizacím zahraničního obchodu ani vnitřní tržní ceny dováženého zboží - výrobků.

Jak bylo uvedeno již v předešlé kapitole bylo však v mnoha diskusích předmětem analýzy to, jak by cenový systém měl vypadat a jaké zásady a metody cenové tvorby by se měly používat. I když uznáváme krají závažnost tohoto přístupu, musíme s politováním prohlásit, že ke splnění úlohy, kterou si předsevzala tato kniha, poskytuje existující literatura málo pomoci. Hodláme zjistit jakou úlohu hrají ceny ve skutečnosti, které jsou to mechanismy, jež je formují a které ekonomické síly vyvolávají jejich změnu.^{3/} I o této otázce se v literatuře pojednává, i když v daleko menším rozsahu než ve výzkumu zaměřeném na praktické návrhy. A mnoho popisných prací se hlavně snaží podat přehled o administrativních pravidlech cenové tvorby. Možná, že se praxe s těmito pravidly shoduje, ale možná, že se od ní uchyluje. Pravidla uvádějí do života lidé, kteří jsou ovlivňováni svým okolím, svými partnery v diskusi, "veřejným duchem" a tak dále. Proto je zapotřebí několika hlubokých případových studií, které by ukázaly skutečnou a podrobnou historii tvorby jednotlivých cen.

Protože se na empirické zkoumání můžeme spoléhat jen velmi málo, jsou naše popisná tvrzení čistě hypotetická. Předkládáme je v naději, že jejich platnost bude přezkoumána pečlivým empirickým pozorováním někdy později.

Dále se omezujeme zcela na otázky, které jsou těsně spojeny s hlavním předmětem knihy, to jest s nedostatkovostí. Na ukázkou budoucího uvedeme problémy, které sem patří.

Které tendence k cenovým přesunům se projevují v chronické nedostatkové ekonomice, které hospodářské organizace mají měkké (nebo téměř měkké) rozpočtové omezení? Eliminuje státní zásah tyto tendence?

Již z pouhé formulace otázek je zřejmé, že nedostatkovost je úzce spojena s jevy zmíněnými hned zpočátku, centralizovanými procesy (vycházejícími z ústřední cenové politiky) a decentralizovanými procesy (vycházejícími od hospodářských organizací), které vykonávají vliv na ceny.

3) Můžeme se dále tázat, jaký je skutečný vliv cen. V předešlé kapitole jsme zjistili, že popisná literatura k tomuto bodu schází.

Závěry týkající se nedostatkovosti učiníme ke konci kapitoly. Naše vysvětlení začíná státním řízením cen a možnostmi jakož i mezemi tohoto řízení.^{4/}

Ve spojitosti s některými našimi tvrzeními a hypotézami zdůrazníme, zda jsou platné jen pro tradiční systém hospodářského řízení nebo pouze pro systém fungující po reformě. Jinde se ale zmíníme o jevech, jež je možno pozorovat v socialistickém hospodářství bez ohledu na skutečný systém řízení.

15. 2. SNADNOST A OBTÍŽNOST STANOVOVÁNÍ ADMINISTRATIVNÍCH CEN

Široce se rozšířil názor, že v socialistickém hospodářství jsou všechny, nebo téměř všechny ceny řízeny ústředními státními orgány podle jejich libovůle. Někteří to považují za důležitou přednost socialistického systému, jiní to považují za zdroj potíží. Nebudeme odporovat žádnému z těchto názorů, protože se domníváme, že je to v podstatě pouhý mýtus. Ústřední hospodářské řízení určuje řadu druhů cen a státní cenová politika vykonává značný vliv na skutečný vývoj cen. Ale není všemocné: nemůže (a snad ani nechce) "držet ruku" na každé ceně. Proto než přikročíme k diskusi o úloze státní cenové politiky, rádi bychom přezkoumali objektivní omezení (nezávislá na záměrech úřadů) státního řízení cen a meze státní moci.

Počněme situaci, ve které státní cenový úřad chce stanovit cenu výrobku a zajistit, aby tato cena byla přesně zachovávána. K tomu musí vyřešit kromě jiného tyto problémy.

1) Pro všechny atributy jakosti příslušného výrobku je nutno zajistit přesný, jasný a úplný popis jakosti.

2) Musí se kontrolovat, zda tento výrobek je skutečně prodáván za úředně předepsanou cenu a zda všechny jeho vlastnosti se přesně shodují s parametry stanovenými popisem jakosti.

4/ Co je řečeno v oddílech 15.2 - 15.4 platí - mutatis mutandis - též pro spotřebitelské ceny uvažované v kapitole 19.

Není-li tomu tak, musí vynutit přesné dodržení předpisu.

U některých výrobků lze oba uvedené požadavky uspokojit poměrně snadno. Jakost uhlí, nafty, benzínu, kyseliny sírové, cementu, krystalového cukru nebo mléka se dá popsat jedním či dvěma parametry, nebo snad nanejvýše třemi či čtyřmi. Nazveme tuto kategorii **s t a n d a r d n í m m a s o v ě v y r á b ě n ý m z b o ž í m**. Do této kategorie patří většina surovin, některé polotovary a masově vyráběné tradiční potraviny na nízkém stupni zpracování.

Ale u jiných výrobků, aby se docílilo přesného, jasného a plného popisu jakosti, je nutno specifikovat desítky, stovky a možná i tisíce parametrů. Vezměme si například přenosné rozhlasové přijímače. Jsou jich tisíce variant. I v téže zemi při totožných tržních podmínkách je cena nejdražšího typu několikanásobkem ceny nejlacinějšího typu, což naznačuje možnost široké diferenciace jakosti. A přenosný rozhlasový přijímač je ještě relativně jednoduchým zařízením. Pomysleme na daleko složitější strojírenský a stavební průmysl. Tuto kategorii zboží budeme nazývat **d i f e r e n c o v a n é v ý r o b k y**.

Rozdíl mezi standardními masově vyráběnými zbožími a diferencovanými výrobky je pochopitelně abstrakcí. Existuje zřejmě mnoho mezipřípadů a přechodných případů. Přesto u většiny výrobků můžeme - po chvílce přemýšlení - prohlásit do které z těch dvou kategorií patří. Teoretické uvažování o problému se podstatně usnadní, jestliže pracujeme pouze s těmito dvěma "čistými" kategoriemi.

Během dlouhého historického období se počet standardních masově vyráběných zboží příliš nezvýšil. Většinou jsou to tradiční výrobky. K této skupině přistupuje nový výrobek jen čas od času. (Příkladem jsou některé základní výrobky umělých vláken).

Na druhé straně počet diferencovaných výrobků se zvyšuje neustále a rychle. J a k o d ů s l e d e k t e c h n i c k é h o p o k r o k u j e j e d n í m z n e j d ů l e ž i t ě j š í c h v ý s l e d k ů h o s p o d á ř s k é h o r o z v o j e d i f e r e n c i a c e v ý r o b y i s p o -

t ř e b y .^{5/} Některé výrobky jsou vytlačovány, ale za ně jich nastupuje daleko více, a ty životaschopné se množí podrozdělováním. Diferenciace je měřitelnou kategorií, mohli bychom například říci, kolik se v daném období v jisté zemi vyrábí druhů průmyslových výrobků, a to s rozlišením výrobků v co možná nejpodrobnějším třídění. Bohužel žádné takové údaje nemáme. Je však pravděpodobné, že tato diferenciace se zvyšuje daleko rychleji než objem výroby. Mnozí rychlou diferenciací neschvalují: považují ji za zbytečné plýtvání a považují ji hlavně za manipulaci kupujícími. Jiní ji přijímají - a přitom kritizují výstřelky - jakožto známku technického rozvoje a růstu životní úrovně. Necítíme se povinni činit hodnotové soudy. My prostě zdůrazňujeme, že historický proces, o němž hovoříme, se zdá být n e o d o l a t e l n ý m .

Uvedené poznámky vedou, pokud jde o státní řízení cen, k důležitým závěrům.

Cenové řízení standardních masově vyráběných výrobků je možno provádět snadno, což ale neplatí pro diferencované výrobky. Čím je výroba diferencovanější, tím obtížnější je administrativně určovat ceny a prosazovat je.

Při diferencovaném výrobku může výrobce prosadit s k r y - t é z v ý š e n í c e n y bez velikých potíží. ^{6/} Existují jeho dvě formy, i když se navzájem nevylučují. Prvním je skryté zvýšení ceny v e s p o j e n í se z a v á d ě n í m n o v é h o v ý r o b k u . Cenový úřad jednou stanovil cenu nějakého výrobku a zároveň určil i všechny jakostní parametry. Mezi tím se náklady zvýšily a hospodářská organizace by chtěla cenu

5/ Výrobová diferenciace se stala středem pozornosti ve spojitosti s teorií nedokonalé konkurence. (Viz průkopnická díla Robinsonové 1933 a Chamberlina 1933). V tom bodě naše pozorování jsou shodná se zjištěními teorie nedokonalé konkurence. V případě intenzivní diferenciace se předpoklad přísné jednotné ceny stává neudržitelným. Nemůže ho zaručit ani atomizovaný trh, ani administrativní orgán.

6/ O skrytém cenovém zvýšení viz článek od Csikóse-Nagye (1975a) a knihu od Radnotiho (1974).

zvýšit. Vyrobí nový typ. Může skutečně mít nějaké nové užitečné vlastnosti, ale možná, že doznal změny jen pokud jde o vzhled. Zavedení nového typu je příležitostí k tomu, aby v nové ceně byly uznány zvýšené náklady. Druhou formou je skryté zvýšení ceny docílené snížením nákladů starého typu. Může to být zákonné. Je-li cena stanovena, není jakost předepsána do každého detailu. Umožňuje to například výrobu nějaké součástky z lacinějšího nebo méně jakostního materiálu. Nebo je možno se proti předepsané jakosti prohřešit v očekávání, že cenový úřad nebude schopen přezkoušet výrobek do všech podrobností. Čím je výroba diferencovanáější, tím větší jsou možnosti obou form skrytého zvýšení ceny.

Řekli jsme o diferencovaných výrobcích, že pro stát je obtížné předepisovat jejich cenu, nikoli, že je to nemožné. Mnoho závisí na kapacitě cenového úřadu. Závisí to na počtu pracovníků, kteří se administrováním cen zabývají, na jejich technické a obchodní kvalifikaci. Záleží také hodně na tom, jaké techniky se využívají ke zjednodušení složité práce cenové tvorby a řízení cen. Každopádně, i když je administrativní kapacitu možno zvýšit, je stále ještě konečná, kdežto proces diferenciacce je trvalý a rychlý. S ohledem na uvedené vzájemné vztahy předkládáme toto tvrzení.

Pokud je země na nízké úrovni hospodářského rozvoje, je možno snadno administrovat ceny většiny výrobků. Avšak na vyšší úrovni rozvoje je možno stále větší část výroby administrovat jen s potížemi. Jestliže aparát cenového úřadu roste jen v omezené míře, například roste-li jen tak rychle jako ostatní státní správa, bude se podíl všech cen, které je možno efektivně administrovat, neustále snižovat.

Nezaujímáme stanovisko k otázce, zda aparát cenového úřadu by se měl zvýšit nebo snížit. Předkládáme pouze předpoklad, založenou na extrapolaci pozorovatelných tendencí.

15. 3. ADMINISTRATIVNÍ, PSEUDOADMINISTRATIVNÍ

A KONTRAKTNÍ CENY

V minulém oddíle jsme hovořili o možnostech administrativního předepisování cen. Na základě této analýzy vypracujeme přehled hlavních forem centralizovaného a decentralizovaného určování cen.

Jedna forma se nazývá **a d m i n i s t r a t i v n í t v o r b a c e n**. Cenový úřad skutečně předepíše cenu a zároveň stanoví přesně, jasně a plně parametry jakosti. Skutečně řídí a prosazuje předepsanou cenu a jakost.

Jak je vidět, přidali jsme ke každému termínu definice výraz "skutečně". Nestačí, je-li vše jen na papíře. Abychom ceně říkali pravá administrativní cena, musí k tomu docházet v praxi.

Druhým čistým typem je **k o n t r a k t n í c e n a**. Její hlavní vlastnost je negativní: **n e n í** předepisována administrativním příkazem, nýbrž dohodnou se na ní kupující a prodávající. V další části kapitoly budeme zkoumat, které faktory vykonávají vliv na kupujícího a prodávajícího při určení ceny a jak dohodnutá cena závisí na relativní síle obou smluvních stran. Kontraktní cena je ovlivňována obecnou hospodářskou politikou a opatřeními ústředního řízení hospodářství; má na ni vliv i státní cenová politika prostřednictvím odebírání zisků, daní, cel a ostatních opatření, a snad i nepřímo též administrativním určováním cen vstupů a substitutů. Ale z definice nemůže se při tom administrativní cenová tvorba příslušného výrobku považovat za část státní cenové politiky, protože jinak by musela přijít do první kategorie.

Konečně existuje meziforma, kterou budeme nazývat **p s e u d o a d m i n i s t r a t i v n í c e n o v á t v o r b a**. Zřejmě byla cena stanovena cenovým úřadem, kdežto ve skutečnosti ji vytvořily zainteresované strany, převážně ji stanovil prodávající a kupující ji přijal. Byl by to případ, kdy by prodávající fakticky rozhodoval, jaký zisk požaduje

nad svoje náklady, a tak předložil podrobnou kalkulaci, aby cena byla přijatelná - ve shodě s danými zásadami cenové tvorby - cenovému úřadu, a kdy by cenový úřad nepátral po podrobné technické a nákladové analýze výrobku, ani po tržní situaci, nýbrž "orazítkoval" cenu navrženou výrobcem.

Mimochodem poznamenáváme, že problém, o kterém mluvíme, vzniká nejen ve spojitosti se stanovením ceny, nýbrž při každém ústředním rozhodnutí. Centralizovaná a decentralizovaná rozhodnutí se dají jasně rozlišit v případech, kdy dochází ke sporům mezi ústředním úřadem a podřízenou organizací. Jestliže první řekne A a druhý řekne B a schválené rozhodnutí je A, je to zajisté centralizované rozhodnutí. Ale co když ústřední úřad prostě schválí to, co podřízená organizace navrhuje ve vlastním zájmu? V takovém případě na otázku, zda rozhodnutí bylo skutečně centralizováno, není možno dát jednoznačnou odpověď. A nad to v případě pseudoadministrativní cenové tvorby není toto jedinou otázkou. Jak podrobně vysvětlíme později, je návrh hospodářské organizace často v rozporu s obecnými cíli ústřední cenové politiky, například s požadavkem stabilní cenové hladiny. Ale jestliže na papíře se nedostává do rozporu se zásadami cenové tvorby a metodami kalkulace, dostane návrh razítko ústředního orgánu a od té chvíle vystupuje jako "administrativní cena". A přesto hospodářská organizace dostala to, co chtěla a co by nebyla získala otevřeně jako kontraktní cenu. Cena ve skutečnosti odporuje skutečným zásadám ústředního cenového úřadu. Z toho důvodu nazýváme ten postup pseudoadministrativní tvorbou cen.

Rozklad na tři formy je v těsné souvislosti s klasifikací předešlého oddílu, totiž zda je cenu nějakého výrobku možno snadno administrovat. Vzájemné vztahy jsou vyjádřeny na grafu 15.1. ^{7/}

7/ Graf předkládá jen logiku vzájemných vztahů. Ani šířka sloupců ani výška pruhů nepředstavují kvantitativní poměry.

Graf 15.1

Administrace a administrovatelnost cen

	Administra- tivní ceny	Pseudo- administrativní ceny	Kontraktní ceny
Standardní masově vy- ráběné zbo- ží Snadno administro- vatelné ceny			
Diferencova- né výrobky Obtížně administro- vatelné ceny			

Ceny, které legálně, na papíře,
jsou administrativní

Předpokládejme, že cenový úřad chce rozšířit dosah administrativních cen na nejširší možnou oblast. Může předepsat pravé administrativní ceny na standardní masově vyráběné zboží (první řada, první sloupec) bez zvláštních potíží. V závislosti na své administrativní kapacitě může také předepsat pravé administrativní ceny na malý počet diferencovaných výrobků (tenká šikmo šrafovaná část druhé řady, první sloupec). Ceny všech ostatních diferencovaných výrobků, jež není možno snadno administrovat, nebudou pravými administrativními cenami. To buď cenový úřad otevřeně přiznává (druhá řada, třetí sloupec, svisle šrafováno) nebo úřad předstírá, že předepisuje administrativní ceny, které je neschopen prosadit (druhá řada, druhý sloupec, vodorovně šrafovaný oddíl).

Diferenciace výrobků a rostoucí obtížnost předepisování cen administrativně nezávisí na zákonné regulaci stanovení cen. Závisí

ale na systému řízení hospodářství, zda se k potížím otevřeně přiznává; například zda ústředí předepisuje administrativní ceny diferencovaných výrobků, kde by se projevovala pouhá iluze státního určování cen. V porovnání s dřívější situací učinila maďarská reforma z r. 1968 důležitý krok vpřed, když se vzdala pro většinu výrobků této iluze. Taková je například situace pro mnoho výrobků stavebnictví a strojírenství, které se obchodují mezi státními hospodářskými organizacemi. Cenový úřad stejně nemohl jejich ceny kontrolovat. Od reformy již ani nepředstírá, že tyto ceny jsou předepisovány ústředně.

Výše uvedené tři formy cenové tvorby je nutno jasně rozlišovat, protože ti, kdo vedou hospodářství, mohou podle své úvahy určovat pouze skutečné (pravé) administrativní ceny. Kontraktní se utvářejí procesem, který je více či méně decentralizován a který je řízen vnitřními silami a specifickými mechanismy. A pseudoadministrativní ceny se tvoří podobně jako kontraktní ceny. Přes "úřední razítko" se převážně tvoří decentralizovaným postupem. Proto nestačí chápat pouze záměry cenové politiky; máme-li vidět jasně, které faktory ovlivňují meziformu tvorby cen, musíme znát povahu decentralizovaných postupů tvorby cen.

15. 4. MĚŘENÍ CENOVÉ ÚROVNĚ

Nyní musíme poněkud odbočit a dotknout se otázek měření úrovně cen. Potíže jsou dobře známy^{8/}, je to přesně ten problém, o němž

8/ Z teoretických prací o cenových indexech viz Frisch (1936, 1974), Köves-Fárnicszky (1973), Drechsler (1966, 1974) a Maunder (1970). Praktické problémy mezinárodního porovnání jsou ilustrovány studií maďarských a rakouských spotřebitelských cen zpracovanou Martonem (1976).

se mluvilo výše, totiž přesné stanovení jakosti, to je ta hlavní starost. Zatímco výrobová struktura komodit se neustále mění, je téměř nemožné zjistit, zda změna ceny je vyjádřením změny jakosti a zda je to skutečná změna ceny. I když to je obecným problémem všech systémů, existují v socialistickém hospodářství další potíže.

V několika vyvinutých kapitalistických zemích byly provedeny úspěšné průzkumy za účelem vyjasnění vztahů mezi jakostí a cenou.^{9/} To může mít ale úspěch jen pokud převládá trh kupujícího. Tam je zákazník ochoten platit vyšší cenu za A, je-li podle jeho soudu lepší než B. Proto cenový rozdíl mezi A a B vyjadřuje - aspoň přibližně - spotřebitelovo hodnocení jakostního rozdílu mezi dvěma výrobky.

V podmínkách chronické nedostatkovosti ale, kdy kupující nemůže realizovat svoji volbu a je nucen substituovat A za B, protože B není k mání, jakýkoli možný cenový rozdíl neříká nic o rozdílech v jakosti. Proto v nedostatkové ekonomice není možno použít ekonometrické metodologie, které se používá při šetření vzájemné závislosti mezi cenou a jakostí pomocí pozorování skutečné volby kupujících.

Ostatně taková šetření jsou řídká i v kapitalistických zemích a omezují se obvykle na výzkum vědecké povahy. Oficiální cenové statistiky tuto potíž úspěšně nezvládly. Ani nemohou podchytit jevy skrytých zvýšení ceny. Tato nejsou v rozvinutých kapitalistických zemích řídká, tam, kde několik velikých firem může mít nechuť k tomu, aby oznamovaly nepopulární zvyšování cen a dává přednost tomu, aby je skrývaly za změnami výrobků. Přesto máme dojem, že potíže s měřením jsou v socialistických zemích větší, ne proto, že statistiky nejsou tak rozvinuté nebo že hlášení jsou méně čestná, nýbrž pro povahu pozorovaných procesů.

9/ Viz Griliches (1968) a četné články v Griliches (1971). Vztahy mezi jakostí a cenou analyzují i Drechsler (1974) a Zafir (1974), kteří využívají rozdílného přístupu.

Předpokládejme, že v kapitalistické zemi, kde stát mezasahuje do cenové tvorby, statistiky zaznamenávají pohyby cen pouze pro výrobky, které je možno srovnávat v čase, jejichž všechny jakostní parametry se v čase nemění. Tato výrobová skupina se víceméně shoduje s tím, co jsme nazvali standardním masově vyráběným zbožím. V daných společenských podmínkách mohou tyto výrobky docela dobře představovat, pokud jde cenové pohyby, veškeré výrobky. Protože je možno kapitál neustále relokovat, není pravděpodobné, že standardní masově vyráběné zboží by bylo trvale buď daleko rentabilnější, nebo daleko nerentabilnější než jiné výrobky. Je tedy možno předpokládat, že zakládají-li cenové statistiky cenový index na pozorování ceny časově porovnatelných druhů zboží, nebudou tyto odhady mít v žádném směru větší sklon (nebudou zaujaté v žádném směru).

V socialistickém hospodářství je jiná situace. Tam se - z n a m v ý r o b k ů , u n i c h ž j e m o ž n é p o r o v n á n í v č a s e p r o s e s t a v o v á n í c e n o v ý c h s t a t i s t i k , s e v í c e m é n ě s h o d u j e s e s e z n a m e m z b o ž í , j e h o ž c e n y s e d a j í s n a d n o a d m i n i s t r o v a t .

U těchto výrobků je administrativní úřad schopen vynutit administrativní cenu, kdežto pro kontraktní a pseudoadministrativní ceny není možno zaručit stabilitu. Následkem tlaku nákladů nebo tahu poptávky mohou ceny poslednějších kategorií stoupat, zatímco u administrativních cen může stát proti tendencím cenového pohybu úspěšně zasahovat. Jestliže se statistiky soustředí na pozorování změn cen výrobků porovnatelných v čase - což je pochopitelné - bude cenový index mít sklon směrem dolů.

Stejný sklon směrem dolů se může objevit i v cenových statistikách kapitalistických zemí, jsou-li ceny některých nebo všech standardních masově vyráběných druhů zboží určovány administrativně a jsou-li administrativní ceny prosazovány. V takovém případě ceny v čase porovnatelných výrobků taktéž nepředstavují věrně změnu obecné úrovně cen.

15. 5. CENY PODPORUJÍCÍ A RUŠÍCÍ CENOVÝ POHYB :

ÚLOHA ZÁJMŮ PODNIKU

Dříve, než obrátíme pozornost k dalšímu předmětu, zkoumání pohybu mezipodnikových cen, potřebovali jsme znát výsledky oddílů 15.2 až 15.4. Zbývající část kapitoly se zabývá kategorií cen popsanou v oddíle 15.1, i když neuvádíme vždy před slovem "cena" výraz "mezipodniková" (nebo přesněji "mezi nezemědělskými výrobními podniky").

Především provedeme abstraktní rozlišení: oddělíme centralizované vlivy ovlivňující vývoj cen od decentralizovaných. Ve skutečnosti mohou se obě skupiny navzájem ovlivňovat. Pro jasnost analýzy je ale na úrovni abstrakce budeme přísně rozlišovat. Nejdříve budeme probírat pouze decentralizované vlivy. Proto budou pravé administrativní ceny z oboru analýzy vyloučeny a bude se pojednávat pouze o kontraktních a pseudoadministrativních cenách.

Pochopitelně stát vykonává také vliv na absolutní velikost kontraktních a pseudoadministrativních cen pomocí zdanění, finanční podpory poskytované podnikům atd. Předpokládáme však, že finanční vztahy mezi státem a podnikem (daňové sazby, úrovně finanční podpory atd.) se od roku k roku nemění. Protože se právě takovými změnami budeme zabývat v příštích dvou oddílech, je přípustné, abychom v této chvíli dopad státních opatření zanedbali.

Prvním stadiem analýzy bude pojednání o zájmech podniků. Naším východiskem je toto tvrzení.

Socialistická hospodářská organizace má zájem na zvýšení cen jak jako prodávající, tak i jako kupující. V chování hospodářské organizace je možno rozeznat jak tendence k tlaku nákladů (přesunování zvýšení nákladů na kupujícího formou vyšších cen), tak i k tahu poptávky (neuspokojený kupující nabízí vyšší cenu).^{10/}

10/ O rozdílu mezi inflací z tlaku nákladů a tahu poptávky viz např. Machlup (1960), Radnoti (1960) a Csikos-Nagy (1975a).

Neexistuje logický rozpor mezi uvedeným tvrzením a našimi dřívějšími tvrzeními, že socialistická hospodářská organizace není zvláště citlivá na cenu? Dříve jsme tvrdili, že rozpočtové omezení hospodářské organizace je v tradiční soustavě řízení hospodářství měkké a nestalo se tvrdým ani po hospodářské reformě. Je-li ale tomu tak, proč by se měl prodávající snažit o zvýšení ceny? A proč by kupující se měl snažit ovlivnit prodávajícího nabídkou vyšší ceny?

Podle mého názoru tu není vůbec žádný logický rozpor. Musíme jen dát pozor při výkladu dřívějších tvrzení této knihy, aby se tak nedělo hrubě a nepřesně. Zdůraznili jsme, že měkkost rozpočtového omezení se neprojevuje pouze tak, že hospodářská organizace přesunuje možné zvýšení nákladů na stát, ale že je přesouvá i na vlastní kupující formou zvyšování cen. Zdůraznili jsme, že navzdory měkkosti rozpočtového omezení není hospodářská organizace k rentabilitě nezáujatá (indiferentní) a že při formování struktury výstupu reaguje v jisté míře na ceny výstupů.^{11/}

Rozpornou není naše analýza, nýbrž situace hospodářské organizace a vztah mezi prodávajícím a kupujícím při tvorbě ceny. K pochopení tohoto vztahu mohou poněkud pomoci dva aspekty naší analýzy, kterých jsme použili již několikrát. Jedním je přesné rozlišení mezi okamžitým, krátkodobým a dlouhodobým procesem. Druhým je asymetrie mezi kupujícím a prodávajícím.

Uvažujme nejdříve t r a d i č n í socialistickou hospodářskou organizaci v její úloze výrobce a prodávajícího. Na činnosti, která přímo či nepřímo vede ke zvýšení ceny má dvojí zájem.

a) Hospodářská organizace dostává napjatý krátkodobý v ý r o b n í plán. Nejdůležitějším úkolem plánu, který je nositelem nejsilnějšího stimulu finančního i morálního je agregátní plán výstupu. (Viz oddíl 3.2) Splnit daný krátkodobý plán je pro hospodářskou organizaci snadnější, vyrábí-li pokud možno nejvíce dražších výrobků.

11/ O důležitosti cenotvorné úlohy hospodářské organizace při změkčování rozpočtového omezení viz oddíl 13.5; o rentabilitě viz oddíl 13.9; a o citlivosti na ceny výstupů viz oddíl 14.6.

K tomu může dojít způsobem popsaným v předešlé kapitole; při daných cenách hospodářská organizace zahrne do svého prováděcího (denního nebo týdenního) výrobního programu co nejvíce relativně dražších výrobků. Tento přesun ve struktuře výstupu může přispět ke zvýšení průměrné úrovně cen.

Druhá metoda může fungovat zároveň s první a vzájemně se s ní ovlivňovat; jsou to zřejmá nebo skrytá zvýšení cen.

b) Ústředně předepsaný krátkodobý plán zahrnuje též finanční, nákladové a rentabilitní úkoly. Je pravda, že jejich vliv je obvykle nižší než úkol agregátního výstupu, ale přesto jejich plnění vykonává vliv na rozhodování hospodářské organizace a snad i na její finanční postavení. Kdyby v průběhu realizace krátkodobého plánu náklady stoupaly a rentabilita se vyvíjela nepříznivěji než je plánováno, bylo by to pro hospodářskou organizaci nevýhodné. To ponouká vedení, aby se pokoušelo, přinejmenším skrytou formou, zvyšovat ceny. (Zde je možno upozorovat prvky tlaku nákladů na pohyb cen).

Ani jeden z uvedených motivů není zvlášť silný; ovlivňují hospodářskou organizaci pouze krátkodobě. Vedení si uvědomuje, že při příštím stanovení krátkodobého plánu budou vzaty za základ další výrobní a finanční plány, jež určují vyšší orgány, již dosažené finanční výsledky. A vedení ví, že koneckonců na finančních výsledcích nezávisí ani přežití hospodářské organizace, ani její růst.

I když úsilí výrobců zvyšovat ceny není příliš silné, je odpor zákazníka ještě slabší. Může pociťovat, že ustupováním prodávajícímu si může zajistit jeho přízeň a zároveň s ní i žádoucí vstupy. (Je to zvýšení ceny tahem poptávky).^{12/} A výnos pro hospodářskou organizaci, vyjádřený splněním výrobního plánu nebo realizací rozestavěných investic, může být vyšší než zvýšení nákladů, třeba pouze proto, že zákazník je ve své druhé úloze zároveň prodávajícím a může sám dělat všechno to, co mu dělá

12/ Připomínáme oddíl 4.7, kde jsme se poprvé seznámili s pojmem postoj kupujícího. Tam jsme uvedli, že úsilí vyvíjené kupujícími k získání prodávajícího je jednou ze složek toho postoje. Další složky byly uvedeny v kapitole 14 o citlivosti kupujícího k cenám vstupů. Zde popisují další složku,

hospodářská organizace od níž kupuje svoje vstupy.

Shrnujeme, že nadále existuje tendence, i když ne příliš silná, ve směru pohybu cen. Po reformě soustavy řízení nedostává hospodářská organizace žádný krátkodobý plán zahrnující ať výrobu, náklady, rentabilitu nebo finanční proměnné. Tak není již ponoukána k tomu, aby zvyšovala ceny za účelem plnění nebo překračování plánů. Ale její zájem na zvyšování cen se zvýšil. Ať už je forma finančních stimulů jakákoliv (prémie placené ředitelům na základě zisku, podíl na zisku pro dělníky, možnost investic financovaných z vnitřních úspor hospodářské organizace atd.), chtěla by hospodářská organizace zvýšit zisk. To ji - kromě jiného - může ponoukat, aby při programování výroby dávala přednost zboží, které zaručuje vyšší zisk, což může přispívat ke zvyšování průměrné úrovně cen. Zároveň se bude snažit otevřeně nebo potají zvyšovat ceny.

Výrobce k tomu může být nucen růstem vlastních nákladů. (To je cenový pohyb pod tlakem nákladů). Je pravda, že nakonec se hospodářská organizace může pokusit přesunout břímě dražších vstupů na stát. Ale je pohodlnější, není-li nucena žádat o pomoc stát, nýbrž může břímě téměř nepozorovatelně přesunout na kupujícího. A pochopitelně stojí za to pokusit se zvýšit ceny i když nedošlo ke zvýšení nákladů - čistě v zájmu vyššího zisku.

Musíme ovšem dodat, že stimul ke zvyšování cen není příliš silný, a to i když do hry vstupuje motiv zisku. Podaří-li se pokus, je to dobré, ale i když selže, nevznikne kvůli tomu žádné smrtelné nebezpečí.

Zákazník, který má sám zájem na motivu zisku, je rozštěpen. Na jedné straně by bylo výhodné odporovat prodávajícímu, protože koneckonců růst nákladů naruší jeho vlastní rentabilitu. Na druhé straně bude jeho odpor slabý a to z důvodů, o nichž byla již zmínka, a může dokonce nabídnout vyšší cenu než žádá sám prodávající.

pokračování poznámky

sílu odporu kupujícího k úsilí prodávajícího zvýšit ceny. Ty prvky spolu charakterizují trvalé rysy chování kupujícího (a též se ovlivňují navzájem). Pro stručnost nebudeme podávat přehled souběžných prvků postoje prodávajícího.

(To je cenový pohyb tahem poptávky). Nedostatková ekonomika vytváří atmosféru tlaku na kvantitu a tlaku na expanzi, a proto nejdůležitější záležitostí v jejím fungování je získání vstupů. Je-li to nutné, zaplatí hospodářská organizace raději vyšší cenu. Vede-li to ke zvýšení vlastních nákladů, pokouší se taktéž převést je na kupující nebo na stát.^{13/}

Naše hypotéza je tato: zájem na zisku, pokud není spojen s podstatným zos-
třením rozpočtového omezení, zvyšuje tendenci k cenovému pohybu. Od reformy se zvýšily jak pokusy prodávajících zvýšit ceny, tak i odpor zákazníků k vyšším cenám, ale u prvních více než u druhých.

Z toho, co bylo řečeno, vyplývají důležité obecné teoretické závěry. Pozorujeme-li vztah mezi prodávajícím a kupujícím při tvorbě ceny ve statickém rámci a na sub-
mikroúrovni, jejich zájmy si diametrálně odporují. Máme tu "hru s nulovou sumou". Kupující ztrácí tolik, kolik prodávající získává a naopak.

Ale zcela jiný obraz se vynoří při zkoumání procesů v dy-
namickém rámci na mikroúrovni, pozorující zároveň mnoho vý-
robků, okružní vztahy mezi kupujícími a prodávajícími a neustálé opakování nákupů a prodejů. Pak to již není "hra s nulovou sumou". Kupující neztrácí trvale to, co prodejce získá, protože svoje okamžité ztráty může vždy předat dál.

15. 6. VLIVY NEDOSTATKOVOSTI A RŮSTU NÁKLADŮ

Zároveň se nyní u decentralizovaných vlivů

13/ Dobrým příkladem je tu citát ze zajímavé případové studie: "Hospodářská organizace ... neustále hledala příležitost ke zvýšení ceny. Umožnilo to zvýšení materiálových nákladů, k němuž mezitím došlo ... Po dosažení dohody mezi dohlédacími ministerstvy strany zvýšily podstatně cenu". (Viz Vince, 1977, str. 33)

(dopadů) na ceny. Předpokládejme, že v určitém socialistickém hospodářství je dán systém řízení hospodářství zároveň s formou finančních a morálních stimulů pro hospodářskou organizaci, normální tvrdostí rozpočtového omezení a tak dále. K t e r é d a l - š í v y s v ě t l u j í c í p r o m ě n n é se dotýkají tendence k pohybu cen?

Aniž bychom si nárokovali úplnost, zdůrazňujeme dva typy jevů: vliv n e d o s t a t k o v o s t i a z v y š o v á n í n á - k l a d ů , k nimž dochází mimo okruh hospodářské organizace. O obou jsme se již několikrát zmínili v předešlém oddíle, ale nyní budeme o nich mluvit podrobněji.

V předešlém oddíle jsme uvažovali o faktoru motivace hospodářské organizace, který se dotýká celého sektoru hospodářských organizací téměř j e d n o t ě . Nyní přecházíme ke zkoumání faktorů, které fungují na jednotlivých trzích nestejně silně.

Začneme s vlivem n e d o s t a t k o v o s t i . V předcházejícím oddíle jsme vysvětlili, že kupující hospodářská organizace klade jen malý odpor možnému zvýšení ceny prodávajícím; dokonce může sama dát ke zvýšení ceny popud. Viděli jsme, že tento jev může nastat v trační hospodářské organizaci, ale po reformě řízení hospodářství se ještě zesiluje. Nyní tvrdíme, že r o z s a h , ve kterém ten jev působí, závisí na intenzitě nedostatkovosti příslušného vstupu. Č í m j e n a d a n ě m t r h u n e d o s t a t k o v o s t i n t e n z í v ě j š í , t í m v í c e m á k u p u j í c í s k l o n k t o l e r o v á - n í z ř e j m ě h o n e b o s k r y t ě h o z v ý š e n í c e n v s t u p ů p r o v á d ě n ě h o p r o d á v a j í - c í m a t í m v ě t š í m á s k l o n , a b y s á m n a b í z e l v y š š í c e n u . Tento vliv tahu poptávky chronické nedostatkovosti čili sání je možno nejvýrazněji cítit na trzích investičního zboží a služeb. Za příklad může sloužit nepřetržitý růst ceny staveb. Je to charakteristický výsledek chronického napětí na trhu investic.

Fakticky tu máme j e d n o s m ě r n ý p ř í č i n n ý v z t a h . V y s o k ý s t u p ě ň n e d o s t a t k o v o s t i p ů -

sobí ke zvyšování cen, ale neexistuje obrácený vztah: vyšší cena nevede k trvalému zmírnění napětí. Na submikroúrovni může placení vyšší ceny působit pro kupujícího. Dostane vstup, který nutně potřebuje a možná, že bude mít přednost před svými konkurenty. Pro něho se intenzita nedostatkivosti pro danou chvíli snížila. Ale na mikroúrovni a makroúrovni, pro celý sektor hospodářských organizací, kde se nákupy provádějí průběžně, se normální intenzita nedostatkivosti nesnížila. Na straně nabídky mohou relativní ceny přechodně ovlivnit strukturu výstupu, ale nedotýkají se v podstatě celého objemu. (Viz kapitoly 6 a 14). Hlavní věcí však není nabídka, nýbrž poptávka. Poptávka všech hospodářských organizací je téměř neukojitelná, i při vyšších cenách. (Viz kapitoly 5, 13 a 14.) Proto skutečná intenzita nedostatkivosti i nadále kolísá okolo normální úrovně. Vráťím se k tomuto vrcholně důležitému tvrzení, že totiž obecné zvýšení cen nesnižuje normální intenzitu nedostatkivosti, v dalších kapitolách této knihy.

Nyní se obrátíme k vlivům vyšších nákladů. Které faktory působící v ně hospodářské organizace-kupujícího a výrobce mohou vést ke zvýšení nákladů?

a) Může se zvýšit zahraniční cena dovážených materiálů, polotovarů nebo strojů a zařízení. Nezasáhne-li stát a jestliže domácí cena se vypočítává při nezměněném devizovém kursu může zahraniční vzestup cen vést ke vzestupu domácích nákladů.

b) Může se zvýšit cena doma vyráběných materiálů, polotovarů či strojů a zařízení. Jinou otázkou je to, proč k tomu došlo; svoji úlohu mohl sehrát každý z faktorů zmíněných v posledním i v tomto oddíle. Jestliže však došlo ke zvýšení ceny, zvyšuje to pro naši hospodářskou organizaci i náklady.

c) I z důvodů mimo pravomoc hospodářské organizace mohou se zvýšit nominální mzdy a daně vázané na mzdové náklady, např. jako výsledek státních opatření, regulace mezd větší měrou než je růst produktivity uvnitř hospodářské organizace. (O určení mezd se bude podrobně hovořit v kapitole 16.)

Kromě uvedených faktorů fungujících v ně hospodářské orga-

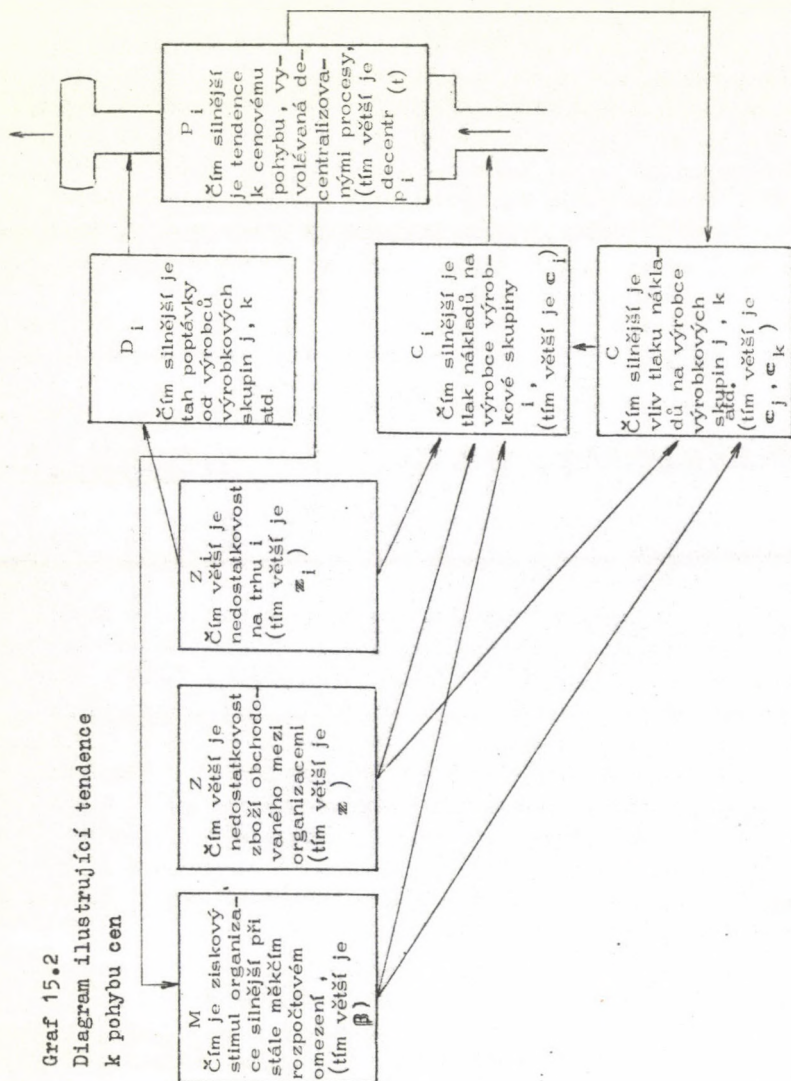
nizace mohou tu přispívat i faktory u v n i t ř hospodářské organizace.

Připomínáme vztah popsany v oddíle 12.5. Křivka mezních nákladů hospodářské organizace má tvar U. S růstem intenzity využití kapacity rostou mezní náklady čím dále tím prudčeji. Výroba stále častěji naráží na omezení zdrojů, což má vzápětí několik škodlivých důsledků. Stále častěji dochází k nucené substituci, což zvyšuje náklady. Pracuje se více přesčas, více se plýtvá a je více nedbalé výroby, stroje se zhoršují a tak dále. Vzrůstá tendence skladovat zásoby vstupů, čímž rostou náklady skladování a také odpovídající úroky. Nakonec existuje úzký vztah mezi vysokými úrovněmi užití kapacity a nedostatkovostí na jedné straně a prudkým zvyšováním mezních nákladů na straně druhé. Nedostatkovost vyvolává tlak na zvyšování cen oběma příčinnými způsoby, jak mechanismem tahu po p t á v k y, tak i mechanismem tlaku nákladů.

Abychom usnadnili přehled o vztazích příčiny a následku, předkládáme graf 15.2. Každé pole na obraze je symbolem skupiny jevů. Pole jsou označena velikými písmeny (M, Z atd.) Index i vedle písmene naznačuje i -tou výrobkovou skupinu; písmena bez indexu se vztahují na celou oblast mezi hospodářskými organizacemi. Každé pole představuje jednu v y s v ě t l u j í c í proměnnou, s výjimkou pole na pravé straně, které představuje v y s v ě t l e n o u proměnnou, tendenci k pohybu cen jako výsledek decentralizovaných faktorů $p_i^{decentr}(t)$. Je to národní cenový index; pro i -tý dílčí trh v letech $(t-1)$ a t , byly-li ceny ovlivněny výhradně decentralizovanými faktory.

Ve skutečnosti ilustruje graf 15.2 vztah mezi vysvětlujícími a závislými proměnnými; znamená to, že načrtává f u n k c i p o h y b u c e n. Hořejší vysvětlení ukázalo směr závislosti a některé z jejích charakteristik. Ale nemáme dostatečné znalosti o povaze a kvantitativních charakteristikách vztahu a tedy ho nemůžeme popsat přesně.

Graf 15.2
Diagram ilustrující tendence
k pohybu cen

Hlavní směr příčinnosti (kauzality) je na obraze ilustrován šipkami z levé strany na pravou.^{14/} Ale upozorňujeme, že existují dva druhy vzájemného působení (interakce): existují i šipky z pravé strany na levou.

Jedním z nich je spirála "cena, náklady, cena". Pole C_i , P_i , C a opět C_i jsou spojena smyčkou. Vzrostou náklady pro výrobce výrobní skupiny i ; to zvedne cenový index P_i^{decentr} , zvyšuje náklady výrobních skupin k , j atd. a zvyšuje ceny těchto výrobků; to zase může zvýšit výrobní náklady výrobní skupiny i a tak dále. Tento jev je dobře znám z teorie nákladové inflace.

Druhé vzájemné působení (interakce) vzniká mezi tendencí k cenovému pohybu (pole P_i) a stupněm měkkosti rozpočtového omezení (pole M). Hned od počátku jsme zdůrazňovali, že měkkost rozpočtového omezení se může projevovat dvojí formou. Hospodářská organizace může převést svoje ztráty na stát a může je také převádět na zákazníka. Čím je omezení měkkší, tím více bude zákazník ten přesun trpět (protože i on může přesouvat svoje ztráty na stát nebo zákazníka) a rozpočtové omezení se stává "měkkým" právě proto, že to tak funguje všude. V tom smyslu jsou jevy vyznačené polem P_i a M zároveň příčinou i výsledkem.

15. 7. STÁTNÍ ZÁSADY DO CEN MEZI ORGANIZACEMI

Na grafu 15.2 jsme sledovali decentralizované procesy, které ženou vzhůru ceny zboží obchodovaného výrobci. Nyní obraťme svoji pozornost na centralizované řízení

14/ Abychom zjednodušili jinak trochu složitý obraz, neilustrujeme ty vzájemné vztahy mezi měkkostí rozpočtového omezení a nedostatkovostí, které jsou široce rozebírány v předchozích kapitolách.

cen. Nejen úřední prohlášení, nýbrž i skutečná zkušenost prokazuje, že v socialistickém hospodářství je jedním z nejdůležitějších cílů státní cenové politiky stabilita cen. Nedosahuje-li nebo nemůže-li stát dosáhnout tohoto cíle dokonale, odporuje aspoň silně spirálovému vývoji cen tak, že se snaží postavit cenovému růstu horní mez a držet je na plánované úrovni. Cenová politika má i jiné cíle, ale dojde-li ke konfliktu mezi cíli, potom ve většině případů dostává stabilita prioritu. 15/

Označme jako $p_{i}^{centr}(t)$ cenový index, který si ústřední cenový úřad přeje mít v čase t . Představuje to aspirační úroveň stanovenou hospodářským vedením. Skutečný cenový index $P_i(t)$ bude takový:

$$P_i(t) = p_i \cdot p_i^{centr}(t) + (1 - p_i) \cdot p_i^{decentr}(t) \quad (15.1)$$

skutečný cenový index	parametr odporu	ústředně požadovaný cenový index	cenový index vy- tvářený de- centralizo- vanými pro- cesy
-----------------------------	--------------------	---	--

Cenový index $P_i(t)$ na levé straně je veličinou ex post, kdežto indexy $p_i^{centr}(t)$ a $p_i^{decentr}(t)$ jsou veličinami ex ante.

15/ V uvedeném větě klademe důraz na omezení "většina". Mohou existovat období, kdy z různých důvodů hospodářská politika neposkytne prioritu stabilitě. Přehlédneme-li však desetiletí historie libovolné socialistické země, zdá se, že taková období jsou výjimkou, jež naruší pravidlo, že stabilita cen má prioritu.

V této formulce měří parametr ρ_1 efektivnost odporu kladeného státem cenovému pohybu na trhu i . Je-li $\rho_1 = 1$, je odpor absolutní; cenová úroveň žádaná státem se realizuje. Je-li $\rho_1 = 0$, neexistuje na straně státního úřadu žádný odpor; úroveň cen je plně výsledkem decentralizovaných procesů. V případě, že parametr odporu se rovná mezihodnotě, existuje jistý odpor, ale v jistém rozsahu působí i cenový pohyb vyvolávaný decentralizovanými procesy. Tato mezisituace [$0 < \rho_1 < 1$] je pro cenovou tvorbu v meziodnikové oblasti nejcharakterističtější.

Formule (15.1) je analogií vztahu (16.11), který předložíme v příští kapitole ve spojitosti se mzdami. Tam popisujeme spontánní tendenci k pohybu mezd a zde spontánní tendenci k pohybu cen; tam stejně jako zde vyjadřuje parametr ρ_1 odpor kladený tendenci státem. Chceme zdůraznit, že v socialistickém hospodářství neexistuje takový vestavěný mechanismus, který by zaručoval stabilitu cen a mezd. Naopak, vestavěné mechanismy a stimuly hospodářských organizací působí směrem k inflaci cen i mezd. Zachovávali se stabilita cen, je to následkem aktivního odporu ke zvyšování cen.^{16/} Jestliže odpor ochabne (tj. ρ_1 se sníží), mohou se tendence k pohybu cen a mezd stát silnějšími.

V kapitole 11 jsme zdůraznili, že likvidace nezaměstnanosti sice je jedním z největších úspěchů socialistického systému, ale že koneckonců není výsledkem řízení hospodářství nebo hospodářské politiky. K likvidaci nezaměstnanosti vedou dříve či později samy vnitřní zákony pohybu systému. Jiným úspěchem socialistického hospodářského systému je to, že přes urychlení inflace v několika vyvinutých

16/ Pogle Csikóse-Nagye "... ve většině socialistických zemí by úroveň cen byla vyšší, kdyby vláda ceny neregulovala. Jinými slovy peněžní vztahy fungují tak, že jejich inflačním vlivu se dá předcházet jen stanovením cen ... Dlouhodobě cenová úroveň v některých socialistických zemích spíše stoupá než klesá, i když ceny jednotlivých druhů zboží se čas od času snižují". (Viz Csikós-Nagy, 1975b, str. 146, 151; a 1974).

a rozvojových kapitalistických zemích podařilo se socialistickým zemím zachovat stabilitu cen nebo při nejmenším zabránit, aby došlo k něčemu jinému než pomalé plíživé inflaci. Tento druhý úspěch - na rozdíl od likvidace nezaměstnanosti - není automatický. Není zaručen vnitřními zákony pohybu a lze ho docílit jen aktivními státními opatřeními.

Které jsou nástroje ústřední cenové politiky?

1) Nejzřejmější metodou zásahu je předepsat administrativní ceny. I když je pravda, že podmínky, za nichž jí lze využít, nejsou příliš rozsáhlé, může být velmi účinná. Stačí připomenout, že ceny nejdůležitějších surovin, energie a polotovarů je možno snadno administrovat a že stanovení těchto cen vykonává stabilizační vliv na náklady a ceny výrobků, na něž jsou používány.

Na nízké úrovni hospodářského rozvoje je snadnější zajišťovat stabilitu cen předepisováním administrativních cen, protože ceny značného podílu zboží se dají snadno administrovat. Čím se stává hospodářství rozvinutějším, tím větší je diferenciací výstupu a v důsledku toho je, jak jsme upozornili v oddíle 15.3, tím menší podíl cen, které se dají administrovat. Jestliže cenový úřad i nadále se snaží dosáhnout cenové stability tím, že používá hlavně pevné ceny, budou se v neustále větším počtu objevovat pseudoadministrativní ceny a tendence k cenovému pohybu se mohou prosadit zastřenou formou. Je to možno též vyjádřit slovy, že o d p o r s t á t u k c e n o v é m u p o h y b u , p a r a m e t r u p_i ve formuli (15.1), j e k l e s a j í c í f u n k c í v ý r o b k o v é d i f e r e n c i a c e .

2) Je-li tendence tlaku nákladů silná, může ústřední úřad předcházet vzestupu ceny zlepšením finančního postavení hospodářské organizace pomocí státního přerozdělování. Může buď podporovat celou hospodářskou organizaci, nebo jednotlivé výrobky. Nebo, pokud hospodářská organizace již takové podpory dostává, může je zvýšit. Treba je možno snížit zatížení hospodářské organizace daňovým ulehčením nebo i jinak. Jako když se z přehřátého kotle vypustí trochu páry: vnitřní tlak se sníží.

Toto je ale rozporný nástroj. Na jedné straně může o k a m - ž i t ě zabránit, aby se potíže šířily. Státní podpora poskytnutá

na pravém místě a ve vhodné době může zlomit spirálu "náklady, cena, náklady". Na druhé straně je hospodářská organizace státními podporami demoralizována a není již nucena ke snižování nákladů. Rozpočtové omezení se stává měkkým, a jak jsme již opětovně zdůrazňovali, vede to přímo ke zvětšení nedostatkovosti, což zvyšuje tendenci k pohybu cen jak krátkodobě, tak i dlouhodobě. (Viz vzájemné vztahy znázorněné na grafu 15.2.)

3) Podobně jako přímé metody uvedené nahoře existují nepřímé metody kalkulace nákladů, určující, které náklady je možno počítat a kolik zisku je možno přidat na jednotku takto propočtených výrobních nákladů. Provádějí-li se časté a důkladné kontroly dodržování pravidel a jestliže jejich narušování se trestá, omezí se tím úsilí hospodářské organizace o zvyšování cen.

Státní zásah je možno doplnit kontrolním vlivem veřejného mínění, tisku a politických organizací. Vyvine se "společenské klima" odsuzující otevřené nebo skryté formy zvyšování cen.

Vliv těchto nepřímých efektů je omezený. Mohou tendenci k cenovému pohybu omezit, ale nejsou schopny ji zamezit.

4) Rozhodující otázkou je to, zda poptávkové omezení kupujících je schopno odolat úsilí prodávajících zvýšit ceny. Na tomto místě nemůžeme dát na tuto otázku odpověď. Svoje zkoumání poptávky domácností a projednání celkového množství peněz dostávajících se do rukou hospodářských a rozpočtových organizací jsme odsunuli na pozdější dobu. Teprve potom můžeme přikročit k makroanalýze poptávky. Ale již z mikroanalýzy podnikového úseku je zřejmé, že poptávka hospodářských organizací po vstupech běžné výroby a zejména investic je takřka nenasytitelná, především proto, že jejich rozpočtové omezení není tvrdé a jejich finanční situace neklaďe efektivní meze jejich nákupním záměrům. S ohledem na to jsme oprávněni předložit následující tvrzení ještě před makroekonomickým výkladem.

V socialistickém hospodářství odporují řídící orgány tendencím k cenovému pohybu, které vznikají v hospodářské organizaci, nikoli

daňovou a měnovou politikou, nyní - brž politikou cen a mezd. V jistém rozsahu mají úspěch, i když - jak jsme viděli - je efektivnost této politiky omezená.

Vraťme se nyní na chvíli k formuli (15.1).

Existuje vzájemné ovlivňování mezi centralizovanými a decentralizovanými prvky cenové tvorby. Na jedné straně vykonávají decentralizované tendence zaměřené k cenovému pohybu vliv na opatření státu. V řadě případů administrativní cena prostě "dává sankci" ceně, která by se stejně utvořila decentralizovanými procesy, znázorněnými na grafu 15.2. Nebo - pokud administrativní cena se značně odchyluje od ceny požadované hospodářskou organizací - je možno dát hospodářské organizaci finanční podporu, aby neodporovala administrativní ceně, která vede ke ztrátám. A skutečně by se dalo říci, že cenový index žádaný státní cenovou politikou (P_i^{centr} ve formuli 15.1) se již od začátku nachází nedaleko cenového indexu P_i^{decentr} , který by se vytvořil jako výsledek kontraktů mezi hospodářskými organizacemi.

Na druhé straně aktivní odpor k růstu ceny projevovaný ústředními úřady a "společenské klima" vykonávají omezující vliv. Proto pro organizaci nestojí za to zacházet příliš daleko, protože by mohlo dojít k předepsání přísné administrativní ceny, nebo by bylo možno zdaněním odebrat "nadzisk", nebo hospodářská organizace ženoucí ceny vzhůru by mohla být odhalena veřejně. Tato zdrženlivost může působit na vzájemné přiblížení cenových indexů P_i^{centr} a P_i^{decentr} .

15. 8. O CENOVĚ TEORETICKÉM POZADÍ

Poněvadž se blížíme konci svého zkoumání cen mezi hospodářskými organizacemi, uvedeme několik poznámek o teoretickém pozadí problému. Teorie miluje čisté případy jako a) "cenové náklady na jednotku plus zisk",^{17/} nebo b) "walrasovské rovnovážná cena

vyrovnávající poptávku a nabídku", nebo c) "zcela libovolná administrativní cena". To jsou tři příklady čistých případů. Ať už by ale takové modely jakkoli usnadňovaly teoretickou analýzu, žádný z nich nevyjadřuje uspokojivě tvorbu cen mezi hospodářskými organizacemi v socialistickém hospodářství. Předcházející líčení (popis) zahrnuje v sobě prvky všech tří čistých modelů. Není to proto, že autor by byl nějak zvlášť přitahován eklektickou teorií na rozdíl od čistých modelů, ani proto, že na základě osobního hodnotového soudu by se rád dostal k nějaké syntéze různých cenových modelů. Je to jediné proto, že skutečné (reálné) zkušenosti ukazují zvláštní směsici různých čistých zásad cenové tvorby, jak to nyní ukazujeme.

Podle a) zvýšení nákladů zvyšuje ceny. Tím vzniká vztah mezi skutečným vývojem cen a pravidlem cenové tvorby založeným na nákladech. Ale uznání tohoto vztahu neznamena, že socialistické hospodářství funguje na základě zásady, že "cena = náklady na jednotku plus normální zisk". Není tomu tak přinejmenším z toho důvodu, že v tom systému neexistuje žádný normální zisk. 18/

-
- 17/ Genové teorie klasických ekonomů se shodují v tom - navzdory podstatným vzájemným rozdílům -, že kapitálistické ekonomiky fungují na základě pravidla cenové tvorby "náklady plus normální zisk", aspoň jako obecné tendence. Je to formulováno na modelu Marxovy výrobní ceny a v cenových teoriích neorikardovské školy. Viz Marx (1867-1894a,b). Existuje několik pokusů formulovat to matematicky, vynikající jsou příspěvky od Brodyho (1964, 1969, 1970). Viz dále Kalecki (1964), Kaldor (1960a, 1960b), Robinsonová - Eatwell (1973) a Sraffa (1960a,B). Přístup v podobném duchu rozvinul P. Erdős (1976) a dále rozpracoval T. Erdős (1977, 1978). Pravidlo "náklady plus" je také na základě empirického pozorování vyloženo několika ekonomy, kteří, pokud jde o jejich teoretická východiska, jsou vzdáleni ricardovským i marxistickým směrům. Je však nutno dodat, že další, taktéž spoléhající na empirická pozorování, popírají, že v kapitalistických ekonomikách funguje pravidlo "náklady plus", a to dokonce ani jako převládající tendence. Popisovat vývoj cen v kapitalistických ekonomikách je mimo rozsah této knihy. Je však jisté, že zásada "náklady plus normální zisk" se nestala převládajícím pravidlem cenové tvorby v socialistických hospodářstvích, jak nyní ukazujeme.
- 18/ Neobjasňujeme tu přesný vztah mezi ziskem na jednotku výstupu (vyjádřený jako procento jednotkové ceny nebo jednotkových nákladů) a míru zisku (vyjádřenou jako procento kapitálu). Hovořit o tom by bylo nadměrné, protože naše tvrzení je negativní; neexistuje norma ve vyjádření žádné z obou proměnných.

Opakujeme co bylo zdůrazněno již dříve, že v našem rámci "norma" není prostě statistickým průměrem. Pochopitelně, že jednotlivé míry zisku mají statistický průměr. Ale ten se stává n o r m á l - n í mírou zisku, jestliže funguje společenský mechanismus, který tlačí jednotlivé míry zisku odchyloující se od normální zpět do blízkosti normy. V socialistickém hospodářství je možno najít prvky takového mechanismu ve formě státních zásahů. Vážné ztráty se netolerují dlouho, ale dříve či později, v průběhu všeobecných cenových úprav, se provádějí pokusy je eliminovat (ač tu existují značné výjimky). "Nadměrné" zisky se také dříve či později odčerpají pomocí zdanění. Ale tento mechanismus funguje s velkým třením a mnoha zpožděními, "křečovitými" zásahy. A v každém případě se přerozděluje jen zisky. Za uvedeným procesem se neskrývá žádné přerozdělení kapitálu; reálný kapitál neplyne od ztrátových nebo méně rentabilních míst k místům rentabilnějším. Za takových podmínek se nemůže vyvinout jednotná, společensky přijatá norma míry zisku.

Podle b) může neuspokojená poptávka podnítit kupujícího, aby zvýšil cenu. To vyvolává vztah mezi skutečným vývojem cen a walrasovským modelem cenového mechanismu, který vytváří rovnováhu mezi poptávkou a nabídkou. Ale tendence k inflaci vyvolávaná poptávkou by sama o sobě nezajistila trvalou walrasovskou tržní rovnováhu, i kdyby tu neexistoval odpor proti ní ze strany státní cenové politiky. T e n d e n c e k v z e s t u p u c e n j e s l u - č i t e l n á s n e w a l r a s o v s k ý m n o r m á l n í m s t a v e m , k t e r ý č i n í t r v a l o u v y s o k o u i n t e n z i t u n e d o s t a t k o v o s t i , z a p o d m í n k y , že společenskoekonomické podmínky, řídicí mechanismy, stimuly a pravidla chování zvětšující nedostatkovost se staly pevně zavedenými. 19/

19/ Kapitola 20 o penězích a kapitola 21 pojednávající o makrovztazích toto tvrzení podrobně zdůvodňují.

Podle c) stanoví stát administrativní ceny pro zboží, která se mohou podstatně lišit jak od "náklady plus normální zisk", tak i od "walrasovských rovnovážných cen".

Natolik se skutečnost poněkud podobá třetímu "čistému" modelu "libovolné" administrativní cenové tvorby. Ale ve skutečnosti v rozvinutém hospodářství s diferencovanými výrobky mnohé ceny nemohou být řízeny administrativně. Skutečné ceny jsou podstatně ovlivňovány decentralizovanými procesy.

Proporce, v nichž se kombinují tři "čisté" druhy pravidel cenové tvorby se mohou měnit. Vždy závisejí na formě řízení hospodářství, na cenové politice, na úrovni hospodářského rozvoje, na současné situaci hospodářství a tak dále. Ale zdá se být obecnou vlastností cenové tvorby, že se ta tři "čistá" pravidla vždy kombinují. V socialistickém hospodářství jsou ceny zboží obchodovaného hospodářskými organizacemi zároveň výsledkem státní cenové politiky a fungování decentralizovaných procesů.

16. 1. ÚVOD

I když jsme v 1. kapitole uvedli, že výchozí materiál pro tuto knihu dává maďarská ekonomika, právě v kapitole o mzdách je nutno na počátku zdůraznit, že jednáme o maďarských zkušenostech primárně.¹⁾ Je otevřenou otázkou, jak daleko mohou být zobecněny na ostatní socialistické země.

Budeme jednat pouze o státním sektoru, tzn. o mzdách, placených v hospodářských a rozpočtových organizacích, jež jsou vlastnictvím státu.²⁾ Nebudeme se zabývat peněžními příjmy, vyplácenými družstvy jejich členům, ani osobními příjmy, vznikajícími mimo sektor hospodářských a rozpočtových organizací.

Jedním ze základních hledisek naší analýzy je centrální mzdová politika. Obecné zásady jsou pro ni určovány nejvyšším politickým vedením a vládou po konzultacích s ústředním vedením odborů a jejich uplatňování je závazné pro celé hospodářství.

V současné době má ve světě svou mzdovou politiku každá vláda, ať již je či není závazná. V socialistických zemích musí analýza mezd vycházet z centrální mzdové politiky, protože ta se skutečně prosazuje. Málokterý účastel národohospodářského plánu je plněn přesněji nebo s menšími odchylkami než úkoly na úseku mezd. Je to fakt, který lze snadno ověřit daty.

-
- 1) Současně se budeme vyhýbat tomu, abychom zacházeli do příliš podrobného popisu současné maďarské situace. Snažíme se dělat z maďarských zkušeností obecnější závěry.
 - 2) Maďarská ekonomická terminologie dělá, stejně jako je tomu v jiných zemích, rozdíl mezi mzdami dělníků a platy zaměstnanců. Nadále však budeme termínu "mzda" používat jako společného termínu pro oba druhy příjmů.

Není to jen proto, že předpovědi plánovačů jsou dobré zejména na tomto úseku, i když i to hraje určitou roli. V l á d a má k d i s p o z i c i ú č i n n é n á s t r o j e k v y n u c e n í a p l i k a c e s v é c e n t r á l n í m z d o v é p o l i t i k y . Nerozebíráme zde proč hospodářské orgány chtějí a jsou s to realizovat úkoly na úseku mezd značně přesněji, než mnoho jiných důležitých ukazatelů plánu, jako jsou třeba investice. Zde pouze konstatujeme skutečnost a upozorňujeme na nástroje, užívané při realizaci mzdového plánu.

"Mzdové peníze" a "nemzdové peníze" jsou od sebe navzájem odděleny. S určitým přeháněním lze říci, že peníze nejsou plně směnitelné ani doma. Peníze, jež hospodářská nebo rozpočtová organizace hodlá použít na mzdy nebo je tak opravdu použije, jsou "označeny" a jasně odděleny od peněz, použitých nebo určených k použití na jiné účely. Týká se to každého aspektu hospodářské činnosti. Začíná to p l á n o v á n í m - v peněžním plánu tvoří peníze, jež mají být použity na mzdy zvláštní položku; podobně jsou vyděleny mzdy mezi výrobními náklady atd. Týká se to i ú v ě r ů , kde úvěry, určené na mzdy jsou přísně odděleny od ostatních druhů úvěrů.³⁾ Takové oddělení je vymocováno u každého k o n k r é t n í - h o r o z h o d n u t í a na kterékoli úrovni řízení. Zásada, že "1 forint = 1 forint" neplatí. V každém případě se klade otázka: "Použije se tento forint na mzdy nebo na něco jiného?" A toto oddělování končí až u všech druhů e v i d e n c e . Mzdy jsou pocho-pitelně vedeny odděleně na účtech hospodářských a rozpočtových organizací, odděleně jsou vedeny v bankách úvěry na placení mezd a mzdy se zvlášť sledují i ve státních statistikách.

Toto úplné oddělení je samo o sobě důležité. Nejen že usnadňuje jasné vyjádření skutečností, ale vede každého při rozhodování k úvaze, zda jeho rozhodnutí zvýší kupní síly obyvatelstva či nikoli. Avšak kromě této výchovné a disciplinární stránky slouží toto oddělení též primárnímu účelu upevňování různých administrativních překážek volného přelévání těchto dvou druhů peněz. V mnoha případech nejsou hranice, jež mají v obou směrech bránit tomu, aby se

3) V současné době i při zdaňování podnikových zisků se v Maďarsku přísně rozlišuje zisk, použitý na investice a na osobní příjmy.

peníze, určené na mzdy, použily k jiným účelům, ale opačně jsou absolutní. Většinou jde o jakousi "základku", působící pouze jedním směrem, totiž k znemožnění toho, aby se nemzdové peníze použily na mzdy. Formy těchto překážek jsou různé, nejsou jednotné ani ve všech odvětvích, ani ve všech časových úsecích. V období tradičního hospodářského řízení byl mzdový fond předepisován v absolutních objemech a byl závazný pro každou jednotku; bylo zakázáno překročit přesně stanovenou částku z jakéhokoli důvodu. Zatímco rozpočtové omezení, které vymezovalo celkové podnikové výdaje, se ukázalo jako měkké, rozpočtové omezení na jeho důležitou výdajovou položku - na mzdy, bylo tvrdé a účinně omezovalo akční volnost hospodářských organizací.

V období po provedení reformy národohospodářského řízení již není mzdový fond předepisován absolutní částkou, mzdové platy jsou však stále různým způsobem limitovány. Některé fondy se nesmějí na mzdy používat buď vůbec, nebo pouze v přísně vymezených případech. Tak např. musí každý podnik vytvářet tzv. "rezervní fond". I když tento fond tvoří úspory podniku, není ředitel oprávněn rozdělit jej prostě mezi pracovníky ve formě zvýšení mezd. Státní rozpočet nestanoví pro rozpočtové organizace pouze limit jejich celkových výdajů, ale též výdaje, jež mohou v rámci tohoto limitu použít na mzdy. Nebudeme v tomto výčtu pokračovat, poněvadž těchto několik příkladů bylo míněno pouze jako ilustrace jak různé administrativní zákazy brání tomu, aby se nemzdové peníze měnily v peníze mzdové.

Normativní překážky jsou doplňovány soustavou stimulů. Odměny vedoucích podniků jsou kromě jiného vždy těsně vázány na dodržování mzdové kázně; během času se změnila několikrát pouze forma této vazby. Nejprve se odměna vázala na dodržení absolutní částky mzdového fondu. Později se používaly různé relativní ukazatele, jako je dodržování průměrné mzdy na hlavu, propočtené na celý podnik. Používaly se i premiové soustavy, vycházející z funkčního vztahu mezi přijatelným růstem mezd a růstem produktivity práce, které byly konstruovány tak, aby diskriminovaly přírůstky mezd, nepoděpené růstem produktivity práce. Od zavedení reformy národohospodářského řízení postupně převládly metody, jež se snaží o prosazení mzdové

kázně především nepřímými formami, pomocí finančních podnětů, např. tím, že progresivní zdanění podnikového zisku se stává funkcí růstu osobních mzdových příjmů. Nemáme opět dostatek prostoru pro podrobný popis, chtěli bychom pouze zdůraznit nejdůležitější rysy této soustavy. Zmíněné formy podnětů a další, jim podobné, vyvolávají u řídicích pracovníků finanční zájem nejen prostě na úsporách forintu vůbec, ale forintu mzdového. Tento finanční podnět je doplňován řadou "morálních" podnětů. Každý řídicí pracovník, od vedoucího dílny až po ministra, bude určitě svými nadřízenými volán k tomu, aby se zodpovídal za mzdové výplaty a za překročení předpokladů dostane důtku. Že dodržování mzdové kázně je velmi důležitým kritériem, cítí každý ředitel vždy, když je hodnocena jeho práce.

V diskusích, předcházejících reformě, byla tato praxe často ostře kritizována. Kritikové poukazovali, že tento přístup může snadno vést ke škodám. U každého rozhodujícího pracovníka se může projevit sklon k lehkomyslnému rozhodování o nemzdových nákladech v případě, kdy při tom může dodržet limity, dané mu pro mzdové náklady. Je zajímavé připomenout, že na stejný fenomén výslovně poukazovala řada západních pozorovatelů socialistické ekonomiky.⁴⁾ Inflace je jedním z nejvážnějších problémů současné kapitalistické ekonomiky. I když jsou různé školy rozděleny z hlediska jejího výkladu, alespoň část ekonomů předpokládá, že spirála mzdy - ceny, vyvolaná snahou o zvyšování mezd je hlavním nebo alespoň jedním z hlavních vysvětlujících faktorů. Pro ty, kdo argumentují tímto způsobem, může přístup a praxe socialistického ekonomického řízení sloužit jako příklad. Cítí v tom oprávnění pro přístup, který říká, že "mzdové náklady" nejsou identické s "nemzdovými náklady" a že by se jim měla věnovat zvláštní pozornost na všech řídicích úrovních, od rozhodování o nejužších problémech až po rozhodnutí majdalekosáhlejší. Obavy ze mzdové inflace jsou dnes v každodenním rutinním řízení socialistické ekonomiky zakořeněny značně hlouběji než v současné ekonomice kapitalistické.

4) Viz např. Wiles (1974). Je pochopitelné, že britský ekonom postihne zejména tento rys socialistického ekonomického řízení, protože jde o centrální problém britské ekonomiky.

Z toho, že ústřední orgány socialistické ekonomiky mají k dispozici efektivní nástroje pro prosazení své vlastní politiky nevyplyvá, že tato politika může být libovolná. Nemohou přijímat jakákoli rozhodnutí v naději, že budou provedena. I když má politika určitý prostor, přece jenom má i určité hranice. Zbývající část této kapitoly jedná především o těchto hranicích. Zejména se budeme snažit zjistit, jestli ve formování mzdové politiky existují nějaké trvalé pravidelnosti. "Politik" není externí manipulátor, který by mohl libovolně mačkat knoflíky přístrojů a otáčet volantem. " P o l i t i k " j e s o u č á s t í s y s t é m u , ⁵⁾ jenž reaguje určitou akcí na určitý signál. Existuje při formulování mzdové politiky nějaké "pravidlo palce" nebo rozhodovací rutina? Jaké jsou signály a zpětné vazby, které při rozhodování slouží jako výchozí body?

Tato otázka je těsně spojena s jiným souborem problémů: Jaký je v l i v mezd na zaměstnanost a alokaci pracovních sil? To je jeden z nejdůležitějších prvků "zpětné vazby". Jestliže určitá mzdová politika vede k jiné alokaci pracovních sil, než kterou rozhodující orgány předpokládaly, musí být modifikovány buď plány alokace pracovních sil, nebo mzdová politika nebo obojí.

Tyto dva soubory otázek - pravidla chování při stanovení mzdové politiky a vliv mezd na alokaci pracovních sil - budou hlavními předměty dalších úvah. Druhá část této kapitoly objasňuje, jak se tyto úvodní partie vztahují k nedostatkovosti a "kvantitativnímu" přizpůsobení, jež jsou hlavním předmětem této knihy.

16. 2. STANOVENÍ KRÁTKODOBÉ MZDOVÉ POLITIKY

Pokusíme se popsat algoritmus pro stanovení krátkodobé mzdové

5) Ve své stati používá Lindbeck (1976) jazyka tvůrců matematických modelů a mluví o "endogenních politicích" a staví to do protikladu se standardními principy konstrukce modelů, které ve vztahu k systému vždy považují politiku za exogenní faktor.

politiky.⁶⁾ Termínu "algoritmus" používáme proto, že to, čím se zde zabýváme, není prosté hromadné simultánní rozhodování, ale řetěz dílčích rozhodnutí, jejichž posloupnost vyplývá částečně z logiky jejich vzájemných vztahů a částečně z politických a ekonomických úvah; jedna volba může být provedena poté, když byl vyřešen jiný problém. I když budeme mluvit o algoritmu, nechceme vyvolat dojem, že mzdová politika je v praxi socialistického plánování určována na základě formalizovaných procedur a počítačů. Plánovači ovšem začínají s číselnou analýzou, pak se však snaží upravit takto získané předpovědi a propočty osobním projednáváním. Diskuse a projednávání vedou k opakovaným změnám původních propočtů. Náš algoritmus je **a b s t r a k t n í m p o p i s n ý m m o d e l e m**⁷⁾ těchto harmonizujících procesů, uskutečňovaných skutečnými, konkrétními lidmi.

Plánování je iterační postup. Dále popíšeme cyklus sedmi kroků, jež se mohou několikrát opakovat ať v celku nebo zčásti, pokud by se v parametrech objevily podstatné změny - když například plánovači získají nové informace nebo objeví-li se nová hlediska, týkající se parametrů, jež spojují plánování mezd s ostatními částmi plánu.

6) Při formulování této kapitoly využíváme článek Kovácse (1975).

7) Popis je nanejvýš stručný :ukazuje, co se děje v některých krocích jen něco málo více než nadpisem. Většina vzorců jsou definiční identity. Decisní pravidla se objevují pouze na několika místech.

Jedním z důvodů stručnosti tohoto výkladu je, že některé ze vzájemných vztahů budou podrobněji vysvětleny později, v kapitolách o spotřebě domácností, spotřebitelských cenách a penězích. Nyní vykládaný algoritmus je stručným shrnutím pozdějších výkladů. Dalším důvodem stručnosti je omezenost prostoru, který máme k dispozici. Jsme nuceni pominout některé mimořádně důležité problémy, neboť by nás zavedly daleko od ústředního předmětu této knihy.

1. krok: Celková spotřeba domácností. Plánovači se zde zabývají reálnými veličinami; peněžní aspekt se bude brát v úvahu později.⁸⁾ Předpověď úrovně spotřeby domácností se vypracovává společně s ostatními základními plánovými ukazateli (produkce, investice, reálná bilance zahraničního obchodu atd.). Nemůžeme zde analyzovat tuto část plánovacího procesu, ačkoli má klíčový význam. Můžeme pouze zdůraznit vzájemné vztahy, které z hlediska spotřeby omezují prostor plánů, který je přijatelný pro nejvyšší orgány.

Při plánování reálné spotřeby se v Maďarsku v posledních deseti nebo dvaceti letech vychází ze dvou předpokladů:⁹⁾

míra růstu reálné spotřeby na hlavu	$\cong$	spodní limit tolerance míry růstu reálné spotřeby na hlavu	(16.1)
-------------------------------------	---------	--	--------

míra růstu reálné spotřeby na hlavu	$\approx$	normální míra růstu reálné spotřeby na hlavu	(16.2)
-------------------------------------	-----------	--	--------

Veličiny na pravé straně těchto dvou vzorců jsou parametry, jež jsou specifické podle systému; mohou být větší nebo menší podle konkrétních politických a ekonomických podmínek. V posledních 10 - 15 letech cítí mnozí maďarští plánovači, že roční růst reálné spotřeby 3 - 4 % je "normální" a 2 % vzestup je "přijatelný".

Použili jsme slova "předpoklad", poněvadž se to jeví jako požadavek nebo cíl ve vědomí těch, kdo určují ekonomickou politiku: je to úroveň aspirace. Nestojíme tu před pevným fyzickým tlakem, ale před tlakem, vyplývajícím z chování těch, kdo určují

8) Pro účely plánování na makroúrovni se reálná úroveň produkce atd. vyjadřuje agregátním ukazatelem ve stálých cenách.

9) Viz např. Hoch (1977)

ekonomickou politiku a tento tlak může být překonán dílčími rozhodnutími pro určité období. Jde však o něco více. Ať je problém formulován ve vědomí plánovačů jakkoli, je to, co zde sledujeme, historicky zjištěnou tendencí, skutečně působící. Jde o hypotézu, kterou můžeme empiricky ověřit a která se potvrdí, jestliže trend, zjištěný z údajů časových řad o spotřebě na hlavu je stoupající, jestliže rozptyl okolo trendu není příliš velký a jestliže růst je ve většině případů monotónní. Podle naší hypotézy působí vzájemný vztah (16.1) a (16.2) jako stochastická pravidelnost. Je to základní výsledek systému. Z hlediska teoretických možností analýzy nelze ovšem vyloučit stagnující nebo dokonce klesající reálnou spotřebu na hlavu. Předpoklady pro takové případy by ovšem vedly ke studiu rozhodovacího mechanismu podstatně odlišného od toho, který se zkoumá v této knize.

Stejně jako u výše uváděných normálních hodnot, můžeme i tu konstatovat, že norma neznamená pouze to, že proměnná, měnící se v čase, má určitý trend. Jsme oprávněni mluvit o "normalnosti", jestliže existuje řídicí mechanismus, který vede systém směrem k normě, jakmile se od ní začne odchylvat. Takový mechanismus působí ve vztahu k růstu životní úrovně, jeho analýza by však zasahovala daleko za hranice této knihy a vedla do oblasti politické sociologie. Zpomalování růstu životní úrovně nebo její absolutní snížení a pokles pod dolní limit (16.1) vyvolává dříve či později vážné politické a sociální důsledky, napětí a dokonce šoky,¹⁰⁾ které si dříve nebo později vynutí úpravu. Odchylka opačným směrem se dostává do rozporu s hladem po investicích a tendencí k expanzi (a vyvolá pravděpodobně obtíže v zahraničním obchodě a platbách). Domněnka, že země žije nad poměry vede obvykle k zpomalování růstu spotřeby, jež rostla rychleji než odpovídalo normální míře.

I když postuláty (16.1) a (16.2) jsou důležité, měla by se věnovat pozornost skutečnosti, že jsou kompatibilní s těmito jevy:

10) To jsme již zkoumali v souvislosti s investičním cyklem v oddíle 9.10. Zdůraznili jsme tam, že existují minimální "limity tolerance" růstu životní úrovně.

a) Míra růstu spotřeby na hlavu není pravidelná; střídají se období jejího zpomalování a zrychlování.

b) Vzestupy se netýkají stejnou měrou jednotlivých vrstev obyvatelstva.

c) I při růstu úrovně spotřeby na hlavu může nedostatkovost trvat a dokonce i sílit. Růst reálné spotřeby není nutně protikladem rostoucí intenzity nedostatkovosti. Mezi těmito dvěma jevy neexistuje pozitivní korelace a neexistuje ani negativní. Je možné rok od roku více spotřebovávat i při tom, že spotřebitelé stojí ve frontách, čekají a jsou nuceni k substituci různých druhů zboží. To bude předmětem rozboru v kapitole 18.

2. krok: Celková spotřeba zboží v domácnostech. Z celkové spotřeby domácností by se měly vydělit položky, které obyvatelstvo nenakupuje, ale získává jako bezplatné dávky. V další kapitole rozebereme toto rozlišení podrobněji. Plánované ekonomiky - abychom použili terminologie marxistické politické ekonomie - nazývají spotřebu předmětů, nakupovaných domácnostmi spotřebou zboží.

V této fázi plánování se dělá bilance zboží, jež se má prodat obyvatelstvu. Každá položka bilance představuje agregátní ukazatel ve stálých cenách:

konečný objem zboží, jež je pro domácnosti k dispozici	=	počáteční objem zboží, jež je pro domácnosti k dispozici	+	výroba + + dovoz - vývoz spotřeb- ního zboží	-	objem zboží pro- daného do- mácnostem
---	---	---	---	--	---	--

(16.3)

Data o produkci, dovozu a vývozech jsou odvozena z ostatních částí plánu. Pokud by se tyto úkoly v průběhu sestavování plánu měnily, musel by tento algoritmus projít novou iterací.

Existují dosti spolehlivé předpovědi výchozích zásob v čase, kdy se plán sestavuje, ale určení konečných zásob by vyvolávalo problémy. Velikost zásob (a ovšem i jejich skladba) ovlivňují dodávky zboží obyvatelstvu. To, co bylo řečeno v této souvislosti o výrobní sféře v 5. a 8. kapitole, platí mutatis mutandis pro spotřebu domácností. Jestliže se snižují zásoby, zvyšuje se pravděpodobnost, že stání ve frontách bude častější a delší, že čekání a shánění se bude rozšiřovat, že se bude projevovat stále větší a stále citelnější nucená substituce apod. Vzestup stavu zásob sám o sobě bez zlepšení jejich skladby však může plánovače vést k mylným dojmům, že zbytečně odvádějí zdroje od jiného použití.

3. krok: Nominální hodnota spotřeby zboží v domácnostech. Index spotřebitelských cen lze snadno předvídat, i když třeba jen proto, že očekávaná úroveň cen je do značné míry určována státními cenovými opatřeními, realizovanými plánem. Tento cenový index nyní nahrazuje původní stálé ceny, používané pro agregaci reálných hodnot:

$$\begin{array}{|l|} \hline \text{nominální} \\ \text{hodnota prodeje} \\ \text{domácnostem} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|l|} \hline \text{index} \\ \text{spotřebitelských} \\ \text{cen} \\ \hline \end{array} \times \begin{array}{|l|} \hline \text{reálná} \\ \text{hodnota} \\ \text{prodeje} \\ \text{domácnostem} \\ \hline \end{array} \quad (16.4)$$

4. krok: Bilance plateb v sektoru domácností. Nejprve popíšeme agregátní bilanci sektoru domácností jako celek a později v 5. kroku, jak se desagreguje mezi různé skupiny obyvatelstva. V praxi se agregované a desagregované předpovědi dělají víceméně současně.

$$\begin{array}{|l|} \hline \text{konečný stav} \\ \text{hotovostí} \\ \text{v sektoru} \\ \text{domácností} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|l|} \hline \text{počáteční} \\ \text{stav hoto-} \\ \text{vostí v sek-} \\ \text{toru domác-} \\ \text{ností} \\ \hline \end{array} + \begin{array}{|l|} \hline \text{peněžní} \\ \text{příjmy} \\ \text{domácnos-} \\ \text{tí} \\ \hline \end{array} - \begin{array}{|l|} \hline \text{výdaje} \\ \text{spotřebi-} \\ \text{telů za} \\ \text{zboží a} \\ \text{služby} \\ \hline \end{array} - \begin{array}{|l|} \hline \text{ostatní} \\ \text{peněžní} \\ \text{výdaje} \\ \text{domácnos-} \\ \text{tí} \\ \hline \end{array} \quad (16.5)$$

Jde o nanejvýš hrubý popis bilance. Stavy hotovostí zahrnují jak hotovosti v domácnostech, tak na bankovních účtech. Poněvadž bankovní vklady každé domácnosti se mohou okamžitě vyzvednout, působí v praxi jako hotové peníze. Vzestup hotovostí v domácnostech, tj. peněžních úspor domácností, budeme rozebírat v 18. kapitole.

Peněžní příjmy zahrnují všechny příjmy získané domácnostmi od hospodářských a rozpočtových organizací.

Třetí položka na pravé straně bilance, výdaje spotřebitelů za zboží a služby se musí rovnat levé straně vzorce (16.4), která má opět vztah k bilanci zboží (16.3). Zde je nezbytná metodologická poznámka, jež má určité teoretické důsledky. V plánovacím procesu se hodnota výdajů spotřebitelů za zboží a služby odvozuje ze dvou stran, a to ze strany *p r o d á v a j í c í h o* (16.3) a (16.4) a ze strany *k u p u j í c í h o* (16.3). Poněvadž se tyto dvě hodnoty odvozují z různých předběžných propočtů, není zaručeno, že se na první pokus dosáhne shody. Plánovači však své výpočty modifikují a zlepšují dokud nedosáhnou identických čísel na obou stranách. Tuto rovnost musejí zajistit, poněvadž jde o identitu. I v případě, že by plán nebyl přesně splněn, identita platí; prodeje domácnostem a nákupy domácností jsou samozřejmě shodné jevy. Tato koordinace při plánování nemá co dělat s problémem rovnosti poptávky a nabídky spotřebního zboží. I když jsou v bilanci nákupy zboží sektoru domácností odvozené z hlediska dodavatelů a kupujících identické, stále ještě může být na trhu buď nedostatkovost nebo volnost.

5. k r o k : D e s a g r e g a c e b i l a n c e h o -
t o v o s t í . Celkové peněžní příjmy domácností v (16.5) se musí
desagregovat:

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{celkové peněžní} \\ \text{příjmy domácnos-} \\ \text{tí} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{celkové mzdy} \\ \text{placené} \\ \text{za práci ve} \\ \text{státních hos-} \\ \text{podářských a} \\ \text{rozpočtových} \\ \text{organizacích} \\ \hline \end{array} + \begin{array}{|c|} \hline \text{ostatní} \\ \text{peněžní} \\ \text{příjmy} \\ \text{sektoru} \\ \text{domácností} \\ \hline \end{array} \quad (16.6)$$

Ostatní peněžní příjmy obsahují peněžní příjmy od družstev, příjmy z prodeje z domácího hospodářství, příjmy soukromých řemeslníků a soukromých obchodníků, penze, peněžní nemocenské dávky, rodinné přídavky, mateřské přídavky apod. Jejich částky jsou zčásti předurčeny různými zákonnými předpisy nebo plánovanými opatřeními vlády, zčásti se vyvíjejí jako funkce výroby a oběhu v plánovém období. Příkladem poslední kategorie jsou příjmy zemědělců, které jsou funkcí výroby.

Desagregace (16.6) vyžaduje nejen dostatečně dobré předpovědi jednotlivých položek. Ústřední hospodářské orgány se snaží vynutit svoji politiku mzdové distribuce v tomto členění. Při desagregaci (16.6) se rozhoduje o takových problémech, jako je rozdělení peněžních důchodů mezi pracující ve státním, družstevním a soukromém sektoru, mezi pracující ve zpracovatelském průmyslu a zemědělství, mezi město a venkov, mezi pracující a důchodce atd.

I když by bylo užitečné sledovat další stadia plánování "ostatních peněžních příjmů" podrobněji, budeme, vzhledem k omezením, uvedeným na začátku této kapitoly, v dalších dvou krocích sledovat pouze první položku na pravé straně, tj. mzdy.

6. krok: V á z a n é a v o l n é č á s t i m z d o v é h o f o n d u . Plánovač zvažuje, kolik výdajů hospodářských a rozpočtových organizací přijde do mezd za těchto okolností:

a) že úroveň objemu produkce roste v souladu s plánem, stejně jako produktivita práce;

b) změny mezd (obvykle růst), s nimiž politické a hospodářské vedení souhlasí, se uskuteční;

c) kromě změn uvedených v bodu b) zůstávají mzdy nezměněny.

V souladu s tím se mohou mzdy, vyplácené hospodářskými a rozpočtovými organizacemi rozdělit do dvou složek:

$$\boxed{\begin{array}{l} \text{celkové mzdy,} \\ \text{vyplácené za práci} \\ \text{provedenou ve stát-} \\ \text{ních organizacích} \end{array}} = \boxed{\begin{array}{l} \text{vázaná} \\ \text{složka} \\ \text{mezd} \end{array}} + \boxed{\begin{array}{l} \text{volná} \\ \text{složka} \\ \text{mezd} \end{array}} \quad (16.7)$$

První položka na pravé straně je "automatická". Byla sice opravdu podstatně ovlivněna politickými a hospodářskými předpoklady, zejména v 1. kroku v souvislosti s celkovým vzestupem spotřeby a v 5. kroku, který se týká rozdělení důchodů. Když však jsou tato dřívější rozhodnutí učiněna, je vázaná část celkových mezd dána. Volná část, s níž může plánovač "hrát" a již může použít ke změnám mzdových relací, tvoří pouze zbytek.¹¹⁾ Volná část obvykle tvoří pouze zlomek celkového objemu mezd a možnosti úprav mzdových relací jsou dosti omezené. Předem stanovené mzdové relace jsou dosti ztrnulé, třeba jen z tohoto důvodu.

7. k r o k : M z d o v é r e l a c e . Především musí být určen určitý poměr, jehož činitel tvoří položka levé strany vzorce (16.7), tj. celkové mzdy, vyplacené za práce provedené ve státních hospodářských a rozpočtových organizacích. Jmenovatel je počet zaměstnanců v těchto odvětvích. Výsledkem pak je průměrný plat na jednoho pracovníka. Obvykle se jeho analýza provádí na základě měsíčních dat. Průměrné nominální mzdy na jednoho pracovníka v sektoru státních hospodářských a rozpočtových organizací v čase t označíme jako $\omega(t)$.

Dalším krokem je desagregace podle zaměstnání. Průměrný měsíční příjem pracovníka v povolání "i" označíme $\omega_i(t)$.¹²⁾ S ohledem na stručnost můžeme označení "na jednoho pracovníka" a "měsíční" vynechávat a když mluvíme o průměrných nominálních mzdách nebo mzdách v zaměstnání, máme je na mysli vždy tak, jak jsou definovány výše.

11) V plánovaných ekonomikách se pojem "mzdová politika" obvykle týká pouze oblasti formování mzdových relací.

12) Musí být ovšem uspokojen tento základní požadavek:

$$\sum_i \omega_i(t) N_i(t) = \omega(t) \sum_i N_i(t) ,$$

kde $N_i(t)$ je plánovaná zaměstnanost v povolání "i", $\omega(t)$ je úroveň průměrných měsíčních nominálních mezd, odpovídajících předchozím krokům algoritmu.

Při plánování se věnuje zvláštní pozornost mzdovým relacím mezi povoláními. Faktory, určující mzdové relace budeme rozebírat v další části kapitoly. Zde uvádíme pouze dvě omezení. Jedním jsou limity politické a sociální tolerance:

$$w_i(t) = w_i(t) / w_i(t-1) \geq 1, \text{ pro každé } i. \quad (16.9)$$

index nominálních
mezd v povolání i

nominální mzdy
v období t a
(t - 1)

Téměř nikdy se nestává, aby se nominální mzdy snižovaly, a to ani v povoláních, kde se plánuje jejich relativní snížení. Mzdová politika se snaží zajistit alespoň nepatrný růst nominálních mezd i v těchto povoláních. Tak ve vzorci (16.9) se nerovnost udržuje téměř ve všech povoláních. To samo již omezuje možnost změn převzatých mzdových relací.

Zatímco mzdy jsou ztrnulé z hlediska možnosti poklesu, omezují předchozí vztahy možnosti pohybu vzhůru, jak lze pozorovat v 6. kroku. Pouze volná část celkových mezd se může použít pro změny mzdových relací. To je částka, kterou plánovači rozdělují mezi různá povolání.

Náš přehled algoritmu nabízí tyto teoretické závěry:

Žádný z extrémních názorů na mzdy se neukázal jako oprávněný. Jeden z extrémních názorů by rád pokládal mzdy, reálnou spotřebu domácností a předpokládanou úroveň "životních standardů" za hlavní východisko plánování, jež se má stanovit na počátku politickými rozhodnutími. Pouze to, co by zbylo navíc by mělo být určeno pro ostatní účely. Druhý extrémní názor pokládá mzdy (nebo reálnou spotřebu domácností) za zbytkovou položku - vše, co zbývá po zajištění požadavků na investice, výrobní spotřebu, spotřebu nevýrobních institucí a vývoz, zůstává pro účely spotřeby domácností. Spotřeba domácností je pak nárazník, kompenzující výkyvy ostatních položek užití, zejména investic. Když se tedy investice zvyšují, spotřeba se relativně snižuje a vice versa.

Zdá se, že žádný z těchto extrémních názorů není přesným popisem skutečné praxe. Jak ukazuje shora uvedených sedm kroků, mají

jak reálná spotřeba, tak nominální mzdy s v ů j v l a s t n í p o h y b a vlastní život. Některé z veličin, které nějak ovlivňují jejich vývoj, mají své "normální hodnoty" a existuje řídicí mechanismus, který tyto normy vynucuje v čase. Existují efektivní tlaky nahoru a dolů. Ani reálná spotřeba, ani nominální mzdy nejsou tedy ani "nárazníkem", ani zbytkovými položkami.

Naopak ostatní odvětví, jež z hlediska užití zdrojů domácnostem konkurují, totiž hospodářské a rozpočtové organizace jsou také subjekty tlaků nahoru i dolů a i u nich existuje určité řízení prostřednictvím norem. Spotřeba domácností a nominální mzdy se v důsledku toho vyvíjejí cestou vzájemných úprav těchto reálných a finančních procesů.

Plánovači se pokoušejí sladit tyto procesy předem. Viděli jsme již, že i přes určitý manévrovací prostor mají ruce poněkud svázané.

16. 3. VLIV NOMINÁLNÍCH A REÁLNÝCH MEZD NA AGREGÁTNÍ POPTÁVKU A NABÍDKU PRACOVNÍCH SIL

Mezi mzdami a poptávkou po pracovních silách a jejich nabídkou je komplikovaný vzájemný vztah, jímž se bude zabývat tento oddíl. Není pochyby, že je úzký vzájemný vztah m e z i m z d o v ý m i r e l a c e m i a a l o k a c í p r a c o v n í c h s í l do odvětví, povolání a zaměstnání. Ten bude zkoumat oddíl 16.4. Dříve však prozkoumáme vzájemné působení na agregátní úrovni. Jde o odpovědi na tyto otázky.

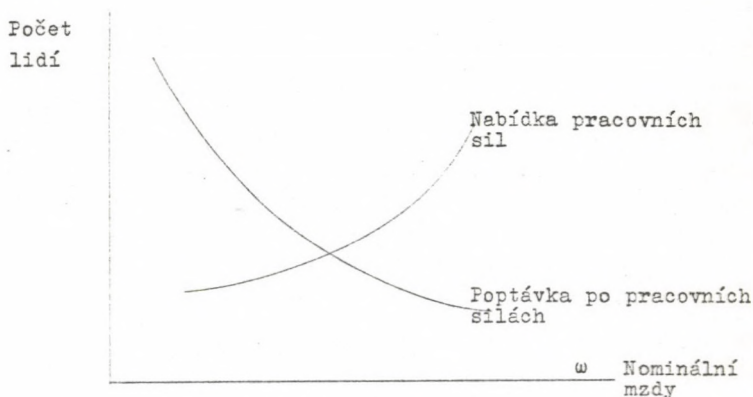
Jaký je vztah v sektoru hospodářských a rozpočtových organizací ¹³⁾ mezi průměrnou nominální a průměrnou reálnou mzdou na jedné straně a mezi celkovou (původní nebo revidovanou) poptávkou po pracovních silách a nabídkou pracovních sil na straně druhé. Nesnažíme se dát všeobecně platnou odpověď, nýbrž odpověď, jež platí v socialistické ekonomice.

13) Tvrzení platí i pro případ, kde se opomíjejí rozpočtové organizace a makro-ukazatele se týkají pouze sektoru hospodářských organizací.

Vztah působí jedním směrem v reálné sféře. Růst produkce je doprovázen růstem zaměstnanosti, dokud se nesetká v nabídce pracovních sil s omezením. Potom je další expanze doprovázena plnou zaměstnaností a nedostatkovostí pracovních sil.¹⁴⁾ Tento růst produkce umožňuje růst reálné spotřeby domácností a tudíž i reálných mezd. Je to triviální kauzální vztah, který nevyžaduje dalšího výkladu.

Graf 16.1

Ortodoxní model trhu práce

Vztah mezi mzdami a poptávkou po pracovních silách ve s f é - ř e ř í z e n í je méně triviální. Před výkladem našeho názoru se podívejme na graf 16.1. Je to tradiční diagram trhu práce, standardní marshallovský kříž. Úroveň cen spotřebního zboží se pokládá za konstatní. Agregátní poptávka i nabídka se měří v počtech osob. Poptávka je klesající funkcí a nabídka stoupající funkcí "cen", v tomto případě mezd. Mzdy a poptávka po pracovních silách a jejich

14) Odtud sleduje naše argumentace linii započatou v kapitole 11 a užívá i tam zavedené pojmy.

nabídka jsou na makroúrovni vzájemně závislé a navzájem se determinují.¹⁵⁾ Některé práce z oblasti makroekonomiky pokládají tento model za validní deskripci reálného trhu práce v kapitalistické ekonomice. Ačkoli i toto tvrzení je pochybné, jeho analýza nepatří do rámce této knihy. Rádi bychom však zaujali stanovisko z hlediska socialistické ekonomiky, zejména proto, že se v literatuře objevila i myšlenka, že model podle grafu 16.1 platí též pro trh práce v socialistické ekonomice.¹⁶⁾ Pokusíme se vyvrátit tuto myšlenku, neboť zkušenost ukázala, že agregátní trh práce v socialistické ekonomice nemůže být adekvátně charakterizován marshallovským křížem.

Obecně známá teze, že mzdy jsou "neutrální" nebo "ztrnule klesající" tradiční model modifikuje. Není obvyklé redukovat mzdy i když je na trhu nadměrná nabídka pracovních sil. Je to určitě správné a působí to i při plánování mezd v socialistické ekonomice (viz tlak (16.9) v algoritmu). Naše argumentace jde však ještě dále. Tvrdíme, že na makroúrovni jak agregátní poptávka po pracovních silách, tak agregátní nabídka pracovních sil jsou v socialistické ekonomice víceméně neelastické ve vztahu k úrovni mezd. Tyto veličiny zřídka kdy vůbec reagují na změny ať již průměrných nominálních, nebo průměrných reálných mezd.

Tuto hypotézu lze ekonomickými studiemi ověřit. Na jedné straně máme časové řady nominálních a reálných mezd. I když rostou, je jejich míra růstu nerovnoměrná. Na straně druhé máme časové řady zaměstnanosti. Ta roste někdy rychleji, někdy značně pomaleji dokud nejsou rezervy pracovních sil zcela vyčerpány. Jakmile je průměrná úroveň zaměstnanosti stabilizována, pokračuje jejich vývoj výkyvy kolem průměru. Zdá se, že mezi změnami těchto dvou časových řad není podstatná závislost, ať již zkoumáme simultánní nebo zpožděné vztahy. Výkyvy zaměstnanosti nezávisí na výkyvech mezd, ale na jiných činitelích (tyto domněnky vyžadují ještě pečlivé ověření).

15) Připomínáme čtenářům, že tři neznámé jsou spojené třemi vzájemnými vztahy, poptávkovou a nabídkovou funkcí pracovní síly a rovnovážnými podmínkami.

16) Viz např. Barro-Grossman (1971) a Howard (1976).

Kromě statistického ověřování na makroúrovni je však nanejvýš důležité vrátit se k m i k r o e k o n o m i c k ý m základům, k pravidelnostem v chování podniků a domácností. Podívejme se nejprve na poptávkovou stranu. V 14. kapitole se ukázalo, že z různých důvodů, především však v důsledku měkkosti rozpočtového omezení reaguje socialistická hospodářská organizace na relaci cen vstupů slabě. Tyto ceny mají jen malý vliv na krátkodobá i dlouhodobá rozhodnutí. Je možné, že administrativní tlaky na mzdové náklady momentálně delimitují poptávku po pracovních silách. Konečně hospodářské a rozpočtové organizace jsou subjektem úsilí po expanzi, jež vůbec není omezováno tím, že se práce stává dražší.

Podívejme se nyní na nabídkovou stranu. Podle tradiční teorie je nabídka určena volbou mezi prací a volným časem. Shrňme stručně teoretická východiska této volby. Práce znamená určité "nepohodlí", zatímco volný čas je pozitivní požitek. Čím větší mzdu jednotlivec dostává, tím více kompenzuje užitek ze zboží koupeného za mzdu nepohodlí práce a ztracený volný čas.

Nejprve uveďme jednu metodologickou poznámku. Zda-li výše uvedené zdůvodnění popisující správně volbu nabízené práce vůbec nepatří do problematiky deduktivní logiky, ale je empirickým problémem. A jestli se podle mého mínění snažíme konstruovat popisný model, musíme se vzdát myšlenky popsat různé typy rozhodování při nabídce práce pomocí jednoduchého schématu.

Existuje třída rozhodnutí, která není ve výše uvedeném modelu zdaleka vyloučena. Např. již zaměstnaný dělník v sektoru hospodářských a rozpočtových organizací a pracující normální počet hodin za normální mzdu se může rozhodovat, zda přijmout noční směnu nebo práci v neděli. To je jistě nepříjemné a omezuje to jeho volný čas, může však za to být odškodněn tím, že mimořádná práce je dobře placena. Jestliže se tudíž agregátní nabídka práce měří v pracovních hodinách místo celkovým počtem zaměstnanců, bude hrát míra sazeb za přesčasy v relaci k základním sazbám podstatnou úlohu jako jedna z vysvětlujících veličin.

Obdobný problém představuje otázka rozhodování, kolik práce musí jednotlivec provádět v "neformálním sektoru", v "druhé ekono-

mice", navíc k práci, vykonávané ve formálním sektoru pro hospodářskou nebo rozpočtovou organizaci. Např. kolik práce by měl vykonávat po oficiálních pracovních hodinách na svém soukromém zemědělském hospodářství, kolik služeb, řemeslných oprav by např. měl provést pro soukromníky atd. To mimo jiné obvykle závisí na úrovni nominálních mezd, vyplácených v "první" ekonomice a výdělkových možnostech, poskytovaných "druhou ekonomikou". Jak se ukázalo v 11. kapitole, vychází analýza druhé ekonomiky za hranice našeho předmětu a proto tento důležitý aspekt trhu práce nezkoumáme.

Existuje však několik dalších situací volby, týkajících se nabídky pracovních sil, které se nevyvíjejí podle shora uvedeného schématu práce versus volný čas. Držíme-li se našeho bližšího předmětu - trhu práce v socialistické ekonomice, můžeme pozorovat tři typické rozhodovací situace.

1) Většina z potenciální rezervy pracovních sil neměla v období kdy tyto rezervy byly vyčerpány, prakticky jinou volbu, než přijmout práci v družstevním sektoru nebo ve státní hospodářské nebo rozpočtové organizaci. Podívejme se nejprve na největší skupinu: obyvatelé venkova, kteří byli dříve soukromými rolníky, museli přijmout práci, když se změnilo vlastnictví, jinak by neměli z čeho žít. A poněvadž poptávka po pracovních silách byla velká, byli zaměstnáni. Možnost výběru byla omezena na ty práce, jež mohli v dané době dostat (tento proces je předmětem dalšího oddílu, který jedná o alokaci pracovních sil a mzdových relacích). Prostě přechod ze způsobu života individuálního rolníka k životu dělníka, pracujícího v družstvu, v hospodářské nebo rozpočtové organizaci, nastával nezávisle na běžné úrovni nominálních a reálných mzdových sazeb a míře jejich růstu.

Podobná situace nastala u dřívějších řemeslníků, nebo maloobchodníků, nebo jejich zaměstnanců, nebo u těch, kteří náleželi k vrstvě, žijící dříve ze svého bohatství nebo majetku.

2) Rozdílná situace byla u žen, které dříve pracovaly v domácnosti a později přijaly práci v sektoru hospodářských a rozpočtových organizací. Na rozdíl od situace, uvedené v předchozím odstavci, měly tyto ženy obvykle možnost volby. Mohly se nejen rozhodovat

kde by chtěly pracovat, ale jejich rozhodnutí mohlo být ještě zásadnější - zda totiž vůbec chtějí jít do zaměstnání. Individuální rozhodnutí této otázky se obvykle uskutečňovalo pod kombinovaným vlivem různých faktorů. Zopakujeme něco z toho, co bylo uvedeno v 11. kapitole a připomeneme některé z těchto faktorů.

a) Nejdůležitější byla vůbec tato možnost. Žena, která by nepomýšlela na hledání zaměstnání v případě, že muži jen s obtížemi nalézali práci, má větší sklon přijmout práci, když poptávka po ní je vysoká, zejména když se tato okolnost stává zřejmou (když např. se buduje v blízkosti nový podnik). Nebo když přichází informace ve výrazné formě (když je osobně žádána, aby práci přijala atd.). V této sféře si poptávka sama vytváří nabídku.

b) Ochota žen přijmout zaměstnání roste, když dostává institucionální pomoc v péči o děti během dne (jesle, školky, celodenní péče o děti ve školách atd.), zlepšuje se doprava mezi domovem a zaměstnáním atd. Jednou z vysvětlujících veličin na straně nabídky pracovní síly je usnadňování břemene, vyplývajícího z povinnosti ženy mimo zaměstnání.¹⁷⁾

c) Je všeobecně známo a zde je to nutno zvlášť zdůraznit, že práce neznámá pouze nepohodlí. Může být pro mnoho lidí po většinu doby břemenem. Ale má kromě toho i mnoho přitažlivého. Pro ženu, která přijímá práci v hospodářské nebo rozpočtové organizaci, může být tato práce mnohem přitažlivější a zajímavější než práce v domácnosti. Seznamuje se s lidmi, vstupuje do společnosti a získává více sebedůvěry a samostatnosti. To vše bylo běžné po staletí a jako jednotlivec to každý ekonom dobře ví. Jedinou obtíží je, že to opomíjí ve schématu standardní mikroekonomická teorie, když konstruuje vysvětlení po nabídku práce, založenou na protikladu "práce = nepohodlí, volný čas = požitek". Tyto trvalé vlivy zaměstnanosti též přispívají ke změnám sociálního prostředí. Objevují se

17) Existuje výrazná opačná tendence v tom, že se řada matek na delší dobu nebo natrvalo vrací do domácnosti. Hrají zde roli faktory podobné těm, jež se uvádějí ad b). Např. když žena cítí, že při návratu do zaměstnání by nemohla pečovat o své dítě.

Rozhodnutí bývá též ovlivněno velikostí mateřských nebo rodinných závazků. To se však dotýká mzdových relací.

nové normy: ženy, které s přijetím zaměstnání váhají, jsou více ovlivněny skutečností, že v jejich okolí se nyní stále více bere jako normální, že žena je zaměstnaná.

d) S výše uvedenými problémy jsou úzce spojeny úvahy o rodinném rozpočtu. Předpokládejme určitý počet navzájem spřátelených rodin, u nichž jsou výdělky manželů zhruba stejné (všichni jsou např. vyučení dělníci). V některé z těchto rodin je žena zaměstnaná, v ostatních nikoli. V rodinách, kde je žena zaměstnaná, je rodinný příjem jedenapůl až dvakrát vyšší, než v ostatních ze skupiny. Jestliže tato relace roste, stává se jejich příjem aspirační úrovní rodinného příjmu. A ti, kteří nemají tento důchod a je mu odpovídající životní úroveň, pociťují, že jejich příjmy jsou nižší než jejich aspirace a dokonce nižší, než je normální úroveň, protože žena není zaměstnaná.

A zde zjišťujeme vliv mezd. Jestliže žena nastoupí do zaměstnání, vede to k okamžitému zvýšení rodinného příjmu o jedenapůl až dvojnásobek. Zda si žena tento rychlý vzestup přeje či nikoli, záleží na předpokladech, jež jsme právě zkoumali. Jestliže se však po zvážení všeho rozhodne ve prospěch zvýšení rodinného příjmu, nehraje běžná nominální mzda velkou roli v této části rozhodování. Ani růst mezd ve srovnání s předchozím rokem. Tím méně, že oprávněně očekává, že v budoucnosti porostou jak reálné, tak nominální mzdy.

3) Všichni, kdo jsou zvyklí na to, že jsou zaměstnaní, včetně práce mimo základní pracovní dobu, jak je uvedeno v odstavcích (1) a (2), nabízejí svou práci na trhu za jakoukoli mzdu. To bylo vysvětleno podrobně v kapitole 11. a nevyžaduje to zvláštní výklad zde.

Shrňme obecně poznatky z odstavců (1) - (3). Analyzovali jsme mikroekonomické základy makromodelu a zjistili jsme, že v socialistické ekonomice nemůže být agregátní nabídka práce pokládána za funkci nominálních a reálných mezd ani z hlediska krátkodobého, ani z hlediska dlouhodobého.

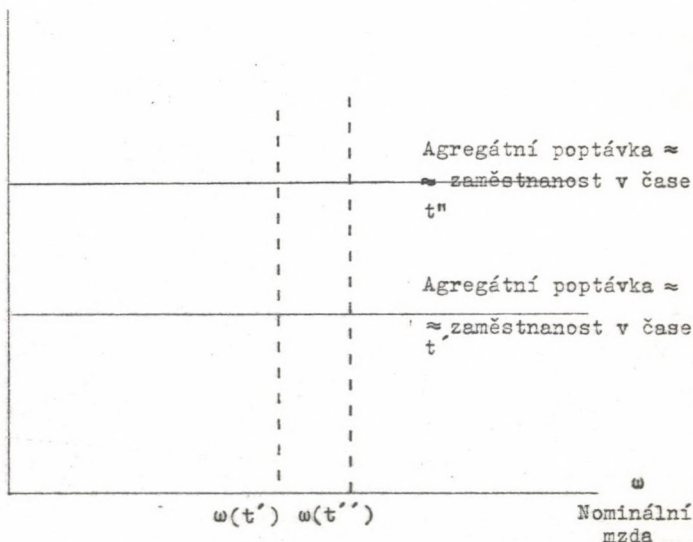
Tento závěr je posledním článkem úvah, které je vhodné zde shrnout.

Agregátní poptávka po práci, agregátní nabídka práce a agregátní zaměstnanost (každá z těchto veličin měřená počtem osob), jsou "kvantitativní" procesy, které se vzájemně působí sobě navzájem i ostatním necenovým signálům a podnětům. 18)

Graf 16.2

Agregátní poptávka po pracovních silách, nabídka pracovních sil a nominální mzdy v období extenzivního růstu socialistické ekonomiky

Počet lidí

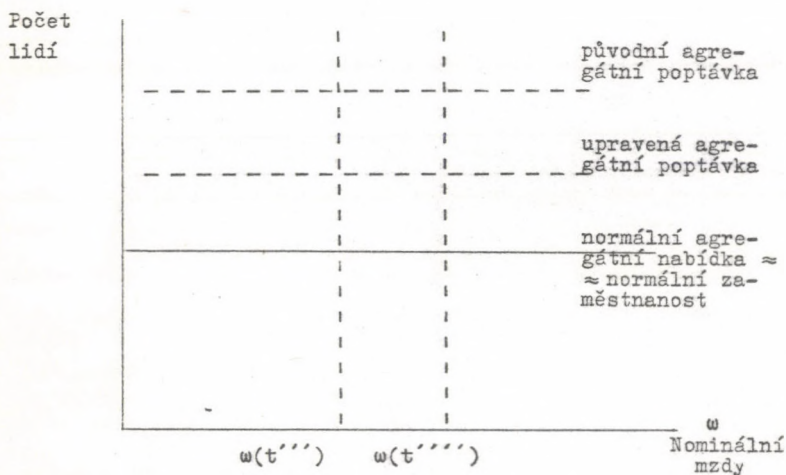
18) Náš závěr o zaměstnanosti (vyjádřené v počtu osob) a krátkodobých a dlouhodobých procesech přizpůsobování jsou v souladu s dalšími závěry, týkajícími se pracovní doby (vyjádřené v hodinách) a momentálních přizpůsobovacích procesů.

Celková okamžitá nabídka pracovních hodin (včetně přesčasových hodin v hospodářských a rozpočtových organizacích, stejně jako pracovní doba, strávená v "druhé ekonomice") závisí na vztahu nominální mzdy, vyplácené v hospodářských a rozpočtových organizacích za práci v normální pracovní době a výdělcích,

Vycházejíce z naší analýzy, postavili jsme proti tradičnímu grafu 16.1 dva jiné, jež podle našeho názoru vyjadřují fungování agregátního trhu práce v socialistické ekonomice lépe. Graf 16.2 se týká přechodného období extenzivního růstu, počínajícího v čase t_0 a končícího v čase t_2 (oddíl 11.7), v němž nastává vyčerpání potenciálních rezerv pracovních sil. Horizontály vyjadřují agregátní krátkodobou poptávkovou funkci v různých časových úsecích: $t_0 < t' < t'' < t_2$. Poptávková funkce s časem stoupá, ale v každém časovém momentu zůstává horizontální a nezávisí na nominálních mzdách. Tlak poptávky působí a to určuje zaměstnanost. Jak nominální, tak reálné mzdy při tom v čase stoupají.

Graf 16.3

Agregátní poptávka po pracovních silách, nabídka pracovních sil a nominální mzdy v období intenzivního růstu socialistické ekonomiky

pokračování pozn.

jež lze získat přesčasovou práci a práci v "druhé ekonomice". Jde o doplňující nebo sekundární vysvětlující veličiny, zatímco makro-nabídka pracovních hodin je určena podle zásad stejných "kvantitativních" signálů a podnětů, které vysvětlují makronabídku práce, vyjádřenou počtem pracovníků.

Graf 16.3 vyjadřuje období intenzivního růstu:

$t_2 < t''' < t''''$ Potenciální rezervy pracovních sil byly vyčerpány. Od tohoto momentu působí stále více nebo méně trvalý tlak nabídky (vyjádřený horizontálou) a určuje agregátní zaměstnanost, měřenou počtem osob. Poptávka po práci se může měřit pomocí řady ukazatelů. Lze pozorovat krátkodobou počáteční poptávku, nebo poptávku upravenou po nucené substituci. Každá z nich je vyšší než nabídka. Zatímco průměrná nabídka pracovních sil a zaměstnanost jsou v čase spíše stálé,¹⁹⁾ nominální a reálné mzdy v čase rostou.

Až dosud jsme zpochybňovali platnost marshallovského kříže v socialistické ekonomice pouze v podmínkách prvního kauzálního vztahu, v němž nominální mzdy určují agregátní nabídku a poptávku po pracovních silách. Kritiku ostatních směrů zákonitosti v tradiční teorii, podle níž agregátní poptávka a nabídka pracovních sil určují nominální mzdu, odkládáme na konec této kapitoly.

16. 4. VLIV MZDOVÝCH RELACÍ NA ALOKACI PRACOVNÍCH

SIL

Po přehledu vlivu průměrných nominálních a reálných mezd v rámci celého hospodářství na agregátní poptávku a nabídku pracovních sil, přejdeme ke zkoumání mzdových relací.

1) Vliv mzdových relací na poptávku po pracovních silách. Tento vliv lze stručně shrnout tak, že čtenáři připomeneme to, co bylo uvedeno v 13. a 14. kapitole při analýze chování podniku. Tam se ukazovalo, že rozpočtové omezení socialistického podniku je spíše měkké. Hlavně z toho důvodu, ale také v důsledku priority ostatních (na cenách nezávislých) kritérií volby, na něj hospodářská organizace příliš nereaguje, a to přesto, že není zcela indiferentní k cenovým

19) Pro zjednodušení byl shora uvedený graf konstruován za předpokladu, že obyvatelstvo v praceschopném věku se v čase nemění. Při růstu této skupiny obyvatelstva by se musely stejné úvahy vyjádřit pomocí relativních veličin nebo poměrů. Nezměnilo by to nijak výrazně východiska.

relacím vstupů. Tento stav platí i pro mzdové relace.

V průběhu okamžitého a krátkodobého přizpůsobování jsou řídicí kádry ve výrobě schopny provést v případě nutnosti nucené substituce: nahrazují dočasně dražší práci prací levnější. Z hlediska dlouhodobého přizpůsobení, zejména při výběru technologie, dávají mzdovým relacím malou váhu. Ostatní tlaky, např. technologické preference nebo přímé signály nedostatkovosti mají na rozhodnutí o výběru větší vliv.

V grafu 16.3 byla poptávková funkce pracovních sil na makroúrovni zobrazena horizontálou, ukazující, že poptávka není pružná. To platí alespoň přibližně, i když ne plně, i pro mikroúroveň. Pokud je to slučitelné se mzdovou disciplinou, odpovídá poptávka po pracovních silách na mzdové relace s obtížemi.

2) Vliv mzdových relací na nabídku pracovních sil. Tento vliv je velmi silný.²⁰⁾ Na rozdíl od rozpočtového omezení hospodářských a rozpočtových organizací, který je spíše měkký, je rozpočtové omezení domácností tvrdé. Dostává sice bezplatně některé položky, ty však jsou relativně nepatrné (pojednáme o nich v další kapitole). Převážné množství produktů a služeb, jež domácnost spotřebovává, musí kupovat za peníze. Domácnost není zcela ponechána sama o sobě. V případě obtíží určitého druhu např. nemoci nebo přírodních pohrom, poskytuje stát pomoc. V normálních podmínkách však materiální blahobyt domácnosti závisí primárně na jejím peněžním příjmu.

20) Viz např. Falus-Szikra (1978).

Tvrdost rozpočtového omezení domácnosti vysvětluje, proč musí domácnost reagovat na mzdové relace. Ty ovlivňují jednotlivce silně při dlouhodobém výběru zaměstnání nebo profese. Rozhodování ovlivňuje ovšem i řada jiných faktorů, jako jsou individuální sklony, talent, který se projeví ve škole, sociální prestiž různých povolání, "módnost", napodobování atd. Výběr je do jisté míry omezen zejména možnostmi jednotlivce nastoupit do vzdělávací instituce, jež připravuje k povolání. Kromě toho však jak v minulosti, tak v přítomnosti mají mzdové relace výrazný přitažlivý nebo odpuzující vliv. Většina jednotlivců má sklon vycházet ze zkušeností nedávné minulosti nebo přítomnosti. Těsné vazby mezi popularitou nebo nepopularitou některých povolání a jejich mzdovými relacemi lze empiricky prokázat.

Krátkodobým rozhodnutím je výběr konkrétní práce. Chronický a intenzivní nedostatek pracovních sil umožňuje pracovníkovi vybírat mezi zaměstnáními, jež jsou k dispozici a nespokojovat se s první příležitostí. Nedostatek pracovních sil tak zvyšuje vliv mzdových relací na výběr zaměstnání. Obvykle i hraniční zvýšení mzdy vyvolává změnu.

Srovnání poptávky a nabídky pracovních sil ukáže výrazné analogie s nabídkou a poptávkou, popsanou v oddíle 14.7. Tam se zkoumaly vztahy mezi hospodářskými organizacemi a byla zjištěna asymetrie: hospodářská organizace je k cenovým relacím méně citlivá jako kupující než jako prodávající. Na trhu prodávajícího reaguje na cenu obvykle prodávající. Podobnou asymetrii lze pozorovat i na trhu práce. Hospodářská organizace jako "kupující" není na mzdové relace příliš citlivá, zatímco pracovník jako "prodávající" je na ně vysoce citlivý. Je to proto, že ve zdrojově omezené ekonomice je trh pracovních sil také trhem prodávajícího.

3) A l o k a c e p r a c o v n í c h s í l . 21) Alokace pracovních sil mezi odvětví, hospodářské a rozpočtové organizace, profese a oblasti je jednou z několika sfér socialistické ekonomiky, kde vliv "signálů cenového typu" a podnětů s nimi spojených je poměrně silný (alespoň na straně nabídky). Avšak ostatní faktory mají ve srovnání se mzdovými relacemi na alokaci pracovních sil velký vliv. Bez nároků na kompletnost uvedeme několik dalších procesů.

a) I když existuje trh prodávajícího, mohou se pracovní síly umístit do zaměstnání, která byla vytvořena v sektoru hospodářských a rozpočtových organizací. Celá předcházející část této knihy se snažila podrobně ukázat, že skutečná struktura sektorů - jejich fixní kapitál, jejich kombinace inputů a outputů, jejich momentální výrobní plány - se vytváří v rámci procesů přizpůsobování, v nichž ceny a mzdy hrají malou roli.

b) Dělaří se pokusy přizpůsobit plány výchovy očekávané poptávce po pracovních silách ze strany hospodářských a rozpočtových organizací. Kapacita vzdělávacího systému však od samého počátku omezuje počet jednotlivců, ucházejících se o vstup do určitých profesí nebo zaměstnání.

c) Individuální rozhodnutí je na straně nabídky silně ovlivněno nemzdovými signály a podněty. Dlouhodobá rozhodnutí jsou, jak bylo uvedeno, ovlivněna sociální prestiží povolání a ostatními "hmotnými" důvody; krátkodobá rozhodnutí "klimatem" pracovního místa, pracovními podmínkami, osobností vedoucího atd.

d) Přesto, že se týká dříve uvedeného momentu, uvádíme zde s ohledem na mimořádný význam zvláště úzký vztah mezi výběrem pracoviště a bytovými podmínkami. Jednotlivec bude pravděpodobně preferovat podnik, nabízející nižší peněžní mzdu před podnikem s vyššími mzdami, jestliže od prvního podniku očekává větší pomoc při řešení bytového problému, např. přidělením podnikového bytu nebo pomoci při výstavbě vlastního domu s dlouhodobou půjčkou atd. A pokud již

21) Alokace pracovních sil a operace na trhu práce, včetně mnoha jevů, popsanych v 11. a 16. kapitole, by bylo možno formalizovat jako v oddíle 7.1 - 7.5 a matematické příloze A. Není místa, aby se to provedlo zde.

V literatuře existuje několik vhodných modelů. Např. tzv. "model hledání" byl používán k analýze chování pracovníků, hledajících práci. Viz odkaz v odd. 4.3.

zaměstnání přijal, mohou bytové podmínky opět ovlivňovat pracovníka při rozhodování, zda práci změní. Je pro něj obtížné přestěhovat se do jiné vsi nebo města, jestliže tam nemůže získat byt, a to bez ohledu na to, jak lákavé jsou tam mzdy. Může být svázán se svým současným zaměstnáním právě pomocí, kterou mu zaměstnavatel poskytl při získávání bytu a při opuštění zaměstnání by ztratil podnikový byt nebo by musel okamžitě splatit dlouhodobou půjčku. Chronický nedostatek bytů omezuje mobilitu pracovních sil a úlohu mzdových relací při jejich alokaci.

e) Do určité míry, lišící se mezi zeměmi a v čase, působí prakticky stále administrativní alokace, nebo alespoň se administrativní řízení vměšuje do tržní alokace. Může mít nejrozličnější formy: povinné kvóty zaměstnanosti pro podniky v členění podle povolání; povinná registrace pracovních sil v některých odvětvích; povinné přesuny pracovních sil z jednoho zaměstnání do druhého; administrativní omezení změn zaměstnání apod.

Zdá se, že kombinovaný vliv výše uvedených i dalších faktorů na rozmístění pracovních sil není naprosto tak silný, jako vliv mzdových relací. Toto tvrzení potřebuje empiricky ověřit.

Čtenář by se mohl tázat, zda neexistuje rozpor mezi oddílem 16.3 a 16.4. První z nich zamítl vliv nominálních a reálných mezd, zatímco druhý alespoň v určité míře vliv mzdových relací na nabídku a poptávku po pracovních silách, stejně jako na zaměstnanost připustil. Podle našeho názoru v tom není rozpor. Tato tvrzení jsou kompatibilní. Nejde jen o to, že oddíl 16.3 se týkal agregované veličiny a oddíl 16.4 desagregované a proto, že první z nich analyzoval nabídku a poptávku po pracovních silách na makroúrovni, zatímco druhý zkoumal alokaci na mikroúrovni. Hlavní rozdíl tkví v tom, že každý z těchto oddílů rozebíral jiný rozhodovací problém.

Ukážeme to pouze na straně nabídky. Jednotlivcovo rozhodnutí o nabídce pracovní síly není pouze shlukem simultánních rozhodnutí, ale je rozděleno do několika různých problémů výběru. První je rozhodnutí, zda přijmout zaměstnání v odvětví dané hospodářské nebo rozpočtové organizace vůbec. Někteří jednotlivci nemají v tomto směru vůbec žádnou svobodu, zatímco ostatní ji mají. Je-li řešena tato věc,

vzniká otázka, jaké povolání vybrat a potom jaké konkrétní zaměstnání.²²⁾ Oddíl 16,3 pojednával pouze o prvním rozhodnutí a konstatovalo se v něm, že není citlivé na mzdy. Oddíl 16.4 rozebíral druhé a třetí rozhodnutí a konstatoval, že ta na mzdy citlivá jsou.

16. 5. MZDOVÉ NAPĚTÍ A MZDOVÉ TLAKY

Nyní se obrátíme ke "zpětné vazbě" nebo ke kauzální vazbě působící opačným směrem. Jak jsou mzdy ovlivněny vztahem mezi nabídkou a poptávkou po pracovních silách nebo stavem trhu práce.

Bez ohledu na sociální systém by mělo být zřejmé, že pracovníci by všude rádi dostávali za vykonanou práci co nejvyšší možné peněžní částky. Z tohoto hlediska je každý vždy se svou mzdou "nespokojen". K tomu mohou přistupovat dva zvláštní druhy nespokojenosti. Jeden se týká *d y n a m i k y r e á l n ý c h m e z d*. Požadavky na zvyšování nominálních mezd jsou naléhavější v případech, kdy stoupají ceny, zejména když se inflace zrychluje. To je dobře známo, a tudíž to nemusíme podrobněji analyzovat. Jiná zvláštní nespokojenost vzniká, jestli některá skupina, např. všichni pracovníci určitého povolání uvnitř podniku nebo v celé ekonomice, nebo třeba všichni pracovníci celého odvětví cítí, že dostávají nepoměrně nízkou mzdu. "Proporcionálnosť" nebo "disproporcionálnosť" se stává zřejmou pro skupinu, jejíž nespokojenost vychází ze srovnání s jednou nebo více referenčními skupinami. Jestliže např. středoškolský učitel srovnává svůj plat s platem inženýra,

22) Pochopitelně se v jednotlivcově životě mohou naskytnout okamžiky, kdy se dvě nebo tři z těchto rozhodnutí objevují najednou. Mladá vdaná žena, která dokončila střední školu se např. může rozhodovat, zda má zůstat v domácnosti nebo přijmout zaměstnání. A rozhodne-li se pro zaměstnání, musí současně rozhodnout o konkrétním oboru nebo i konkrétním zaměstnání.

argumentuje, že i on musel strávit mnoho let na univerzitě a že jeho práce není o nic méně zodpovědná a důležitá a ptá se, proč jeho mzda je značně nižší. V takových případech se používá v maďarském plánovaném hospodářství termínu mzdové napětí. Nastává, když některá skupina je nespokojena se svým vlastním místem na škále mzdových relací.

Domníváme se, že není naším úkolem objasňovat, zda taková relativní nespokojenost je oprávněná či nikoli, ať ekonomickými či etickými hledisky. Konstatujeme pouze, že n a p ě t í z h l e d i s k a m z d o v ý c h r e l a c í e x i s t u j í a ž e s t á l e v z n i k a j í. Jejich intenzita není mezi zaměstnanci rozložena rovnoměrně.

Intenzitu mzdového napětí, stejně jako určité jiné fenomény, o nichž jednáme v této knize, nelze přímo měřit. Může však být zjištěna nepřímou pozorováním a měřením důsledků.

Nejdůležitějším důsledkem mzdového napětí je migrace, která ukazuje rostoucí neoblíbenost některé profese z dlouhodobého hlediska nebo některého pracoviště z hlediska krátkodobého. Navíc se v důsledku mzdového napětí objevují častější stížnosti a připomínky. Tak se v Hirschmannově klasifikaci objevují současně oba druhy "zpětné vazby" - "odchod" a "volání". 23)

Mzdové napětí zvyšuje intenzitu nedostatkovosti pracovních sil fluktuací i s jejími nepříznivými dopady. To opět působí na samo mzdové napětí. Postavení těch, kdo zůstávají se zhoršuje, neboť musejí vykonávat některé práce za ty, kdo odešli. A právě jejich uvědomění si této okolnosti a jejich stálost a věrnost podporuje jejich pocit, že jejich mzda je disproporcionální a nespravedlivá.

-
- 23) V nedostatkové ekonomice si jednotlivec jako kupec spotřebního zboží nemůže dovolit přepych "odchodu" nebo "volání". Jestliže si stěžuje a opouští obchod, kde byl špatně obsloužen nebo když se dohaduje s prodávajícím, může sám sobě uškodit, protože jinde může být obsloužen ještě hůře a zásobování může být ještě horší. Tentýž jednatel však na svém pracovišti jako "prodáváč" pracovní síly může využít zbraně "obchodu" nebo "volání" ve většině případů s menším rizikem. Troufne si hádku s nadřízeným, protože ví, že má otevřenou možnost "odchodu", poněvadž může nalézt práci jinde.

Přistupme k sedmému a poslednímu kroku algoritmu mzdového plánování, popsanému v oddíle 16.2, při němž se určují mzdové relace. Tam uvedený dolní limit zajišťuje, že nominální mzdy nelze snížit v žádném povolání. Horní limit je dán skutečností, že pouze neurčená část celkových mezd se může využít pro úpravy mzdových relací. Mezi těmito dvěma limity je hlavním pravidlem chování při určování mzdových relací, že v první řadě je nutno snížit mzdové napětí. Tento zákon působí hlavně na úrovni centrálního plánování, ale podobný vliv lze nalézt i na střední nebo nižší úrovni řízení. Každá organizace, jež má alokovány neurčené mzdové fondy, užívá je přednostně ke snížení mzdového napětí.

Shora popsany fenomén je v mnoha ohledech podobný tomu, co se nazývá "o d k l a d" v 10. kapitole, zabývající se investicemi a tomu, co bylo dále nazváno realizací odložené akce. Stejně jako v případě investic odkládají se i již nazrálá dílčí zvyšování mezd. V každém momentě existují v každém odvětví mzdová napětí. Stejně jako velká část investičních zdrojů je předurčena činností již započatou a již slíbenými novými investicemi, a nerozdělená část investic je relativně malá, tak i podstatná část celkového mzdového fondu je předurčena automatickými mzdovými vzestupy a dřívějšími sliby. Volné částky jsou příliš malé na to, aby odstranily všechna nahromaděná mzdová napětí; některé úpravy se odloží. Tyto částky jsou příliš malé nejen k odstranění dříve vzniklých disproporcí, ale i z hlediska možnosti předejít disproporcím, jejichž vznik lze očekávat v budoucnu.

Úpravy se obvykle dělají "žabími skoky". Skupina 1 bere skupinu 2 jako referenční skupinu, za níž zaostávají její mzdy. Toto zaostávání se dříve nebo později upraví, někdy dokonce i tak, že skupina 1 přeskočí-skupinu 2. Tím je pak vytvořeno nové mzdové napětí; nyní opět bude cítit skupina 2, že její mzdy jsou vůči skupině 1 disproporcionální atd.

Nejde o to, že by pracovníci, bezprostředně dotčení buď sami nebo prostřednictvím odborů bojovali za odstranění mzdového napětí s řídicími orgány. Tyto též za odstranění mzdového napětí bojují na všech úrovních. Mistr si přeje odstranit hořkost v dílně, ředitel podniku na úrovni podniku a ministr nebo jeho náměstek na úrovni celého odvětví. Všichni cítí mzdové napětí bezprostředně. Oni

dostávají stížnosti a fluktuace pracovních sil jim dělá obtíže při plnění jejich povinností.

V čistém klasickém kapitalismu bylo ve mzdovém boji jasné rozdělení rolí mezi kapitalistou a odborářskými funkcionáři. Odboráři se snaží zvýšit nominální mzdy jako zástupci dělníků, zatímco ředitel se identifikuje se zájmy kapitalistického vlastníka a klade zvyšování mezd tvrdý odpor.²⁴⁾ Na rozdíl od toho v socialistické ekonomice jednají řídicí kádry hospodářských nebo rozpočtových organizací, stejně jako vedoucí na střední a nižší úrovni státních orgánů při mzdových jednáních s nadřízenými orgány jako odborářští funkcionáři a nikoli jako zaměstnavatelé. Mezi nadřízenými a podřízenými mohou vznikat rozpory v mnoha otázkách, shodují se však v tom, že každý vedoucí se snaží získat od svých nadřízených vyšší mzdy pro svou dílnu, odvětví atd.

Pro tento jev existuje řada vysvětlení; obvykle se poukazuje na skutečnost, že mnoho ředitelů z počátečních let existence socialistického systému bylo původně odborovými funkcionáři nebo alespoň jejich činnost v dělnickém hnutí vedla ke sklonu vyžadovat "vyšší mzdy pro dělníky". V tomto postřehu je jistě trochu pravdy, i když se tento jev jistě nedotýká pouze vedoucích, kteří mají zkušenosti z dělnického hnutí.

Jiní hledají vysvětlení v nízkých osobních kvalitách ředitelů - v jejich slabosti, snaze o získání popularity. I v tom může být část pravdy. Je však třeba dodat, že ředitel cítí oprávněně, že mu popularita pomáhá plnit úkoly. Může snáze na svých podřízených vyžadovat dodržování disciplíny, větší odbornost a přijímání

24) V moderním kapitalismu není situace zcela jednoznačná. Na jedné straně není odpor zaměstnavatele ke zvyšování mezd zvláště silný, protože cítí, že může zvýšení mezd přenést na kupujícího pomocí zvýšených cen. To je zčásti důsledkem inflačních očekávání a současně i příčinou inflace. Týká se to skutečnosti, že v moderním kapitalismu lze pozorovat znamení uvolňování rozpočtového omezení. Na druhé straně v závislosti na konkrétní politické situaci mohou odbory omezit svůj tlak na zvyšování nominálních mezd, protože věří v jejich vliv na inflaci a tudíž i na snižování reálných mezd. Podrobná analýza moderního kapitalismu však není naším úkolem. Odvolávali jsme se na hru "čistého" kapitalismu jen proto, abychom ujasnili roli řídicích kádřů za socialismu.

obtížných úkolů, jestliže k němu mají pozitivní vztah. A jeho popularita opravdu závisí především na tom, do jaké míry dovede zastávat jejich bezprostřední zájmy, zejména na mzdovém úseku. Není to jistě pouze z důvodu stylizace, jestliže používáme termínu "zastávání zájmů". Vyjadřuje to charakteristický rys situace. Dělníci zcela jistě očekávají, že jejich nadřazený zastává jejich zájmy; jestli plní tuto funkci dobře nebo špatně hraje významnou roli v tom, jak jej posuzují.

Chování ředitele nevyplývá z jeho dobrých nebo špatných kvalit, ale z jeho postavení. Ředitel cítí prvotní odpovědnost za řešení problémů té části systému, který mu byl svěřen. Necítí odpovědnost za celou ekonomiku, ale za její jasně specifikovanou část, s níž se identifikuje. Tyto parciální problémy jsou snadněji řešitelné, jestliže v jeho úseku nenastává napětí. Všechno proto vede k obraně této politiky. A současně, bereme-li v úvahu zájmy jeho hospodářské nebo rozpočtové organizace, nic ho od toho neodrazuje. Důsledky v podmínkách zvyšování nominálních mezd se mohou přenášet dále.

Nižší nebo střední vedoucí pracovník ovšem jasně ví, že by nebylo možné zvyšovat mzdy vždy a všude. Proto přijímá mzdový růst někde. Ale je přesvědčen, že mzdový vzestup v jeho oboru je oprávněný. A čím více se ztotožňuje se svým oborem, tím silnější je toto jeho přesvědčení.

Nižší nebo střední vedoucí pracovník mohou být odvedeni od stálého tlaku na zvyšování mezd dvěma faktory. Jedním je jejich ekonomický přehled, zjištění, že národní mzdový fond (a za ním stojící zásoby spotřebního zboží) je omezen. Vlastní omezování, dikтовané pocitem odpovědnosti je doplňováno nebo podporováno taktickými předpoklady. Nadměrné požadavky vyvolávají rostoucí odpor a oni mohou být důrazně pokáráni. Uvážené požadavky pro ně nemohou mít následky, i když v dané chvíli nemohou být splněny.

Další zmírňující silou je obava ze "žabích skoků". Každé zvýšení mezd míří a zlepšuje postavení určité skupiny nebo povolání. Příliš vysoký skok vyvolává nové napětí.

I když existují faktory, podněcující sebeomezování, přece jen

je stálou tendencí tlak ke zvyšování mezd zdola, neboli mzdové tlaky. Je to přirozené chování pracujících, vyvolané v odborových funkcionářích i nižších a středních řídicích pracovnících podmínkami chronického nedostatku pracovních sil, jak se rozebírá podrobněji v 11. kapitole.

Čtenář si snad všiml, že naše argumentace se podobá té, kterou jsme uváděli dříve, odpovídající jevy byly opravdu popsány v 9. kapitole ve vztahu k investicím. Tam jsme uvedli neukojitelný hlad po investicích. Každý nižší nebo střední řídicí pracovník věří, že investice v jeho vlastním úseku je zcela oprávněná. Nyní vidíme téměř nenasytitelný hlad po zvyšování nominálních mezd. Každý nižší nebo střední řídicí pracovník cítí, že mzdové úpravy v jeho vlastním oboru jsou určitě oprávněné.

Koneckonců to, co zde pozorujeme, je téměř nenasytitelný hlad po dvou hlavních složkách agregátní poptávky - investicích a spotřebě. Pokud jde o spotřebu, objevuje se tento požadavek nejenom u zaměstnanců, ale i u zaměstnavatelů, u nižších a středních řídicích pracovníků hospodářských a rozpočtových organizací. Pokud jde o ekonomiku jako celek, jsou tyto dva požadavky v rozporu. Čím více země investuje, tím méně jí zůstává za jinak stejných podmínek pro spotřebu domácností, a naopak. Fyzické hranice zdrojů systému brání těmto dvěma agregátním poptávkám aby byly uspokojovány simultánně. Avšak tento konflikt mezi dvěma hlavními způsoby užití zdrojů je poznáván pouze interně nejvyšším politickým a ekonomickým vedením. Při určování hlavních makroekonomických cílů ústředního plánu nelze se vyhnout problému, že čím více se věnuje na investice, tím méně ve zdrojově omezené ekonomice zůstává pro spotřebu. Avšak každý další v ekonomické soustavě, kdo se nachází pod nejvyšší úrovní, tedy každý kdo dělá dílčí rozhodnutí, cítí, že v jeho oboru by mělo být jak více investic, tak větší mzdy, přičemž by ostatní obory dostaly obojího méně. Pro něj je tudíž toto dilema dilematem *e x t e r n í m*. On ví, že se volí mezi investicemi a spotřebou, ale on sám tento výběr nemusí dělat.

V těchto okolnostech jsou to jen ti, kdo dělají nejvyšší rozhodnutí hospodářské politiky, které aktuální situace a jejich společen-

ská úloha vedou k odporu k mzdovému tlaku, stejně jako právě jen oni se musí bránit hladu po investicích. Každý jiný chce pouze odporovat, jestli je k tomu nucen instrukcemi a příkazy nebo finančními a morálními podněty.

Z toho, co jsme uvedli, vyplývají významné závěry jak pro ekonomickou teorii, tak pro hospodářskou politiku. Jejich analýza by vedla daleko za hranice předmětu této knihy a proto zaměříme pozornost pouze na prosté závěry, že totiž tlak k růstu mezd je v socialistické ekonomice ve-
stavený inflační faktor. Tendence má obzvláště silný vliv, když nižší a střední rozhodovací úroveň v té míře, v níž není vázána mzdovou disciplinou, se nestaví proti mzdovému růstu, ale naopak jej podporuje. Taková situace nastává tím spíše, čím měkčí je rozpočtové omezení hospodářských a rozpočtových organizací. Tendence k zvyšování mezd není jediným vestavěným inflačním faktorem (o ostatních jsme jednali v předchozích kapitolách), je však v každém případě tím nejdůležitějším. Stabilita cenové hladiny tudíž do značné míry závisí na tom, zda
1) v případě stanovení ústřední mzdové politiky je odpor ke zvyšování mezd dostatečně silný a v případě, že je, pak 2) jestli jsou ústřední orgány schopny vynutit si mzdovou politiku a respektování mzdové disciplíny.

Instrukce k dodržování mzdové disciplíny a příslušného systému financování a morálních podnětů jsou jakýmsi vtělením problémů volby pro nižší a střední řídicí kádry. Toto vtělení ovšem vyplývá z administrativních a nikoli ekonomických důvodů, jako výsledek opatření shora, směrnicemi, zákazy, odměnami atd.²⁵⁾ Jakmile se však objeví, musí se s nimi vedoucí kádry nižší a střední úrovně vyrovnat. Vyhoví tlaku zdola ke zvyšování mezd nebo tlaku shora, který se snaží o udržení růstu nominálních mezd uvnitř určitých hranic? Obvykle

25) V 9. kapitole jsme se zmínili o tom, že po provedení reformy systému národohospodářského řízení v MLR je snaha částečně toto dilema "internalizovat" podněty, zaměřenými na zisk. Organizace disponuje částí zisku, která je jí ponechána, a to v hranicích, určených podmínkami soustavy. Může rozhodovat, jestli užije prostředky pro rozvoj podniku nebo ke zvýšení osobních příjmů. Tak se zde dilema "investice nebo spotřeba" objevuje na nižší úrovni.

se pohybují mezi dvěma oddělenými směry (a to se opět podobá jejich chování v případě investic): vůči podřízeným působí restriktivně, vůči nadřízeným staví požadavky. Vůči podřízeným se snaží o dodržování mzdové disciplíny a současně se snaží získat pro svůj úsek více mezd od svých nadřízených. Záleží na systému národohospodářského řízení, na formě mzdové kontroly, jak se vyjednávání mezi mikroorganizací (hospodářskou nebo rozpočtovou organizací) a nadřízenou instancí vyřeší - v podmínkách absolutního mzdového fondu v průměrných mzdách nebo daních a odvodech, dotýkajících se mezd, nebo nějak jinak. Výsledek je stejný: vedoucí by rád ve své hospodářské nebo rozpočtové organizaci platil vyšší mzdy.

Jako výsledek mzdového tlaku a odporu vůči němu pak vzniká tato situace:

Stává se, i když ne často a ne výrazně, že po přijetí plánu mezd na úrovni celého národního hospodářství se úkoly stále překračují. Avšak pro podřízené je důležitější vykonávat tlak před tím, než se stanoví plán mezd a je stanovena ústřední mzdová politika a snažit se získat nadřízené pro snížení mzdového napětí zvýšením nominálních mezd. Frekvence a intenzita těchto jevů je v různých zemích různá a mění se i v čase.

16. 6. KOMPROMIS MEZI SILAMI PRO A PROTI RŮSTU MEZD

Shrneme to, co bylo řečeno o tendenci ke zvyšování mezd ve formě, jež vede k paralele se zvyšováním cen, jež jsme rozebírali v předchozí kapitole. Předpokládejme, že index nominálních mezd skutečně realizovaných je váženým průměrem dvou druhů hypotetických veličin - indexu nominálních mezd, určeného decentralizovanými faktory a indexu, určeného centralizovanými faktory. První z nich označíme pro obor i v roce t jako $w_i^{\text{decentr}}(t)$. Vychází z předpokladu, že nominální mzdy byly určeny výhradně podle požadavků pra-

covníků a místních vedení hospodářských nebo rozpočtových organizací. Ti mohou být ovlivněni daněmi, úvěrovou politikou státu, ale jejich chování na mzdovém úseku není omezeno administrativními předpisy. Decentralizované faktory lze shrnout takto:

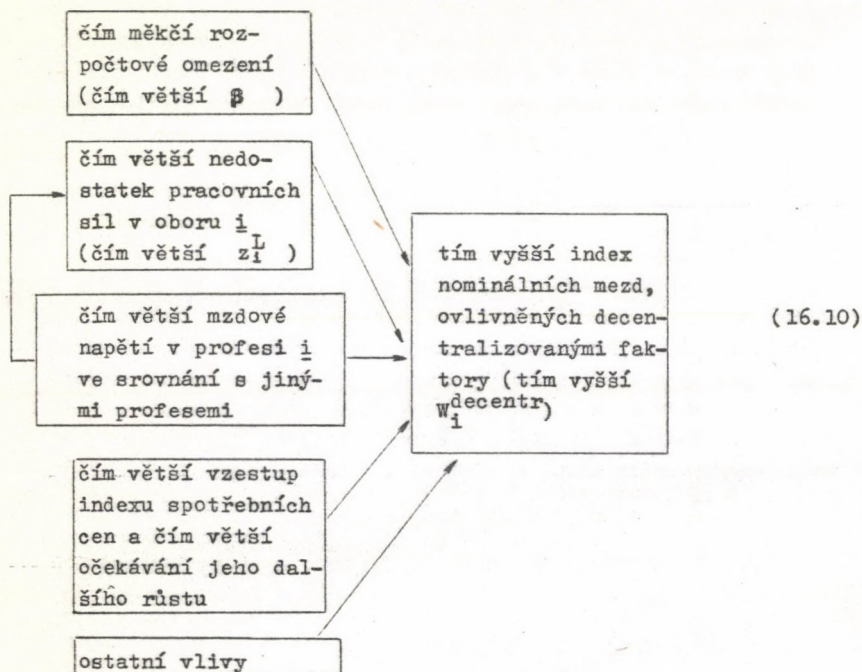

Schéma 16.10 popisuje slovní formou funkci mzdového tlaku. Poněvadž ovšem známe pouze směr příčinných souvislostí a neznáme dostatečně kvantitativní povahu těchto vztahů, nemůžeme funkci formulovat exaktně.

První vysvětlující proměnnou je měkkost rozpočtového omezení. Jestliže je omezení silné, vznikne silný decentralizovaný odpor proti zvyšování mezd. Čím měkčí je rozpočto-

v é o m e z e n í , t í m v ě t š í i n f l a č n í
d o p a d z v y š o v á n í n o m i n á l n í c h m e z d
s e m ů ž e p ř e s u n o u t n a s t á t n e b o
k u p u j í c í v e f o r m ě v y š š í c h c e n a
t í m s l a b š í b u d e d e c e n t r a l i z o v a n ý
o d p o r p r o t i z v y š o v á n í m e z d . 26)

Vliv dvou dalších vysvětlujících proměnných, nedostatku pracovních sil a tlaku ke zvyšování mezd, by měl být zřejmý. Obě jsou ve vzájemném vztahu, poněvadž mzdové napětí může vést k nedostatku pracovních sil (to je znázorněno šipkou v levé části schématu). Nedostatek inputů (včetně pracovních sil) se trvale udržuje vlivem vztahů, rozebíraných na mnoha místech této knihy. Vedoucí hospodářských a rozpočtových organizací se domnívají, že nedostatek pracovních sil v jejich oboru by se mohl odstranit zvýšením mezd; protože to by přitáhlo pracovníky (mohlo by to být správné, avšak vedlo by to k odchodu pracovníků odjinud a nedostatek pracovních sil by se pouze přesunul mezi dvěma místy). V e z d r o j o v ě o m e z e n é e k o n o m i c e
p r o t o n ě v y h n u t e l n ě p ů s o b í k a u z á l -
n í v z t a h , p r o p o j u j í c í n e d o s t a t k o -
v o s t p r a c o v n í c h s í l , m z d o v é n a p ě -
t í a t l a k k e z v y š o v á n í m e z d .

Čtvrtá vysvětlující proměnná představuje dobře známý vztah. Zvýšení spotřebitelských cen posiluje snahy o zvýšení nominálních mezd. To právě v kapitalistické ekonomice vede ke vzniku spirály mezd a cen. Protože se spotřební zboží zdražuje, požadují pracující stále vyšší nominální mzdy; jestliže nominální mzdy rostou rychleji než produktivita práce, stoupají jednotlivé náklady práce a to vede dříve či později ke zvyšování cen. V socialistické ekonomice může být tato spirála přerušena státním zásahem. Zvyšující se úroveň mezipodnikových cen nevyvolává automaticky

26) Zdá se, že naše tvrzení lze rozšířit i na moderní kapitalismus. Chci tuto myšlenku pouze nadhodit. Zkoumání vývoje mezd v podmínkách moderního kapitalismu jde za hranice této knihy.

zvyšování spotřebitelských cen. Vráťme se k tomuto problému v 19. kapitole, kde rozebereme spotřebitelské ceny. Zde pouze zdůrazňujeme, že zvýšení spotřebitelských cen posiluje decentralizované pokusy o zvyšování nominálních mezd.

Přehled vysvětlujících proměnných si nečiní nárok na úplnost. Políčko "ostatní vlivy" proto naznačuje působení dalších faktorů.

"Závislá proměnná" $w_i^{\text{decentr}}(t)$ je hypotetická veličina a tudíž nemůže být přímo změřena. Představuje tendenci, jež nemůže plně působit. Můžeme však učinit nepřímé závěry, týkající se jejího řádu. Při mzdových jednáních na různých úrovních se zdola vyslovují mzdové požadavky a tendence k mzdovému tlaku lze vyjádřit i číselně.

Obraťme se nyní k centralizovaným vlivům. Označme zvýšení nominálních mezd v období t v oboru i v krátkodobém plánu jako $w_i^{\text{centr}}(t)$.²⁷⁾ To vyjadřuje úroveň záměrů centrální mzdové politiky. Jak se vyvíjí, bylo podrobně popsáno v oddíle 16.2 decizním algoritmem o sedmi krocích.

Zůstává otázkou, do jaké míry ústřední hospodářské orgány odolávají nebo uvolňují cestu decentralizovaným tendencím mzdového tlaku, přicházejícího zdola, když byl plán již sestaven. Takový odpor e x a n t e nebo uvolňování by se mohly vyjádřit srovnáním hodnot w_i^{centr} a w_i^{decentr} .

Předpokládejme, že ústřední mzdová politika je zaměřena na mnohem nižší vzestup nominálních mezd, než jaký by vyvolal samotný vliv decentralizovaných sil. Index nominálních mezd, který fakticky vznikne, by mohl být popsán takto:²⁸⁾

27) I když národohospodářský plán snad neobsahuje zvlášť specifikované úkoly pro obor i , lze stanovit w_i^{centr} podle mzdové politiky obecné, v plánu vyjádřené.

28) Vzorec (16.11) je analogií vzorce (15.1), popisujícího odporu cenovému tlaku.

$$w_i(t) = \rho_i^{(w)}(t) \times w_i^{\text{centr}}(t) + (1 - \rho_i^{(w)}(t)) w_i^{\text{decentr}}(t).$$

index nomi- nálních mezí skutečných

parametr odporu

index určený centrálními silami

index určený decentralizo- vanými silami
--

(16.11)

w_i bez indexu je veličina, přímo pozorovatelná a x p o s t , zatímco ty, jež jsou označeny "centr" a "decentr", jsou veličinami $e x$ a $n t e$. Parametr $\rho_i^{(w)}(t)$ vyjadřuje odpor řízení proti cenovému tlaku při implementaci mzdového plánu. Jestliže $\rho_i^{(w)}(t) = 1$, je plán implementován na 100 %. Jestliže $\rho_i^{(w)}(t) = 0$, prorazily decentralizované síly. Ve skutečnosti nenastává žádný z těchto extrémů. Hodnota parametrů a rozsah odporu vlády nejsou na všech úsecích nutně stejné. Jsou odvětví, obory a profese, kde je lehké tlaku odolat, zatímco v jiných je to obtížné.

Hodnota parametru odporu $\rho_i^{(w)}(t)$ je důležitou charakteristikou systému. V socialistické ekonomice se obvykle jeho hodnota blíží 1. Zde vyjadřujeme symbolicky ve vzorci (16.11) to, co jsme vyjádřili slovy v oddíle 16.1. Centrální vedení ekonomiky je schopno prosadit efektivně svou mzdovou politiku.

Je vhodné vrátit se na chvíli k otázce, položené ale nezodpovězené na konci oddílu 16.3. Rozebírali jsme zjednodušený model trhu práce, který popisuje vztahy mezi poptávkou a nabídkou pracovních sil a mzdami za pomoci marshallovského kříže. V oddíle 16.3 jsme rozebírali jeden směr z kauzálních řetězců, jimiž mzdy determinují poptávku a nabídku pracovních sil. Nyní jsme připraveni rozebírat další vztah, podle něhož poptávka a nabídka pracovních sil určují mzdy. Jsme přesvědčeni, že vztah mezi poptávkou a nabídkou pracovních sil má opravdu na mzdy významný vliv, a to jako jedna z vysvětlujících veličin. Skutečný kauzální mechanismus je značně komplexnější. Na jedné straně, jak jsme ujasnili algoritmem v oddíle 16.2, je formulace ústřední mzdové politiky komplexním rozhodovacím procesem, tvořeným mnoha kroky a zahrnujícím řadu

vzájemných vztahů. Na druhé straně jsme na diagramu (16.10) ukázali decentralizovanou tendenci k mzdovému tlaku, vyvolávanou pravidly chování jednotlivců v ekonomickém systému a vedoucích pracovníků hospodářských a rozpočtových organizací, stejně jako společenskými vztahy mezi nimi. Skutečná úroveň nominálních mezd je kompromisem mezi dvěma hlavními typy těchto vztahů, jak bylo vyjádřeno ve vzorci (16.11).

V závěru z toho chceme vyvodit další obecné poučení, týkající se nedostatkovosti, která je jedním z hlavních témat této knihy. Mzdová politika ovlivňuje fenomén nedostatkovosti na mikroúrovni. Snižování mzdového napětí v daném odvětví může zastavit odchod pracovních sil z tohoto odvětví a může do něj dokonce pracovní síly přitáhnout. Může působit i systém mzdových relací, ovlivňující rovnoměrnější rozdělení nedostatku mezi jednotlivými odvětvími, povoláními, podniky a oblastmi. Taková politika by redukovala skrytou nezaměstnanost, to jest nemobilizovatelnou vnitřní volnost pracovní síly. To vše je nanejvýš důležité. Neexistuje však mzdová politika, která by mohla eliminovat chronický nedostatek pracovních sil, jestliže jednou začaly působit sociální podmínky, které tento nedostatek trvale vyvolávají.

EKONOMICKÉ VĚDY V SOCIALISTICKÝCH

ZEMÍCH

1 - 2/ 1982

Vydává Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1, Politických vězňů 7
nákladem vlastním - v počtu 400 výtisků - formát A5 - stran 159

Vytiskl Ekonomický ústav ČSAV

Registrační číslo UVTEI 75045

EKONOMICKÝ ÚSTAV ČSAV

EKONOMICKÉ VĚDY V SOCIALISTICKÝCH ZEMÍCH

Redakční kruh řídí

Antonín Chyba

3-4/1982

Pro vnitřní potřebu

TEORIE NEDOSTATKOVÉ EKONOMIKY

II.

KORNAI, JÁNOS

Přeloženo z anglického originálu Economics of Shortage, Stockholm, Institute of International Economic Studies 1979, kapitola 17 - 22, strana 720 - 1014.

O B S A H

KAPITOLA 17	
ALOKACE ZBOŽÍ A SLUŽEB MEZI DOMÁCNOSTI	7
KAPITOLA 18	
DOMÁCNOST : SPOTŘEBITELSKÉ CHOVÁNÍ	47
KAPITOLA 19	
CENY SPOTŘEBNÍHO ZBOŽÍ A NEDOSTATKOVOST VE SPOTŘEBITELSKÉM SEKTORU	92
KAPITOLA 20	
PENÍZE : PENĚŽNÍ A FISKÁLNÍ POLITIKA	133
KAPITOLA 21	
VZÁJEMNÉ MAKROVZTAHY : MODEL SÁNÍ	161
KAPITOLA 22	
STUPNĚ PATERNALISMU	197
PŘEHLED LITERATURY	211

KAPITOLA 17

ALCKACE ZBOŽÍ A SLUŽEB MEZI DOMÁCNOSTI

17. 1. ÚVOD

Mezi odvětvím, které zahrnuje hospodářské a rozpočtové organizace na jedné straně a odvětvím domácností na straně druhé existuje dvoukolejné spojení. Nejčastěji domácnosti "prodávají" pracovní sílu hospodářským či rozpočtovým organizacím a dostávají za to mzdu. To bylo předmětem kapitoly 11 o zaměstnanosti a kapitoly 16 o mzdách. Za druhé hospodářské a rozpočtové organizace produkují zboží a služby pro spotřebu domácností. Za zboží a služby domácnosti zaplatí buď maloobchodní cenu, nebo je dostávají zdarma. O tomto druhém propojení se pojednává v této a následující kapitole 18.

Předmět je mezi obě kapitoly rozdělen takto. V této kapitole se hovoří o a l o k a č n í c h m e c h a n i s m e c h, jimiž zboží a služby protékají od hospodářských či rozpočtových organizací do domácností. Příští kapitola popisuje konečný bod toku : b u d e s e z a b ý v a t c h o v á n í m d o m á c n o s t í a pravidly, která ovládají spotřebu a úspory domácností.

Ačkoliv teoretické i metodologické myšlenky této kapitoly popisují tok zboží od hospodářských či rozpočtových organizací k odvětví domácností, platí některé i na toky zboží mezi samotnými organizacemi.^{1/} Ale na toto možné využití můžeme upozornit pouze zde, protože na podrobný popis nemáme místo. Kromě toho je třeba učinit dvě další předběžné terminologické poznámky. Pro stručnost používáme v této kapitole často výrazu "zboží" ve významu jak zboží, tak i služeb využívaných domácnostmi. Výrazy "domácnost" a

1/ Kapitoly 4 - 8 a 14 o chování hospodářských organizací by měly být doplněny kapitolou 17.

"spotřebitel" jsou používány ve stejném významu.

17. 2. VOLNÉ PŘIDĚLOVÁNÍ, NOMINÁLNÍ A EFEKTIVNÍ

CENA

Rozpravu začínáme c e n a m i . Předpokládáme, že spotřebitelské ceny jsou dány. Zahrnuje to i možnost, že některé složky cenového vektoru jsou nulové, takže spotřebitelé dostávají některé zboží zdarma. Analýza stanovení cen a způsobu, jak jsou spotřebitelské ceny ovlivněny chováním domácností odsunujeme do kapitoly 19. Zde rozebíráme jen obrácený vztah, totiž jak jednou dané ceny ovlivňují domácnosti.

Jak bylo zjištěno v oddíle 16.4 je rozpočtové omezení domácnosti tvrdé. Proto je reakce spotřebitelů na cenu významná. Ale tato citlivost (toto reagování) má "práh vnímání", který je nutno analyzovat nejdříve.

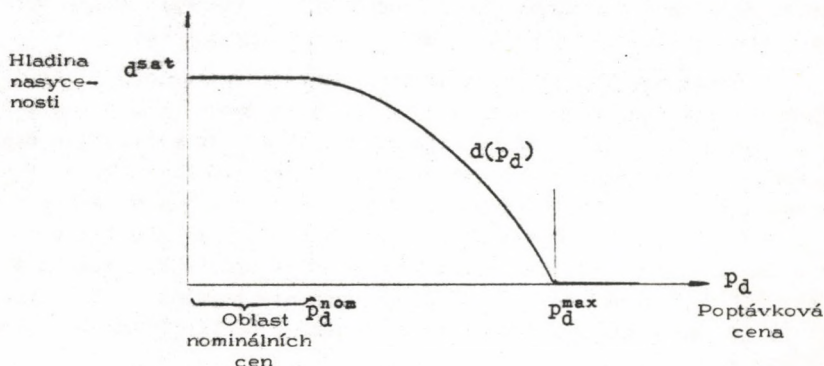
Ve standardní mikroekonomii je běžný pojem p o p t á v k o - v é c e n y . Je to cena, kterou za nezměněných okolností je jistý spotřebitel ochoten zaplatit. Toto vymezení je velmi důležité. Poptávková cena je kategorií d í l ě í rovnováhy. Každá jiná cena, důchod a rozpočtové omezení domácnosti jsou dány. Ve svém čístém výkladu předpokládá poptávková cena, že výdaje domácností na všechny ostatní položky jsou s ní konsistentní.

Pozorovat poptávkové ceny je krajně obtížné, protože není jisté - jak krátce poznamenáváme - zda spotřebitel platí poptávkovou cenu za nějaký skutečný nákup. Možná, že skutečná cena byla nižší než kolik byl ochoten zaplatit. Jestliže ale zanecháme přírodní pozorování chování spotřebitelů a bereme do úvahy jen to, co spotřebitelé říkají, může snadno dojít k tomu, že jejich odpovědi dotazujícím nejsou přesné. Spotřebitel může prohlašovat, že je ochoten platit za jistý výrobek tolik a tolik, ale když k tomu přijde čas, může se cítit neschopen převést příslušnou částku ze svých výdajů na jiné zboží. Ale předpokládejme, že problémy pozorování byly vyřešeny a ze šetření na vzorku byly odvozeny uspokoi-

jující závěry.^{2/} Známe rozložení poptávkových cen možných spotřebitelů pro některý výrobek nebo výrobkovou skupinu.

Graf 17.1

Vztah mezi poptávkovou cenou a požadovanou kvalitou

To se dá ilustrovat grafem 17.1, který uvádíme čistě z důvodů názornosti, protože není založen na skutečném šetření. Abychom výklad zjednodušili, předpokládáme, že máme co činit s místy v mateřské škole. Na vertikální ose nanášíme množství, měřené počtem míst ve školce k jistému datu. /Jakost služeb považujeme za danou./ Na horizontální ose je poptávková cena označena p_d . Křivka na grafu znázorňuje poptávku jako funkci poptávkové ceny.^{3/} Znamená to, že d/p_d naznačuje, že všichni možní kupující ochotní platit

- 2/ Spolehlivost šetření pomocí rozhovorů se dá zvýšit použitím přiměřených otázek. Známe řadu zajímavých studií zaměřených na hledání poptávkových cen spotřebitelů. Například ve Švédsku bylo provedeno šetření ohledně "poptávkového nájemného" /nabízené nájemné/ domácností pro byty různých typů a různého rozmístění. /Viz Gustafsson-Härsman-Snickers, 1976./
- 3/ Při kreslení nepřetržité konvexní křivky se řídíme zvyklostmi teorie poptávky. Z hlediska našeho uvažování to není podstatné. Naše tvrzení by se nezměnila ani kdyby tvar křivky byl odlišný.

a s p o ň poptávkovou cenu p_d poptávají celkem množství $d.4/$

$p_d = 0$ odpovídá úrovní nasycenosti d^{sat} . Předpokládáme, že potřeba je konečná. V našem případě je to zřejmě pravdivé, protože počet dětí věku mateřské školy je také konečný. Dá se však předpokládat, že úroveň nasycenosti je nižší než uvedené maximum. Mnozí rodičové by nezapsali svoje děti do mateřské školy i kdyby se služby poskytovaly zdarma.

V intervalu $(0, \hat{p}_d^{nom})$ poptávkové ceny je funkce d/p_d horizontální čára na úrovni nasycenosti. To jsou ještě nominální ceny.^{+/} Ti, kteří by zapsali svoje děti do mateřských škol zdarma, zapíší je při měsíčním poplatku 5 nebo 10 forintů. V oblasti nominálních cen není cena efektivní; poptávka je dokonale nepružná k ceně. Při zvedání ceny, pokud nedosáhne kritické hodnoty $\hat{p}_d^{nom}$, se poptávka nesníží pod úroveň nasycenosti. /Něco jiného je to, že i nominální ceny snižují důchod disponibilní pro jiné výdaje./

Kritická hodnota $\hat{p}_d^{nom}$ je "prahem citlivosti". Nad ní se cena stává efektivní na straně poptávky.^{5/} Vyšší cena bude odrazovat stále rostoucí počet lidí od používání služeb mateřské školy, až nakonec nikdo není ochoten platit víc než cenu poptávky p_d^{max} . Nad touto cenou je poptávka opět dokonale nepružná na cenu. Oblastí efektivních cen je tedy $(\hat{p}_d^{nom}, p_d^{max})$. Pro tuto chvíli necháváme otevřenou otázku, zda uvnitř efektivního pásma existuje "cena rovnováhy". Tvrdíme prostě, že pod tímto pásmem i nad ním je cena neefektivní.

4/ Standardní poptávkové funkce, jejíž parametry jsou odhadnuty na základě skutečných nákupů spotřebitelů, se může považovat jen za aproximaci teoretické křivky předpokládané na grafu 17.1, jestliže se setkáme s určitými podmínkami. A i když se dá považovat za takový druh aproximace, platí jen v nejbližším okolí skutečných cen.

+/ Termín "nominální ceny" se v této kapitole používá pro ceny, jež jsou příliš nízké než aby vykonávaly nějaký pozorovatelný vliv na chování spotřebitele. Neznamená to ceny měřené v peněžním vyjádření. /Poznámka vydavatele./

5/ Tato kapitola nerozebírá vliv cen na stranu nabídky. O tom se pojednávalo již v kapitole 14.

Velmi důležitým ukazatelem je rozklad spotřeby domácností mezi zboží, které domácnost dostává zdarma nebo za nominální cenu a zboží, za něž musí platit efektivní cenu. Jedním z charakteristických rysů socialistického hospodářství je poměrně vysoký podíl spotřeby, která je zdarma nebo téměř zdarma.

17. 3. ÚROVEŇ NASYCENOSTI

A l o k a c e výrobků by nezpůsobovala problémy, kdyby hmotná nabídka dosahovala /nebo pro jistotu trochu překračovala/ úroveň nasycenosti. Podívejme se na tento problém trochu více zblízka.

Můžeme říci, že l i b o v o l n á i n d i v i d u á l n í p o t ř e b a může být krátkodobě nasycena za podmínky, že ostatní okolnosti se nezmění. Vysvětlení pro nasycenost je toto :

- /1/ Některé potřeby jsou f y z i c k y a n e b o b i o l o g i c k y o m e z e n y. Příkladem je výživa a topení.
- /2/ Spotřeba p o t ř e b u j e č a s a čas k dispozici jednotlivce je omezený. Například i kdyby všechny zábavy byly zdarma, poptávku by omezoval čas k zábavě potřebný.
- /3/ Spotřeba může být doprovázena n e p ř í j e m n ý m i d o p l ň k o v ý m i j e v y a touha po tom, vyhnout se jim, omezuje poptávku. Například i kdyby městské autobusové doprava byla zdarma, nikdo by necestoval jen tak pro zábavu.
- /4/ Některé zboží a služby je možno spotřebovávat jen zároveň s doplňkovými vstupy. Poptávka po výrobku může být omezena tím, že jsou omezené i d o p l ň k o v é v s t u p y. Připomeňme, že se zabýváme nasyceností jediným druhem zboží. Například i kdyby byty byly zdarma nebo nájemné bylo úplně nezávislé na počtu místností, nepožadovaly by ani tehdy domácnosti neúměrně velké domy. Byly by omezeny tím, že by je nemohly vybavit nábytkem nebo jejich udržování v čistotě by vyžadovalo

příliš mnoho práce.

Různé důvody je možno najít i v kombinacích. Každopádně ze čtyř omezení je to to nejnižší, které určuje úroveň nasycenosti.

Zatímco každá potřeba má individuální úroveň nasycenosti, celek všech potřeb je nenasytitelný. Částečně je to proto, že pod vlivem změn v technice a kultuře se potřeby čím dále, tím více diferencují; neustále se objevují nové potřeby, zatímco staré mizí. Úroveň nasycenosti se dá taktéž zvýšit rozšířením doplňkových vstupů. Mohou-li si lidé dovolit více nábytku a domácích zařízení, zvýší se i úroveň nasycenosti pokud jde o velikost bytu.

Tradičně charakterizovalo socialistické hnutí rozdělovací zásadu společnosti v jejím nejvyšším stadiu - komunismu jako "každému podle jeho potřeb". To by umožnilo alokační systém, který by zcela vyřadil peníze. V praxi ale socialistické hospodářství tuto myšlenku otevřené nebo mlčky odkládají s odůvodněním, že ještě potřebujeme čas, abychom o tom přemýšleli. Ale ve skutečnosti je lepší tento vysoce důležitý problém objektivně analyzovat než ho přecházet - buď z piety, nebo z cynismu.

Pravda je, že společnost je možná schopna uspokojit všechny hmotné potřeby některých lidí, ale pak jich musí zbavit ostatní a odsoudit je k životu na relativně nižší úrovni. Alternativně je schopna uspokojit některé potřeby každého člověka - pak ovšem bude uspokojovat některé jejich ostatní potřeby hluboko pod úrovní nasycenosti. Ale společnost, která by uspokojila každou potřebu každého občana až do úrovně nasycenosti je nemožná nejen dnes, ale i v budoucnosti. Ať už se hmotný blahobyt zvýší jakkoli, rozvoj techniky a kultury zároveň zvýší i hmotné potřeby.

V takových podmínkách stojí společnost před několika navzájem spojenými rozhodovacími problémy.^{6/} Za prvé - existuje nějaká

6/ Používáme-li výrazu "společnost rozhoduje", ponecháváme otevřenou otázku jak se volba provádí. Může k ní dojít v rámci historických anonymních procesů nebo jí může předcházet vědomá plánovací činnost. Společenská rozhodnutí se dají činit v libovolné politické, zákonné nebo organizační formě.

zvláštní potřeba, kterou chce uspokojit až do úrovně nasycenosti? Skutečně, čistě z hlediska hmotných možností /proveditelnosti/ by mohla každá země na střední úrovni rozvoje uspokojit některé důležité individuální potřeby až do rozsahu nasycenosti. Vysoce vyvinuté země by to mohly provádět v ještě větším měřítku. Předpokládejme, že v takové zemi by se rozhodlo, že každá domácnost by měla zdarma dostat telefon a že zdarma budou i místní hovory v rámci územní oblasti. Nebylo by nemožné dostavět během několika let telefonní systém, který by zajistil úplnou nasycenost. Většina lidí by určitě nepoužívala telefon ve dne v noci, i kdyby byl zdarma.

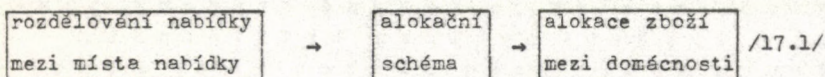
Avšak i když to není nemožné v hmotném smyslu, vyžadovalo by to nesmírné zdroje, které by se odčerpávaly od jiného užití. Proto každý systém je krajně opatrný, jde-li o zvýšení nabídky libovolného druhu zboží nebo služeb až za hranice nasycenosti.

Jestliže ale hmotná nabídka nedosahuje úrovně nasycenosti a jestliže zároveň cena výrobku není efektivní, vznikne nutně nedostatkovost výrobku. I když cena výrobku je efektivní, může přece jen dojít k nedostatkovosti. /K tomu se v dalším vracíme./ Ale není-li cena efektivní, musí určitě existovat nedostatkovost větší, než jaká by existovala při efektivní ceně.

Protože jsme k tomu závěru dospěli pomocí prostého sylogismu, je nanejvýš důležité, abychom neučinili krok, který by byl logicky falešný. Z toho, co bylo řečeno, nevyplývá žádný jednoznačný závěr. Náš směr uvažování nechal otevřenou otázku, zda je pro zájmy společnosti užitečné či škodlivé rozdělovat zdarma nebo skoro zdarma zboží, jehož nabídka je pod úrovní nasycenosti. Společnost může přijmout náklady nedostatkovosti v zájmu jiných společenských prospěchů, například alokaci podle specifikovaných kritérií. Ale měli bychom si být vědomi, že nedostatkovost je cenou, která se v takových případech musí zaplatit.

17. 4. SCHÉMATA ALOKACE

Později se k cenám vrátíme. Nyní o nich víme dost, abychom mohli zahájit naše zkoumání alokačních schémat. Seznamme se nejdříve se vztahem /17.1/. Zabýváme se zde alokací jediného výrobku nebo výrokové skupiny :

V matematickém smyslu je "alokační schéma" funkcí, jež vytváří shodu mezi hmotnou nabídkou a alokací výrobku mezi domácnostmi. Určuje se obvykle nikoli jediným komplexním rozhodnutím, nýbrž řadou rozhodnutí zahrnujících několik kroků a činěných podle určitých pravidel. Proto naše alokační schéma je možno považovat za rozhodovací algoritmus.

Schéma obyčejně neurčuje alokaci výrobku jednoznačným deterministickým způsobem, nýbrž funguje jako stochastické pravidlo.

Někdy tu máme uvažene plánovanou formu alokace, například přidělový systém konstruovaný tak, aby vyhověl jistým kritériím. Při jiných příležitostech je to živelný a anonymní společenský proces.

Alokační schémata tvoří empirickou kategorii. Ve skutečném životě je možno pozorovat velkou různorodost forem, ale za účelem teoretické analýzy budeme uvažovat o těchto třech čistých schématech.

- /1/ aukce;
- /2/ přidělování;
- /3/ stání ve frontě.

V realitě se objevují ve své čisté formě nebo ještě častěji jako stavební bloky kombinovaných schémat. Existují i jiná schémata, jež se liší od uvedených tří nebo jejich kombinací. Příkladem je násilné nabytí zboží. V dřívějších historických dobách možná hrály ještě větší úlohu než tři námi uvedená. Ve všech současných společenských systémech ale převažují výše uvedené základní schémata či jejich kombinace. I když nevylučují jiné systémy, většina zboží je domácnostem alokována jejich pomocí.

17. 5. AUKCE

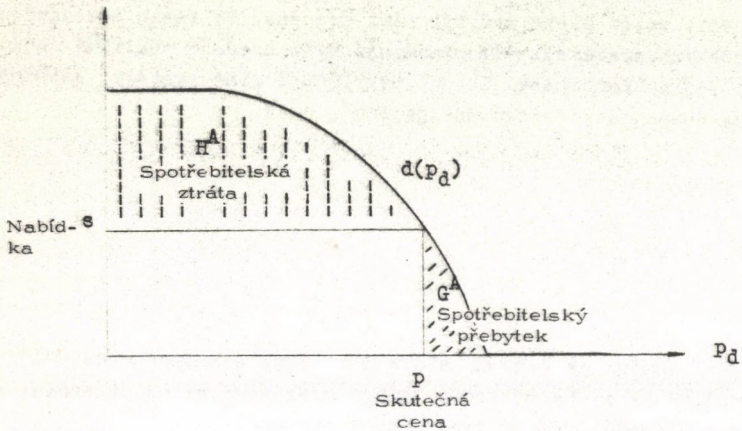
První schéma se nazývá *a u k c í* a bude krátce označováno A. Nesnažíme se o obecný popis, nýbrž omezujeme se na pojednání o zvláštním případě, kdy je dána hmotná nabídka.^{7/}

Nejjasnější situací je skutečná aukce, například prodej uměleckého díla. Všichni v úvahu přicházející kupující jsou přítomni zároveň a ten, kdo nabídne nejvyšší poptávkovou cenu, zboží dostane.

Je však nutno, aby všichni možní kupující byli přítomni na téže místě a přihazovali jeden na druhého. Aspoň na teoretické úrovni funguje ekvivalentní alokační schéma i v několika jiných případech. Model alokace aukcí ilustrujeme pomocí grafu 17.2. Ten opakuje graf 17.1 a něco přidává a proto nejjednodušší bude pokračovat v naší dřívější interpretaci modelu. Předpokládáme, že všechny mateřské školy v dané zemi nebo oblasti se možným uchazečům prodávají "aukcí". Uchazeči se řadí podle nabízené ceny tak, že se na grafu postupuje odprava doleva. Na prvním místě najdeme

7/ Přizpůsobení nabídky poptávce se projednávalo v kapitolách 3, 6, 8, 9 a 14 - i když jen s ohledem na toky zboží mezi hospodářskými organizacemi. Ale s odpovídajícími změnami myšlenky tam vyložené lze použít i na zboží dodávané odvětvím hospodářských organizací do odvětví domácností. Řečené bude dále doplněno několika poznámkami v kapitolách 19 a 21.

Alokace v případě schématu aukce

osobu, která nabídka největší částku, řekněme měsíční poplatek 1000 forintů, na druhém ty, kdo nabídli 990 forintů a tak dále; na konci seznamu jsou ti, kdo jsou ochotni platit nanejvýš nominální cenu nebo vůbec nic, ale přece chtějí místo.

Počet míst v mateřských školách /čili hmotná nabídka/ je omezen a to pod úroveň nasycenosti. Je dán symbolem s a na grafu je vymezen vodorovnou čarou. Cena p vzniká tam, kde tato čára se protíná s křivkou poptávky. Dochází k výběru. Alokační schéma rozděluje všechny uchazeče na dvě skupiny, ty, kteří výrobek dostanou a ty, kdo jsou z jeho výběru vyloučeni. Jediným kritériem výběru v aukci je poptávková cena. Funguje v čisté formě jen při splnění těchto dvou podmínek.

/1/ Kupující byli řazeni přísně ve shodě s poptávkovou cenou.

/2/ Skutečná cena je určena přesně na úrovni, na níž je celá nabídka alokována těm, kdo jsou ochotni cenu zaplatit.

To je walrasovská cena tržní rovnováhy. Odvolání na Walrase je oprávněno ve dvojím smyslu. Nejenže tato cena je známa jako rovnovážná cena v myšlenkovém systému walrasovské školy. Jméno je též oprávněno proto, že Walras popsal aukční model tvorby cen a alokace.^{8/} Učinil tak správně, protože toto je čistý případ řazení podle nabízené ceny.

V aukčním schématu každý kupující, jehož individuální poptávková cena je nižší než cena skutečná se vzdá koupě dobrovolně. Trh je vyprodán tak, že tito kupující byli vyloučeni. Odvodili jsme základní teorém standardní mikroekonomiky. Ať je jakkoli základní a dobře znám, je nutno ho zde zdůraznit, i kdyby to bylo jen proto, aby se uvážili zvláštní podmínky, za nichž platí. Když rozpočtová omezení kupujícího jsou tvrdá a cena efektivní, někteří kupující, kteří si výrobek přejí, vzdají se nákupu dobrovolně. A když kromě toho se cena zjistí pomocí aukčního schématu, to jest je-li to walrasovská cena rovnovážnosti, stáhnou se možní kupující dobrovolně v přesně správných počtech tak, aby nabídka se vyrovnala poptávce těch, kdo se nestáhli.

Všichni ti, kdo by bývali ochotni zaplatit cenu vyšší než je skutečná cena p , obdrží - abychom použili marshallovského termínu - spotřebitelský přebytek.^{9/} Diagonálně šrafovaná plocha dává celek spotřebitelského přebytku, označený jako G^A . /A označuje aukci./

Ti, kdo stáhli svůj nárok při skutečné ceně p utrpí ztrátu. To by se dalo nazvat spotřebitelskou ztrátou nebo negativním spotřebitelským přebytkem. Svisle šrafovaná plocha grafu udává celek této spotřebitelské ztráty, označený jako H^A . Je to obnos, který by bývali ochotni zaplatit kupující ze spotřeby vyloučení, aby získali výrobek.

8/ Ve Walrasově modelu jak poptávka, tak i nabídka reagují na ceny "ohlášené" v průběhu aukce.

9/ Dřívější literatura používala výrazu "spotřebitelská renta".

Neoklasická ekonomie ráda odděluje problémy alokace od problémů distribuce. První se týkají rozdělování výrobků mezi kupující, druhé rozdělování peněžních důchodů mezi třídy, skupiny a jednotlivce ve společnosti. Nebudeme nyní diskutovat o tom, v jakém vztahu jsou zdroje a rozdělování důchodů ke vztahům společenským a vztahům výrobním. Zdůrazňujeme pouze, že každý alokační mechanismus má rozdělovací následky. V aukčním schématu "mluví peníze". Osoba, jež je ochotna více zaplatit, je ve výhodě. Nejenže dostane výrobek; dostane i společenský přebytek.^{10/}

Řazení podle poptávkové ceny nemusí se nutně shodovat s řazením podle bohatství či důchodu. Mohou existovat chudší rodiny, pro něž je velice důležité, aby umístily dítě do mateřské školy a které proto nabízejí relativně vysokou cenu na úkor svých výdajů za jiné položky; naopak může existovat více zámožných rodin, které jsou ochotny platit jen malou částku. Zdá se jistým, a dá se to empiricky ověřit, že existuje těsné kladné korelace mezi bohatstvím a důchodem rodiny a nabízenou poptávkovou cenou. Je to právě tato vlastnost schématu, jež vyvolává odpor těch, kdo se domnívají, že tato zásada alokace je nepřijatelná politicky i morálně. /Vrátíme se k otázce, nakolik tyto důsledky se dají opravit pomocí kombinace aukčního schématu s jinými schématy./

17. 6. PŘIDĚLOVÁNÍ

Druhé základní schéma se nazývá přidělování a

^{10/} Ten by se dal odebrat zdaněním pomocí cenové diskriminace, kdyby například byl každý nucen platit nabízenou cenu a nikoli jednotnou cenu walrasovské rovnováhy. Ale v tom případě bychom museli mít jiné schéma.

označuje se $R^{11/}$. Opět se omezíme na případ, kdy hmotná nabídka rozdělovaná domácnostem je dána.

Podle osoby nebo instituce, k t e r á u r č u j e p ř í -
d ě l , se rozeznávají dvě hlavní varianty. Jedna je p ř í d ě -
l o v á n í v ý r o b c e m : výrobce zboží nebo služby určuje
alokaci svého výstupu mezi možné uživatele sám, ale n í k o l i
podle nabízené poptávkové ceny. Zkracuje se znaménkem $R^{dodavatel}$.
Druhou hlavní variantou je administrativní přidělování, označené
jako R^{adm} . Například ministerstvo může určit, které domácnosti musí
hospodářská organizace výrobek alokovat. V tom případě tedy úlohy
v ý r o b c e a a l o k á t o r a jsou odděleny a pro každého
platí různé motivace a pravidla chování.^{12/}

V praxi se mohou přidělové systémy značně lišit svým stupněm
desagregace. Budeme pojednávat pouze o čisté formě, kde přidělová-
ní se provádí až do nejjemnějšího rozkladu /např. jistý byt je
přidělen jisté rodině/. Kde se alokace provádí v agregátní formě,
provádějí desagregovanou alokaci doplňková schémata, tak například
stání ve frontě. Ale to už je kombinované schéma místo čisté for-
my.

Různá přidělová schémata se liší podle toho, jak je v konečné
alokaci domácnost aktivní či neaktivní. Jsou požadavky spotřebite-
le vyjádřeny předem, a pokud ano, v jakém rozsahu odpovídá skuteč-
ná přidělová alokace jejich nárokům?

V průběhu přidělování se používá jednoho či více v ý b ě -
r o v ý c h k r i t é r i í . Z definice n e m o h o u tato
kritéria zahrnovat poptávkovou cenu. Sám výraz p ř í d ě l o v á -
n í znamená a l o k a c i p o d l e n e c e n o v ý c h

- 11/ První pokusy modelovat přidělování matematicky se objevily
před několika lety. Viz například Dréze /1975/, Manove /1973/,
Shaw /1976/ a Grandmont /1977/. Několik studií, které stojí
za pozornost, hovoří o vztahu mezi přidělováním a cenovým sys-
témem. Viz například Tobin /1970/ a Weitzman /1977/.
- 12/ Je představitelná kombinace obou variant, jestliže například
se v první instanci rozhodne přidělovat výrobce, ale nárokuji-
cí se může odvolat k administrativnímu orgánu, když s rozhod-
nutím nesouhlasí.

k r i t é r i í .^{13/} Jestliže se v reálném alokačním mechanismu použije j a k kritéria poptávkové ceny, t a k i jednoho nebo několika kritérií uvedených níže, je třeba to považovat za kombinované schéma /A+R/.

Aniž bychom si nárokovali úplnost, zaznamenáme tu několik charakteristických kritérií výběru, jichž se v praxi často používá :

- /a/ naléhavá potřeba;
- /b/ zásluha;
- /c/ rodinné pozadí;
- /d/ společenské postavení;
- /e/ politické chování;
- /f/ osobní vztahy rodinné nebo přátelské k alokátorovi;
- /g/ oplátka přízně prokázané alokátorovi;
- /h/ korupce.

Jen málokdo by popíral morální zdůvodnění kritéria /a/, n a l é h a v é p o t ř e b y . Jestliže aukce a přidělový systém se porovnávají z etického hlediska, toto kritérium důrazně argumentuje ve prospěch přidělování a proti aukcím. Je-li kapacita nemocnice omezena, má se dostat lékařského ošetření někomu, kdo z lékařského hlediska potřebuje ošetřování v nemocnici i když to nemůže zaplatit, nebo se má dostat někomu, kdo by stejně mohl být ošetřen doma, ale může platit náklady ošetření v nemocnici? Naléhavá potřeba jako kritérium výběru vystupuje do popředí zejména v následujících případech, které přicházejí často pospolu.

/i/ Z á k l a d n í p ř i r o z e n é p o t ř e b y každého člena společnosti musejí být uspokojeny. Pro každého je nutno zajistit minimální úroveň stravování, odívání, bydlení, péče o zdraví a výuky. Znamená to, že alokační zásadu "každému podle jeho potřeb" je nutno zajistit aspoň do základní úrovně.

13/ Naše definice mají záporný obsah: kritéria výběru n e -zahrnují pořádek příchodu. Toto bude popsáno jako zvláštní čisté schéma - stání ve frontě - v dalším oddílu. Jinak, když mluvíme o výběru, zmíníme se opět o několika problémech probíraných již v kapitolách 4 a 6.

/ii/ Potřeby nevydělečných členů domácnosti je nutno pokrýt ve shodě se zásadou společenské spravedlnosti. I když výdělek rodičů je jako plat za jejich výkony přijatelný, proč by na něm měl být závislý standard podmínek dětí pokud jde o školy a vzdělání?

Z řečeného ještě neplyne, že jedinou metodou řešení tohoto problému je přidělování.^{14/} Zde pouze uvádíme empirickou poznámku, že je to právě kritérium naléhavé potřeby, které přivedlo rozhodující orgány několika zemí k tomu, aby zavedly přidělování. Tento motiv je zejména silný v odvětvích jako je zdravotnictví, školství a bydlení, a v zemích na nižší úrovni hospodářského rozvoje i rozdělování potravin.

Kritéria /b/, /c/, /d/ a /e/ mohou být brána v potaz daleko snadněji než kritérium /a/. Proti poslednímu nemá nikdo námítky, z etických důvodů a lidé pouze vznášejí námítky pokud jde o přesnou definici naléhavé potřeby, a pochyby, zda zásluhy, rodinné pozadí, společenské postavení a politické chování by při alokaci spotřebního zboží vůbec měly být brány v úvahu.

Znovu uvádíme pouze empirickou poznámku, že neexistuje společnost, v níž při alokaci zboží by tato kritéria výběru vůbec nefungovala. Rozdíly mezi různými systémy jsou : /1/ zda kritéria se uplatňují otevřeně nebo skrytě, pomocí neformálního mechanismu; /2/ zda přidělování provádí administrativní orgán nebo sám výrobce; /3/ jak široce se schémata přidělování založená na těchto kritériích uplatňují; a nakonec a hlavně /4/ jak jsou jednotlivá kritéria specifikována v praxi. Vezměme si za příklad studium na univerzitě. Neexistuje univerzitní systém, kde by studium záviselo výhradně na nabízeném poplatku za vyučování čili poptávkové ceně. Svoji úlohu hraje hodnota uchazeče jak je zaznamenána na jeho vysvědčení. Ale předností nebo nevýhodou může být jeho rodinné pozadí /barva pleti, náboženství, nebo národnost, nebo zaměstnání jeho rodičů/, a stejně i společenské postavení jeho rodiny a politické

14/ Je možno využít několika kombinovaných schémat. Některých se používá v praxi, jiná se navrhuji v literatuře.

chování jeho rodiny nebo jeho vlastní. Způsob, kterým se v systému přidělování používá k r i t é r i í /b/, /c/, /d/ a /e/ je důležitým ukazatelem povahy každého společensko-ekonomického systému. Přesně z toho důvodu není možno považovat nějaké schéma přidělování za prosté politických úvah, založené výhradně na ekonomických nebo technokratických zásadách. Přijetí či zamítnutí každého skutečného schématu přidělování je neoddělitelné od politických a morálních hodnot osoby, jež tvoří soud.

Použití kritérií /f/, /g/ a /h/ každé otevřeně vyhlášené a obecně přijaté morální pravidlo zavrhuje; obvykle je to zakázáno i zákonem. Přesto neexistuje systém, který by byl od takových zneužití zcela prost. Otázkou je jen, jak zřídka nebo jak často se těchto kritérií používá a zda se tak děje při důležitých nebo základních rozhodnutích.^{15/}

Počet skutečných variací přidělovacích schémat je nezměrný a je úkolem společenských věd provést jejich empirickou deskripci.¹⁶

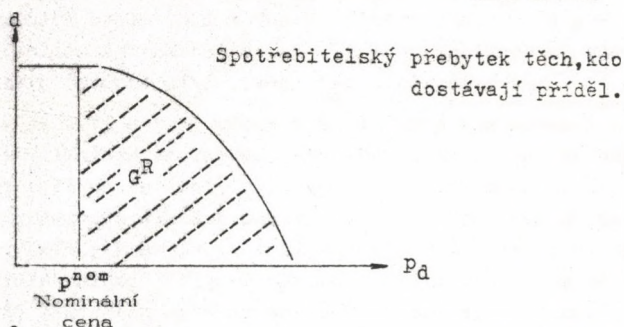
Každé schéma přidělování má vliv na rozdělování důchodů.^{17/} Dává některým členům společnosti přednost před druhými. Přidělování tak provádí přerozdělení, které mění rozdělování peněžních důchodů. Jeden z ukazatelů, který v našem případě si zaslouží pozornost, je s p o t ř e b i t e l s k ý p ř e b y t e k nebo s p o t ř e b i t e l s k é z t r á t a /záporný spotřebitelský přebytek/. Ilustrují to grafy 17.3 a 17.4; oba pokračují ve směru úvah grafů 17.1 a 17.2. Předpokládáme, že došlo k administrativnímu předělování; okresní rada rozhodla, jak se mají alokovat místa v mateřských školách oblasti, za něž se musí platit nominální poplatek p^{nom}.

15/ Viz výtečnou stať od Hankisse /1978/ o korupci.

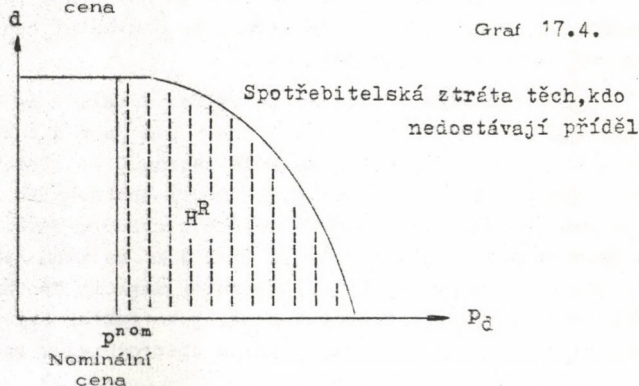
16/ Švédští autoři studovali přidělování bytů /viz např. Lindbeck, 1967/; přidělování ve zdravotnictví je analyzováno americkými výzkumníky /viz Cooper-Culyer, 1973/. Z maďarské literatury o přidělování bytů viz Konrád-Szelényi /1969/ a Dániel /1978/.

17/ O rozdělovacím vlivu alokací zdarma a o přidělování viz Ferge /1975 a, b/, Ladányi /1976/ a Dániel /1978/.

Graf 17. 3.

Graf 17.4.

Přidělování rozděluje všechny uchazeče do dvou skupin: na ty, kdo místo obdrží, a na ty, kdo je nedostanou. Členové každé ze skupin se řadí odděleně, podle poptávkové ceny, kterou by byli bývali ochotni zaplatit, kdyby se místa v mateřské škole byla prodávala v aukci. Postavení první skupiny je možno vidět na grafu 17.3. Oblast nad cenovou oblastí působnosti $p_d > p^{nom}$ je spotřebitelský přebytek těch, kdo místo dostali, a označuje se G^R , kde R označuje přidělování. Je to částka, kterou skupina by byla bývala ochotna zaplatit nad nominální cenu proto, aby dostala místo. Spotřebitelský přebytek je společenský příspěvek hrazený jim daným systémem přidělování při nominální ceně p^{nom} .

Graf 17.4 ukazuje postavení druhé skupiny. Zde oblast nad

působností $p_d > p^{nom}$ ukazuje spotřebitel s k o u z t r á t u těch, kterým nebylo místo přiděleno; jejich ztráta je označena jako H^R . Je to částka nad nominální cenu, kterou ti, jimž bylo místo zamítnuto, byli ochotni platit.

Z porovnání grafu 17.2 s grafy 17.3 a 17.4 se nedá odvodit žádné obecné tvrzení. Výsledek závisí na nominální ceně p^{nom} , která platí, a na kritériích výběru, jichž se používá při konkrétním schématu přidělování. V porovnání s čistě hypotetickou aukcí možné došlo k podstatnému přerozdělení /realokaci/; není to jisté. Možná, že místa dostal poměrně značný počet rodin, které mohly a byly by platily vysoké ceny. Protože nejenže získávají přístup k dané službě, ale kromě toho ji dostávají za nominální cenu, zvyšují si tak svůj spotřebitelský přebytek.

Spotřebitelská ztráta H^R je velice důležitá ze dvou hledisek. Především je to důležitý ukazatel nedostatkovosti, a jako takový se může zahrnout do složek vektoru π , který ukazuje intenzitu nedostatkovosti spotřebního zboží. Vyjadřuje subjektivní soud spotřebitele o utrpěné ztrátě. Kromě toho nepřím o d r á ž í i n f l a č n í t l a k na trhu spotřebního zboží. Odmítnutí uchazeči by byli ochotni utratit částku H^R , aby získali službu. To může fungovat např. jako faktor zvyšující ceny soukromých mateřských škol, denních opatrovatelek apod.

Musíme ale upozornit čtenáře, aby ukazatel H^R interpretoval op a t r n ě, nejen protože pozorování je obtížné, jak jsme již uvedli, ale i kdyby se dalo měřit přesně, musíme si být vědomi toho, že to je d í l ě í ukazatel. Předpokládejme, že existuje m výrobků a n domácností. Když domácnost č.1 oznámí, jakou cenu je ochotna zaplatit za 1. výrobek, dělá toto prohlášení za předpokladu s t e j n ý c h o k o l n o s t í /ceteris paribus/, v předpokladu, že ceny 2., 3., ..., m -tého výrobku se nemění a že její rozpočtové omezení je dáno. Možná, že za takových podmínek by byla ochotna platit o 20% více než byla dřívější cena prvního výrobku. Ale jestliže se zároveň zvýší ceny 2., 3., ..., m -tého výrobku, bude neschopna toto zvýšení platit. Proto suma

$$\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n H_{ij}^R \quad \text{tj. celková ztráta za každý výrobek}$$

a každou domácnost, není významným pojmem a určitě nemůže měřit agregátní přebytek poptávky domácností.

17. 7. STÁNÍ VE FRONTĚ

Název třetího základního schématu je *stání ve frontě*, označované jako Q. O stání ve frontě se mluvílo již v kapitolách 4 a 7 a hovoří se o něm v matematickém dodatku A^{18/}, ale hlavně z toho hlediska, jak hospodářské organizace reagují na fronty jakožto kupující. Nyní uvažujeme o stání ve frontě jakožto alokačním schématu.

Stejně jako v případě předešlých dvou čistých schémat se nebudeme pokoušet o nějaký obecný popis. Naše poznámka se omezí na případ, kdy hmotná nabídka alokace mezi domácnostmi je dána.

Je možno rozeznávat tři hlavní typy.

/a/ *Osobní stání ve frontě*. Čekající na obsluhu stojí doslova ve frontě před osobou, která dává zboží či službu k dispozici.

/b/ *Stání ve frontě podle čísel*. Po obdržení pořadového čísla se uchazeč může vzdálit a vrátit, až na něj přijde řada.

/c/ *Alokace podle pořadí příchozu*. V místě nabídky nesmí být nikdy zároveň přítomni dva uchazeči, takže se žádná fronta nemůže vytvořit. Ale jak spotřebitelé přicházejí, každý obdrží tolik výrobků, kolik požaduje, a to tak dlouho, až je vyprodáno.

Společnou vlastností všech tří typů je to, že jako jediné kritérium výběru funguje pořadí příchozu k místu nabídky /nebo ekvivalentně pořadí předložení požadavku/. Tak osoba, která přijde

18/Odvolání na bohatou literaturu o stání ve frontě již jsme uvedli.

p r v n í je zvýhodněna oproti těm, kdo přijdou později.

Pořádek příchodu může být stroze náhodný. Ale v jistých podmínkách může být pořádek příchodu funkcí jistých vysvětlujících proměnných. Například žena v domácnosti nebo důchodce mohou být ve výhodnějším postavení v porovnání se zaměstnanými lidmi z prostého důvodu, že m a j í n a s t á n í v e f r o n t ě v í - c e ě a s u .

Studie zveřejněné v posledních letech o teorii nerovnováhy používají často výrazu "přidělování" jako kolektivního názvu, který zahrnuje schémata R i Q. Podle našeho názoru je vhodné obě schémata přísně rozdělovat. Ve schématu R provádí výběr konkrétní o s o b a /jednotlivec nebo instituce/ podle alternativních možných kritérií. Naproti tomu výběr Q se provádí n e o s o b n í m přístupem, výhradně na základě času příchodu. To je vysoce důležitý rozdíl, který ovlivňuje společenské vztahy mezi těmi, kdo rozhodují o přidělovém schématu a těmi, kdo dostávají přidělované zboží.

Mnoho závisí na informacích, které má kupující k dispozici. Přichází-li výrobek k místu nabídky v nepravidelných intervalech, může nabízející porážat uchazeči tím, že mu řekne, kdy přijít pro výrobek. V tom případě funguje schéma stání ve frontě jen zdánlivě. Ve skutečnosti dochází k přidělování : alokátor rozhodl na základě vlastních kritérií výběru, kdo má stát v čele fronty.

17. 8. MENTÁLNÍ EXPERIMENT : PODMÍNKY PRO ALOKACI

ČISTOU AUKCÍ

Ve skutečnosti se málokdy stane, aby některé ze tří základních schémat fungovalo ve své čisté formě ; normálně fungují v kombinaci. Značně nám pomůže pochopit společenské podmínky, které činí kombinování schémat nutným, když nejdříve provedeme mentální pokus pro vyjasnění teoretických podmínek toho, aby k alokaci došlo podle čistého aukčního schématu. V oddílu 17.5 jsme uvedli dvě nutné podmínky, ty ale nejsou dostačující, protože jsme tam mluvi-

li pouze o zvláštním případě, kdy byla dána hmotná nabídka. Nyní přistoupíme k problému podél delší fronty, ač nyní nebudeme usilovat ať o úplnost, nebo maximální obecnost. Budeme rozebírat abstraktní tržní proces na některém zvláštním trhu. Akce nákupu a prodeje se pravidelně opakují. Trh je decentralizován v tom smyslu, že prodávající a kupující jsou navzájem nezávislí a do alokace nezasahuje žádná ústřední autorita.^{19/} Popíšeme fungování trhu jako následnost událostí. Protože je to řetěz událostí, které se trvale opakují, nezáleží na tom, kde začneme.

/1/ T v o r b a c e n p o p t á v k y a n a b í d k y : n a b í z e n í . Účastník podá svoji nabídku pro další transakci na základě svých předešlých zkušeností. O tvorbě cen se jedná v kapitolách 15 a 19. Zde se omezíme na poznámku, že rychlost a dokonalost působení nabídky /bid/ na trh závisejí na konkrétních rysech trhu. Popisná literatura zabývající se kapitalistickými ekonomikami při nesčetných příležitostech zdůrazňuje, že ne-li vždy a všude, tedy často a na mnoha místech - ceny jsou pomalé, nerozhodné a nepružné. To platí v ještě větším rozsahu pro socialistické hospodářství. Označme vektor ukazatelů, které popisují nepružnost /rigiditu/ cen jako ξ . Nebudeme podrobně objasňovat potíže s měřením, vycházíme z předpokladu, že hodnota $\xi=0$ popisuje stav, kdy cenová soustava nevykazuje žádnou nepružnost /rigiditu/, takže cena poptávky, cena nabídky a skutečná cena, k níž dochází dohodou mezi kupujícím a prodávajícím, reaguje na skutečný stav trhu ihned a dokonale. Čím jsou ceny nepružnější, tím větších hodnot nabývají složky hodnoty ξ ^{20/}.

/2/ V n í m á n í / p e r c e p c e / c e n o v é n a b í d k y . Každý vjem má dvě stránky: první je nezávislá na předmětu vjemu, druhá na samotném příjemci vjemu. Na křižovatku dojel automobil. Na čem závisí okamžité vnímání řidiče? Závisí na tom, zda

19/ Prozatím zůstane otevřeno, zda tento zvláštní trh funguje v kapitalistickém nebo socialistickém hospodářském systému.

20/ Při definování proměnné ξ i při podobných proměnných, které ještě budou uvedeny ku konci této kapitoly, budeme pokračovat v dohodě použité v dřívějších kapitolách této knihy. Walrasovský systém bude popisován nulovou hodnotou příslušných ukazatelů; a odchylky od walrasovského vztažného bodu budou vyjádřeny kladnou hodnotou ukazatele.

tam jsou světelné signály a zda je vidět cyklistu, který by mohl přejet křižovatku vzdor červenému světlu, protože je naprostá tma a cyklista nemá osvětlení a je tudíž objektivně neviditelný do doby, než se dostane do světél řidičova vozu. To jsou obje-
ktivní podmínky, ovlivňující vnímání. Zda řidič věnuje pozornost světelným signálům a omylem přejede křižovatku na červenou jsou subjektivní podmínky.

Ukazatelé Θ popisují oba rysy vnímání. Příklad $\Theta = 0$ platí, jestliže /a/ trh je pro všechny kupující plně "průhledný", takže ceny nabídky pro všechny možné kupující mohou být objektivně známy. /S příslušnou opravou musí totéž platit i pro prodávající./ /b/ Každý kupující dává pozor na cenu nabídky možného prodávajícího, protože k tomu má dobré důvody. /Totéž platí i pro prodávajícího./ Ukazatelé Θ měřící nedostatek citlivosti k ceně (nedostatek reagování na cenu) nabývají tím vyšších kladných hodnot, čím více je vnímání cen znesnadňováno objektivními nebo i subjektivními překážkami.^{21/}

/3/ Při způsobení skutečné transakce cenovému signálu. V kapitole 8 jsme zavedli ukazatel w , abychom popsali frikci (tření) při přizpůsobování. Byl tam použit jako komplexní kategorie. Jestliže přizpůsobení na libovolný signál probíhá neúplně a se zpožděním, je to symbolizováno kladnou hodnotou nějakého ukazatele w_1 . Do rozsahu analýzy přibíráme nyní pouze ty složky vektoru w , které brání dokonalému přizpůsobení cenovému signálu. Označujeme je jako w_p .

Potom $w_p = 0$ jestliže kupující /nebo prodávající/ se mohou dokonale přizpůsobit signálu bez frikce. w_p má tím větší kladnou hodnotu, čím větší je frikce bránící tomuto přizpůsobení /ztěžující toto přizpůsobení/. Důraz se nyní klade na "objektivní" tření. Až doposud kupující kupoval od prodávajícího X, protože jeho cena byla příznivější než cena prodávajícího Y. Nyní Y nabízí výhodnější cenu. Kupujícímu ale v přesunu zabrání to, že doplňkové

21/ Ukazatel citlivosti na cenu Θ specifikovaný v předešlém je příbuzný, nikoli však totožný s faktorem Θ zavedeným v kapitole 14.

vstupy, nutné pro použití výrobku nabízeného Y, nejsou ihned k dispozici. Tak w_p neměří, nakolik by se chtěl přizpůsobit ceně, nýbrž nakolik je schopen se přizpůsobit.

Než zformulujeme svoje tvrzení, zavedeme několik dalších notací.

Budiž $\alpha[K]$ podílem některého schématu K /čistého či kombinovaného/ na alokaci. Zvláště $\alpha[A]$ je ten podíl alokace, který je určen čistým schématem A. Jeho doplňkem je $\alpha[ne-A] = 1 - \alpha[A]$. Podíl doplňku tak udává kombinovaný podíl všech schémat, v nichž se A buď již neobjevuje v čisté formě, nýbrž jen v kombinaci s jinými schématy, nebo vůbec ne. Podíly $\alpha[K]$ jsou pozorovatelnými a měřitelnými veličinami. Jsou důležitými charakteristikami systému, jejich poznání dává hluboce nahlédnout do způsobu, jakým hospodářství funguje.

Nejdříve uvádíme toto :

je-li $\xi = 0$	a	$\theta = 0$	a	$w_p = 0$,
neexistuje nepružnost cen		existuje plné reagování na ceny		skutečná odezva na cenový signál je prostá frikce

potom je možné, že $\alpha[ne-A] = 0$, /17.2/

rozdělování se děje výhradně podle aukčního schématu

je-li $\xi \geq 0$ a/nebo $\theta \geq 0$ a/nebo $w_p \geq 0$.

potom není možné, aby $\alpha[ne-A] = 0$. /17.3/

Nyní do svého popisu hospodářského systému zavedeme nový rozměr. Můžeme říci, jaké proporce celkového obchodu na zvláštním /daném/ trhu se provádějí podle různých alokačních schémat. Tak jsme získali pro abstraktní walrasovský vztahný bod nové kritérium: $\alpha[ne-A] = 0$. Walrasovské aukční schéma může alokovat výrobky samy o sobě jen tehdy, jsou-li ceny dokonale nepružné a účastníci na ně reagují dokonale a dokonale se jím přizpůsobují.

Avšak i formule /17.2/ a /17.3/ mluví jen o m o ž n o s t i nebo nemožnosti použít výhradně aukčního schématu. Je nutno navázat i na možnost. Má-li se tohoto schématu použít výhradně, je též nutno, aby každý z účastníků s i p ř á l využít tohoto schématu. Pokud z jakéhokoliv důvodu některý kupující /nebo prodávající/ dává přednost prodávajícímu /nebo kupujícímu/, který má větší společenskou prestiž, nebo k němuž je vázán osobním přátelstvím, nebo jenž ho podplatil, potom přes jeho méně příznivou cenu nebude již aukční forma fungovat ve své čisté formě.

K tomu m ů ž e dojít i jestliže podmínka /17.2/ je jinak splněna, takže by bylo možno využít aukčního schématu. Ale kritéria výběru jiná než cena m u s í hrát úlohu, je-li uspokojena libovolná podmínka naznačená na levé straně formule /17.3/. Může k tomu dojít buď proto, že ceny nejsou zcela pružné, nebo protože účastníci nereagují dokonale (nejsou dokonale citliví) na cenu, nebo protože přizpůsobení není úplně prosto frikce.

V /17.2/ jsme určili podmínky výlučného užití walrasovského aukčního schématu založeného n a c h o v á n í ú č a s t n í - k ů a c h a r a k t e r i s t i k á c h ř í d í c í h o m e - c h a n i s m u s y s t é m u . Ale k problému je též možno přistupovat z jiného úhlu, počínajíc o k a m ž i t ý m s t a v e m t r h u . Tentokrát pozorujeme proces tržního přizpůsobení spíše ve statickém než dynamickém pohledu, analyzujeme jediný moment přizpůsobení. Pozorujeme trh i k d a t u t a u v a ť u j e m e o c h o v á n í všech kupujících a prodávajících. Jestliže převládající cena p_i/t je náhodou walrasovskou cenou rovnováhy, zajišťuje to, že celková nabídka se přesně rovná celkové poptávce. Tak by aukční schéma bylo schopno provést alokaci samo o sobě. Všichni kupující ochotní zaplatit cenu p_i/t mohou svoji poptávku pokrýt, kdežto ti, kdo k tomu ochotni nejsou, jsou vyloučeni. Zároveň všichni ti, kdo jsou ochotni prodat svoje zboží za cenu p_i/t to mohou provést, kdežto ti, kdo trvají na vyšší ceně, jsou vyloučeni.

Ale situace se liší, jestliže při dané ceně p_i/t stále ještě existuje neuspokojená poptávka nebo nadbytečná nabídka. Vezmeme si případ nedostatkovosti. V tom případě někteří kupující, kteří by byli ochotni cenu zaplatit musí být vyloučeni nebo při nejmenším

nemohou pokrýt svoji počáteční poptávku. Protože cena není schopna sama o sobě zajistit tento výběr, stává se použití jiných kritérií výběru nevyhnutelným. Podobná situace nastává v opačném případě. Můžeme tedy formulovat podmínku výlučného užití walrasovského schématu tím, že vyjdeme ze stavu trhu:

$$\text{je-li } z_i(t) = 0 \quad \text{a} \quad q_i(t) = 0$$

neexistuje
nedostatkovost

neexistuje
volnost

je možné, aby $\alpha[\text{ne-A}] = 0$, (17.4)

alokace se provádí výhradně
podle aukčního schématu

je-li $z_i(t) \geq 0 \quad \text{a/nebo} \quad q_i(t) \geq 0$, (17.5)

potom je nemožné, aby $\alpha[\text{ne-A}] = 0$.

Těsné příčinné vztahy mezi podmínkami /17.2/ - /17.3/ a /17.4/ - /17.5/ se rozebírají na několika místech naší knihy a protože se nyní nechceme odchylovat od našeho zkoumání, zdůrazníme pouze důležité poučení z posledních dvou podmínek.

Jestliže v libovolné chvíli libovolný trh se odchyluje od dokonalé walrasovské rovnováhy, musí se použít newalrasovských schémat. Mohou to být buď schémata, jež zcela vylučují A, nebo mohou obsahovat kombinaci s A. Zkoumejme kombinace podrobněji.

17. 9. KOMBINOVANÁ SCHÉMATA

Kombinace schémat podává přehled na tabulce 17.1. Tabulka si nečiní nárok na úplnost, ale obsahuje kombinace, které jsou nejdůležitější pro náš postup uvažování.

Nejdříve vysvětlíme sloupce. Společnou charakteristikou sloupců I a II je to, že úlohu hraje jak efektivní cena, tak i aukční schéma A, což však není ve sloupcích III a IV. Kritérium tedy není,

Tabulka 17.1

Čistá a kombinovaná alikační schémata

	Efektivní ceny existují a aukční schéma funguje		Efektivní ceny neexistují; aukční schéma nefunguje	
	R _{adm} nefunguje	R _{adm} funguje	R _{adm} nefunguje	R _{adm} funguje
	I.	II.	III.	IV.
Bez nedostatkovosti Bez volnosti	A			R _{adm}
Nedostatkovost	[A+R prodávající] [A+Q kupující] [A+R prodávající + Q kupující]	[A+R _{adm}] [A+R _{adm} + + Q kupující]	[R _{dodavatel}] [Q _{uživatel}] [R _{dodavatel} + + Q _{uživatel}]	[R _{adm}] [R _{adm} + R _{dodavatel}] [R _{adm} + Q _{uživatel}]
Volnost	[A+R kupující] [A+Q prodávající] [A+R kupující + + Q prodávající]			

zda se peníze vůbec v transakci ukáží. Nakolik obchod probíhá v nominální ceně, nacházejí se peněžní transakce také ve sloupcích III - IV.

První řada ukazuje alokační schémata, která se dají p r o - s a d i t v p ř í p a d ě d o k o n a l é h o p ř í z p ů - s o b e n í . V předcházejícím oddíle jsme podrobně hovořili o podmínkách výhradní dominance schématu A. Na stejné úrovni abstrakce můžeme nyní dodat, že při "dokonalém ústředním řízení" je možno provádět všechny alokace pomocí R^{adm} , to jest administrativním přidělováním.^{22/} Tak první řada tabulky ukazuje dva abstraktní vztažné body. V reálném systému se žádný z nich neobjevuje v čisté formě, fungující na trvalém a obecném základě. Ve skutečnosti neexistuje s k u t e č n ý trh, kde by zboží bylo alokováno výhradně podle schématu A, či s k u t e č n é ústředně plánované hospodářství, kdy by se alokace prováděly úplně podle R^{adm} .

Druhá řada obsahuje schémata, která mohou alokaci provádět v případě n e d o s t a t k o v o s t i . Začneme sloupcem I, kde administrativní přidělování nehraje úlohu. V tom případě efektivní cena /jež je nižší než walrasovská rovnovážná cena/ vykonává mezi kupci prvotní výběr a vylučuje ty, kdo nejsou ochotni platit převládající cenu. Ale poptávka je stále ještě příliš vysoká a je nutný další výběr. Provádí to buď prodávající použitím nějaké kombinace kritérií /a/ - /h/ uvedených v oddíle 17.6, nebo kupující jsou obsluhováni podle zásady "kdo dřív přijde, ten dřív mele".^{23/}

Pokračujeme podél řady. Ve sloupci II nacházíme kombinaci aukčního a administrativně-přídělového schématu. Využívá se ho v některých socialistických zemích k alokaci aut nebo kondominiálních bytů, které staví státní hospodářské organizace, ale nabízejí na prodej soukromníkům. Za oboje zboží se musí platit efektivní cena,

22/ Již v oddíle 8.7 jsme poukázali, že "dokonalé ústřední řízení" by mohlo být abstraktním vztažným bodem pro dokonalé přizpůsobení. Přítomnost administrativního schématu přidělování v l.r. tabulky je logickým pokračováním směru úvah, které tam začaly.

23/ Trh popsaný v matematickém dodatku A funguje podle alokačního schématu $[A + Q \text{ kupující}]$.

ale přesto existuje nedostatkovost. Dodávky aut a kondominiálních bytů /nebo jejich část/ se alokují administrativně těm, kdo jsou ochotni cenu zaplatiti. Možná, že svoji úlohu hraje i datum zadání požadavku; jinými slovy alokace se účastní schéma $Q^{\text{kupující}}$.

Někdy se vyskytuje další možnost kombinace $[A + R^{\text{adm}} + A]$; šťastný příjemce přidělovaného zboží je za peníze prodá dalšímu kupujícímu.

Pokračujeme-li podél řady, přicházíme ke sloupci III. Ten zahrnuje schémata alokující v podmínkách nedostatkovosti, aniž by tu byly efektivní ceny či administrativní přidělování. V oddíle 7.8 jsme se zmínili o *v e g e t a t i v n í m* ř í z e n í vý-roby, což je svého druhu "kvantitativní" přizpůsobení probíhající bez cenových signálů a zároveň decentralizované. Schémata sloupce III se podobají tomuto systému, ovšem v oblasti alokace. Alokují jisté zboží a služby bez efektivních cenových signálů a bez administrativního přidělování. K tomu dochází, když nemocnice nebo univerzita rozhodují, koho přijmout jako pacienta nebo jako studenta, na základě vlastních kritérií. Přidělování je možno provádět podle různých kritérií používaných ve schématu přidělování, nebo také mohou jako na další kritérium vzít ohled na pořadí, v němž docházejí žádosti.

Mnoho služeb, které jsou zdarma nebo za nominální ceny, se alokuje výlučně stáním ve frontě. Příkladem je využití volných míst v zábavních podnicích, na hřištích, na volných parkovištích a tak dále. Je-li volná pláž nebo volné parkoviště plné, jsou pozdní příchozí vyloučení.

Důležitost schématu stání ve frontě je dále zdůrazněno tím, že vyplňuje vakuum, jež zanechávají ostatní schémata. Všechny ty výrobky a služby, které nejsou pokryty jinými "organizovanými" alokačními schématy rozdělování, se musí nějak alokovat. Pravda je, že kritérium výběru "první přišel, první obslužen" je docela civilizovaná a spravedlivá forma alokace, která se spoléhá na dobrovolnou zdrženlivost všech možných uživatelů. Kde nefungují schémata A a R , kde vakuum *n e n í* vyplňováno schématem stání ve frontě $Q^{\text{uživatel}}$, převládou nutně hrubší a agresivnější kritéria výběru typu "ber co můžeš". Abychom se drželi uvedeného příkladu,

vyhánějí chuligáni mírumilovné koupající z volné pláže.

Konečně poslední část řady vztahující se k nedostatkovosti ve sloupci IV - je zabrána alokačními schémata, která zahrnují též administrativní přidělování. Zde se pochopitelně objevuje čisté schéma R^{adm} . To ale je možno kombinovat s přidělováním ze strany dodavatele. Je to například tehdy, když ústřední školské orgány disponují jistým počtem míst na univerzitě a zároveň zbytek alokují samy univerzity. Administrativní přidělování se též dá kombinovat se stáním ve frontě; tehdy, když přidělující orgán bere do úvahy datum předložení žádosti jakož i jiná kritéria výběru.

Pro krátkost se zřekáme podrobného komentáře ke spodní řadě tabulky - to je případ $v o l n o s t i$.

K tabulce 17.1 je vhodné přidat tři obecné poznámky.

/1/ Je to problém rozhodnout, které ze schémat zde popsaných se má považovat za nesoucí povahu $t r h u$. V ekonomii existuje málo kategorií, které se těší tak mnoha různým a částečně i rozporným výkladům jako je pojem "trhu". Zdůrazníme dva výklady.^{24/} První je širší. Podle něho každý horizontální vztah spojující v transakci prodávajícího s kupujícím se má považovat za trh, i když v něm efektivní cena nehraje žádnou úlohu. Podle toho funguje tržní mechanismus i jestliže jak kupující, tak i prodávající reagují pouze na vzájemné "kvantitativní" signály. Druhý výklad je užší. Omezuje výraz trh pouze na ty vztahy mezi kupujícím a prodávajícím, kde podstatnou úlohu v řízení chování účastníků hraje efektivní cena.

Použijeme-li š i r o k é h o výkladu, potom schémata sloupců I a III získávají povahu postupů tržního charakteru. Avšak při užší m výkladu se za tržní schémata dá použít jen schémat ve sloupci I.

Dá se předpokládat, že každý ekonom by souhlasil s tím, že schémata ve sloupci IV jsou $n e t r ž n í m i p o s t u p y a l o k a c e$ a že ve sloupci II se kombinují schémata $t r ž n í a n e t r ž n í a l o k a c e$.

24/ Stalo se tak již v části I. /Viz poznámku 1 ke kapitole 7/.

/2/ Klasifikační systém tabulky 17.1. nebere v úvahu z á k o n ý status různých schémat. Podívejme se na sloupec I, kde jsou vykázána schémata týkající se obchodu za efektivní ceny. V nějaké zemi v nějakém čase dovoluje zákon obchod jistým zbožím a službami a zakazuje obchodovat jiným.^{25/} V druhém případě se buď zákonné předpisy přísně uplatňují, takže jejich porušování znamená "černý trh", nebo zachovávaní zákona není vynucováno v praxi tak přísně a potom tu máme "šedý" trh - s různými odstíny "šedi".^{26/} V každém případě musíme přiznat, že i "černý" a "šedý" trh provádějí tržní alokaci tím, že nabízejí kupujícím zboží za efektivní ceny.^{27/} Jejich fungování může tedy být popsáno schématy ve sloupci I.

/3/ Mnoho zboží i služeb se alokuje v rámci téhož ekonomického systému a ve stejném období pomocí několika druhů schémat. Říká se tomu p a r a l e l n í alokace. V řadě případů je to d v o - j i t á alokace: výrobky procházejí souběžně /paralelně/ dvěma druhy cest. Stává se též, že vedle sebe působí tři či dokonce i více alokačních schémat.

Vezměme si za příklad nabídku zdravotních služeb v zemích, kde existuje všeobecné sociální pojištění a socialistické (státní) zdravotnictví a souběžně s tím /legálně nebo alespoň na "šedém" trhu/ působí i soukromé zdravotní služby. V takových případech, i když jisté služby mohou být monopolizovány zespolečenštěným sektorem, jiné /jako například obyčejné osobní návštěvy u praktického lékaře/ mohou být alokovány oběma metodami. Každý postup alokace je sám o sobě kombinovaným schématem. Označme první případ jako E_1 ; zahrnuje $[R^{adm} + R^{dodavatel} + Q^{uživatel}]$. Druhý případ označme E_2 ; skládá se z $[A + Q^{kup}]$. Schémata E_1 a E_2 nabízejí uživateli stejný výrobek na službu, nebo alespoň blízké substituty: v jistém smyslu spolu konkurují. Navzájem se snad liší jakostí a cenou výrobku nebo služby, které nabízejí /nulová nebo nominální cena v e r - s u s efektivní cena/ a ve vyjádření nepeněžních "nákladů" obtížnými jevy, které doprovázejí užití /stání ve frontě atd./. A konečně

25/ Existují zákazy v každém systému. I v zemích nejvíce zastávajících "volný trh" jsou zakázány obchod bílými otroky, vraždy pomocí nájemných zabijáků, obchod "tvrdými" drogami atd.

26/ Viz stat: Nedostatkovost a černý trh. Tarnói /1975/.

27/ "Černý" a "šedý" trh jsou důležitými součástmi "druhé ekonomiky" zmíněné na jiném místě této knihy.

ale nikoli jako nejméně důležité, mohou se lišit vznikajícím společenským vztahem, do něhož patří subordinační, závislost mezi jiným na tom, zda uživatel je vydán na milost dodavatele.

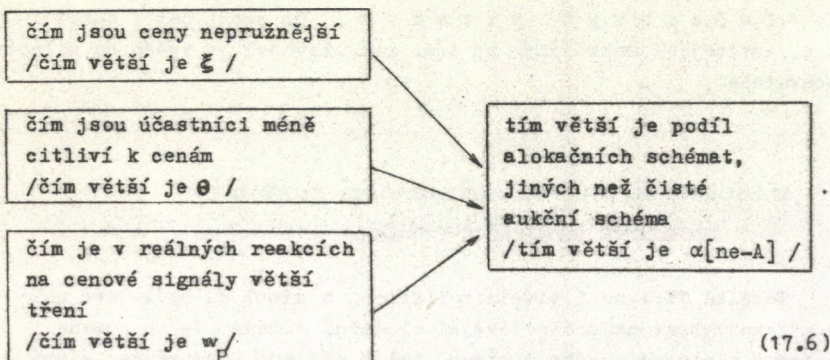
17. 10. RELATIVNÍ POLE PŮSOBNOSTI SCHÉMAT :

OBECNÉ VZÁJEMNÉ VZTAHY

Tabulka 17.1 není jídelním lístkem, z něhož si podle své chuti můžeme vybrat nejpřitažlivější alokační schéma. Je to povaha daného socioekonomického systému, jež v základě předurčuje, která alokační schémata mají působit v jednotlivé oblasti, a nebo alespoň snižuje množinu alternativ, z níž rozhodující orgány si mohou vybrat. Ve zbytku kapitoly budeme zkoumat, co ovlivňuje relativní podíly různých schémat na alokačním procesu. Analýzu provedeme ve dvou krocích. V tomto oddíle to bude na abstraktní úrovni za použití závěrů celé knihy a zejména této kapitoly zkoumání faktorů, které vykonávají vliv na mechanismus alokace. Hovoříme tu stále ještě spíše o obecných vzájemných vztazích a nerozeznáváme socialistické ani kapitalistické hospodářství ani různé formy každého z nich. Tyto rozdíly se dostanou do popředí v oddíle 17.11, protože tam budeme popisovat empiricky pozorovatelné historické tendence.

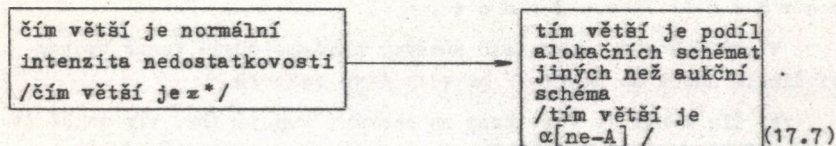
V průběhu své teoretické analýzy klademe důraz /aniž bychom si činili nárok na úplnost/ na vliv čtyř faktorů.

/1/ Čím menší je vliv ceny na chování kupujícího, tím menší je alokační úloha aukčního schématu A a tím více je doplňováno nebo nahrazováno jinými schématy. Toto tvrzení je logickým pokračováním směru úvah započatého v oddíle 17.8. Navazující na formule /17.2/- - /17.3/ a za použití stejných notací zdůrazňujeme tento vztah:

Formule /17.6/ pouze podává náčrt vztahu. Zdá se, že může být jak zdůvodněna teoreticky na základě přísněji formulované deduktivní úvahy, tak i hodnocením pomocí empirických údajů, protože všechny proměnné jsou pozorovatelné a měřitelné.

/2/ Čím větší je normální intenzita nedostatkovosti, tím větší je úloha administrativního přidělování nebo přidělování dodavatelem a stání ve frontě kupujících nebo uživatelů. Zde je opět možno pokračovat ve směru úvah vedených v oddíle 17.8, tentokrát ve formulích /17.4/ - /17.5/:

Stejně jako formule /17.6/ i formule /17.7/ jenom naznačuje funkční vztah verbální formou. Ale i ona vypadá jako schopna specifikace v teoretickém vyjádření a možná, že je i možno ji hodnotit empirickým pozorováním proměnných.

Upozorňujeme na skutečnost, že naše tvrzení zahrnuje výhradu "normální". Formulky /17.4/ - /17.5/ říkají, že okamžitá odchylka od walrasovské tržní rovnováhy způsobila, že je nezbytné začlenit do alokačního procesu walrasovská schémata. Jestliže

však normální stav trhu není příliš daleko od walrasovské rovnováhy, hrají ostatní schémata typu ne-A úlohu, jež je pouze doplňková k úloze schématu A. V základě je to efektivní cena, která odděluje prodávající setrvávající ve svém záměru prodat, od těch, kdo ho opustili. V takovém případě se pomocí schémat $R^{\text{prodávající}}$ $R^{\text{kupující}}$ a $Q^{\text{prodávající}}$ provádějí pouze menší úpravy.

Situace je odlišná, jestliže normální stav trhu se od walrasovské rovnováhy uchyluje podstatným způsobem. Existuje-li trvalá a intenzivní nedostatkovost, schémata R a Q přestávají hrát doplňkovou nebo pomocnou úlohu a stávají se dominantními.

Ve zdrojově omezené ekonomice a se sáním existuje vnitřní tendence zvyšovat úlohu schématu přidělování a stání ve frontě, kdežto v ekonomice omezené poptávkou existuje vnitřní tendence zvyšovat úlohu aukčního schématu.

/3/ Čím více se hospodářská či rozpočtová organizace stává monopolistickou, tím více používá při alokaci svého zboží nebo služeb schémat $R^{\text{prodávající}}$, $R^{\text{nabízející}}$ a $Q^{\text{kupující}}$, $Q^{\text{živatel}}$.

Použijeme-li pojmu Kaleckého^{28/}, vykonává stupeň monopolizace vliv nejen na schopnost hospodářské organizace určovat cenu, ale i na rozsah, v němž může při alokovaní svého výstupu využívat neekonomických kritérií.

/4/ Čím větší je ekonomická úloha státu a čím větší je význam přerozdělování důchodů domácností v rámci státní hospodářské politiky, tím větší se stává alokační úloha schématu R^{adm} buď samého o sobě, nebo v kombinaci s jinými schématy.

Uvedené vzájemné vztahy jsou nesmírně důležité. Relativní proporce alokačních schémat nelze plně vysvětlit ekonomickými faktory uvažovanými v úzkém slova smyslu; jsou též ovlivněny struktu-

28/ Viz Kalecki /1964/

rou politické moci v rámci systému. Ale zkoumání tohoto problému překračuje zorné pole naší knihy.

Měli bychom se tu zmínit, že důležitou úlohu při určování dosahu alokačních schémat sehrávají obecně přijaté morální názory, normy a tradice společnosti. Věčné hranice neexistují. V otrokářských společnostech byli v aukcích kupováni a prodáváni živí lidé. Byly doby, kdy za "efektivní ceny" se kupovali manželky nebo manželé. Zatímco se některé alokační problémy řeší některým z alokačních schémat, řešení jiných přestává. Ale to již nás přivádí k tématu dalšího oddílu, totiž k úvaze o historických tendencích.

17.11. RELATIVNÍ ZORNÉ POLE SCHÉMAT : HISTORICKÉ TENDENCE

Existuje široce rozšířený názor, že historický trend jednoznačně ukazuje ve směru nějakého alokačního schématu nebo kombinace schémat. Například mnoho obhájců neoliberalistické školy považuje alokaci pomocí trhu za poslední slovo v dějinách. Historicky s plynutím času úloha trhu stále rostla. Byly a nadále jsou zastávky a neúspěchy, ty jsou ale jen přechodné, protože dříve nebo později trh nabývá opět převahy. Diametrálně opačný názor se opět a opět objevuje v socialistických a jiných levých hnutích v kapitalistických zemích a v intelektuálním životě socialistických zemí. Podle tohoto názoru se bude stále dominantnějším stávat ústřední rozdělování, přidělové schéma R^{adm} . Rozšířená oblast trhu v socialistických zemích po reformě, ať již politicky zdůvodněná nebo politováníhodná, je pouze dočasným ústupem, který dříve nebo později bude zvrácen administrativním přidělováním.

Pokud se týče staletých tendencí podá skutečný důkaz skutečný průběh budoucího vývoje. Uvažujeme-li pouze o několika desetiletích, je možno pozorovat rozporné tendence jak v kapitalistickém, tak i v socialistickém systému. Která - bude-li vůbec jaká - bude dominantní tendence, měřeno na škále staletí?

Ať už tato otázka je jakkoli vzrušující, odpověď na ni patří spíše do oblasti proroctví než do zorného pole vědy. V této knize se omezujeme výhradně na identifikaci částečně rozporných tendencí, jež je skutečně možno pozorovat v průběhu posledních desetiletí a nepokoušíme se extrapolovat žádný z trendů do dlouhodobého vyjádření.

Podrobná analýza kapitalistických ekonomik je mimo náš dosah a tak jen stručně naznačíme několik dobře známých jevů.

/a/ I v těch oblastech, kde alokace se v základě provádí pomocí trhu /a patří tam větší část hospodářství/ je čistá forma walrasovské aukce velmi řídká a častější jsou různá kombinovaná schémata. Například v podmínkách nedokonalé konkurence berou prodávající do úvahy řadu jiných kritérií výběru než je poptávková cena. Čím více se prodávající stává monopolním nebo kvazi-monopolním, tím více je schopen "přidělovat" svoje výrobky možným kupujícím.

/b/ Státní orgány a nevýdělečná zařízení /včetně ozbrojených sil/ obvykle neprovádějí svoje nákupy výhradně podle aukčního schématu pouhým porovnáváním cen, ale mají i řadu jiných kritérií výběru. Mezi vedoucími státními agencemi a velikými korporacemi existuje též mnoho osobních vztahů a jiných spojení.

/c/ Stát zasahuje na řadě úseků do alokace zboží a služeb a tak vznikají kombinovaná schémata s prvky tržními i netržními. Tak se například alokují byty v řadě velikých měst.

/d/ Úloha nevýdělečných zařízení roste, hlavně ve službách jako je zdravotnictví a školství. Na těch úsecích se objevují administrativní alokace, přidělování ze strany nabízejícího a různé kombinované formy každého ze schémat. Obvykle probíhá paralelní /souběžný/ systém, při němž podíl tržních a netržních postupů se liší od jedné země ke druhé.

Ekonomické školy, které v základě přejí kapitalistickému systému, ale kritizují jeho současný stav, nezaujímají obvykle k těmto jevům jednoznačné stanovisko. Keynesiáni s těmito změnami mnoha způsoby souhlasí a podporují je; k některým z nich dali popud. Liberalistická škola vznáší hlasité námitky a prozrazuje nostalgii

po dobách, kdy konkurence byla volnější. Často za nynější stav věci přisuzují vinu keynesiánům. Ve skutečnosti, i když keynesiáni jistě vykonali značný vliv, ke změnám došlo nikoli pod vlivem nějakého systému myšlenek, nýbrž společenskými silami, které jsou zakořeněny daleko hlouběji.

Podívejme se nyní na s o c i a l i s t i c k ý systém. Na tabulce 17.2 je učiněn pokus podat celkový přehled. Nehodláme se ztrácet v nadměrných podrobnostech. Proto se nepokoušíme popsat spoustu rozdílů mezi zeměmi. Místo toho rozlišujeme trochu zobecněnou nebo stylizovanou formou tři historická období. První zahrnuje léta bezprostředně po revoluci a obdobích občanské války nebo války s vnějším nepřítelem. Druhým je relativně mírové období po ozbrojeném konfliktu, v rámci tradičního řízení hospodářství.

Sloupce I a II pokrývají víceméně obecně východoevropské socialistické země. Sloupec III se zabývá stavem po reformě; na mysli máme hlavně situaci v Maďarsku po r. 1968.

Mnoho řádek tabulky pokrývá široká odvětví. Zvláštní řádek dostaly některé položky, jejichž podíl na celkové spotřebě domácnosti je nízký, u nichž ale forma alokace doznala pozoruhodných změn. Ovšem řádky nepřekrývají celkovou spotřebu domácností.

Zápisy tabulky používají terminologii zavedené v oddíle 17.9. Termín "tržní alokace" se používá jen v úzkém smyslu, obsahuje pouze schémata v nichž hraje úlohu efektivní cena, kde alespoň jednou složkou je aukční schéma A. Název "tržní alokace" nerezervujeme pro č i s t é walrasovské aukční schéma, nýbrž zahrnuje zde i různé kombinace A s R a Q. Tak v naší tabulce zjišťujeme, že výraz "tržní alokace" pokrývá trhy, kde dochází k velmi intenzivní nedostatkovosti, jak prokazují prodávající, kteří si vybírají svoje kupující, kupující stojí ve frontách a podobně, za předpokladu, že kupující kupuje dotýčný výrobek za efektivní cenu a v alokaci nebere účast žádný administrativní orgán používající schémata přidělování. /Pokud jde o přehled kombinovaných sem náležejících schémat viz sloupec I tabulky 17.1./

Tabulka 17.2

Úloha různých schémat při alokování domácnostem v socialistických zemích			
Výrobová skupina	První léta po revoluci; období občanské války nebo války	Relativně mírové období s tradičním systémem řízení hospodářství	Poreformní systém řízení hospodářství
Potraviny	Pro mnoho výrobků netržní. Trh /legální nebo černý trh/ pro některé potraviny.	Trh	Trh
Odívání	Netržní pro některé výrobky. Tržní pro většinu výrobků.	Trh	Trh
Jiné průmyslové zboží	Trh	Trh	Trh
Městské byty	Netržní	Povětšinou netržní. Trh v některých případech /hlavně šedý a černý trh/.	Netržní v řadě případů. Trh rostoucí měrou. /Hlavně legální ale částečně šedý a černý/. V málo případech "smíšená schémata".
Automobily	-	Hlavně smíšené schéma. V málo případech trh.	Hlavně trh. V málo případech "smíšené schéma".

Úloha různých schémat při alokování domácnostem v socialistických zemích			
Výrobní skupina	První léta po revoluci; období občanské války nebo války	Relativně mírové období s tradičním systémem řízení hospodářství	Poreformní systém řízení hospodářství
Rekreace, turismus	-	Hlavně netržní Tržní v málo případech.	Částečně netržní, částečně trh.
Školství	Netržní	Hlavně netržní V málo případech tržní.	Hlavně netržní V málo případech tržní.
Zdravotnictví	Netržní	Hlavně netržní. Trh v několika případech /buď legální, nebo šedý trh/.	Hlavně netržní Trh v malém, ale zvyšujícím se počtu případů /legální nebo šedý trh/.

Výrazy "netržní alokace" se používá pro případy, kdy cena nehraje vůbec žádnou efektivní úlohu a kde alokace se provádí jedine administrativním přidělováním nebo v kombinaci s jinými schématy. /Jejich seznam viz sloupec IV tabulky 17.1/.

"Smíšené systémy zahrnují ty případy, kde efektivní cena a administrativní přidělování vystupují pospolu ($A + R^{adm} + \text{třeba i jiná schémata}$). /Viz sloupec II tabulky 17.1/.

Tabulka mluví za sebe; omezíme se na formulování tří obecnějších závěrů:

/1/ Přidělování nemělo v žádném historickém období výhradní úlohu v nabídce /dodávkách/ odvětví domácností, a to v žádné socialistické zemi, ať již v čisté formě nebo v kombinaci s jinými

schémata. V alokaci vždy hrálo svoji úlohu tržní schéma. /Něco jiného je to, že tržní alokace mohla být hodně daleko od walrasovského vztažného bodu. O tom se bude hovořit v příští kapitole/.

/2/ Když postupujeme od sloupce I ke II a od II ke III, nacházíme plně netržní alokaci u klesajícího počtu položek tabulky a rostoucí počet položek, kde trh vykonává alokační funkci buď sám o sobě, nebo alespoň vystupuje vedle netržních postupů, čímž ruší jejich monopol.

/3/ V hořejším tvrzení jsme se dívali výhradně na počet položek bez ohledu na jejich r e l a t i v n í p o d í l a dynamiku těchto podílů. V tom směru jsou tendence rozporné. Na jedné straně se alokace výrobních skupin, jejichž podíl na výdajích roste, jako je automobil, turismus nebo především bydlení, stále více "podobá trhu". Na druhé straně skupiny, jejichž podíl též roste, jako školství a zdravotnictví, zůstaly v rámci netržního schématu alokace.

Tabulka podává přehled událostí až d o d n e s . V socialistických zemích pokračují diskuse o budoucích směrech forem alokace. S ohledem na obecný předmět knihy nehodlám v tom směru zaujímat stanovisko. Na základě analýzy uvedené v této kapitole bych učinil jen jednu poznámku. Celá řada účastníků diskuse se dopouští logického omylu, když porovnává p r a k t i c k é z k u š e n o s t i s alokačními metodami, které kritizuje, s a b s t r a k t n í m t e o r e t i c k ý m m o d e l e m , který si p ř e j í a n a v r h u j í . Zástupci trhu správně poukázali na břemeno stání ve frontě i řadu potíží přidělového schématu, jako libovolná a společensky nepřijatelná kritéria výběru, odbornou neschopnost a pochybnou morálku některých úředníků provádějících přidělování, pomalost a nepružnost postupů a tak dále. Potom porovnávají přidělování s trhem - v čistě walrasovské formě, a jeho dokonalou objektivností a okamžitým i neomylným přizpůsobením. Naopak, nepřátelé trhu právem poukazují na to, že trhy fungují s frickami, vedou k plýtvání a často reagují na signály s odkladem; že walrasovský systém, je-li prováděn v čisté formě, vede ke společenským křivdám, dává přednost bohatým a tak dále. A porovnávají ho

s přidělovým schématem v jeho čisté formě, používající jediné společensky oprávněných kritérií výběru, s nimiž zacházejí rychlí, kompetentní a morálně neúhonní lidé.

Takové diskuse jsou sterilní. Nejplodnější diskuse jsou ty, které konfrontují skutečné zkušenosti s jedním schématem a alternativně stejné zkušenosti s jiným schématem. Měli bychom se pokoušet o rozumný odhad /hodnocení/, jak alokační schémata fungovala nebo by mohla fungovat v rukou živých lidí a v organizačním rámci příslušného systému.

KAPITOLA 18

DOMÁCNOST : SPOTŘEBITELSKÉ CHOVÁNÍ

18. 1. ÚVOD

Hlavním tématem této kapitoly je chování spotřebitele¹⁾.

Až dosud jsme vyložili a doposud rozvinuli většinu analytického aparátu, který použijeme při popisu situace a chování domácností v nedostatkové ekonomice.

Kapitola tak do určité míry opakuje již vyložené. Lze ji chápat jako aplikaci obecnějších poznatků na speciální případ domácnosti. Je samozřejmé, že tato aplikace vyžaduje určité úpravy a dodatky.

Velká část kapitoly se zabývá jevy, které jsou vlastní jak tradičnímu, tak poreformnímu systému řízení socialistických ekonomik. Pokud existují rozdíly, bude na ně vždy poukázáno.

Při charakteristice chování domácností vycházíme z následujících předpokladů:

1) Výrazy "spotřebitel" a "domácnost" jsou užívány jako synonyma pro spotřebitele zboží či služeb. Nezabýváme se tím, jak jsou rozhodnutí volena uvnitř domácnosti složené z více osob či jak jsou služby a zboží rozdělovány uvnitř domácnosti.

1/ Celkový peněžní důchod domácnosti je dán. Kapitola 16. pojednává o jejich nejdůležitější součásti, o mzdách. I když existují další druhy příjmů, v této knize je neuvažujeme.

2/ Jak jsme zdůraznili dříve, v socialistickém hospodářství rozpočtové omezení domácností je tvrdé. To není předpoklad, který nastolujeme pro zjednodušení analýzy, nýbrž fakt, jež lze empiricky ověřit. Připomínáme čtenáři oddíly 13. - 13.4., kde jsme určili, kdy rozpočtové omezení ekonomické jednotky lze považovat za tvrdé či téměř tvrdé. Ve světle zde uvedeného kritéria není žádných pochyb o tom, že zde se jedná o tvrdé omezení. Pravda, existují zboží a služby, které domácnost získává bezplatně. O těch jsme mluvili v předchozí kapitole a opět se o nich nyní zmíníme. Domácnost se může snažit dostat více bezplatných služeb a tak si zvýšit spotřebu, a to i za daného rozpočtového omezení. Avšak výrobků, které se prodávají za peníze, může získat pouze tolik, na kolik má prostředků. V případech prudkých otřesů, např. přírodních katastrof či jiných mimořádných obtíží, domácnost může získat státní pomoc. Avšak od okamžiku, kdy se o takovéto vyjimečné či pravidelné peněžní státní pomoci rozhodne, stává se určitou součástí příjmů domácností a rozpočtové omezení zůstává tvrdé.

Rozpočtové omezení může být v socialistické ekonomice dokonce tvrdší než v kapitalistické, neboť rozsah spotřebitelského úvěru je mnohem užší. Existují peněžní půjčky; některé zboží dlouhodobé spotřeby lze koupit na splátky; na individuální bytovou výstavbu je poskytován dlouhodobý úvěr. Avšak všechny tyto úvěry vzaty dohromady financují pouze velmi malou část výdajů domácností. Dostupnost úvěru je omezována více způsoby. Splátky jsou důsledně vyžadovány a jejich odklad je povolován jen ve výjimečných případech. Až na vzácné výjimky se domácnost nemůže stát insolventní.

Pokud tvrdíme, že rozpočtové omezení domácností je tvrdé, ztotožňují se v tomto bodě naše argumenty s neoklasičskou teorií

domácnosti.^{2/}

3/ Nabídka spotřebního zboží je daná. Budeme zkoumat jak je spotřebitelské chování ovlivněno nabídkou - avšak nebudeme hovořit o zpětné vazbě. Neanalyzujeme, jak je prodávající ovlivněn spotřebitelským chováním, ani jak je jím ovlivněn výrobce, pokud není prodávajícím.

4/ Předpokládáme, že domácnost bere spotřebitelské ceny jako dané. Ve skutečnosti je tomu tak často, ale nikoliv vždy. Mnoho spotřebitelských cen se vyvíjí jako výsledek skutečného smlouvání. A i když cena pro jednotlivou domácnost je dána, chování všech domácností dohromady může ovlivnit ceny. O všech těchto vzájemných vazbách budeme pojednávat v kapitole 19.

5/ Konečně bereme rozsah různých schémat alokace popsaných v předchozí kapitole za daný. Už bylo rozhodnuto, pomocí jakých schémat /či schématu/ může domácnost získat výrobek.

Oddíly 18.2 - 18.4 popisují o k a m ž i t é přizpůsobení kupujícího na s u b m i k r o - úrovni. V oddíle 18.5 přecházíme na m i k r o - úroveň a také analyzujeme krátko- a dlouhodobé rozhodnutí a akce kupujícího.

2/ Uznání souhlasu neumožňuje snadněji pochopit nesouhlas. Neoklasická škola obvykle začíná popisem chování domácnosti a svůj konceptuální aparát ilustruje tímto způsobem. A když /zcela oprávněně/ zavede předpoklad o tvrdém rozpočtovém omezení pro domácnosti, bez váhání tento předpoklad rozšíří i na hospodářské organizace. Ve skutečnosti však rozpočtové omezení podniku může být měkké.

Začneme naši analýzu přehledem algoritmu procesu nakupování. Podobný popis byl již podán dříve, v kapitolách 4 a 7, pro speciální případ kdy kupujícím je hospodářská organizace a proces není ovlivněn cenami. Nyní se na tento algoritmus opět podíváme. Avšak tentokrát kupujícím bude domácnost a ceny budou zahrnuty do faktorů ovlivňujících proces. Nemůžeme neuvažovat ceny, protože rozpočtové omezení domácnosti je tvrdé a nemohou uniknout účinkům cen.^{3/}

V kapitole 4 o socialistické hospodářské organizaci jsme konstatovali, že reakce hospodářské organizace na ceny je slabá. Nicméně některé závěry z této kapitoly mohou být rozšířeny na hospodářské organizace, pokud reaguje na ceny. Pro rozpracování zde není místo.

18. 2. ZAČÁTEK PROCESU :

ŘEŠENÍ DILEMATU PARALELNÍCH ALOKAČNÍCH SCHÉMAT

Stejně jako v kapitole 4, bude proces nakupování znázorněn pomocí takového diagramu, který se užívá k popisu výpočetních algoritmů. Pro usnadnění orientace budou pole označena velkými písmen-

3/ Proces nakupování popsany v Matematické příloze A, lze interpretovat jako popis nákupu hospodářské organizace či domácnosti.

ny. Nejdříve popíšeme nákup jednoho výrobku jedním kupujícím při jedné příležitosti. Popíšeme, jak se kupující okamžitě přizpůsobuje dané nabídce. Jeho každé rozhodnutí a akce je elementárním jevem na s u b m i k r o - ú r o v n i . Později pojednáme o opakujících se procesech a všech kupujících a zbožích.

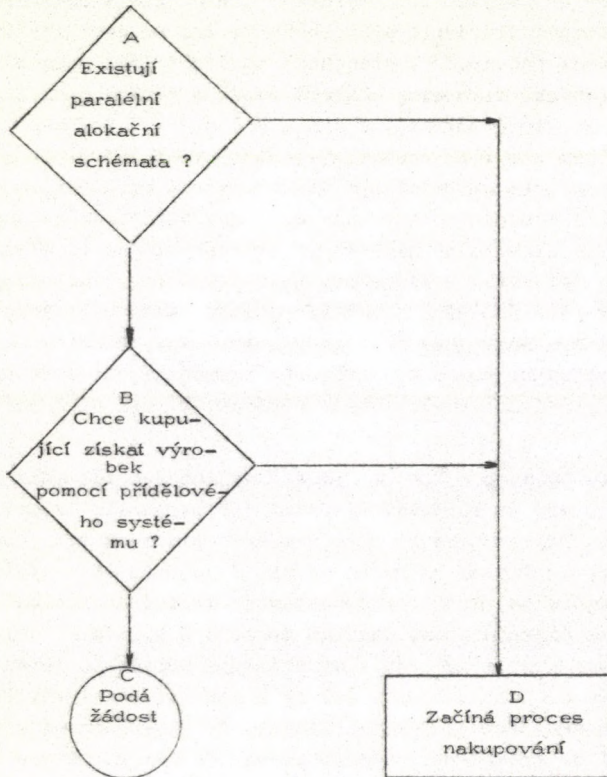
Nebudeme se zabývat těmi výrobky, které jsou alokovány v ý - l u č n ě administrativním přidělováním. To, co jsme chtěli, bylo už na toto téma řečeno.⁴⁾ V předchozí kapitole jsme poznamenali, že v socialistické ekonomice některá zboží a služby jsou alokovány pomocí dvou či více schémat p a r a l e l n ě . V současné době v Maďarsku ten, kdo chce dostat byt, může podat žádost na příslušnou organizaci, aby mu přidělila státní byt za nízké nájemné. Nebo může požádat o družstevní byt, kde musí zaplatit značnou sumu, i když většina stavebních nákladů je hrazena státem či dlouhodobým úvěrem. Může též začít s výstavbou bytu vlastními prostředky a požádat o úvěr jako doplnění vlastních zdrojů. Nebo může koupit soukromý byt či dům na volném trhu za vysokou cenu. Počet možností tím nebyl vyčerpán, avšak to stačí pro naznačení, že existuje několik druhů paralelních alokačních schémat, které současně fungují.

Na grafu 18.1. p o l e A prostě vyjadřuje, zda máme co činit s výrobkem, který je alokován několika (přínejmenším dvěma) schématy paralelně. Pokračujeme ve výše uvedeném příkladu bytu, takže odpověď je ano; v případě potravin je ne. V současnosti v Maďarsku potraviny nejsou na přiděl, ale dostávají se k domácnostem pomocí trhu. V tomto případě přímo skočíme do pole D a ostatní pole vynecháme. Ale zůstaňme u případu, kdy existují paralelní schémata. Způsob, jakým se žádá o zboží, jež se administrativně přiděluje, je obvykle stanoven úředně. Předpokládejme, že domácnost má nárok na žádost. Musí se rozhodnout, zda ji podat. Tak se dostáváme do p o l e B algoritmu a k otázce, kterého schématu se účastníme.⁵⁾

-
- 4) V oddíle 17.6. jsme naznačili, jak osoba získající administrativní přiděl se může snažit ovlivnit rozdělování ve svůj prospěch.
- 5) V některých případech je možné - legálně či pololegálně - účastnit se více schémat a j e d n o u , využívat mezer v zákonech. V takových případech vzniká nové dilema: Chce naše domácnost honit více zájců najednou, platit nezbytné peníze a akceptovat příslušné obtíže a rizika?

Pro zjednodušení diskuse není tento speciální případ volby zahrnut do takového diagramu algoritmu.

Zobrazení případu, kdy existují paralelní alokační schémata

Je to dalekosáhlá volba, zejména pokud jde o významnou položku spotřeby. Ve skutečnosti netržní a tržní schémata se souběžně objevují nejčastěji, když se jedná o tyto důležité položky, obzvláště při rozdělování bytů, některých zdravotnických služeb, zařízení péče o děti apod.

Příležitost schématu administrativního přidělování je zřejmá. Domácnost může dostat žádané zboží či službu levněji, než kdyby ji kupovala na trhu. Nájemné ve státních bytech je nízké, zdravotní služby poskytované systémem sociálního zabezpečení jsou bezplatné, poplatky v dětských zařízeních jsou nízké, atd.

Oproti finančním výhodám tu jsou vážné nevýhody. U některých služeb, zejména bytů, čekací lhůty mohou být velmi dlouhé. Dále, při podávání žádosti domácnost neví jistě, zda nebude odmítnuta. Někde je kvalita služeb a zboží rozdělovaných přidělovým systémem horší než kvalita obdobných komodit distribuovaných tržně.

Mnoho domácností nemá reálný výběr, neboť s danými příjmy a majetkem si nemůže dovolit dražší tržní schéma. Jakkoliv tíživé jsou doprovázející okolnosti, musí volit schéma administrativního přidělování. U ostatních tato otázka není rozhodována na začátku. Záleží to též na charakteru zboží či služby. Může jít o byt, který stojí snad několik set tisíc forintů na trhu, či o jednotlivou návštěvu u lékaře stojící sto či dvě stě forintů. To si občas může dovolit téměř každý, takže dilema má obecnou podobu.

Existence a růst paralelních schémat rozdělování vyvolalo mnoho diskusí. Objevilo se mnoho dobrých účinků tržních schémat, která doplnila administrativní přidělování. Rozdělování se zpružnilo. Může se rozvinout zdravá soutěživost mezi sektory vyrábějící statky pro rozdělování pomocí různých schémat. Lze tak zčásti absorbovat rostoucí kupní sílu obyvatelstva. Ten, kdo si čestně vydělává peníze, má možnost je vydat na to, co skutečně chce. Zároveň přidělové schéma přežívající vedle tržního schématu je v rostoucí míře schopno posílit kritéria potřeby a zásluh při rozdělování. Naneštěstí není soužití těchto dvou druhů schémat harmonické. Paralelní alokace zostruje nerovnost, či spíše uvědomění si nerovnosti se stává zřejmým. Rozdělovací pravidla se zamotávají. Ten, kdo čeká po roky na administrativní přiděl je rozmrzelý na

toho, jenž si může dovolit koupit příslušnou věc na trhu. A ten, kdo platí značnou sumu za zboží či službu, je zahořklý, neboť přinesl mimořádné oběti pro něco, co jiný dostal téměř zdarma jako dar od státu.

Není úkolem této knihy navrhnout praktická řešení; chceme zde pouze upozornit na velký význam problému. Ale vraťme se k nákupnímu algoritmu. Problém volby reprezentovaný $p o l e m B$ nelze popsat pomocí standardního mikroekonomického modelu domácnosti. Nevolíme mezi substituty, kde každé zboží či soubor zboží má určitou cenu vyjádřenou penězi. Zde musíme porovnávat náklady a výnosy měřené penězi v běžných cenách a náklady a výnosy, které nejsou měřeny /dokonce snad ani n e m o h o u být měřeny/ penězi.

Pokud se domácnost rozhodla - ať již pod tlakem finanční situace či svobodným porovnáním výhod a nevýhod - získat výrobek cestou administrativního přidělu, vyloučila se z dalšího nákupu. To je označeno kruhem $p o l e C$. Domácnost, která sem vstoupí není nadále kupující, nýbrž žadatel čekající na přiděl udělovaný příslušným orgánem.

Pokud se domácnost rozhodne pro tržní schéma, musí postoupit do $p o l e D$ a začít skutečnou cestu n a k u p o v á n í.

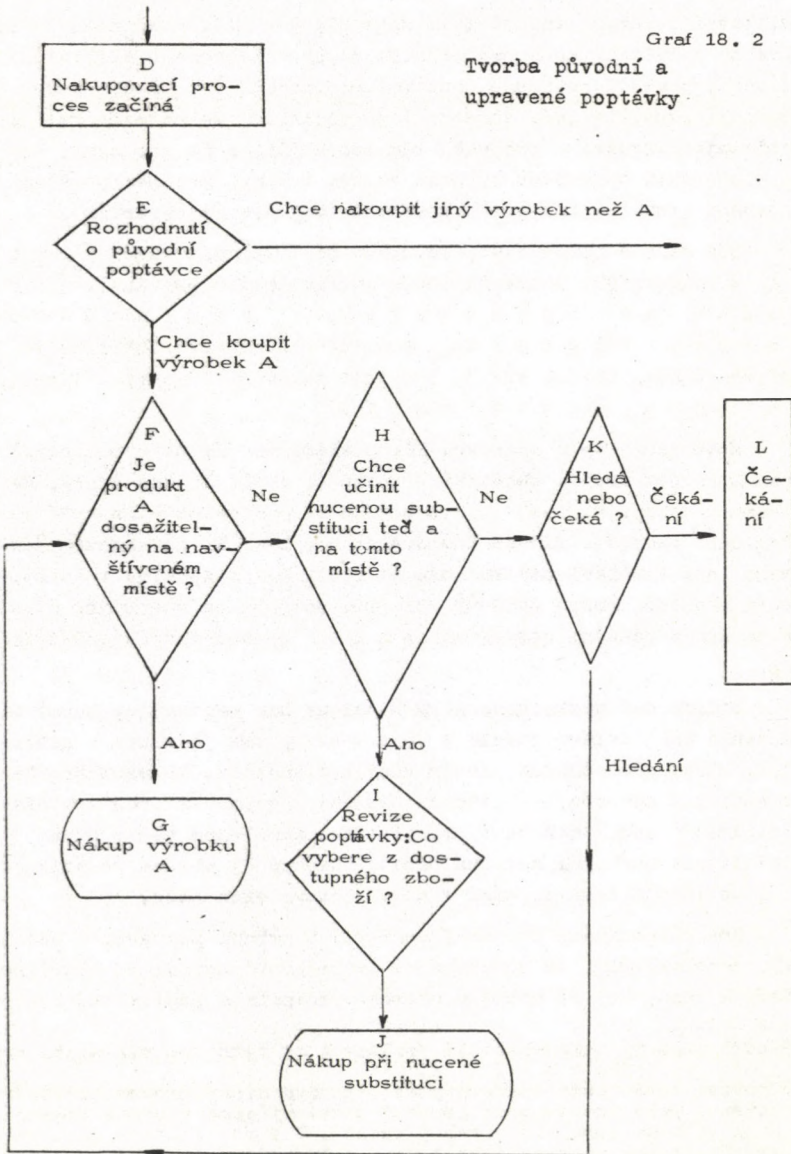
18. 3. POKRAČOVÁNÍ PROCESU : ÚČINEK RELATIVNÍCH

CEN

Algoritmus pokračuje na grafu 18.2, kde se opět objevuje $p o l e D$ z předchozího diagramu (kde bylo v dolním pravém rohu). Od nynějška budeme mluvit pouze o tržní alokaci, takže náš případ lze ilustrovat postupem hospodyně nakupující maso k večeři. Je to jednoduchý, každodenní akt a nikoliv záležitost velkého významu, jako když se domácnost rozhoduje o bytu, či vybírá lékaře, nebo mateřskou školku pro dítě.

První krok zobrazuje $p o l e E$: zde se tvoří původní poptávka. Oproti podniku, ve kterém toto rozhodnutí je zřídka ovlivněno

Tvorba původní a
upravené poptávky

relativními cenami inputů (viz kapitoly 5 a 14), domácnost je citlivá na relativní ceny spotřebního zboží. Začneme s abstraktní situací; později postupně opustíme zjednodušující předpoklady. Předpokládáme, že naše hospodyně předpokládá, že nalezne vše co potřebuje nakoupit v obchodě, kam hodlá jít, a že zná ceny. Tak je rozhodnutí ovlivněno výlučně vkusem rodiny, obsahem peněženky a cenami (tzn. jejími preferencemi a rozpočtovým omezením).⁶⁾

Zde chceme poznamenat, že dokud se domácnost nachází v p o l i E algoritmu, chová se podle neoklasických pravidel.⁷⁾ S v o b o d n ě s e r o z h o d u j e n a z á k l a d ě c e n o v ý c h s i g n á l ů . A pokud vybírá mezi substituty (párek, šunka, salám, atd.), lze toto rozhodnutí nazvat vědomou, c h t ě n o u s u b s t i t u c í .

Rozhodnutí bylo učiněno. Předpokládejme, že naše hospodyně chce nakoupit určité množství výrobků A, např. 25 kg šunky. Se seznamem nákupu v ruce - tj. s počáteční poptávkou - se vydá do obvyklého obchodu. Tím se dostává do p o l e F na tokovém diagramu, což vyvolává otázku, zda je zboží A k dispozici v navštíveném obchodě. Pokud odpověď zní ano, dostala se hospodyně šťastně na konec nákupní cesty, do p o l e G, což značí úspěšný nákup.

Standardní mikroekonomický model se zde zastavuje, neboť si dokonce ani nestaví otázku z p o l e F, zda je zboží k dispozici. Mlčky předpokládá, že je vždy k dispozici. Ve skutečnosti to není tak samozřejmé v žádném systému. Dokonce v těch systémech s minimální nedostatkovostí spotřebitel nenalezne vše v prvním navštíveném obchodě; nastává určité hledání či nucená substituce. A o to více k tomu dochází v nedostatkové ekonomice.

Zde připomínáme to, co jsme řekli o měření poptávky v oddílu 5.5. Konstatování, že kupující ve skutečnosti koupil co chtěl nestačí k tomu, aby se nabídka přesně vyrovnala s poptávkou. Pouze

6) Model popsany v Matematické příloze A se týká rozhodovacího problému popsaného v p o l i E.

7) Chování domácností znázorňujeme jako dynamický proces (přesněji řečeno, jako posloupnost procesů sestávajících z mnoha opakujících se a na sobě závislých procesů). V tomto procesu jsou jevy vysvětlitelné neoklasickou teorií a ty, které takto vysvětlitelné nejsou, vzájemně propojeny a ovlivňují se.

tehdy, pokud má prodávající na skladě zboží A a B dokazuje, že se svobodně rozhodl o poměru, ve kterém nakupuje A a B. Přebytčná nabídka každého výrobku je nezbytná podmínka pro spotřebitel-skou suverenitu.

Vraťme se nyní k případu, kdy odpověď na otázku v poli F je záporná: výrobek A v prvním navštíveném obchodě nebyl. Následující dilema je zřejmé z pole H. Je naše kupující ochotna k nucené substituci okamžitě, v daném obchodě? Pokud ano, postupuje do pole I, kde vystupuje její revidovaná poptávka. Co si vybere z dostupného zboží? Opustí svůj první výběr, tj. 25 dkg šunky, a místo toho bude vybírat druhé nejlepší z výrobků B, C, D, ... atd., které jsou dostupné? Tento druhý výběr opět můžeme chápat jako "neoklasickou rozhodovací situaci", neboť ve větší zúžených alternativ si hospodyně určuje revidovanou poptávku podle vlastních preferencí, bere v úvahu relativní ceny a rozhodne se v poli J.

A co když hospodyně nechce provést nucenou substituci okamžitě, takže postoupí do pole K? Může si vybrat: buď čekat a toho večera nic nenakoupí, ale použije na večeři něco ze svých zásob. Čekání (pole L) bude popsáno v následujícím oddílu. Její další volbou je začít proces hledání. To můžeme znázornit cyklem v algoritmu. Nakupující se vrací do pole F a odtud opět začíná. A cyklus se opakuje, dokud hospodyně nenalezne původně požadované zboží, nebo ztratí trpělivost a rozhodne se změnit poptávku a provést nucenou substituci, či odloží nákup.

Můžeme se stát, že po opakovaném hledání existuje absolutní nedostatečnost v nějaké skupině zboží, pro kterou neexistuje substitut jako takový. Ať dělá spotřebitel substituci jakou chce, tak např. se u masa může stát, že celková nabídka nepostačuje poptávce. To je samozřejmě jev nedostatečnosti s mnohem závažnějšími důsledky, než relativní nedostatečnost, kterou lze více či méně vyrovnat nucenou substitucí.

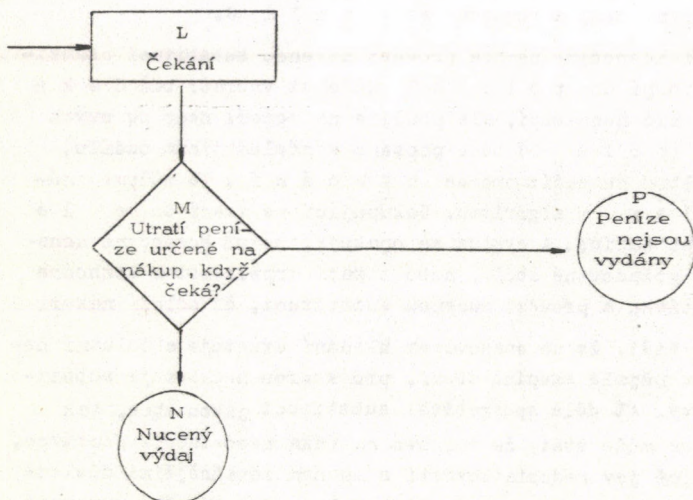
Dokonce v případě absolutního nedostatku vzniká otázka, co může domácnost učinit s penězi určenými na nákup chybějícího výrobku. To vede k tématu následujícího oddílu.

18. 4. PENĚŽNÍ ODRAZ PROCESU: NUCENÉ ÚSPORY ČI NESPOTŘEBOVANÉ PENÍŽE

Diagram pokračuje na grafu 18.3, kde se v levém horním rohu objevuje pole L z předchozího grafu. Pole L znamená pasivní čekání bez určitého cíle; spotřebitel se vzdal rozhodnutí.⁸⁾ Možná, že po určité době se vrátí ke své původní poptávce. Může též změnit své rozhodnutí.

Graf 18. 3

Nucený výdaj a nespotřebované peníze

8) Speciálním případem čekání je čekání ve frontě (viz oddíly 5.5. a 17.7.). Není případem vyloženým v této kapitole.

Otázka obsažená v p o l i M je: co se stane s penězi, určenými na nákup požadovaného zboží, pokud hospodyně čeká? Dvě možnosti jsou zobrazeny v p o l i N - nucený výdaj, a v p o l i P, kdy peníze nejsou vydány.

Teoretické úvahy nás vedou k rozlišení n u c e n é s u b - s t i t u c e a n u c e n é h o v ý d a j e . Nepřijmeme závěr teorie užitku, podle kterého každé spotřební zboží či služba s kladným mezním užitekem pro spotřebitele je substitutem pro jiné zboží v širokém slova smyslu. To by znamenalo, že i když spotřebováváme méně výrobku A, zůstane hodnota funkce užitku nezměněna, pokud kompenzujeme ztrátu zvýšenou spotřebou jakéhokoliv výrobku B s kladným mezním užitekem. Náš přístup přisuzuje mnohem větší význam skutečnosti, že hlavní skupiny spotřebního zboží jsou komplementy. Pokud zaostáváme významně v jedné skupině, nelze to vyrovnat uspokojením plynoucím ze spotřeby jiných skupin.

Zastánci principu "všeobecné substituovatelnosti" na úrovni čisté teorie by se asi poněkud styděli, pokud by věděli, že jejich argumenty se zcela shodují se zdůvodněním těch, kteří chtějí zakrývat obtíže na trhu spotřebního zboží v nedostatkové ekonomice. Jejich obvyklé zdůvodnění je: pravda, jsou tu nějaké problémy v zásobování masem - ale každá rodina má televizor. Je nedostatek bytů, avšak je přebytek oděvů v obchodech. Ve skutečnosti odstranění nedostatkovosti v jedné skupině zboží nekompenzuje ztráty způsobené nedostatkovostí v jiné skupině zboží.

Nechceme však kreslit ostrou dělicí čáru. Samy o sobě se obě kategorie - nucená substituce a nucený výdaj - zdají být logicky jasné a mnoho jevů lze jednoznačně zařadit do jedné či druhé kategorie. Pokud - pokračujeme v našem příkladě - se hospodyně rozhodne nakoupit párky místo šunky, jde o nucenou s u b s t i t u c i . Pokud opustí obchod s prázdnými rukama a cestou domů koupí hračku pro dítě namísto šunky, na kterou byly peníze určeny, jde o nucený v ý d a j . Nucená substituce okamžitě zaplní mezeru, zatímco nucený výdaj tuto mezeru nezaplňuje (v našem příkladě neuspokojenou poptávkou po masu). Určitě existují hraniční příklady⁹⁾, ale jimi

9) Při použití Lancasterova modelu spotřebitelova chování bychom mohli poskytnout přesnější popis, jak různé výrobky jsou si navzájem substitutivní v jednom či více aspektech. Viz Lancaster (1957, 1966).

se v rámci naší teoretické analýzy nebudeme zabývat.

Nucený výdaj je výdaj na zboží jiné než bylo původně zamýšleno; často představuje frustraci původního záměru. Nespecifikujeme přesnou časovou jednotku mezi vznikem původního záměru a procesem substituce, kdy tento je ještě pokračováním původního záměru. V závislosti na charakteru a hodnotě výrobku to může být hodina, den či rok. Neuskutečněný nákup večere je ihned následován nuceným výdajem. Avšak pokud se někdo z důvodu nedostatku úplně vzdá záměru získat drahý předmět dlouhodobé spotřeby, může váhat delší čas, než se rozhodne, na co vydat peníze.

Podle nás jsou tři důvody pro nucené výdaje.

1) Spotřebitelská netrpělivost. Mnoho spotřebitelů má pocit, že i když nekoupili, co chtěli, koupili přesto "něco". "Utraíme peníze na cokoliv, co poskytuje radost či uspokojení."

2) Spotřebitelské "manévrování". Pohotový spotřebitel v nedostatkové ekonomice nenakupuje tehdy, kdy zboží skutečně potřebuje, ale tehdy, kdy je k dostání. Může nakupovat mnoho měsíců předtím, než jej potřebuje. Dokonce může chtít zvyšovat svůj pocit zabezpečení, neboť příslušné zboží později nemusí být vůbec k dostání. Toto chování spotřebitele odpovídá tomu, co jsme u podniku nazvali "křečkováním",¹⁰⁾ s tím rozdílem, že finanční možnosti domácnosti pro křečkování jsou mnohem omezenější.

Takže když hospodyně nedostala, co původně chtěla, a ani blízký substitut, poohlédne se po tom, co je k dostání. A pokud nalezne něco zajímavého - koupí to, i když se to značně liší od jejího původního záměru.

3) Inflační expektace. Čím více se spotřebitel obává, že hodnota peněz se bude snižovat, tím více spěchá je utratit. Samozřejmě síla tohoto motivu závisí na míře inflace (přesněji, na rozdílu mezi mírou inflace a úrokovou mírou na účločky v ban-

10) Viz oddíl 5.6.

ce). Při pomalém, plíživém růstu cen nikdo nebude pospíchat s utrácením peněz. Ale i za těchto podmínek mohou obavy z inflace urychlit výdaje.

Kdy se ale přesune spotřebitel do pole P, tj. kdy zůstane jeho peníze nevydány - navzdory třem výše uvedeným důvodům? Uvedeme čtyři důvody, které se mohou vyskytnout odděleně, nebo jeden zesilovat ostatní.

a) Frikce. Kupující se pomalu a obtížně přizpůsobuje nabídce. I když ví, že nemůže utratit peníze podle původního záměru, určitý čas posečká, než začne hledat nové výdajové možnosti. Inercie nakupujících snižuje nucené výdaje.

b) Čím je intenzivnější nedostatkovost v širokém spektru zboží a služeb, tím obtížnější je nalézt nějaké zboží k zakoupení. A to má vztah k případu ad a); obzvláště konzervativní či inertní kupující se zdráhá nuceně vydat peníze.

I když nemusí být rozlišitelný kvantitativním pozorováním, lze alespoň teoreticky odlišit následující případ ad c) od případů ad a) a ad b).

c) V závislosti na intenzitě a všeobecnosti nedostatkovosti na spotřebitelském trhu může se kupující ocitnout v situaci, kdy nemůže své peníze utratit. Jestliže je nedostatkovost na mnoha individuálních trzích velmi intenzivní a jestliže nedostatkovost a možná též administrativní zábrany neumožňují vydat úspory na drahé zboží dlouhodobé spotřeby, jako jsou automobily, zahraniční zájezdy, družstevní byty či individuálně stavěné domy, pak nahromaděné peníze v demácnosti nelze utratit v úzkém slova smyslu. To je extrémní forma nucených úspor způsobená nedostatkovostí.

To je sotva případ Maďarska posledních deseti či patnácti let. V důsledku reformy plánovitého řízení a snížení tempa růstu ekonomiky se změnil normální stav trhu. Nedostatkovost existuje, avšak její intenzita se v mnoha oblastech spotřeby snížila. Nabídka spotřebního zboží je širší. Lze vydávat peníze na takové položky, jako turistika, výstavba družstevních bytů a domů atd. I když existuje stále silný tlak na spotřebitelském trhu a často dochází k nucené substituci či nuceným výdajům, spotřebitel téměř vždy najde zboží, které slouží jako nucený substitut či objekt nucených výdajů. (V tisku se obvykle tato situace popisuje jako stav, kdy není všeobecná nedostatkovost, ale pouze dílčí.) Proto existence nucených úspor ve formě peněz, které nelze utratit, není typickou pro soudobý trh spotřebního zboží v Maďarsku.

d) Peníze nejsou vydány možná proto, že - nezávisle na právě popsaném nákupním procesu - spotřebitel má silné přání spořit. Proto striktně odmítá všechny neplánované výdaje. Proto neuskuteční-li určitý nákupní záměr, přidá zbylé peníze k již existující zásobě. To má úzký vztah k dalšímu jevu. Čekání ve frontě často vyžaduje, aby spotřebitel měl peníze v hotovosti. Tvorba peněžních rezerv je analyzována v následujícím oddíle. Zde pouze poznamenáváme, že jsme jen zpola vysvětlili, jak se domácnost dostane do pole P. Musíme osvětlit i "negativní" důvod: přesunuje se sem, neboť nechce jít do pole N a učinit nucený výdaj. Pozitivní motivy budou vysvětleny v následujícím oddíle.

Stručně řečeno, nedostatkovost může vést k nespotřebovaným penězům, ale nutně k tomu vést nemusí.

18. 5. MOTIVY PRO SPOŘENÍ DOMÁCNOSTÍ

Naše vysvětlení, proč peníze nejsou vydány, musí začít koncepčním vyjasněním. Výraz "úspory" je používán v mnoha významech. Používáme následující vymezení: úspory v každém období tvoří rozdíl mezi zásobou peněz ekonomické jednotky na začátku a konci ob-

dobí.¹¹⁾ Úspory tak tvoří přírůstek zásoby peněz v daném období.¹²⁾

Nyní budeme hledat odpověď na následující otázku: Jaké m o t i v y vedou domácnost v socialistické ekonomice k držení, akumulaci peněz a ke spoření?¹³⁾ Nehodláme dát úplnou odpověď, ale pouze uvedeme několik důležitých motivů.

1) T r a n s a k č n í m o t i v . Peníze připlývají do domácnosti přetržitě. Doba, kdy přichází, se může lišit od doby, kdy je třeba realizovat platby. To je samo o sobě triviální zjištění. Transakční motiv existuje v každé ekonomice. Avšak dodatečným speciálním rysem v nedostatkové ekonomice je odkládání transakce v důsledku hledání a čekání. To může působit na zvyšování držby peněz.

2) D o b r o v o l n é ú s p o r y . S rostoucí životní úrovní nabývá na váze spotřeba drahých předmětů dlouhodobé spotřeby či služeb. Nejdříve se kupují ledničky, televizory a pračky; později se peníze vydávají na automobily a zahraniční rekreaci. Existují velké výdajové položky, které lze jen výjimečně uhradit na splátky,^{*)} a které je nutno uhradit v hotovosti. Pak se musí

11) Máme na mysli č i s t o u "zásobu peněz", tj. zásobu hotovostí + zásobu pohledávek - zásoba dluhů. Předpokládáme, že konečná zásoba není menší než počáteční, tzn., že rozdíl není negativní. Pokud konečná zásoba je nižší než počáteční, došlo k disakumulaci z úspor.

12) Rozšířené jsou tři pojetí termínu "úspory". 1) C e l k o v á zásoba peněz ekonomické jednotky k u r č i t é m u d a t u . 2) P ř í r ů s t e k čisté zásoby peněz během určitého období. 3) Rozdíl (kladný) mezi plánovanými a skutečnými výdaji v určitém období. Používáme úspory v druhém významu, aniž se pouštíme do koncepční diskuse o oprávněnosti zbývajících dvou pojetí.

13) Klasickou analýzu motivů k úsporám v kapitalistické ekonomice lze nalézt v Keynesovi (1936, a, b, kap. 9).

K vysvětlení úspor domácností v socialistické ekonomice jsem použil výsledky výzkumu Lackoa (1975, 1976).

*) Upozorňujeme čtenáře, že diskuse se týká úspor v socialistické ekonomice. Situace je odlišná ve vyspělých kapitalistických zemích. (Poznámka vydavatele.)

na nákup ušetřit napřed. V některých socialistických zemích podíl finanční účasti jednotlivců na bytové výstavbě roste. Pouze menší část nákladů bytové výstavby je financována bankovním úvěrem, větší část musí být hrazena z dříve nahromaděných úspor. Zde nemáme na mysli pouze úspory budoucího vlastníka bytu, ale také jeho rodičů a dalších příbuzných.

Motiv č. 2 má vztah k nedostatkovosti pouze nepřímě. V systémech, kde prodávající má potíže s prodejem, chce usnadnit a stimulovat nákupy půjčkami či splátkovým prodejem. Nízká hladina spotřebitelského úvěru v nedostatkové ekonomice odráží skutečnost, že prodávání zde není problém. Domácnost často bude ochotna podstoupit velké oběti vyvolané spořením, aby vůbec dostala toužený výrobek či službu. Podíl spotřebitelského úvěru na celkovém prodeji je vhodný nepřímý ukazatel toho, jak velké jsou problémy s prodejem, a jak intenzivní je nedostatkovost.

Motiv úspor č. 2 spojuje tři faktory: Engeliův zákon (při růstu celkové spotřeby roste podíl výdajů na zboží dlouhodobé spotřeby), rostoucí podíl tržních schémat v rozdělování (zvláště když více bytů je pořizováno z vlastních finančních zdrojů); a konečně nedostatkovost. Ve spojení s motivem č. 2 bychom chtěli zdůraznit, že domácnost spořicí na auto či byt nedává peníze stranou proto, že je nelze utratit, nýbrž proto, že - po dlouhém čekání - uvažují vysoce přitažlivý výdaj.

3) P o v i n n é s p o ř e n í . Existují kombinovaná alokační schémata, která vyžadují, aby kupující složil část či celou cenu napřed, což mu umožňuje postavit se do fronty či vznést nárok. To je situace ve většině socialistických zemí při čekání na automobil.

Co bylo řečeno výše o motivu 2, platí též zde. Samozřejmě, nejde o případ peněz, které nelze vydat a které vystupují jako úspory - i když je tento jev úzce spojen s nedostatkovostí. Právě proto, že existují fronty na nedostatkové zboží, mohou být kupující nuceni platit část prodejní ceny napřed.

4) P o h o t o v o s t n a k u p u j í c í h o . Výše jsme

poznamenali, že v nedostatkové ekonomice pohotoví kupující nenakupuje zboží tehdy, kdy potřebuje, ale tehdy, kdy zboží je k dispozici. Obvykle se říká, že je dobré, aby každý člen rodiny nosil nákupní tašku pro případ, že nalezne něco vhodného k nakoupení. Pokud vidí frontu, pro jistotu si do ní stoupne - a zeptá se později, na co je ta fronta. Pokud to zboží chce tolik lidí, bude ho chtít určitě i on.

Avšak ten, kdo se takto ostražitě chová, potřebuje nejen nákupní tašku a bystré oko, ale též peníze. Jakmile vstoupil do fronty, bude muset zaplatit, až na něj přijde řada. Domácnosti se navzájem liší podle toho, na kolika trzích jsou "ve stavu pohotovosti". Ten, kdo sleduje pouze potraviny či nějaké jiné levné spotřební zboží, potřebuje pouze malou peněžní rezervu. Ten, kdo shání dražší předměty dlouhodobé spotřeby - psací stroj, gramofon, či další vybavení domácnosti - musí nashromáždit podstatně větší sumu, aby byl schopen při vhodné příležitosti uskutečnit nákup. A pokud se rodina rozhodla koupit byt, pozemek či rekreační dům, musí mít velký objem peněz, aby nepropásla vhodnou příležitost ke koupi.

Je to přesně u těchto velkých položek, kdy nabídka je nevyzpytatelná a činí trh nepředvídatelným. A právě to je samozřejmě odrazem nedostatkovosti. A v této míře jsou též úspory generované motivem č. 4 důsledkem nedostatkovosti. Čím nestabilnější a hůře předvídatelná je nabídka, tím více je domácnost nucena shromažďovat peněžní rezervy, jejichž výše závisí na její aspiranční úrovni. Ale i zde lze peníze utratit; není pouze znám přesný okamžik.

5) M o t i v p r o z í r a v o s t i . Tento motiv se objevuje v každém systému. Lidé odkládají peníze na stáří, na nepředvídané výdaje způsobené nehodami, nemocí či nepředvídanými obtížemi. Pravda, nemocenské pojištění, důchodové zabezpečení a další je garantováno státem. Avšak jejich rozsah nedrží krok s rostoucími očekáváními většiny obyvatelstva či s životní úrovní, kterou lidé chtějí udržet během nemoci či důchodu. Existuje i soukromé pojištění, avšak nabízené alternativy nemusí být dostatečně široké či přitažlivé. V každém případě mnoho lidí se zajišťuje proti uve-

deným událostem samo.¹⁴⁾

Dlouhou dobu se zdálo samozřejmé, že rodiny tvoří bezpečnostní rezervu v podobě zásoby p e n ě z . S všeobecným růstem příjmů domácností v nejvyšších důchodových skupinách v rostoucí míře tvoří rezervy ve formě předmětů, jako jsou šperky, umělecké předměty, rekreační domy apod. Tímto způsobem uspokojují více cílů.

a) Pokud zboží vlastní, mohou ho používat, zatímco peníze nepřinášejí žádný užitek.

b) V případě potřeby lze zboží snadno prodat. To znamená, že může hrát roli bezpečnostní rezervy.

c) Tato zboží si podržují svoji hodnotu lépe než peníze, které mohou být ohroženy plíživou nebo dokonce pádivou inflací. Už jsme se zmínili o inflačních expektacích jako motivu pro výdaje. Můžeme nyní dodat, že každý, kdo sleduje důkladně tento problém, nebude své peníze utrácet, nýbrž investovat do zboží, jehož hodnota neklesá či dokonce roste. Tady je již obsažen spekulativní motiv č. 6. Navíc tento druh uchovávání a zvyšování hodnoty probíhá automaticky. Čím více lidí uznává vlastnictví některých statků, tím více roste po nich poptávka, a to podstatně rychleji, než může růst jejich nabídka. Je všeobecně známo, že cena pozemků, rodinných a rekreačních domů a uměleckých předmětů stoupá podstatně rychleji než index cen všeho zboží.

V socialistické ekonomice nejsou velké možnosti pro investování peněz; neexistují cenné papíry. V praxi mohou mít rezervy domácností dvě podoby: buď je to zásoba peněz (v hotovosti či jako úsporné konto), nebo reálné statky, které lze rychle prodat a jejichž cena dokonce může stoupat. Jelikož tento druh rezerv není plně likvidní - i když jejich prodej není nikterat obtížný

14) Za kapitalismu strach před nezaměstnaností také vede lidi k vytváření rezerv. Tento motiv neexistuje v socialistické ekonomice, která funguje při zaručené plné zaměstnanosti.

- podle svých preferencí domácnost spoří oběma způsoby.¹⁵⁾ Minulý a budoucí růst těchto dvou typů rezerv by měl být objasněn na základě empirických studií.

6) S p e k u l a č n í m o t i v . Oficiální úroková míra banky či spořitelny většinou vede lidi k tomu, že nenechávají peníze nečinně ležet doma, ale založí úsporové konto. Pokud ale víme, úroková míra jako zdroj příjmu nikoho nepřivedla ke spoření.

Někdy slyšíme o soukromnících, kteří půjčují peníze za úrok vyšší než bankovní, ale to se zdá být vzácný případ.

Pokud vůbec spekulativní motiv ovlivňuje spoření, děje se to ponejvíce způsobem popsáním ad (5). Kdo chce, aby jeho peníze přinášely zisk, investuje je do takových statků, jako jsou pozemky či rekreační domy.

Můžeme učinit následující všeobecný závěr. Na abstraktní rovině můžeme rozlišovat nucené úspory vyvolané nedostatkovostí od dobrovolných úspor, které jsou na nedostatkovosti nezávislé. Pokud nedostatkovost není intenzivní, skutečnost, že peníze nelze utratit, hraje poměrně malou roli v nucených úsporách vyvolaných nedostatkovostí. Nepřímé účinky nedostatkovosti, uvedené v motivech č. 2, 3 a 4, hrají mnohem větší roli.

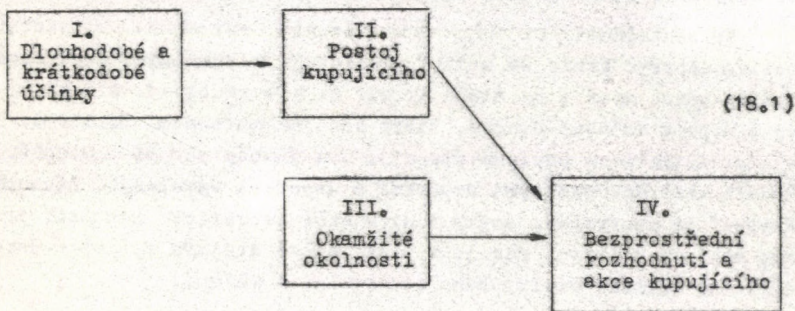
Ve skutečnosti na uspořené forintu není visačka s uvedením motivu úspory. Navíc se motivy proplétají a kumulují. Například rodiče mohou spořit na stáří (motiv č. 5 - rezerva), ale půjčí tyto úspory dočasně synovi, který čeká na automobil (motiv č. 3 - administrativně povinné úspory). Oba důvody působí současně. Rozdíl mezi dobrovolnými úsporami a úsporami vyvolanými nedostatkovostí je abstrakce, která činí snazší teoretické uchopení problému; není však jisté, zda je v praxi možné stejným způsobem úspory dělit na základě empirického pozorování a měření.

15) Z hlediska likvidnosti nejsou v Maďarsku žádné podstatné rozdíly mezi jednotlivými druhy úspor jednotlivců. Existují běžné úspory (2 % úroková míra) a časové vázané vklady (výpověď 1 rok) s úrokovou mírou 5 %. Tyto lze však též okamžitě vyzvednout, a spořitel ztratí nárok na úrok na částku, kterou během roku vyzvedl.

18. 6. POSTOJE KUPUJÍCÍCH

Při analýze úspor domácností jsme odbočili od tématu oddílů 18.2 - 18.4. Tam jsme popsali posloupnost elementárních jevů na submikroúrovni, tj. o k a m ž i t é přizpůsobení kupujícího během jednotlivého procesu nakupování, zatímco u úspor jsme začali zkoumat nepřetržitě rysy chování domácnosti, její krátkodobé a dlouhodobé přizpůsobení. V tomto směru budeme dále pokračovat. Teď budeme zkoumat trvalé prvky ovlivňující poptávku kupujícího, či - obecněji - postoje kupujícího. Toto téma v případě podniku bylo podrobně analyzováno v kapitolách 4, 5, 7 a 14. Důvody rozsahu nám brání stejným způsobem rozvést tyto myšlenky, krok za krokem, v aplikaci na domácnost. Spokojíme se s uvedením několika myšlenek.

Logické schéma vzájemných vazeb vysvětlujících chování domácností je shrnuto ve formuli (18.1):

Šipky ukazují směr kauzální závislosti. Začneme odzadu. Pole IV. obsahuje ta rozhodnutí a akce, které jsme popsali v nákupním algoritmu. Tato rozhodnutí a akce jsou výsledkem dvou sku-

pin faktorů. Jedny tvoří důsledky okamžitých okolností (pole III. → pole IV). Jako příklad můžeme uvést tyto proměnné: existující ceny; přímá zkušenost kupujícího s nabídkou a informace o nabídce v bezprostřední minulosti a současnosti; délka fronty v obchodě; očekávaný čas čekání atd.

Druhá skupina činitelů ovlivňujících bezprostřední rozhodnutí a činy kupujícího tvoří jeho vlastní povaha, trvalé rysy jeho chování, které lze shrnout jako jeho postoj (pole II → pole IV). Ten obsahuje pravidelné rysy jeho chování, normy a limity tolerance, rozhodovací rutinu, odhad a parametry charakterizující jeho chování. Aniž nárokuje úplnost, uvádíme některé součásti postoje kupujícího.

- 1) V případě paralelní alokace jeho sklon k používání různých alokačních schémat.
- 2) Sklon k dobrovolné substituci a původní poptávkovou funkcí.
- 3) Sklon k nucené substituci a revidovanou poptávkovou funkcí.
- 4) Sklon k hledání.
- 5) Sklon k čekání.
- 6) Sklon k čekání ve frontě.
- 7) Sklon k nuceným výdajům.
- 8) Sklon k úsporám.
- 9) Parametry popisující úsilí, které vynakládá, aby zvítězil nad prodávajícím.

Čtenář může nalézt vztah mezi těmito prvky a kroky v nákupovacím algoritmu.

Sklon kupujícího k čekání ve frontě, k nucené substituci a každý další prvek jeho postoje se může měnit. Avšak pokud pozorujeme mnoho kupujících, kteří provádějí opakované nákupy v mnoha případech, můžeme odhalit určitá stochastická pravidla chování. Můžeme snad i určit pravděpodobnostní rozdělení náhodných proměnných určujících postoje. Či přinejmenším určit průměrné charak-

teristiky chování určitých skupin kupujících pro delší období.¹⁶⁾

Průměrný postoj souboru domácností¹⁷⁾ je tvořen mnoha činiteli působícími dlouhodobě i krátkodobě. Tento účinek je v diagramu znázorněn vazbou p o l e I. na p o l e II. Opět bez nároku na úplnost se stručně zmíníme o některých faktorech s dlouhodobým účinkem.

a) S o c i á l n í p o s t a v e n í d o m á c n o s t i .
společenská třída, skupina, vrstva ke které náleží. Obsahuje obvyklý peněžní příjem, zaměstnání, úroveň vzdělání, pohlaví, věk členů domácnosti, místo bydliště (velké či malé město, vesnice) atd. Standardní mikroekonomie klade důraz na příjem. Ten je samozřejmě nesmírně důležitou determinantou spotřeby, avšak lze empiricky doložit, že spotřební zvyklosti dvou domácností se stejným peněžním příjmem se mohou zásadě lišit v závislosti na vyjmenovaných (i dalších) faktorech.

b) O b v y k l é s l o ž e n í n a b í d k y . Je jen užitečné brát jako nezávislé funkci nabídky a funkci poptávky v modelech bezprostředního přizpůsobení. V d l o u h é m o b d o b í je v š a k p o p t á v k a z v e l k é č á s t i f u n k c í n a b í d k y . Poptávka lidí je formulována výrobky a službami, které výrobci poskytují.

c) N o r m á l n í s t a v t r h u . Omezme se na ekonomiku pod tlakem. Pokud často dochází k nucené substituci, dříve či později se stane normální, zvykem. Zrovna tak jako jsme výše

16) Vztahy mezi poli II, III a IV lze znázornit mnoha způsoby.

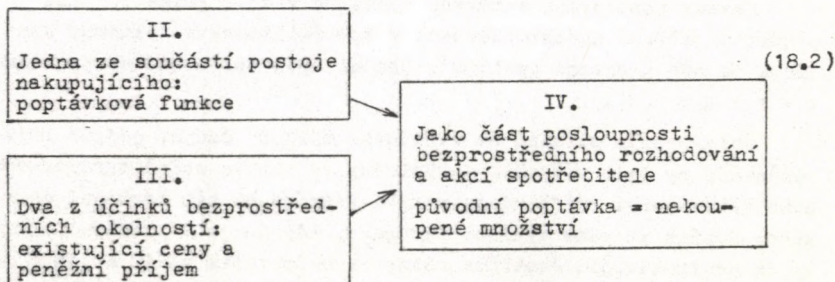
Zde se nezabýváme detaily. Možnou formalizaci postojů kupujícího a jeho vztahů k bezprostřednímu rozhodování nalezneme čtenář v matematickém dodatku A.

17) Termín "soubor" zde označuje buď všechny kupující, nebo nějakou jejich homogenní skupinu. V tomto druhém případě vztah mezi p o l e m I (trvající účinky) a p o l e m II (postoje) lze osvětlit analýzou jednotlivých podsouborů. Desagregovanější zkoumání vztahu mezi I a II samozřejmě poskytne bohatší vysvětlení faktorů, formujících trvalé rysy chování kupujícího.

v ad (b) řekli, že v dlouhém období existence nových výrobků vede k tomu, že spotřebitelé si na nové výrobky zvyknou, tak nyní zdůrazňujeme, že při nedostatkovosti si spotřebitelé nechtějí zvyknout na staré zboží. A také v tomto ohledu je dlouhodobě poptávka funkcí nabídky.

d) Normální relativní ceny spotřebního zboží. V socialistických zemích jsou maloobchodní ceny některých zboží a služeb stanoveny nízkou, díky státním dotacím či daňovým úlevám, zatímco ceny jiného zboží jsou drženy vysoko stanovením vyšší než průměrné daňové sazby. O cenách spotřebního zboží pojednáme podrobněji v následující kapitole. Zde chceme pouze zdůraznit, že permanentní relativní ceny mají významný vliv na spotřebitelské zvyklosti, které se tak snadno změní, i kdyby se krátkodobě relativní ceny odchýlily od permanentních relací.

Formule (18.1) a její výklad poskytuje pouhý krátký přehled teorie chování domácnosti. Ale ozřejmuje podobnosti a rozdíly mezi tímto přístupem a standardním mikroekonomickým modelem domácnosti. Abychom toto srovnání usnadnili, můžeme znázornit neoklasický model obdobným způsobem, jako je formule (18.1).¹⁸⁾

18) Reformulace je - naneštěstí a nezbytně - spíše arbitrární. Standardní mikroekonomie obvykle neobjasňuje, zda její kategorie (poptávka, cena, příjem) jsou proměnné v přízpůsobovacím procesu okamžitém, krátkodobém či dlouhodobém; explicitně neuvádí předpoklad, že neexistuje nabídkové omezení při uspokojování poptávky atd. Abychom mohli srovnat (18.2) a (18.1), museli jsme zavést dodatečné předpoklady.

P o l e IV odpovídá p o l i E našeho nákupního algoritmu. Jde o základní případ, kdy původní poptávka je určena; v od-
dile 18.3 jsme poznamenali, že zde se spotřebitel na okamžik cho-
vá jako v neoklasickém modelu. Model předpokládá, že odtud se spo-
třebitel přesouvá okamžitě do p o l e G, že okamžitě realizuje
nákup, neboť neexistuje žádná překážka na straně nabídky.

V p o l i II nalezneme jenom jednu součást z mnoha činitelů
tvořících postoje kupujícího, tj. poptávkovou funkci. A opět
v p o l i III jsou obsaženy pouze dvě z proměnných ovlivňujících
výběr spotřebitele, tj. ceny a peněžní příjem.

Konečně nejdůležitější rozdíl: chybí p o l e I a jeho vztah
k poli II. Jinými slovy, stranou zůstávají účinky krátkodobých
a dlouhodobých faktorů, které utvářejí postoj domácnosti.¹⁹⁾

18. 7. UKAZATELE NEDOSTATKOVOSTI VE SPOTŘEBITEL - SKÉM SEKTORU

Zásady pozorování a měření vyložené v této knize lze též
použít na měření nedostatkovosti v spotřebitelském sektoru. Není
třeba je zde podrobně opakovat. Chceme opět upozornit na problém
a g r e g a c e .

Úplný popis situace by vyžadoval miliony údajů, jejich shro-
mažování by bylo nákladné a výsledky by nebylo možné sumarizovat.
Naše měření musí být "kondenzované". Nesmíme se bát částečné agre-
gace. Musíme se však vyhnout agregaci, kdy údaje s opačnými znamén-
ky se neutralizují. Jestliže někde je nedostatek údajů a jinde nad-
bytek, nemůžeme konstatovat, že v průměru existuje rovnováha.

19) Náš názor je velmi příbuzný úvahám o preferenčním uspořádání,
vyloženém v A n t i - E q u i l i b r i u (Kornai, 1971, a, b,
kapitoly 10 a 11).

Náš názor se ve více bodech shoduje - byť terminologie je
rozdílná - s jinými autory. Viz např. Hoch (1962, 1972, 1979),
Hoffmann (1977), Andersson (1978) a Shackle (1972).

Tabulka č. 18.1 uvádí ukazatele, které lze použít k zachycení nerovnováhy v spotřebitelském sektoru. Nezabýváme se praktickými problémy pozorování a měření. Tabulka mluví sama za sebe, je třeba jen krátký komentář.

Tabulka č. 18.1

Ukazatele nedostatkovosti v spotřebitelském sektoru

Všeobecné jevy	Zvláštní jevy	Ukazatel
1. Nedostatkovost výrobků rozdělovaných administrativním přidělováním	1.1 Nedostatkovost úředně přidělovaných bytů	Počet žadatelů ve frontě Délka čekací doby Nucená substituce (Rozdíl mezi požadovaným a přiděleným bytem)
	1.2 Nedostatkovost dětských zařízení a ve vzdělávacích institucích	Počet odmítnutých žadatelů Ukazatele zatížení vychovatelů Ukazatele naplnění místností a budov
	1.3 Nedostatkovost ve zdravotnictví	Čas strávený v čekárnách Délka čekání Ukazatele vytižení budov a zařízení
	1.4 Nedostatkovost ve spojích	Počet čekajících na telefon a délka čekací doby Ukazatele přetížení sítě
2. Nedostatkovost výrobků alokovaných trhem	2.1 Absolutní nedostatkovost: neuspokojená poptávka po celých skupinách zboží, pro které neexistují substituty	Rozsah nedostatkovosti Frekvence nedostatkovosti Rozdělení nedostatkovosti v čase a prostoru
	2.2 Nedostatkovost náhradních dílů	Frekvence Rozdělení v čase a prostoru Ztráty měřené z prostojů

Všeobecné jevy	Zvláštní jevy	Ukazatel
	2.3 Nucená substituce	Klasifikováno těsností substituce Frekvence Rozdělení
	Ztráty spotřebitelů způsobené nucenou substitucí	Objektivně měřitelné ztráty Subjektivní pocity spotřebitelů o ztrátě, vyjádřené v penězích
	2.4 Hledání	Počet obchodů navštívených před uskutečněním nákupu Čas strávený hledáním
	2.5 Čekání Fronta	Čas strávený ve frontě fyzicky Délka fronty (skutečná) Čas strávený čekáním podle pořádku Délka pořádku Čas mezi dodávkami zboží
3. Nepřímí ukazatele nedostatkovosti	3.1 Relativní ceny zboží rozdělovatelného administrativně a trhem	
	3.2 Černý a "šedý" trh	Objem prodeje na černém a "šedém" trhu Relativní ceny legálních, pololegálních a nelegálních transakcí
	3.3 Celkový čas strávený nakupováním	
	3.4 Úsilí prodávajícího získat kupujícího	Inzerce Adjustace Dodávky do domu
	3.5 Úsilí kupujícího získat prodávajícího	Rozsah "všimného"
	3.6 Spotřebitelský úvěr a prodej na splátky	

Všeobecné jevy	Zvláštní jevy	Ukazatel
	3.7 Zásoby spotřebního zboží v maloobchod- ní síti	.
	3.8 Růst úspor domác - ností	Klasifikace podle příčin a motivů
4. Účinky nedostatko- vosti na veřejné mínění obyvatel	4.1 Dynamické pozoro- vání: změny veřejného mínění v čase	
	4.2 Srovnání s aspira- cemi a expektacemi	
	4.3 Dělení různých jevů nedostatkovosti podle stupně nespo- kojenosti, kterou vyvolávají	

1. O službách rozdělovaných admi-
nistrativně. Upozorňujeme čtenáře na pojem vysvětlený
v kapitole 12. Pokud se kapacita plně využívá, rychle rostou mezní
sociální náklady. To lze částečně kvantifikovat zde uvedenými uka-
zateli.

2.3 Spotřebitelovy ztráty způsobené nucenou substitucí. Při dotazování se
můžeme ptát spotřebitele, který substituoval B za chybějící zboží
A, jakou částku navíc nad cenu B by zaplatil, aby dostal chybějící
zboží A. Pokud dostaneme hodnověrnou odpověď, vyjadřuje "spotřebi-
telovu ztrátu" plynoucí z nucené substituce.²⁰⁾ I když hodnověrnost
jednotlivých odpovědí může být diskusní, dotazování mnoha osob
může poněkud osvětlit subjektivní náklady nucené substituce.

2.4 a 2.5 Hledání, čekání, čekání ve
frontě. Existují četná - byť sporadická - pozorování, kolik
obchodů musí kupující navštívit, než uskuteční nákup, kolik času

20) Koncepce spotřebitelovy ztráty (záporný spotřebitelský přebytek)
byla vyložena v kapitole 17.

stráví čekáním ve frontě.²¹⁾

3. N e p ř í m é u k a z a t e l e. Neměří samotnou nedostatkovost, ale její důsledky či doprovodné jevy.

3.2 Č e r n ý a " š e d ý " t r h. Jejich rozsah a ceny na nich platné závisí předně na intenzitě nedostatkovosti a dále na tom, jak přísně jsou tyto nelegální a pololegální činnosti stíhány úřady a veřejným míněním. Masový výskyt a vysoké ceny umožňují učinit závěr, že nedostatkovost je intenzivní. Vysoké ceny a poměrně řídký výskyt mohou též znamenat, že cena je hnána nahoru rizikem tvrdého postihu.

3.4, 3.5 a 3.6 R e l a t i v n í t r ž n í s í l a. Tyto ukazatele nepřímě prokazují, zda kupující či prodávající má silnější postavení.

3.7 Z á s o b y s p o t ř e b n í h o z b o ž í. V kapitole 6 a 8 jsme zdůraznili, že z růstu zásob zboží můžeme činit závěry s velkou opatrností. Změny zásob neprodejného zboží neovlivní spotřebitele. Pouze změny v zásobách prodejného zboží vedou k zmenšení či zvětšení nedostatkovosti.

3.8 Ú s p o r y d o m á c n o s t í. Finanční údaje je nutno doplnit o dotazování, které by mělo objasnit příčiny a motivy spoření. (Viz oddíly 18.4 a 18.5 a 18.10). Jedině tak lze zjistit, nakolik je růst úspor svázán se změnami v intenzitě nedostatkovosti.

4. V e ř e j n é m í n ě n í. Skupiny ukazatelů 1 - 3 popisují intenzitu nedostatkovosti. Ukazatele skupiny 4 používáme k tomu, abychom ukázali, jak nedostatkovost ovlivňuje vědomí a mínění obyvatelstva.²²⁾ Sociologové, sociální psychologové a pracovníci ve výzkumu veřejného mínění vypracovali několik metod, jak získat odpovídající obraz subjektivních reakcí obyvatelstva a stupeň jeho spokojenosti či nespokojenosti.

21) O spotřebitelově ztrátě způsobené hledáním, čekáním a čekáním ve frontě viz článek Pryora (1977). Hlavním zdrojem údajů pro tento článek je Szalai (1972).

22) Článek Daniela (1977a) upozorňoval na potřebu pozorovat jak o b j e k t i v n í, t a k s u b j e k t i v n í a s p e k t různých sociálně-ekonomických procesů současně, jako vzájemně spojené faktory. Jinými slovy musíme pozorovat jak jevy, tak jejich odraz v lidském vědomí.

I když je tabulka 18.1 pouze ilustrativní, plyne z ní, že nedostatkovost ve spotřebitelském sektoru lze pozorovat a měřit.²³⁾ Možná je to obtížný úkol a výsledky určitě nebudou přesné. Ale toto úsilí může osvětlit velmi významné jevy. Je politováníhodné, že nebyly učiněny žádné pravidelné a všeobecné pokusy pozorovat tyto jevy nedostatkovosti statisticky pozorovatelnými způsoby. K dispozici jsou pouze velmi útržkovité údaje. To způsobuje velké obtíže ve statistické analýze. Navíc to zbabuje hospodářskou politiku významné podpory. Je to vážný nedostatek v našich znalostech o různých společenských systémech, včetně socialistické společnosti.

V minulém desetiletí od ekonomické reformy maďarský tisk několikrát konstatoval, že "rovnováha na spotřebním trhu se zlepšila".²⁴⁾ Tento výraz má pravděpodobně vyjádřit, že mnohé jevy nedostatkovosti působí mnohem méně a některé zmizely. Podle názoru autora je toto stanovisko správné. Naneštěstí, při neexistenci spolehlivého, pravidelného a porovnatelného pozorování a měření, zůstává pouze dojem, který nelze přesně ověřit.

18. 8. CENA SPOTŘEBNÍHO ZBOŽÍ A INTENZITA NEDOSTATKOVOSTI : PRVÝ PŘÍSTUP

To, co jsme řekli o chování domácnosti, nám nyní umožní zkoumat spotřebu z jiného hlediska. Několikrát jsme se dotkli problému cen a nyní se na něj soustředíme. Při výkladu algoritmu nákupu jsme popisovali jevy na submikrourovni, což obsahovalo i určení původní poptávky spotřebitele při zvažování relativních cen (postupy do pole E). Nyní budeme zkoumat vztah mezi cenou a nedostatkovostí na agregovanější úrovni.

23) O měření nedostatkovosti na trhu spotřebního zboží viz Pálos - Pintér (1978) a Radnóti (1978)

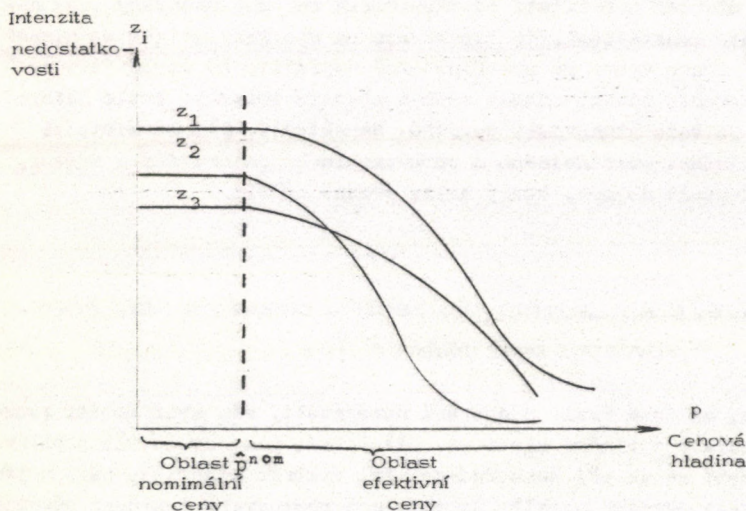
24) Tento výraz byl již vyložen v oddíle 7.9.

Východním bodem je často připomínaná skutečnost, že rozpočtové omezení domácnosti je tvrdé. Proto reaguje na změny cen způsobem dobře známým z teorie spotřeby: p o p t á v k a j e k l e s a j í c í f u n k c í c e n y .

I když tento základní vztah platí a byl dopodrobna analyzován v literatuře,²⁵⁾ nemůžeme se spokojit s tímto prohlášením. Máme co činit s trhem, kde se objevují často určité jevy nedostatkovosti. Graf 18.4 ilustruje vztah mezi intenzitou nedostatkovosti a cenou. Při sestavení grafu jsme vycházeli z následujících předpokladů.²⁶⁾

Graf 18.4

Vztah mezi maloobchodními cenami a nedostatkovostí

25) Viz Hicks (1939 a, b) či z učebnice Samuelson (1948, a, b), Henderson-Quandt (1958, Green (1976).

26) Tyto předpoklady se poněkud liší od předpokladů použitých při popisu nákupního algoritmu (oddíl 18.1).

1) Zkoumáme trh s k u p i n y spotřebního zboží. Různé výrobky uvnitř skupiny jsou navzájem substituty. Příkladem může být skupina maso a masné výrobky.

2) Popisujeme chování trhu v delším období např. roku. Provádíme k o m p a r a t i v n í s t a t i c k o u a n a l ý z u za toto období.

3) Jsou dány počáteční zásoba a dodávky během období. Zkoumáme pouze, jak kupující reagují na změny cen.

4) Nabídka je určena pro domácnosti; není možné, aby zboží bylo nakoupeno pro jiné sektory ekonomiky.

5) Rozpočtové omezení domácnosti (počáteční zásoba peněz a peněžní příjem během analyzovaného období) je dáno. Stejně tak objem peněz, který chtějí kupující vydat na tomto trhu.

6) Je dána původní poptávka domácnosti - při daných cenách a nominálním příjmu.

7) Jsou známy frikce ovlivňující přizpůsobování na trhu.²⁷⁾ Jsou výsledkem nejistoty kupujících při formulaci záměrů, jejich nedostatečných informací o rozdělení nabídky v čase a prostoru, nedostatku informací prodávajících a úmyslech kupujících, atd.

8) Ceny všeho ostatního zboží a služeb mimo analyzovaný trh jsou dané.

9) Jsou dané relativní ceny uvnitř zbožíové skupiny. Cena každého produktu náležícího ke skupině je jednotně násobitelná kladným cenovým faktorem p . Růst či pokles p vede k růstu či poklesu cen každého produktu uvnitř skupiny ve vztahu k cenám zboží mimo skupinu; p tvoří c e n o v o u h l a d i n u dané skupiny výrobků.

Předpoklady 3) až 9) dohromady znamenají, že zkoumáme změny v cenové hladině p za podmínky c e t e r i s p a r i b u s .

10) Nedostatkovost je popsána souborem ukazatelů $z_1, z_2, \dots$; o těch jsme podrobně hovořili v předchozím oddíle. Tři z nich znázorňuje graf 18.4. Jelikož jde o ilustraci, nespecifikujeme, o které ukazatele se jedná.

27) Frikce jsme analyzovali v kapitole 8. Pro jejich měření jsme v oddíle 8.7 zavedli vektor ukazatelů w .

Prozkoumáme nyní vlastnosti funkcí $z_1 = z_1(p)$ na grafu.

Osu cen lze rozdělit na dvě části. Připomínáme z oddílu 17.2, že pokud cena je nižší než kritická hodnota $\hat{p}^{nom}$, domácnosti na ní nereagují. V oblasti $n o m i n á l n í c e n$ ukazatele nedostatkovosti mají zvláštní úroveň, znázorněnou na grafu horizontálními čarami. Jsou horizontální, neboť nezávisí na ceně, která se nachází pod kritickou hodnotou $\hat{p}^{nom}$.

Pokud se cenová úroveň pohybuje v oblasti $e f e k t i v n í c e n$, pak každé další cenové zvýšení odraší nové kupující od nákupu. Máme co činit s komplexem stochastických jevů, které budeme ilustrovat následovně. Předpokládejme, že při ceně p_1 40 hospodyně ze 100 chce koupit šunku, ale lze uspokojit poptávku pouze 10. Nabídka je rozdělena mezi obchody náhodně a hospodyně je navštěvují opět náhodně. Každá z nich má pravděpodobnost $1/4$, že dostane šunku. Předpokládejme, že všechny ty, co nedostanou šunku, provedou nucenou substituci. Pak je jejich podíl $0,75$. A to je jeden z našich ukazatelů. Jestliže za nové ceny p_2 ($p_2 > p_1$) 10 hospodyně ze 40 se dobrovolně vzdá úmyslu koupit šunku, zbytek má $1/3$ pravděpodobnosti úspěšného nákupu. Očekávaný podíl těch, které učiní nucenou substituci, se sníží na $0,67$.

Obdobným způsobem se zkrátí fronta, pokud existuje; zkrátí se čekací čas apod.²⁸⁾ Intenzita nedostatkovosti je klesající funkcí cenové úrovně.

Můžeme se ptát proč funkce z_1 na grafu 18.4 se nedotýká horizontální osy. Nelze nalézt žádnou cenovou úroveň p , při které by byla nedostatkovost úplně odstraněna?

Pro odpověď na tuto otázku zavedeme graf 18.5. Vybereme jeden ze tří ukazatelů nedostatkovosti z předchozího obrázku a nazveme ho z_1 . A nakreslíme tři funkce ukazatele.

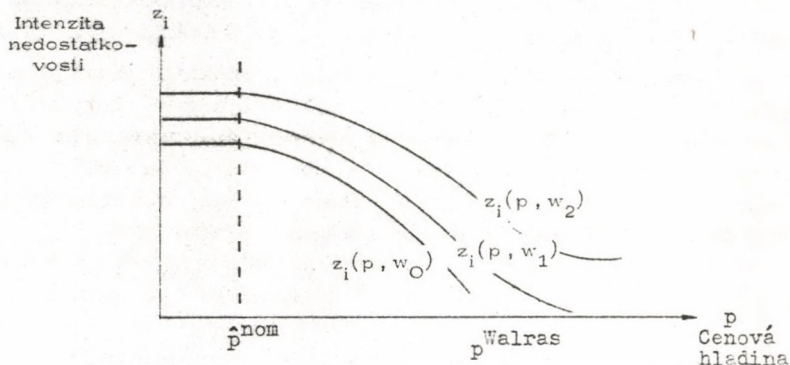
Musíme teď změnit několik původních předpokladů, a to 3), 6), 7) a 9). Bereme v úvahu tu skutečnost, že v čase poptávka, nabídka a relativní ceny se s většími či menšími frikcemi sobě přizpůsobují.

28) Podrobnější výklad je v matematickém dodatku A.

Vektor ukazatelů popisujících rozsah frikcí w bude nyní obsahovat nejen necenové činitele, ale též frikce ovlivňující pohyb relativních cen. Jinak je jeho interpretace stejná jako v kapitole 8, tzn., že $w = 0$ představuje přizpůsobovací proces bez frikcí.

Graf 18.5

Vztah mezi nedostatkovostí, frikcí a cenovou hladinou

Jak plyne z předpokladu 3), nadále předpokládáme, že celková nabídka v daném období měřená cenami výchozího období je daná. Jenom se v průběhu přizpůsobování může měřit podíl jednotlivých výrobků.

Horizontální osa na grafu 18.5 opět znázorňuje cenovou hladinu skupiny zboží, zatímco na vertikální ose se nanáší hodnota i -tého ukazatele nedostatkovosti. Zkoumáme tři izokvanty. Nejnížší platí při dokonalém přizpůsobování $w = 0$. Nabídka, poptávka a relativní ceny se sobě dokonale přizpůsobí, bez časového zpoždění. Tato křivka se dotýká horizontální osy a ukazuje tak, že nedostatkovost lze zcela odstranit. Cenovou hladinu odpovídající tomuto bodu označíme jako p^{Walras} . Je walrasovská rovnovážná cenová hladina na zkoumaném trhu, kdy je nedostatkovost úplně odstraněna.

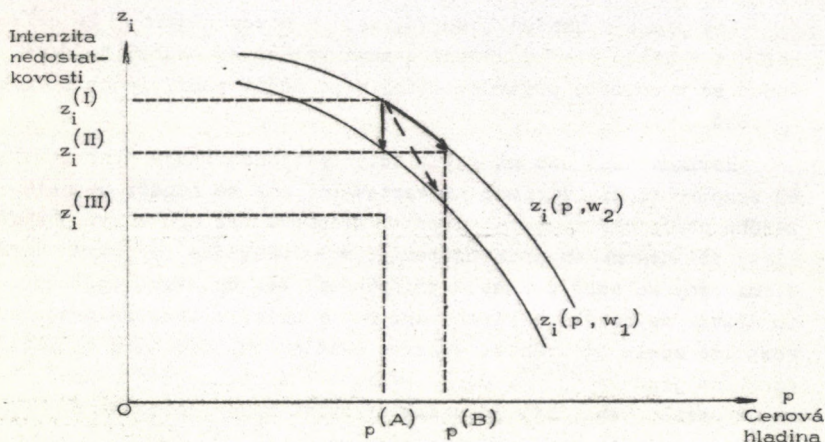
Ve skutečnosti přizpůsobování nikdy neprobíhá bez frikcí. Nabídka, poptávka a relativní ceny se navzájem přizpobují se zpož-

děním vyvolaným inercií, váháním při rozhodování a nejistotou ohledně rozhodnutí jiných. A tak se jevy nedostatkovosti nutně objevují na jakémkoliv trhu. Hodnota ukazatele w_1 představuje trh, který se přizpůsobuje dobře, nikoliv však perfektně, a w_2 trh s horším přizpůsobováním. V obou případech nemůžeme nalézt rozumnou cenovou úroveň p , při které jsou odstraněny všechny projevy nedostatkovosti pro všechny kupující a v každém časovém okamžiku. Proto se funkce $z_i(p, w_1)$ a $z_i(p, w_2)$ nedotýkají horizontální osy.

Jak tedy lze - při konstantní nabídce a nominálních příjmech - snížit nedostatkovost? Naši odpověď znázorňuje graf 18.6, na kterém se objevuje část dvou izokvant z předchozího grafu. Intenzita nedostatkovosti je dána hodnotou $z_i^{(I)}$ ukazatele. Odtud můžeme dosáhnout nižší nedostatkovosti $z_i^{(II)}$ dvěma cestami. Buď resignujeme na to, že se přizpůsobovací proces nezlepší; jinými slovy bude se pohybovat po izokvantě $z_i^{(I)}$ čího ukazatele w_2 . V tomto případě se musí zvýšit

Graf 18.6

Alternativní způsoby snížení nedostatkovosti

cenová hladina z $p^{(A)}$ na $p^{(B)}$. Nebo nebudeme měnit cenovou hladinu $p^{(A)}$, ale zlepšíme přizpůsobení nabídky, poptávky a relativních cen navzájem; tzn., že skočíme z izokvanty w_2 na izokvantu w_1 . Pokud provedeme obě změny zároveň, poklesne intenzita nedostatkovosti dále na úroveň $z_1^{(III)}$.

Uspějeme-li v přechodu z křivky w_2 na křivku w_1 , je to "čistý zisk" pro kupujícího. Služba se zlepšila bez cenového zvýšení. Je méně front, méně nucené substituce, a protože je menší nejistota, informace na trhu se zlepšují, inercie je menší a časové zpoždění při přizpůsobování se zkracuje. Ale jakkoliv žádoucí je tento druh změny, nelze o něm jen tak jednoduše rozhodnout. Aby se snížily frikce v přizpůsobovacím procesu, musí se realizovat více institucionálních a administrativních podmínek. Naproti tomu změnu cen (tj. pohyb podíl křivky) lze uskutečnit jednoduchým rozhodnutím. To také snižuje nedostatkovost, ale za cenu obětí, neboť to vytlačuje některé kupující z trhu.

Existuje tedy volba mezi zvyšováním hladiny spotřebitelských cen a redukcí frikce. Snížení intenzity nedostatkovosti lze dosáhnout oběma způsoby - i když mají různé důsledky.

Závěrem opět připomínáme předpoklad *ceteris paribus*. Otázka, kterou jsme položili ("jak lze snížit intenzitu nedostatkovosti") je srozumitelná a obecná, zatímco odpověď v grafu 18.6 je pouze za speciálních podmínek. Platí pouze při platnosti všech předpokladů. Obzvláště důležité jsou předpoklady 3) - že nabídka je daná, 4) - že nabídka je určena pro domácnost, a předpoklad 5) - že nominální příjem domácností je dán. Pokud opustíme tyto silné předpoklady, vzájemné vztahy se stanou mnohem složitější. To učiníme v následujících kapitolách.

18. 9. VŠEOBECNÝ STAV VE SPOTŘEBITELSKÉM SEKTORU

Níže formulujeme některé hypotézy týkající se všeobecného stavu spotřebitelského sektoru. Nemáme na mysli určité problémy některé socialistické země v určitém čase, ale obecnou, abstraktní podobu systému. Jak jsme poznamenali v oddíle 18.7, neexistují žádné pravidelně sledované a hodnověrné údaje, jež by jednoznačně potvrdily, či vyvrátily naše hypotézy o intenzitě nedostatkovosti. Naše hypotézy potvrzuje sporadické pozorování. Nejdříve je krátce shrneme a potom je budeme podrobněji komentovat.

Hypotéza 1. Reálná spotřeba v socialistických zemích v dlouhém období podstatně vzrostla. Zároveň v některých oblastech spotřebitelského sektoru přetrvává ekonomická nedostatkost.

Hypotéza 2. Domácnosti dostávají některé zboží a služby cestou administrativního přidělování, a to buď zdarma, či za nominální ceny. Některé z těchto zboží uspokojuje potřeby, které budou v blízké budoucnosti saturovány. Jiné uspokojují potřeby, které saturovány nebudou - a zde nelze ekonomický nedostatek odstranit.

Hypotéza 3. Ostatní zboží a služby nakupuje domácnost na trhu za skutečné ceny. Také u tohoto zboží

existuje ekonomická nedostatkovost. Na tomto trhu se ustavuje normální intenzita nedostatkovosti.

Veřejnost a občas dokonce i ekonomové, kteří dostatečně nepronikli do podstaty problému, mají tendenci ve spojitosti s hypotézou č. 1 směřovat dva - zcela odlišné - problémy. Prvý se týká úrovně spotřeby. Je jednotlivec či společnost "bohatý" či "chudý"? Druhý se týká toho, zda spotřebitel za své peníze dostává, co žádá, a pokud ano, zda to dostává snadno či s obtížemi? Neexistuje žádný kauzální vztah mezi těmito dvěma závěry, jak se snaží prokázat tato kniha. Nedostatkovost není důsledkem ekonomické zasto-
losti země. Nedostatkové ekonomiky existují i tam, kde údaje o výrobě a spotřebě na hlavu jsou vysoké, i tam, kde tyto údaje jsou nízké, i když v zásadě jde o ekonomiky poptávkově určené, kde funguje trh kupujícího.

Nejenže tu neexistuje kauzální závislost, ale ani není možné zaměňovat jejich důsledky. Chudák, žijící v ekonomice s trhem kupujícího a stojící s prázdnou kapsou před výkladem plným zboží, nemá žádný užitek z poznání, že kdyby měl peníze, může si cokoliv koupit. A naopak spotřebitel v nedostatkové ekonomice, který strávil hodiny ve frontách, hledáním a jednáním s neochotnými prodáváči, či čekající už roky na některé přidělové zboží, nemá žádný požitek z poznání, že jeho reálná spotřeba z roku na rok roste. Platí to, co jsme neustále opakovali v jiné souvislosti, když jsme při kritice teorie užitku diskutovali substituci a komplementaritu mezi výhodami a nevýhodami. Jeden druh snažení, strasti či ztráty nelze kompenzovat kvalitativně rozdílnou radostí a uspokojením.

Ekonomové, sociologové a politologové v rostoucí míře uznávají, že nedostačuje zkoumat reálnou spotřebu a že životní úroveň a kvalitu života je třeba pojímat širěji. Způsob, jakým rodina získává zboží je důležitou součástí kvality života. A zde musíme

zdůraznit lidské důsledky nedostatkové ekonomiky, její účinky na každodenní život lidí.²⁹⁾ Okrádá lidi o mnoho volného času. Způsobuje nervozitu a rozmrzelost. Opět a opět vede k pocitům nezdaru a frustrace přání, která se zdají být rozumná. Nejen že nedostatkovost zboží je tíživá, stejně tak je tomu s nevšímavostí a neúčtivostí prodávajících či osob organizujících přidělový systém. Je nedobré a často ponižující pro jednotlivce vědět, že je vydán na milost těm, kdo mu mají sloužit. To je nevyhnutelný důsledek nedostatkovosti ve spotřebitelském sektoru. Samozřejmě stojí za to pokusit se vychovávat prodavače a donutit úředníky přidělového systému, ať se chovají zdvořileji. Ale o b j e k - t i v n í s k u t e č n o s t n e d o s t a t k o v o s t i o p ě t u d r ž u j e s p o l e č e n s k ý v z t a h , v e k t e r é m k u p u j í c í j e v y d á n n a m i l o s t p r o d á v a j í c í m u - a c í t í , ž e t o m u t a k j e .

V důsledku toho nedostatkovost neustále snižuje (i když neodstraňuje) uspokojení, které lidé mají z pravidelného růstu úrovně své reálné spotřeby.

U hypotézy 2 poznamenáváme, že zboží a služby, které jsou administrativně rozdělovány zdarma či za nominální ceny, by měly být rozděleny do dvou skupin. Prvou tvoří ty zboží a služby, u nichž lze saturovat potřeby v dohledné budoucnosti. V této kategorii je nedostatkovost přechodná, i když může trvat dlouhou dobu.

Typickým příkladem je vzdělání. Od určité ekonomické úrovně každá země si může dovolit poskytnout dvanáct let bezplatného vzdělání pro každého, kdo jej chce. Na vyšším stupni rozvoje je možná dokonce delší doba.

Druhá skupina obsahuje ty zboží a služby, po nichž nebude poptávka nikdy nasycena. Nejdůležitějším příkladem jsou státní byty. T a d y n e d o s t a t k o v o s t n e n í d o -

29) Sociologové se též zabývají sociálními důsledky čekání ve frontách. Viz např. Schwartz (1975)

časná, ale permanentní - přetrvává tak dlouho, dokud dané zboží či služba je poskytováno žadateli zdarma či za nominální cenu.

V oddíle 17.6 jsme diskutovali argumenty pro a proti přidělování; není co dodat. Ti, kdož rozhodují, mohou rozhodnout o přijetí nedostatkovosti jako společenského nákladu přidělového systému, ve prospěch těch stránek tohoto systému, které se považují za výhodné. Toto rozhodnutí je napadnutelné, leč není iracionální. Avšak musíme se vzdát iluze, že je možné přidělovým systémem odstranit nedostatkovost zboží, po němž poptávka není saturována.

S touto hypotézou bude souhlasit většina ekonomů. Je zřejmé, že když je bezplatně rozdělováno zboží, po kterém je neuspokojena poptávka, nedostatkovost roste. Avšak hypotéza 3 ukazuje na jev, který zdaleka není tak zřejmý. Viděli jsme, že rozpočtové omezení domácnosti je tvrdé. V kapitole 16 jsme uvedli, že celkové peněžní příjmy domácností jsou pevně řízeny centrem. Tak je dána (nominálně) poptávka. Dále jsme konstatovali, že účinnost cen zboží rozdělovaných trhem tkví v limitování poptávky. Proč se tedy opět a opět objevuje nedostatkovost v této sféře? Není vysvětlení prostě v tom, že ceny nedostatkového zboží byly stanoveny příliš nízké? Nebo - pokud bereme ceny jako dané - není problém v tom, že byl nesprávně naplánován vztah mezi celkovou kupní silou domácností a celkovou nabídkou spotřebního zboží?³⁰⁾

Bylo by velmi snadné dát jednoduché odpovědi na tyto zdánlivě jednoduché otázky. Přesto musíme odložit naší odpověď, či spíše náš pokus o odpověď. Nejdříve musíme v následujících kapitolách analyzovat úlohu cen a peněz a získat všechny dílčí výsledky, které potřebujeme k objasnění výše uvedených otázek. Za tohoto stavu věcí můžeme pouze nastolit hypotézu 3 a položit několik otázek, aniž je zodpovíme.

30) Připomínáme plánovací algoritmus popsany v oddíle 16.2. Podle něj vysvětlení lze nalézt v nesprávném plánování vztahů (16.3), (16.4) a (16.5) či v odchylkách od správných cílů.

Myšlenky, vyložené o trhu spotřebního zboží, budou sloužit jako východisko kritiky školy Clowera - Barroa - Grossmana ve třech bodech.

Prvým problémem se týká kategorie a g r e g á t n í p ř e - b y t e č n é p o p t á v k y.³¹⁾ Pro názorné osvětlení problému se budeme zabývat sektorem domácností a uvažovat pouze osobní spotřebu; stranou ponecháme poptávku podniků a rozpočtových organizací. Obvyklou interpretací "agregátní přebytkové poptávky" je, že domácnosti mají zásobu peněz, které chtějí vydat, ale za dané nabídky nemohou.

Podle mého názoru je třeba rozlišovat dva případy. Prvním případem je ekonomický systém, pro který je intenzivní nedostatkovost netypická. V normální situaci se nedostatkovost objevuje dočasně, občas a na nízké úrovni. To je situace např. v NSR. Předpokládejme - jako teoretický příklad - že ze dne na den je zde zavedena přísná kontrola cen a je důsledně prosazována. Současně se zvýší nominální mzdy každého dělníka o 50 %. Důsledky lze snadno předpovědět. Zásoby se brzy vyčerpají. Mnoho domácností nebude moci utratit peníze, které má. T u t o situaci lze správně označit za agregátní přebytkovou poptávku a její rozsah můžeme v praxi měřit objemem peněz, které se nahromadily v kapsách domácností a které nelze - přes jejich úsilí - utratit. Dodáváme, že toto lze oprávněně nazvat nerovnováhou, neboť systém se vychýlil ze svého normálního stavu.

Jiným případem je c h r o n i c k á n e d o s t a t k o v á e k o n o m i k a , lišící se od předchozí v zásadních aspektech.

31) Tento problém jsme již nastínili v oddílech 5.4 a 7.9, avšak nyní, po analýze spotřebitelského sektoru, můžeme naše stanovisko vysvětlit srozumitelněji.

Zde běžná, permanentní a intenzivní nedostatkovost se stala normálním stavem systému. Kupující přizpůsobují své postoje chronické nedostatkovosti. Snaží se uspokojit svoji původní poptávku, která od počátku je tvořena při respektování nedostatkovosti. Pokud neuspějí, pak asi po nějakém hledání a čekání realizují nucenou substituci či nucený výdaj. Zda zcela uspějí, závisí na intenzitě nedostatkovosti. Oddíl 18.4, zabývající se nucenými výdaji způsobenými nedostatkovostí, obsahuje podrobné vysvětlení, proto se na něj pouze odvoláváme. Není jasné, co by mělo být nazýváno agregátní přebytočnou poptávkou na makroekonomické úrovni. Mají to být pouze peníze, které nelze vůbec utratit? Ale tento stav existuje pouze při všeobecné, velmi intenzivní nedostatkovosti (viz jev (c) v oddíle 18.4). Jestliže odpověď je kladná, pak existuje řada ekonomik s chronickou nedostatkovostí, kde dochází masově k nucené substituci nuceným výdajům a čekáním ve frontě, avšak neexistují skutečně neutracené peníze, a tak není žádná agregátní přebytočná poptávka. Či máme tento pojem interpretovat širěji a zahrnout všechny peníze, které nebyly vydány v souladu s původní poptávkou? Jeví se, že termín agregátní přebytočná poptávka není operativní kategorie v ekonomice s chronickou nedostatkovostí. Nedostatkovost musí být charakterizována vektorem desagregovaných ukazatelů, jak jsme už výše vysvětlili.

Při diskusi prvního bodu jsme se dotkli druhého bodu sporu: použití časových řad úspor domácností k charakteristice všeobecného stavu trhu. Byly činěny pokusy činit závěry z vývoje úspor domácností, zda je na makroekonomické úrovni na spotřebitelském trhu agregátní přebytočná poptávka či agregátní přebytočná nabídka.³²⁾ Teoretický základ pro tento argument je podáván Clowerem, Barrem a Grossmanem. Vývoj úspor domácností v čase je zčásti vysvětlován standardními činiteli, zejména změnami příjmů. Jestliže jsou úspory vyšší než je úroveň vysvětlována těmito činiteli, jde o známku "agregátní přebytočné poptávky", a naopak. Podle mého názoru není tento závěr správný. Je pravda, že existuje příčinná souvislost mezi nedostatkovostí a úsporami domácností. Avšak jelikož se prosazuje přes několik příčinných řetěz-

32) Viz např. Portes - Winter (1978)

ců - z nichž některé jsou protichůdné - není vůbec jisté, zda zvýšení úspor domácností odráží zvýšení či snížení nedostatkovosti. Jestliže např. peníze skutečně nelze utratit a úspory rostou z t o h o t o d ů v o d u , pak to označuje rostoucí nedostatkovost. Jestliže se však např. zvýšily možnosti pro stavbu rodinných domků či zahraničních cest, a t e n t o d ů v o d odrazuje lidi od nucených výdajů a vede je k větším dobrovolným úsporám, pak zvýšení úspor domácností odráží snižující se nedostatkovost. Ekonomický obsah změn ve vývoji úspor domácností lze pochopit pouze na základě počrobné analýzy specifických okolností.

Jedna ze zásluh školy Clowera- Barra - Grossmana je jejich pokus o zevšeobecnění keynesiánské teorie. Obávám se však, že v mezidobí vyrobili příliš mnoho jednoduchých "symetrií". S určitým zjednodušením můžeme tento druh symetrie charakterizovat následovně.

Klíčovým problémem keynesiánské nezaměstnanosti je nedosta-
tečná agregátní poptávka. Opačná situace obvykle vzniká, když je
agregátní poptávka příliš vysoká. Až sem není žádná zvláštní chyba
v argumentaci. Obtíže začnou, pokud tato opačná situace je vzata
jako teorický model stavu trhu v socialistické ekonomice.³³⁾ Pro
ní je nesmírně důležitým rysem to, že její způsob fungování, sys-
tém plánování a řízení a chování subjektů se přizpůsobily chronic-
ké nedostatkovosti, což je institucionálními vztahy průběžně udr-
žováno. Je zcela chybné jednoduše popsat tento systém jako "opak"
keynesiánského schématu, se změněným znaménkem.

Třetím diskusním bodem je ú č í n e k n e d o s t a t k o -
v o s t i n a n a b í d k u p r á c e . Kdyby bylo pravda,
že v nedostatkové ekonomice nelze peníze za nic utratit, nestálo
by za to pracovat pro dodatečný příjem. Podle toho by rostoucí ne-
dostatkovost musela vždy jednoznačně vést ke snižující se nabídce

33) Články Barroa-Grossmana (1971, 1974) výslovně naznačují, že
agregátní přebytečná poptávka, kterou popisují, převládá ve
východoevropských socialistických zemích. Další příslušníci
školy (např. Portes, Howard) aplikují teorii Clowera-Barroa-
Grossmana přímo na socialistickou ekonomiku.

práce³⁴⁾.

Proto závěr je v zásadě empirický. Pokud nedostatkovost není natolik intenzivní, aby činila výhled na výdaj dodatečně vydělaných peněz téměř beznadějným, neodrazuje lidi od přijetí zaměstnání. Pokud vůbec má nějaký vliv na nabídku práce, tak je to vliv zcela opačný. Někteří lidé dokonce hledají příležitost vydělat si více peněz, neboť věří, že pokud jich budou mít více, budou mít snazší přístup k tomu, co chtějí koupit v nedostatkové ekonomice. Např. pokud jsou nuceni realizovat nucenou substituci, mohou si snáze dovolit nákladnější substituci vyšší kvality ve srovnání s levnějším a horší kvality. Snáze mohou platit ceny na černém a šedém trhu. Tuto možnost mají tehdy, když nedostatkovost roste, i tehdy, když klesá. Zároveň můžeme říci, že intenzita nedostatkovosti nepatří mezi činitele, kteří vysvětlují - kladně či záporně - nabídku práce.³⁵⁾

34) Viz Barro-Grossman (1971, 1974), Howard (1974) "ekonometricky verifikuje" teorii Barroa-Grossmana při použití údajů za SSSR. Podle mého názoru tato verifikace není přesvědčitá, neboť teoretický základ ekonometrické analýzy je chybný.

Howard předpokládá, že zvýšení či snížení výroby spotřebního zboží, či akcelerace či decelerace tempa růstu jejich výroby odráží snížení či zvýšení nedostatkovosti na trhu spotřebního zboží. Ve skutečnosti - jak jsme se pokusili zdůraznit v předchozích částech této kapitoly - změny ve výrobě a spotřebě spotřebního zboží a změny v intenzitě nedostatkovosti se mohou navzájem odchylovat.

Zkoumané časové řady ukazují, že výroba spotřebního zboží a zaměstnanost se vyvíjejí souběžně. To je zřejmé, neboť podíl spotřebního zboží na celkové produkci je celkem stálý a produktivita práce v delším období konstantní. Ze skutečnosti shodného pohybu výroby spotřebního zboží a zaměstnanosti nic neplatí pro vztah mezi nedostatkovostí a nabídkou práce.

35) O činitelích vysvětlujících nabídku práce viz kapitoly 11 a 16.

KAPITOLA 19

CENY SPOTŘEBNÍHO ZBOŽÍ A NEDOSTATKOVOST VE SPOTŘEBITELSKÉM SEKTORU

19. 1. ÚVOD

V kapitolách 17 a 18 jsme se několikrát dotkli účinku cen na chování domácností a na stav trhu ve spotřebitelském sektoru. Tato kapitola systematicky shrnuje, co musíme říci o cenách spotřebního zboží.

Z nesmírně široké palety problémů se budeme zabývat jen některými - těmi, které jsou nejužší svázány s hlavním tématem práce, kterým je **n e d o s t a t k o v o s t** v socialistické ekonomice. Stejně jako v kapitole 15, která se zabývala mezipodnikovými cenami, nebudeme zde navrhopat opatření hospodářské politiky; budeme problém cen spotřebního zboží posuzovat čistě **d e s k r i p t i v n ě**.

Nemůžeme se zabývat všemi druhy cen spotřebního zboží. Necháme stranou ceny výrobků vyráběných v družstevním a soukromém sektoru a přímo prodávaných domácnostem. Jestliže pro stručnost používáme výraz "ceny spotřebního zboží", máme vždy na mysli tento druh zboží.

Mnoho z konstatování, která jsme uvedli v kapitole 15 o mezipodnikových cenách, včetně poznámek o tendenci k cenovému růstu a státní intervenci, platí též pro výrobky, o nichž se jedná v této kapitole. Přesto musíme zdůraznit několik speciálních vlastností cen spotřebního zboží.

Nejdůležitější rozlišující rys je zřejmý. Úroveň spotřebitelských cen ovlivňuje životy milionů mnohem bezprostředněji, než úroveň mezipodnikových cen. Tato druhá skupina je vnitřní záležitostí hospodářských vedoucích a ovlivňuje finanční postavení dělníků pouze do určité míry, např. podílem na zisku.

Proto jsou pohyby cen spotřebního zboží delikátním politickým problémem pro všechny společenské systémy.

V souvislosti s mezipodnikovými cenami jsme řekli, že kupující nemůže nebo ani neuvažuje odporovat snahám prodávajícího o zvyšování cen. A není to ani otázka života či smrti pro kupujícího, neboť jeho rozpočtové omezení není tvrdé; pokud může, přesune zvýšené náklady inputů na kupující svých výrobků zvýšením cen, či požádá o pomoc ze státního rozpočtu. U cen spotřebního zboží je situace rozdílná. Rozpočtové omezení domácnosti je tvrdé. Při daném nominálním příjmu každý cenový růst je citelný. Proto se kupující snaží bránit cenovým změnám. Pokud není jiné východisko, dělá to "nahlas": bručí a protestuje. A právě proto ceny spotřebního zboží se stávají politickou záležitostí.

Z tohoto důvodu v oblasti spotřebitelských cen jsou státní intervence rozšířenější než v oblasti mezipodnikových cen.¹⁾ Je tu též více příležitostí k intervenování. Nejdůležitější součástí spotřebního zboží - zejména základní potraviny a veřejné služby - náleží do kategorie, kterou jsme v oddíle 15.2. nazvali "standardní výrobky masové produkce" a jejichž ceny je proto lehké stanovovat. Avšak pokud to cenová politika chce, může úspěšně odolávat tendenci k cenovému růstu též v případě hůře stanovitelných cen. Proces může začít u podniků zvyšujících ceny spotřebního zboží. Sazby daně z obrátu na spotřební zboží - které jsou kladné či záporné (tj. v případě subvencí poskytovaných pro udržení ceny určitého zboží) - jsou určovány individuálně pro každý výrobek či skupinu výrobků a čas od času se mění. Soustava kladných a záporných sazeb daně z obrátu umožňuje oddělit pohyb mezipodnikových cen (a obecně velkoobchodních cen) od pohybu maloobchodních cen. I když vzestup velkoobchodních cen vykonává tlak na maloobchodní ceny, nevede automaticky k jejich vzestupu.

1) "Naším základním cílem je především zabezpečit relativní stabilitu maloobchodních cen, zatímco u velkoobchodních cen můžeme připustit větší pružnost", napsal ministr financí L. Faluvégi.

Státní intervence mají velký význam při určování maloobchodních cen; proto svoji pozornost zaměříme na tento aspekt. Ať je tendence prodávajících ke zvyšování cen jakkoliv silná, státní zásahy ji mohou v určitém bodě zastavit.²⁾ Otázka, na níž hledáme odpověď zní, p r o č ji zastavit p r á v ě v t o m t o b o d ě ? Proč je cenová hladina různých skupin spotřebního zboží taková, jaká je, a není nižší či vyšší?

V oddílech 19.2. - 19.8. se snažíme na tyto otázky odpovědět. Zabýváme se pouze cenami spotřebního zboží, které jsou normálně snadno a dostatečně stanovovány centrem. V závěrečném oddílu se stručně zabýváme cenami, které se nesnadno stanovují, a spontánní tendencí výrobců k zvyšování cen.

Největší část kapitoly se týká relativních cen spotřebního zboží. Oddíly 19.4. - 19.8. jsou výjimkou, neboť zde zkoumáme změny v průměrné cenové hladině na trhu spotřebního zboží j a - k o c e l k u a vztahy mezi těmito změnami a dalšími tržními jevy.

Tématem první části kapitoly je k r á t k o d o b ý vliv cen spotřebního zboží a krátkodobé řízení a přizpůsobování poptávky a nabídky. To je počínaje oddílem 19.7. doplněno o některé dlouhodobé vazby.

Mnoho našich myšlenek se týká stejně tak cenových změn jak v t r a d i č n í , tak v p o r e f o r m n í socialistické ekonomice. Kde chceme učinit rozdíl mezi těmito různými systémy, zvláště na to upozorníme.

2) Zde se odvoláváme na poznámky vztahující se ke vzorci (15.1)

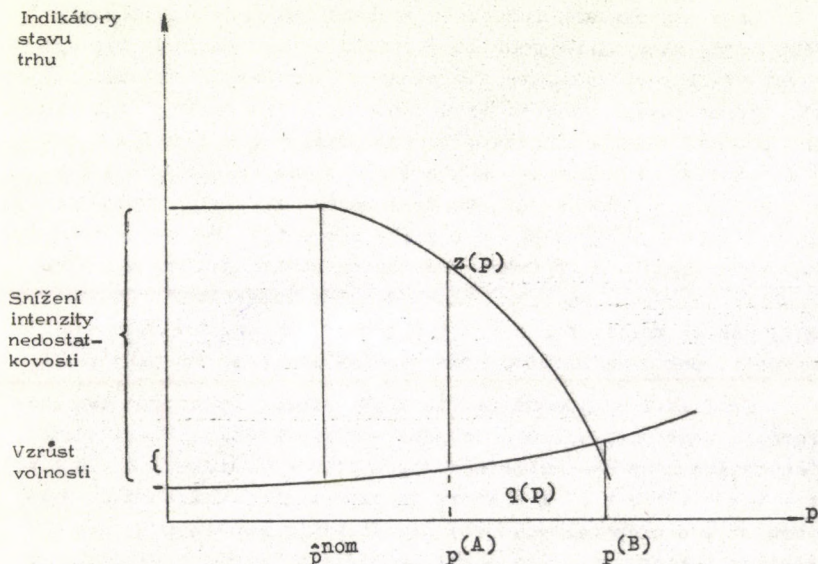
19. 2. ILLUSTRATIVNÍ PŘÍKLAD

Naši argumentaci začneme s jednoduchým modelem jednotli-
vého trhu, který jsme použili v oddílu 18.8. Nebudeme zde opa-
kovat všechny předpoklady, ale pouze upozorníme na nejdůležitěj-
ší. Chceme popsat chování trhu během určitého období (tj. roku)
při použití vhodných ukazatelů. Provedeme k o m p a r a t i v -
n í s t a t i c k o u a n a l ý z u za podmínky c e t e -
r i s p a r i b u s a jako dané bereme nabídku, uvažovanou
úroveň výdajů v š e c h d o m á c n o s t í na tomto trhu,
relativní ceny uvnitř trhu, ceny na ostatních trzích a frikce
v přizpůsobování. Na trhu nakupují pouze domácnosti. Otázka
zní, jak se změnění k r á t k o d o b ě intenzita nedostat-
kovosti, pokud se změnění cenové hladina zkoumané skupiny zboží.

Graf 19.1 se podobá grafům 18.4 - 18.6. Vodorovná osa zná-
zornňuje cenovou hladinu příslušné skupiny zboží. Na svislé ose
jsou znázorněny dva ukazatele stavu trhu - ukazatel n e d o s -
t a t k o v o s t i z , který je reprezentativní složkou vek-
toru $\mathbf{z}$, a ukazatel volnosti q , který je reprezentativní
složkou vektoru $\mathbf{q}$. (Zde jdeme za čísla obsažená v kapitole 18,
která neobsahovala volnost.)

Ke každé cenové úrovni p přísluší dvojice vektorů $[\mathbf{z}(p), \mathbf{q}(p)]$, tj. soubor hodnot ukazatelů nedostatkovosti a volnosti.
Nedostatkovost je klesající funkcí cenové úrovně, volnost je
rostoucí funkcí cenové úrovně. Nezkoumáme, zda je trh ve stavu
dokonalé walrasovské rovnováhy, neboť bychom museli vzít
v úvahu frikce v přizpůsobování. Budeme pouze zkoumat, co se
stane, zvýšíme-li podstatně cenovou úroveň z původní hodnoty
 $p^{(A)}$ na značně vyšší hodnotu $p^{(B)}$.

Vztah mezi cenovou úrovní, nedostatkovostí a volností

Jako první ilustrativní příklad vezmeme odvětví, které poskytuje služby čištění, praní apod. pro domácnosti. To je důležitá, byť ne zásadní, složka spotřeby.

Jako výsledek drastického zvýšení cen by se poptávka domácností po těchto službách podstatně snížila. V důsledku toho by se podstatně snížila nedostatkovost, i když nemusí docela zmizet. Lidé by strávili méně času čekáním v obchodech a dodací lhůty by se zkrátily. Vedle těchto okamžitě viditelných změn lze též očekávat dlouhodobé účinky. Využití zaměstnanců a zařízení v předelnách se sníží. Pokud nyní bude mít prodávající zájem na zvýšení prodeje,

učiní opatření pro zlepšení služeb zákazníkům, aby ti nadále jeho služeb využívali. Prádelny budou mezi sebou soutěžit zlepšováním kvality služeb a věnováním větší pozornosti zákazníkovi i zaváděním nových služeb, a budou též soutěžit s ostatními sektory, které chtějí získat kupní sílu zákazníka.

Na jedné straně jsou tu tyto výhody. Nicméně na druhé straně vznikají následující nevýhody.

Prvou nevýhodou je prostý fakt zvýšení cen. Právě proto, že vysoký stupeň cenové stability je jednou z velkých předností socialistických ekonomik, obyvatelstvo očekává, že ceny se nezmění; stabilita sama o sobě je pro lid hodnotou. Pouhý fakt cenového zvýšení způsobuje neklid mnohem větší než v zemích, kde zrychlující se inflace navykla obyvatelstvo na permanentní růst cen. Zde se vytvořily inflační expektace a společnost cítí, že obvyčejný růst cen je "normální".

Cenový růst způsobuje volnost k růstu. V části I jsme podrobně vysvětlili, že v nedostatkové ekonomice se mohou zároveň vyskytovat nedostatkovost a volnost. V minulosti mohla být v prádelnách nemobilizovatelná volnost způsobená nedostatkem dodatečných inputů; buď nebyli dělníci, či chyběly chemikálie, nebo některý ze strojů se porouchal. V případě drastických zvýšení cen se může objevit mobilizovatelná volnost: práce, materiál a kapitál jsou náhle nevyužity. Tak by tvořily rezervy každého z dodatečných inputů. To můžeme ve skutečnosti i považovat za výhodu, neboť to umožňuje pružnější přizpůsobení nepředvídatelným výkyvům v poptávce. Avšak mnozí "cítí", že je to nevýhoda. Veřejné mínění v socialistických ekonomikách považuje stálou existenci takovéto mobilizovatelné volnosti za plýtvání. "Existují hromady špinavých šatů, zatímco dělníci a stroje nepracují..."

V důsledku růstu cen se neustále snižuje úroveň spotřeby. Tento vztah je triviální.

V daném okamžiku je výroba čistíren a poptávka domácností snížena o tolik, o kolik se zvýšila volnost. Těm, kdo používají služeb čistíren po zvýšení cen, je tato služba snáze přístupná, ale někteří zákazníci jsou z ní vyloučeni.³⁾ Později toto lze nepřímo zlepšit, pokud práce prádelen zlepší "trh kupujícího", stane se efektivnější a nakonec je schopna poskytovat více služeb lepší kvality. Avšak jde o pozdější a poněkud nejistý důsledek, zatímco snížení výroby cestou vytvoření mobilizovatelné volnosti probíhá okamžitě.

A navíc má tento pokles spotřeby přerozdělovací důsledky. Ti, kteří mohou a chtějí platit vyšší cenu, obdrží službu snáze a lehčeji. Ti, kteří nemohou či nechtějí platit vyšší cenu, jsou zbaveni možnosti používat službu, na kterou byli zvyklí, i když s čekáním ve frontě či při existenci nucené substituce.

Tyto výhody a nevýhody jsou tím hlavním, s čím je nutno počítat při rozhodování, zda udržet či změnit cenovou hladinu skupiny zboží. Ale zde se zastavme, neboť náš myšlenkový postup nás zde snadno může svést na falešnou stopu. Může vzniknout dojem, že cenová hladina skupiny výrobků sama o sobě určuje situaci na trhu. Avšak ve skutečnosti tomu tak není. Ve zjednodušeném světě výše zmíněného modelu byla cenová hladina jedinou řídící proměnnou, neboť naše analýza byla za strohých předpokladů a komparativně statická. Je na čase překročit hranice modelu.

3) Ještě jednou připomeneme moudrou poznámku Robinsona a Eatwella (1973, str. 269): "Sliby velké ekonomiky, spočívající v síle prodeje, asi nevyznačují bezprostřední ztráty kupní síly peněz."

Podobná myšlenka je obsažena v Goldmannově knize (1977). Poznámává, že omezení kupní síly může zvýšit "efektivnost" spotřeby.

19. 3. ODSÁVACÍ EFEKT OSTATNÍCH SEKTORŮ

Opusťme nejdříve předpoklad 4) modelu, podle kterého trh je určen pouze pro domácnosti. To není reálná situace např. u čistíren, jejichž služby využívají nejen domácnosti, ale i průmysl pro čištění pracovních oděvů zaměstnanců, restaurace, kadeřnictví apod. Cenové zvýšení, které donutí hospodyni vrátit se k praní doma, vůbec neodradí restaurace či průmysl.

Posuďme otázku v obecnější podobě než je příklad čistíren. Existují taková zboží a služby, které jsou kupovány výlučně domácnostmi. Příkladem jsou hlištství a kina. Není snadné nalézt takovéto příklady, neboť existuje jen málo zboží a služeb, které - způsobem své výroby a svým charakterem spotřeby - jsou užitečné pouze pro domácnosti a nemohou být žádným způsobem použita jako inputy hospodářských či rozpočtových organizací a nelze je vyvézt. Mnohem častěji dochází k tomu, že sektor domácností, hospodářské (včetně exportérů) a rozpočtové organizace mezi sebou soutěží.

Tato soutěž může být o sám konečný výrobek, a to při předpokladu, že na trhu jej může kdokoli bez administrativního omezování koupit. Např. jak soukromí zákazníci, tak hospodářské či rozpočtové organizace mohou nakupovat u téže benzinové pumpy nebo obchodu s nábytkem a používat těchže taxiků či garáží.

Avšak soutěž může začít již dříve. Předpokládejme, že výrobce vyrobila cihly a cement. Mají se dopravit do obchodu, který prodává stavební materiál soukromníkům, či stavební organizaci, která staví továrnu? Má maloobchod dostat výrobky potravinářského a lehkého průmyslu, či se mají vyvézt?

Sektor domácností soutěží o výrobek s ostatními sektory, avšak tato soutěž je nerovná. Domácnosti mají tvrdé rozpočtové omezení, zatímco podniky měkké. 4)

Totéž lze říci o exportních podnicích: i když některé z nich utrpí ztrátu v domácí měně, stát je může kompenzovat stejným způsobem, jakým kompenzuje výrobce. (Jak jsme vysvětlili v oddíle 14.9, z tohoto hlediska je rozpočtová organizace v přechodném postavení.) Domácnosti reagují citlivě na změny cen. Při růstu cen bude poptávka domácností klesat. Naproti tomu podnik reaguje méně na ceny inputů. Pokud potřebuje něco, co je dostupné, koupí to.⁵⁾

Pokud se chování hospodářských a rozpočtových organizací nemění, zvýšení cenové hladiny spotřebitelských cen sníží intenzitu nedostatkovosti jedině tehdy,⁶⁾ pokud je odsávané množství zboží těmito sektory a d m i n i s t r a t i v n ě omezeno. Jinými slovy, musí dojít k restrikci, která zabrání organizacím odebrat mobilizovatelnou volnost uvolněnou poklesem poptávky domácností.

Existují oblasti, kde lze zesílit administrativní zákazy. V jiných je to možno provést mnohem obtížněji. Je to obzvlášť obtížné tehdy, jestliže výrobci naodsávají finální výstup, nýbrž přímý input pro finální výrobu. To se např. stává, když průmysl přetahuje pracovní síly z maloobchodu, což zhoršuje služby poskytované domácnostem.

Na konci oddílu 15.8 jsme zdůraznili, že neexistuje přímá spojitost mezi zvýšením cenové úrovně mezipodnikových cen a snížením intenzity nedostatkovosti v obchodu mezi podniky. Nyní dodáváme, že neexistuje a u t o m a t i c k á s p o j i t o s t m e z i z v ý š e n í m h l a d i n y s p o t ř e b i t e l s k ý c h c e n a s n í ž e n í m i n t e n z i t y n e d o s t a t k o v o s t i n a s p o t ř e b n í m t r h u .

-
- 4) Přesněji řečeno, stupeň tvrdosti či měkkosti závisí na formě ekonomického řízení. Ale - jak jsme vysvětlili v kapitole 13 - i po reformě bylo rozpočtové omezení podniků dostatečně měkké, takže výše uvedené srovnání s domácnostmi platí.
 - 5) V Maďarsku vzrostly nákupy rozpočtových a hospodářských organizací mnohem rychleji, než nákupy domácností. Viz Pálos-Pinter (1978).
 - 6) To je j e d n a z nezbytných podmínek. Později uvidíme, že jsou i další.

K podpoře tohoto stanoviska dodáme několik důvodů, zde je prvý: Hospodářské a rozpočtové organizace, jež příliš nereagují na změny cen inputů, mohou - navzdory zvýšení cen - odsát spotřební zboží a služby, či jejich inputy, ze spotřebitelského sektoru, který na změny cen reaguje.

19. 4. MAKROPLÁNOVÁNÍ SPOTŘEBY CENTREM :

PRVÝ PŘÍSTUP

Učiníme další krok při opouštění zjednodušujících předpokladů, které jsme doposud používali. V předchozím oddíle jsme poukázali na decentralizované cesty, kterými mohou hospodářské a rozpočtové organizace získat zboží určené pro spotřebitele či inputy z odvětví, vyrábějících pro sektor domácností. Jde však o druhořadý jev. Zkoumejme primární problém, a to kolik je toho centrálními plánovači rozdělováno sektoru domácností.

Tématem tohoto a následujícího oddílu je k r á t k o - d o b é m a k r o p l á n o v á n í s p o t ř e b y v c e n t r u . Vytvoříme abstraktní model. Je určen pouze k p o p i s u plánovacích procesů, které probíhají v socialistické ekonomice. Není účelem modelu - a není k tomu ani vhodný - aby sloužil jako praktický nástroj v plánování. Tyto dva oddíly jsou pojaty jako některé části knihy, např. kapitoly 3, 9, 10 a oddíl 12.11, kde jsme analyzovali "podmíněné reflexy" plánovačů, a oddíl 16.2, kde byl popsán algoritmus plánování mezd. Nyní bychom též rádi odhalili několik pravidelností v chování plánovačů.

Stejně jako u mzdové politiky, vypracujeme a l g o r i t m u s p r o p ř i j e t í p l á n o v a c í c h o p a t ř e n í . Nemyslíme si, že v procesu skutečného plánování událostí na sebe takto navazují. Algoritmus je pouze snadnou

cestou, jak vysvětlit vnitřní logiku rozhodovací posloupnosti.

Algoritmus má pět fází. Předpokládáme, že jde o iterativní postup, kde lze všechny či některé kroky opakovat, pokud rozhodovatelé cítí, že výsledky nejsou uspokojivé či pokud jsou k dispozici nové informace. V tomto oddíle uvádíme algoritmus v jeho nejjednodušší podobě. V následujícím oddílu bude popis podrobnější a v některých aspektech úplnější.

Předpokládáme, že cílem této části plánování, o které hovoříme, je určit pět makroekonomických cílů pro následující rok a zároveň z nich odvodit některé dezagregované plánovací cíle. Nejdříve vyjmenujme těchto pět makroveličin.

(i) Celkový objem zboží a služeb, jež jsou fyzicky dostupné pro nákup v sektoru domácností. Označíme jej symbolem s a krátce jej budeme nazývat nabídka.

Zde o reálnou veličinu, agregát, který se v plánovací praxi obvykle vypočítává při použití skutečných cen z minulého období (bázecké ceny).

Veličina s obsahuje nabídku jak zboží, tak služeb. Pro zboží se skládá z počáteční zásoby na začátku plánovacího období a celkových dodávek během roku. U služeb jde o maximální objem služeb, které lze poskytnout. Tak veličina s nepředstavuje to, co plánovači chtějí prodat, nikdo nemyslí, že domácnosti skutečněji chtějí nakoupit množství s zboží. Je to maximální objem zboží a služeb, které by domácnosti mohly nakoupit - pokud by byly schopny a chtěly nakoupit vše, co je jim fyzicky dostupné.

Pro zjednodušení jsme od počátku vyloučili zboží a služby, které sektor domácností obdrží zdarma.⁷⁾ Veličina s tak obsahuje pouze nabídku statků, které lze koupit za peníze.

7) Musíme též odečíst zásoby zboží a volnou kapacitu spojenou se zbožím a službami rozdělovanými zdarma.

Podobně jsme vyloučili spotřební zboží určené centrálními plánovači pro hospodářské (včetně exportérů) a rozpočtové organizace. Takže pokud by se zde objevil nějaký další odsávací efekt ze strany těchto sektorů, jednalo by se o odchylku od plánu.⁸⁾

(ii) **O b j e m z b o ž í n a k u p o v a n é h o s e k - t o r e m d o m á c n o s t í .** Označíme jej symbolem g a krátce jej budeme nazývat **s p o t ř e b a**. I když je tato zkratka obecně používána, je ve skutečnosti nepřesná. Mezi nákupem a skutečnou spotřebou může být časové zpoždění; a navíc domácnost dostává některé zboží zdarma.

Stejně jako u **s j d e o r e á l n o u** veličinu, makroagregát vypočtený ze stálých cen výchozího roku.

(iii) **P e n ě z e v y d a n é s e k t o r e m d o m á c n o s t í n a n á k u p z b o ž í .** Označíme je symbolem y , a krátce nazveme **v ý d a j i**. Jde o celkové peněžní příjmy sektoru domácností v plánovaném roce⁹⁾ mimo očekávaný přírůstek úspor (či v opačném případě disakumulace z úspor, snížení zásoby peněz v držení domácností).

(iv) **I n d e x s p o t ř e b i t e l s k ý c h c e n** označíme symbolem P . Jde o podíl úrovně spotřebitelských cen v plánovací roce a v základním roce.¹⁰⁾

-
- 8) Upozorňujeme na to, že od "odsávacího" efektu odhlížíme v oddíle 19.4 a 19.5, když pojednáváme o algoritmu plánování spotřeby. V oddíle 19.6 jej opět při analýze vezmeme v úvahu.
- 9) Nezabýváme se službami, které si domácnosti mezi sebou poskytují za peníze. Výlučným účelem naší makroanalýzy je zkoumat vztah mezi sektorem domácností jako **c e l k e m** a ostatní ekonomikou.
- 10) Obtíže s výpočtem objemových a cenových indexů jsou dobře známy. O některých jsme se zmínili v oddíle 15.4. Protože jsou tyto indexy použity výlučně k **t e o r e t i c k é** analýze, nepotřebujeme zde hovořit o těchto obtížích.

(v) Celkový objem tuzemsky vyřáběného a dováženého spotřebního zboží určeného pro sektor domácností. Označíme jej symbolem x a budeme jej nazývat krátce outputem. Pro výpočet a okruh zahrnutých výrobků platí totéž, co pro ukazatele s a g .

Existují dva vztahy mezi proměnnými:

$$g \leq s \quad (19.1)$$

g
úroveň
spotřeby

s
úroveň
nabídky

$$g \equiv y / P \quad (19.2)$$

g
úroveň
spotřeby

y
výdaje

P
index
spotřebi-
telských
cen

Při ustavení algoritmu potřebujeme identifikovat faktory určující výše uvedené proměnné a určit jejich relativní vliv či váhu v rozhodovacím procesu.

Krok 1: Spotřeba. To odpovídá prvému kroku v algoritmu mzdové politiky a obsahuje rozhodnutí, jehož obsah je identický. Připomeňme si, co jsme tam řekli.¹¹⁾ Jako důležitý princip plánování je přijímána zásada, že zvýšení v úrovni reálné spotřeby nesmí klesnout pod společensky daný toleranční limit a že by mělo být co možná nejblíže normálnímu tempu růstu reálné spotřeby. Odtud se odvozuje velikost plánovacího cíle g .

11) Proměnná y neobsahuje celou spotřebu, neboť jsme vyloučili tu část, která je rozdělována bezplatně.

Krok 2 : Index spotřebitelských cen . Jak jsme zdůraznili v oddíle 19.1, cílem vládní cenové politiky je udržení cenové stability. Avšak z různých důvodů může makroplán nevyhnutelně vést k zvýšení hladiny spotřebitelských cen. Na jedné straně to mohou být decentralizované síly, jež vedou k cenovému zvýšení. Na druhé straně lze též plánovat zvýšení v oblasti řízených spotřebitelských cen, které je provedeno centrálně. Všechny těchto otázek jsme se dotkli v kapitole 15, a tuto diskusi doplníme o další poznámky ve zbývajících částech této kapitoly.

Cíl plánu pro P je tak stanoven v tomto kroku algoritmem.

Krok 3 : Výdaje . Proces plánování nominálních příjmů byl podrobně popsán v oddíle 16.2. Vysvětlili jsme, že nemůže být libovolně určován centrální hospodářskou politikou, neboť je nutno respektovat některé vzájemné vazby. Jak jsme poznamenali, je možné přesně plánovat nominální příjmy; plnění se obvykle liší jen málo od ukazatelů plánu. Mnohem více nejistoty je při plánování úspor domácností. Omyl v předpovědi může způsobit odchylku od plánu - avšak s ní se nebudeme zabývat, neboť popisujeme plánování.

Ukazatel plánu pro y se stanovuje v tomto kroku algoritmem.

Zde se na okamžik zastavme. Určování tří doposud diskutovaných plánových ukazatelů - g , P , y - je ovlivňováno více okolnostmi působícími nezávisle, jak jsme již několikrát v knize konstatovali. Avšak tyto tři ukazatele jsou samozřejmě úzce vzájemně svázány, neboť mj. platí identita (19.2). Je-li to nutné, opakuje se cyklus obsahující kroky 1, 2, 3 několikrát, až jsou všechny tři ukazatele navzájem konzistentní.

Krok 4 : Nabídka . V tomto a následujícím kroku budeme nejdříve formulovat jako prvou aproximaci pevné pravidlo a později učiníme popis přesnějším a realističtější. Avšak nejdříve musíme objasnit důležitou myšlenku.

Nazveme následující poměr s t u p n $ě$ m v y u $ž$ i t $í$ n a b $í$ d k y a označíme jej k .

$$\frac{k}{\boxed{\text{stupeň využití}}} = \frac{g}{\boxed{\text{spotřeba}}} / \frac{s}{\boxed{\text{nabídka}}} \quad (19.3)$$

Symbol byl vybrán tak, aby připomněl koncepci využití společenské kapacity zavedené v kapitole 12. Veličina v (19.3) je podobný pojem, použití této kategorie vztažené ke statkům prodávaným pro spotřební účely. Je možné, aby $k = 1$ a domácnosti vykoupily dostupné zboží do posledního exempláře a použily kapacit služeb v maximální míře. Ve skutečnosti k tomu nedochází; k je vždy menší než jedna.

Naše kniha se snaží z více uhlů dokumentovat stanovisko, že normální stav trhu se vyvíjí a musí vtvínout v každém společensko-ekonomickém systému. Proto existuje normální stupeň nedostatkovosti, normální stupeň volnosti a současně i normální využití nabídky v sektoru spotřebního zboží. Tyto veličiny jsou vzájemně propojeny. Označme normální stupeň využití nabídky definovaný v (19.3) jako k^* . Potom $(1-k^*)$ je poměr normální volnosti k celkové nabídce.

V části I, zejména v kapitolách 5 a 6, jsme upozorňovali na rozdíl mezi produktivní a neproduktivní volností. Prvou lze využít, druhou nikoliv. Normální stupeň volnosti $(1-k^*)$ obsahuje jak produktivní, tak neproduktivní volnost. Předpokládáme, že normální poměr mezi produktivní a neproduktivní volností je dán.

Rádi bychom též připomněli, co bylo řečeno v kapitole 8. Zde jsme vysvětlili, že existuje úzký vztah mezi intenzitou nedostatkovosti a úrovní produktivní volnosti. Při daných frikcích v přizpůsobovacím procesu, čím menší je produktivní volnost, tím větší je intenzita nedostatkovosti a naopak.¹²⁾

12) Viz oddíly 8,7 a 8.8 a údaje zde použité.

Po tomto můžeme přistoupit ke kroku 4 algoritmu. Podle naší hypotézy platí následující pravidlo:

$$s = g / k^* \quad (19.4)$$

s nabídka	=	g spotřeba	/	k* normální stupeň využití
--------------	---	---------------	---	-------------------------------------

Tato jednoduchá formule vyjadřuje důležitou ekonomickou myšlenku. Plánování bere k^* , normální stupeň využití a tudíž též normální stupeň volnosti a normální intenzitu nedostatkovosti jako dané exogenní veličiny. Jinými slovy na makroúrovni, ex ante, není normální intenzita nedostatkovosti na trhu spotřebního zboží funkcí cenové hladiny, ale je daným parametrem makroplánovacího procesu. Není přímého vztahu mezi krokem 4 v algoritmu, určením proměnné s , a kroky 2 a 3, které určují P a y . Proměnná s je získána přímo z g , které je určeno v kroku 1 a z exogenní veličiny k^* .

Krok 5: Output. Makroveličina x , objem domácí výroby a dovozu, je rozdělena do dvou částí:

$$x = x^{\text{zboží}} + x^{\text{služby}} \quad (19.5)$$

x output	=	x ^{zboží} output zboží	+	x ^{služby} output služeb
-------------	---	---------------------------------------	---	---

Označení "zboží" či "služby" používáme i u dalších symbolů. Podívejme se nejdříve na pravidlo, které určuje cíle výroby pro zboží:¹³⁾

13) Nepokusili jsme se přepsat výrazy (19.6) a (19.7) do nej-
jednodušší matematické podoby. Místo toho je uvádíme tak,
aby co nejjasněji vyjadřovaly svůj ekonomický obsah.

$$x^{\text{zboží}} = g^{\text{zboží}} + \left(\frac{1}{k^{\text{zboží}}} - 1 \right) g^{\text{zboží}} - u^{\text{zboží}} \quad (19.6)$$

output
zboží

spotřeba
zboží

normální zásoba
zboží

skutečná
počáteční
zásoba
zboží

Formule (19.6) představuje řízení podle normy. Pokud by se stav trhu odchyloval od normálu, hned se plánovači snaží dostat jej zpět blíže normě vhodným určením makroproměnných. Je to obdoba řízení podle normy uvedené v kapitole 7. Tam i zde odchylky od normální úrovně volnosti a nedostatkovosti slouží jako zpětná vazba. Rozdíl je v tom, že v kapitole 7 se popisuje decentralizovaný mechanismus řízení na mikroúrovni, zatímco nyní pracujeme s centralizovaným mechanismem řízení na makroúrovni. Tyto dva mechanismy předpokládají a doplňují jeden druhý. Společně zajišťují, že normy volnosti a nedostatkovosti se stávají zvykovými.

U služeb je output a spotřeba definičně identická¹⁴⁾:
 $x^{\text{služby}} = y^{\text{služby}}$

Řízení podle normy tu má určovat přírůstky kapacit:

$$\Delta s^{\text{služby}} = \frac{1}{k^{\text{služby}}} g^{\text{služby}} - s^{\text{služby}} \quad (19.7)$$

zvýšení
kapacity

normální
využití
kapacit

skutečná
kapacita
na začátku
roku

14) Pro jednoduchost předpokládáme, že pro spotřebu domácností se žádné služby nedovážejí.

To doplňuje algoritmus. Též jsme určili úlohy outputu zboží a služby. Může se stát, že nejsou konzistentní s jinými plánovanými cíli ve výrobě a v zahraničním obchodě, s požadavky na inputy hospodářských a rozpočtových organizací atd. Potom, po příslušné změně výchozího bodu, proces začíná znovu. Právě pro iterativní povahu procesu nemá smyslu ptát se, zda začíná od cílů spotřeby či výroby.

Popis algoritmu je dostatečně obecný, aby zobrazil plánování jak v tradiční, tak v poreformní soustavě plánovitého řízení. Rozdíl se zejména projevuje v metodách implementace plánu. V tradiční soustavě jsou makroukazatele plánu rozepisovány na ministerstva, pak na střední články řízení a konečně na hospodářské a rozpočtové organizace. Na každé úrovni řízení dostane adresát instrukce pro splnění té části plánu, za kterou nese odpovědnost. Domácnosti jsou výjimkou, neboť v rámci omezení daných poptávkou disponují penězi podle vlastní vůle. Za těchto podmínek má to, co je určeno státním plánem, velmi velký význam při určování stavu trhu spotřebního zboží.

V poreformní soustavě plánovitého řízení podnik nedostává povinnou direktivu, a to zvýrazňuje úlohu decentralizovaných procesů, projevujících se přes ceny či nezávisle na nich. Ale i v této soustavě mají též centrální orgány řízení k dispozici prostředky k prosazení úkolů týkajících se trhu spotřebního zboží. Především mají velký vliv na alokaci investic (viz kapitoly 9, 10 a 13). I když to krátkodobě nemá vliv, v dlouhém období to významně ovlivňuje, které výrobní kapacity budou pohotově pro výrobu spotřebního zboží. Pomocí různých nepřímých nástrojů (poskytnutím či odmítnutím úvěrů, poskytováním či odnětím finančních podpor, atd.) organizace na vysoké a střední úrovni řízení ovlivňují krátkodobé plány podniků. Mohou důrazně sdělovat své expektace. Mohou energicky řídit vývoz a dovoz spotřebního zboží, což ovlivňuje situaci na domácím trhu. Ze všech těchto důvodů můžeme dosvědčit, že

centrální makroplánování spotřeby neznamená prostou předpověď výsledků decentralizovaných procesů, ale je výchozím bodem pro aktivní opatření vlády. Cíle spotřeby v centrálním plánu mají velký vliv na stav trhu spotřebního zboží, a to i po reformě.

19. 5. MAKROPLÁNOVÁNÍ SPOTŘEBY CENTREM :

DALŠÍ POZNÁMKY

Pravidla chování vyjádřena v krocích 4 a 5 algoritmu jsou rozhodující pro náš argument, že normy využití, volnost a nedostatek jsou v plánovacím procesu danými parametry. V dalším kroku - při zachování podstaty myšlenky - ji můžeme formulovat poněkud přesněji.

Nedomníváme se, že normální stupeň využití K^* a další uvedené normy jsou jednoznačně určené konstanty. Lépe by bylo říci, že existuje prostor pro hodnoty ukazatelů vyjadřující stav trhu spotřebního zboží, který je v daném historickém období brán plánovači jako normální. Předpoklad konstantnosti pouze zjednodušuje formuli.

Také neprohlašujeme normy nedostatečnosti, volnosti a využití za věčné. Pokud dojde k základním změnám hospodářské politiky a metod ekonomického řízení, změní se též normy. K takovému posunu, jak jsme ukázali v předchozích kapitolách knihy, došlo v Maďarsku: nedostatečnost je o mnohem méně intenzivnější než před deseti či patnácti lety. Tato změna je obzvláště vidět v oblasti, diskutované v této kapitole - na trhu spotřebního zboží. Nicméně v daném institucionálním rámci, při platné soustavě ekonomického řízení a platné hospodářské politice jsou normy pevné.

Nazveme náš popis pravidelností chování vyjádřený kroky 4 a 5 algoritmem hypotézou, neboť jej nemůžeme podrobně prověřit. Avšak určité skutečnosti potvrzují byť nepřímou - platnost hypotézy.

Na začátku kapitoly jsme jako ilustrativní příklad ukázali na následky, jaké by mělo zvýšení cen u prádelen. Mezi jinými jsme poznamenali, že pokud jako důsledek cenové změny se zvýší mobilizovatelná volnost, vyvolá to nesouhlas u mnoha lidí, kteří ji budou brát jako plýtvání. Co jsme řekli na mikroúrovni, platí též na makroúrovni. Jestliže se plánovací ukazatel reálných příjmů sektoru domácností (tj. - odhlédneme-li od úspor, proměnná $g = y / P$ určená v prvních třech krocích algoritmu) zvýší např. o 4 %, pak se budou plánovači snažit pokrýt toto zvýšení zbožím a budou plánovat 4 % růst outputu x . Mohou se poněkud odchýlit od tohoto cíle. Např. pokud usoudí, že zásoby jsou "abnormálně vysoké", mohou zapsat menší než 4 % růst. Avšak nedojde k tomu, aby úkol pro růst nabídky s byl pro delší období o mnoho větší než g , růst reálné poptávky, neboť pak by k , stupeň využití, významně pokleslo.¹⁵⁾ Skutečnost, že toto není ani *f o r m u l o v á n o* jako důležitý rozpor je nepřímým důkazem názoru, že normální stupeň využití k^* a spolu s ním normální úroveň volnosti a nedostatkovosti jsou danými parametry makroekonomického plánování spotřeby.

Politici a plánovači vědí, že existují ostré požadavky na zdroje ze všech stran. Hled po investicích prostupuje všechny články hospodářského a vládního života od vedoucího dílny po ministra; všichni chtějí získat zdroje pro investice. Ti, kteří vedou zahraniční obchod a mezinárodní finanční operace, chtějí co možná nejvíce z domácí produkce vyvést a zároveň omezit dovoz. Pro makroplánování je vždy velkým vítězstvím, pokud uspěje při "obraně" růstu reálné spotřeby proti těmto a podobným požadavkům. To, co by odčerpávalo prostředky z investic

15) V dané souvislosti je vždy vyslovováno p ř á n í zlepšit složení volnosti, aby se její neproduktivní část zmenšila a produktivní zvětšila. Je zřejmě žádoucí splnit toto přání. Použijeme-li analytický aparát z kapitoly 8, lze to vyjádřit následovně: systém by se měl pohybovat po iso-frikční křivce směrem k menším frikcím. Avšak tohoto nelze dosáhnout snadno; je nutno splnit některé podmínky týkající se soustavy řízení, systému stimulace apod.

a exportu a bylo by určeno - při zadaném cíli reálné spotřeby - pouze ke snížení nedostatkovosti na spotřebitelském trhu se zdá být nemožné prosadit a nikdy nejsou takovéto požadavky vážně předpokládány.

19. 6. NĚKTERÉ OBECNÉ ZÁVĚRY

Z tvrzení dvou předchozích oddílů lze odvodit některé obecnější teoretické závěry. Pro účely srovnání vezmeme neoklasický model komparativní statiky jednotlivého trhu. Na jedné straně jsou uspořádání prodávajících, jejichž nabídka roste jako funkce ceny. Na druhé straně stojí kupující, jejichž poptávka klesá jako funkce ceny. Pokud se cena nachází pod rovnovážnou walrasovskou cenou, existuje nedostatkovost. Zvýšení ceny na hladinu walrasovského optima nedostatkovost odstraní.

Nebudeme rozebírat, zda model správně popisuje trh v moderních kapitalistických ekonomikách. Obrátme se ihned k našemu předmětu, trhu spotřebního zboží v socialistické ekonomice. Jak se liší od trhu v popsáném modelu?

Usnadňme si odpověď tím, že nebudeme uvažovat rozpočtové organizace na poptávkové straně a malé výrobní jednotky a další prvky "druhé ekonomiky" na straně nabídky i poptávky.¹⁶⁾ Dostaneme tak tři druhy subjektů trhu: domácnosti jako kupující, hospodářské organizace jako kupující a prodávající. Mluvíme o celkovém množství spotřebního zboží dodávaného podnikovým sektorem na domácí trh. Chceme objasnit, jak se tyto tři druhy subjektů chovají, jak sledují své vlastní motivy a pravidla chování.

Rozpočtové omezení d o m á c n o s t í je tvrdé. Proto se poptávka všech domácností po celkovém množství zboží chová "neoklasicky": křivka poptávky směřuje dolů. To je samozřejmé

16) Zahrnutí těchto subjektů by učinilo výklad delším, ale nezměnilo by konečné závěry.

z důchodového efektu. Při daném nominálním příjmu a při dané míře úspor nutně vyšší cenová hladina vede k situaci, kdy domácnosti mohou nakupovat menší množství spotřebního zboží.

P o d n í k se naopak nechová neoklasicky ani v jedné ze svých úloh.¹⁷⁾ I když měkkost rozpočtového omezení závisí na dané soustavě ekonomického řízení, je stále spíše měkké i po hospodářské reformě; v tradiční soustavě je mnohem měkčí.

Na straně p o p t á v k y neexistuje automatický mechanismus zajišťující, že zvýšení hladiny spotřebitelských cen snižuje poptávku podniku po spotřebním zboží, které potřebuje jako inputy. Proto může odsávací efekt, popsáný v oddíle 19.3, působit nezávisle na cenové hladině. Jde však o jev druhořadého významu. To, co podniky dělají na trhu spotřebního zboží jako k u p u j í c í, ztrácí téměř na významu ve srovnání s tím, co dělají jako p r o d á v a j í c í .

Opakujeme, že na straně nabídky neexistuje automatický mechanismus zajišťující, že zvýšení hladiny spotřebitelských cen zvýší nabídku podniků. Změny v relativních prodejních cenách mohou ovlivnit složení outputu, ale neovlivňují celkový objem výroby, která je tak vysoká, jak to dovolují úzká místa, tj. omezení zdrojů.

T a k p o k u d j d e o s p o n t á n n í c h o v á n í m i k r o j e d n o t e k , n e e x i s t u j e ž á d n é p r a v í d l o c h o v á n í z a j i š ť u j í c í , ž e r ů s t h l a d i n y s p o t ř e b i t e l s k ý c h c e n o d s t r a ň u j e n e d o s t a t k o v o s t . R e a k c e d o m á c n o s t í n a c e n o v é z v ý š e n í (s n í ž e n í p o p t á v k y) j e s a m a o s o b ě n e d o s t a č u j í c í p r o o d s t r a n ě n í n e d o s t a t k o v o s t i , p o k u d n a b í d k a a p o p t á v k a p o d n í k ů p o s p o t ř e b n í m z b o ž í z ů s -

17) Viz kapitolu 14.

t á v á c e n o v ě n e p r u ž n á .¹⁸⁾

Náš závěr je založen na pravidlech chování mikro - jednotek (podniků a domácností). Při použití analýzy z oddílu 19.4 - 19.5 je nyní potvrzíme závěry odvozenými z pravidel chování centrálních plánovačů.

Makroplánování v socialistické ekonomice neobsahuje žádný automatický mechanismus, který by zajišťoval, že úkoly pro agregátní nabídku v reálném vyjádření okamžitě reagují na změny v průměrné hladině spotřebitelských cen. V krátkodobém makroplánování spotřeby je kvantitativní přizpůsobení. Cíle pro výrobu spotřebního zboží a zahraniční obchod se spotřebním zbožím se koordinují s úkoly reálné spotřeby domácností a s úkoly pro zásobení hospodářských a rozpočtových organizací.¹⁹⁾ Všechna tato přizpůsobení se dějí způsobem, který mlčky uznává existenci normální úrovně nedostatkovosti, volnosti a využití.

Jedním z důvodů, proč je nedostatkovost na trhu spotřebního zboží udržována na své normální intenzitě, je skutečnost, že odchylka od normálního stavu je důležitým signálem pro ty, kteří řídí nabídku jak na makroúrovni v centru, tak na mikroúrovni v podnicích.

18) Snažili jsme se formulovat vztahy jasně. Proto není souhrn rozdělen do stupňů. Abychom jej učinili přesnějším, můžeme dodat několik doplňujících poznámek, např.: že skutečné složení nabídky závisí na relativních cenách; že okamžitá poplava podniku může dočasně klesnout, pokud se inputy zdraží, atd. Avšak to nemění podstatu výše uvedeného tvrzení.

19) Při použití symbolů z oddílu 19.4, se cíle g a x navzájem přizpůsobují. Avšak neexistuje žádná makrofunkce nabídky $k(P)$, která by vyjadřovala kauzální vztah mezi P a k .

V ekonomických diskusích v Maďarsku byl vysloven názor, že zvýšení cen (buď jednorázové, či stálý inflační růst) může snížit či dokonce odstranit nedostatkovost a "může nastolit rovnováhu mezi nabídkou a poptávkou". Podle toho existuje vzájemná záměna inflace za nedostatkovost. Rychlejší růst inflace by vedl ke snížení nedostatkovosti a naopak. Pokud naše argumentace je správná, vede k odmítnutí této myšlenky. K a u z á l n í v z t a h je j e d n o s m ě r n ý : n e d o s t a t k o v o s t p o s i l u j e t e n d e n c i k c e n o v é m u r ů s t u . (Viz kapitulu 15 a poslední oddíl této kapitoly.) A v š a k n e e x i s t u j e ž á d n ý k a u z á l n í v z t a h v o p a č n ě m s m ě r u .

Domnívám se, že ti, kteří věří v kauzální vztah zvýšení cen a odstranění nedostatkovosti mají na mysli tzv. "Marshallův kříž" standardního modelu trhu, jak byl načrtnut jako výchozí báze tohoto oddílu. V tomto modelu je kauzální vztah o b o u s t r a n ě n ý : n e d o s t a t k o v o s t z v y š u j e c e n y , z v ý š e n í c e n o d s t r a ň u j e n e d o s t a t k o v o s t . Avšak, jak jsme právě vysvětlili, na trhu spotřebního zboží v socialistické ekonomice nepůsobí žádný automatický mechanismus, který by realizoval druhý kauzální vztah, tj. od zvýšení cen k odstranění nedostatkovosti.

S t á l á c e n o v á h l a d i n a , s n í ž e n í c e n , z v ý š e n í c e n - t o v š e j e s l u - č i t e l n ě s p e r m a n e n t n í e x i s t e n c í n o r m á l n í i n t e n z i t y n e d o s t a t k o v o s - t í . N o r m y n e d o s t a t k o v o s t i n e j s o u v ě č n ě , a v š a k ž á d n á c e n o v á z m ě n a - v o b o u s m ě r e c h - n e m ů ž e s a m a o s o - b ě j e d l o u h o d o b ě z m ě n ě t .

19. 7. ROZDÍLY V INTENZITĚ NEDOSTATKOVOSTI MEZI
SKUPINAMI ZBOŽÍ:
HISTORICKÉ VÝCHOZÍ BODY

Přehled v oddílech 19.4 - 19.6, který agregoval celý trh spotřebního zboží, byl na vysoké úrovni abstrakce, neboť nebral do úvahy skutečnost, že různé části trhu spotřebního zboží se mohou nacházet ve zcela rozlišném stavu. Tyto rozdíly budou analyzovány ve zbývajících částech kapitoly. Vedle krátkodobého účinku relativních cen budeme též hovořit o jejich dlouhodobém vlivu.

Tabulka 19.1 ilustruje naše myšlenky. Primárně je založena na maďarských zkušenostech, ale myslíme, že platí pro sektor spotřebního zboží v celé řadě dalších východoevropských socialistických zemí. Tabulka nezahrnuje všechno spotřební zboží; vybrali jsme pouze několik příkladů na podporu našich tvrzení.

Nejdříve vysvětlíme význam sloupce II. Zde porovnáváme proporce cen s proporcemi výrobních nákladů. Cena skupiny spotřebního zboží je nazývána "střední" či "průměrnou", pokud kryje výrobní náklady a navíc přináší průměrnou ziskovou míru a pokrývá daně. Cena je nazývána "nízkou" ve srovnání s náklady, pokud je významně pod "střední" cenou, a "vysokou", pokud je značně nad.²⁰⁾ Každou skupinu zboží lze takto rozdělit téměř okamžitě. Ceny třetí a čtvrté skupiny zboží poskytují vysoký čistý příjem státu (obratová daň, cla, atd.), zatímco pro vyrovnání ztrát první a druhé skupiny zboží stát platí velkou negativní obrátovou daň či subvenci.

20) Tato definice je druhá, neboť ponechává otevřeným, jak se přesně určuje "průměr" a co přesně míníme pod podstatnými rozdíly od průměru. Avšak současná analýza nevyžaduje jemnější klasifikaci. Ať zvolíme jakoukoliv definici, ceny první a druhé skupiny zboží budou stále nízké, a ceny třetí a čtvrté skupiny zboží velmi vysoké.

Ke stejné klasifikaci bychom v naší tabulce dospěli, kdybychom porovnávali domácí relativní ceny nikoliv s domácími náklady, ale s relativními cenami v nějaké rozvinuté kapitalistické zemi. Číselné hodnoty by byly samozřejmě ovlivněny cenovým systémem země, se kterou srovnáváme. Avšak v každém srovnání chléb a nájemné ve státních bytech by byly relativně levné, zatímco auta a oděvy relativně drahé.

I když ceny první a druhé skupiny zboží jsou nízké a třetí a čtvrté vysoké, nemá toto třídění nic společného s intenzitou nedostatkovosti, která je zobrazena ve sloupci V tabulky.

Tabulka 19.1

Rozdíly v cenové hladině a intenzitě nedostatkovosti mezi skupinami zboží

I	II	III	IV	V
Skupina zboží	Srovnání ceny s náklady	Je cena efektivní?	Jsou potřeby nasyceny?	Intenzita nedostatkovosti
1. Chléb, mléko, cukr a ostatní základní potraviny masové spotřeby	nízká	efektivní	ano	nízká
2. Nájemné ve státních bytech	nízká	neefektivní	ne	vysoká
3. Textil a konfekce pro masovou spotřebu	vysoká	efektivní	ne	nízká či průměrná
4. Osobní automobily	vysoká	efektivní	ne	vysoká

Nedostatkovost lze odstranit u první skupiny zboží, přičemž kontinuálně přetrvává ve čtvrté skupině. Toto je nový empirický

argument proti názoru, že "nedostatkovost existuje tam, kde jsou relativní ceny příliš nízké".

Vysvětlení tohoto jevu vyplývá logicky z toho, co jsme řekli v kapitole 17 o nasycení potřeb, a v předchozích částech této kapitoly o vazbě mezi cenovou hladinou, nabídkou a nedostatkostí. Proberme nyní čtyři vybrané skupiny zboží z tohoto zorného úhlu.

P r v n í s k u p i n a . Jde o dobře známé zjištění teorie poptávky, že potřeby základních potravin lze relativně snadno nasytit. Proto lze odstranit nedostatkovost i přes nízké ceny, pokud výroba a dovoz zemědělských výrobků uspokojivě roste.

D r u h á s k u p i n a . Poptávka po bytech je prakticky nenasytitelná. Pokud nájemné nepůsobí, stane se nedostatkovost velmi intenzivní a ekonomickou. S tímto problémem se budeme podrobně zabývat v následujícím oddíle.

T ř e t í s k u p i n a . Ceny textilu a konfekce masové spotřeby jsou vysoké, což omezuje poptávku domácností. Nabídka se jí více či méně přizpůsobila. Je pravda, že pokud jde o její skladbu, kvalitu a prostorové rozdělení, zůstává mnoho do spokojenosti, takže existuje nedostatkovost, hledání, nucená substituce, atd., i když intenzita nedostatkovosti není obzvláště vysoká.

Č t v r t á s k u p i n a . Cena osobních aut je vysoká, což omezuje poptávku domácností. Přesto nabídka soustavně zaostává za poptávkou. Chronické fronty a léta čekání charakterizují tento trh. Nabídka se z roku na rok zvyšuje, ale pouze tak, aby se udržel n o r m á l n ě s t u p e ň n e d o s t a t k o - v o s t i . Příklad trhu osobních automobilů ukazuje velmi jasně na j e d n o m t r h u t o , c o j s m e v p ř e d c h o z í c h o d d í l e c h ř e k l i o c e l ě m t r h u s p o t ř e b n í h o z b o ž í . K d y ž j e d n o u v z n i k l a d o s á h l o s e n o r m á l n í h o s t u p n ě n e d o s t a t k o v o s t i , l z e u ř ě t n a b í d k u t a k - a ť j e c e n a n í z k á č i v y s o k á - a b y s e n o r m á l n í i n t e n z i t a n e d o s t a t k o v o s t i p ř ũ b ě ž n ě o b n o v o v a l a . ²¹⁾

21) Viz poznámku 6 v kapitole 6, kde jsme citovali prohlášení ředitele maďarského podniku dovážejícího automobily.

Zde můžeme učinit podobná - byť ne shodná - prohlášení o relativních cenách na trhu spotřebního zboží, jak jsme to učinili v předchozích oddílech o celkové cenové hladině na celém spotřebitelském trhu.

V rámci daném nabídkou reaguje poptávka domácí na relativní ceny vysoce citlivě. (To jsme podrobně rozebírali v kapitole 18).

Okamžitě či krátkodobé složení nabídky podniků dosti reaguje na relativní ceny (viz oddíl 14.6).

Dlouhodobě je nabídka - které zčásti závisí na alokaci investic nadřazených orgánů a zčásti na podniku - nepřímo ovlivněna relativními cenami. Mají určitou úlohu při určování složení spotřebitelské poptávky v dlouhém období a dlouhodobé plánování nabídky bere toto složení do úvahy. Bere však do úvahy i relativní ceny - avšak neexistuje žádný automatický mechanismus na úrovni centra či podniků, který by nutil přizpůsobovat nabídku v dlouhém období relativním cenám. To je prokázáno v tabulce 19.1. Vnitřní složení nabídky na jedné straně a relativní ceny spotřebního zboží na druhé mohou zůstat nezměněny po dlouhou dobu, a to činí velmi nesnadným dosažení normální intenzity nedostatkovosti na různých trzích.

Tabulka 19.1 vyvolává další otázku. Jak vznikly nízké ceny některého zboží a vysoké jiného? Pro odpověď musíme jít nazpět do historicky výchozího bodu, tj. do období, kdy byly tyto relativní ceny ustaveny. Základní proporce současného maďarského cenového systému byly stanoveny v roce 1946, v průběhu stabilizace následující po velké inflaci, a byly důkladněji upraveny pouze jednou, a to několik let poté. Od té doby bylo učiněno několik důležitých změn, avšak základní proporce stále nesou pečeť cenových reforem z let 1946 a 1951.

I když bylo v té době bráno do úvahy mnoho hledisek, uvedeme zde dvě základní zásady:

(i) Relativní ceny měly odrážet relativní náklady. Jelikož výpočty byly vychýleny inflací, musely být použity předválečné (1938) relativní náklady a spotřebitelské ceny.

(ii) Odchylky od relativních nákladů jsou možné či nutné pro dosažení určitých sociálních preferencí, zejména při redistribuci příjmů. Záměrem bylo učinit levným zbožím uspokojující základní potřeby. Sem patří chléb, mléko, cukr, elektřina, státní byty a zdravotní služby.

Nedomníváme se, že je dnes nutné analyzovat, zda tento druhý princip vedl k přerozdělení ve prospěch většiny obyvatelstva.²²⁾ Stačí zdůraznit, že proporce cenové soustavy tehdy vytvořené na základě dobře promyšlených zásad **z ů s t a l y o d t é d o b y n e m ě n n é**. Prozkoumejme z dnešního hlediska tehdy uplatněné zásady.

(i) Relativní náklady se velmi změnily. Pomysleme na čtyři desetiletí, která nás dnes oddělují od nákladových a cenových proporcí roku 1938. Jak uvidíme v posledním oddíle kapitoly, ceny u zboží, kde se nesnadno centrálně určují, se průběžně přizpůsobovaly, aby vyrovnaly růst nákladů. Na druhé straně mnoho cen, které se snadno centrálně určují - a lze je přímo řídit - zůstaly na výši, v jaké byly tehdy ustaveny.

(ii) V některých aspektech se změnily i sociální preference. Současná hospodářská politika nereaguje pasívně a netečně na spontánní vývoj spotřebitelské poptávky, ale usměrňuje ji určitým směrem.²³⁾ Avšak tyto směry jsou dnes, na mnohem vyšší úrovni reálné spotřeby, rozdílné od těch před třiceti lety. Uveďme jeden příklad: dnes, kdy základní potřeby potravin jsou pro většinu lidí zajištěny, neexistuje žádný společenský zájem vyžadu-

22) Doposud shromážděný empirický materiál nevede k jednoznačnému závěru, zda politika spotřebních cen splňuje redistribuční cíle původně stanovené, či vede k opačnému výsledku. V diskusí viz články Ladányi (1975), Ersek (1976 a Ferge (1975a, b, 1978).

23) Viz Hoch (1977) a Hoch-John-J. Timár (1975).

jící, aby bylo přejídání podporováno ekonomickými prostředky. A přesto státní subvence u mnoha potravin vedou k tomuto výsledku.

I když relativní náklady a sociální preference se během času průběžně mění, rigidita a inercie brání přizpůsobení relativních cen novým podmínkám.²⁴⁾ Rádi bychom v následujícím objasnili, že toto není způsobeno neschopností rozpoznat problém, a dokonce ani nějakou zvláštní rigiditou či konzervatismem na straně tvůrců hospodářské politiky. Důvody rigidity cen jsou hlubší. Náš výklad o tom, proč se cenový systém stal rigidním, osvětlíme na příkladu vývoje nájemného za byty. V následujícím oddíle budeme zkoumat vztah mezi nájemným a nedostatkem bytů.

Tato otázka nám dává ještě jednu příležitost shrnout, co jsme řekli o cenách spotřebního zboží a zároveň analyzovat důvody, proč se ceny staly rigidními. Ze všech nedostatků na spotřebitelském trhu je to nedostatek městských bytů, který je nejvážnější a nejtěživější. Všechny dříve probírané problémy lze zde nalézt ve velmi koncentrované a zřejmé podobě.

19. 8. NEDOSTATEK BYTŮ A NÁJEMNÉ

Opět zdůrazňujeme, že vybíráme pouze několik problémů z velkého množství.²⁵⁾ Nebudeme navrhopvat, jak problém řešit; pouze se pokusíme uvažovat o důsledcích realizace té či oné alternativy hospodářské politiky, které se objevily během diskuse. Jedná se o nesmírně obtížnou otázku, neboť ekonomické

24) Viz Vincze (1971)

25) V nedávné minulosti se objevilo v Maďarsku několik důležitých studií a diskusních článků na toto téma. Viz např. Liska (1969), Konrád - Szelenyi (1969), Breitner (1976), Halmos (1977), Mihályi (1977, 1978) a Dániel (1978).

důsledky v úzkém slova smyslu jsou propojeny s důsledky sociálními a politickými a hluboce ovlivňují způsob života miliónů.

Mnoho lidí se domnívá, že nedostatek bytů lze odstranit výstavbou stále rostoucího množství státních bytů, zatímco se nájemné v těchto bytech bude udržovat na nominální úrovni. Podle našeho názoru jakékoliv úsilí zaměřené na odstranění nedostatkovosti na straně nabídky je beznadějně, pokud se nájemné ponechá nezměněné. Nedostatek chleba lze odstranit přes jeho nízkou cenu, neboť poptávka je nasycena.²⁶⁾ Jestliže lidé žijí v bytě o dvou místnostech, mnoho z nich chce byt alespoň s třemi místnostmi; lidé mající byt chtějí také víkendový domek; ti, co mají byt s odpovídajícím počtem místností, chtějí domek lépe vybavený a stojící ve zdravějším a krásnějším prostředí. Existuje určitě jen málo lidí, kteří by neopustili svůj nynější byt, pokud by dostávali větší, lepší či levnější. Neučiní to tehdy, když jsou staří, nemocní či se nechtějí stěhovat. Ale většina lidí by byla ráda, že si mohou zlepšit podmínky bydlení. I v zemích značně bohatějších než je Maďarsko, neexistuje taková nabídka bytů, že by pouze problémy s nábytkem a údržbou bytu ovlivňovaly poptávku obyvatelstva nezávisle na nájemném.²⁷⁾

Jiní se domnívají, že lze odstranit nedostatek bytů podstatným zvýšením nájemného ve státních bytech. I když rozsah zvýšení by určitě ovlivnil výsledek, pro náš mentální experiment vezmeme pouze jeden případ, ve kterém nová a vyšší úroveň nájemného splňuje následující kritéria.

-
- 26) O uspokojování potřeb viz 17.2. Potřeba je neuspokojena tehdy, jestliže po desetiletích vývoje výrobních sil, jak se předpokládalo, ji nelze uspokojit v míře, při které by spotřebitel - podle vlastního vůle - již nechtěl spotřebovávat další množství, i když je statek dostupný.
- 27) To je jasně prokázáno např. švédskou zkušeností. Nájemné bylo po druhé světové válce fixováno na relativně nízké úrovni. Existující zásoba bytů byla vysoká, nezničená válkou a výstavba bytů začala nejvyšším tempem (měřeno na hlavu) na světě. Přesto vznikl velmi intenzivní nedostatek bytů a lidé čekali léta na byt. Ten pominul teprve, až byla náhle zvýšena úroveň nájemného. O tom viz Lindbeck (1967). Lindbeck zmiňuje svou předchozí studii (švédsky), publikovanou v roce 1963 a napsa-

a) Nájemné je účinné ve vztahu k poptávce po m n o ž s t v í , tj. počtu bytů. To je případ, kdy lidé žádají o samostatný byt, je-li nájemné nízké, ale nejsou ochotni či schopni platit účinné nájemné, a proto dobrovolně se vzdávají svého požadavku.²⁸⁾ Toto nájemné proto omezuje poptávku po počtu dostupných bytů.

b) Nájemné je účinně d i f e r e n c o v á n o podle k v a l i t y bytů. To je případ, kdy rodiny žádají - při nízkém nájemném - o větší a lépe vybavenější byt, s dalšími kvalitativními výhodami, avšak účinná diferenciace nájemného je donutí vzdát se původní poptávky. Dobrovolně se nastěhují do méně vybavenějších bytů či do bytů s nižšími kvalitativními parametry.

c) V důsledku nové úrovně nájemného se sníží poptávka domácností v takovém rozsahu, že část existující zásoby bytů (nejméně 2 - 3 %) zůstane volná. Pokud tyto byty nejsou obsazeny jiným sektorem, vznikne v o l n á k a p a c i t a b y t ů .

To, co dále nazýváme "vysokým" nájemným, je vztaženo k úrovni odpovídající kritériím (a), (b) a (c). Ta byla formulována výlučně v termínech účinku na p o p t á v k u . Nezabývali jsme se vztahy mezi nájemným a náklady na údržbu či nahrazení bytu. (Později se k tomu vrátíme.)

Účinky zavedení vysokého nájemného ve státních bytech lze rozdělit do čtyřech skupin.

1) K r á t k o d o b ý t r ž n í ú č i n e k n a d o m á c n o s t . V tomto bodě zkoumáme výlučně, jak domácnost jako kupující - ekonomický subjekt trhu - reaguje na výši nájemného. ("Lidské" důsledky budou uvedeny při analýze čtvrté skupiny.)

pokračování poznámky z předcházející stránky

nou společně s Bentzelem a Stählem. Bytová situace ve Švédsku a ekonomické diskuse kolem ní byly námětem přehledu Dániela (1977 b).

28) Např. zůstanou v podnájmu či žijí společně se svou rodinou oproti původnímu záměru.

Neuvažujeme důchodový efekt zvýšeného nájemného. To očividně závisí na tom, zda se realizují kompenzace přes nominální mzdy. Pro účely našeho mentálního experimentu můžeme např. předpokládat, že roční nominální příjem sektoru domácností se zvýší přesně o stejný obnos, jaký tvoří zvýšení nájemného. Jinými slovy, změnil se p o m ě r nájemného k cenám ostatního spotřebního zboží. (Navíc dochází k přerozdělení, což bude též zkoumáno u čtvrté skupiny.)

Prozatím předpokládáme, že administrativní zákazy zabraňují hospodářským a rozpočtovým organizacím obsadit byty uprázdněné domácnostmi. (To bude probíráno u druhé skupiny účinků.)

"Krátkým obdobím" v tomto ohledu rozumíme jeden či dva roky. V sektoru bydlení je fixní kapitál velký a dlouhé životnosti, podíl čistého přírůstku za jeden či dva roky na existující zásobě je relativně malý. Tak - při existenci výše uvedených předpokladů - lze krátkodobé přizpůsobení trhu přibližně popsat jako p ř i z p ů s o b e n í p o p t á v k y d o m á c n o s t í n o v é m u , v y š š í m u n á j e m n é m u - p ř i d a n é n a b í d c e . Většina lidí se přemísťuje pouze s obtížemi. Vysoké nájemné je e k o n o m i c k á s í l a . Když jsme hovořili o kritériích efektivity nájemného, zmínili jsme se o "dobrovolných" změnách v poptávce. V tomto případě je akce dobrovolná, pokud se nájemník nestěhuje v důsledku administrativního příkazu či nedostane horší či menší byt prostřednictvím administrativního přidělování. Hnací silou je tvrdé rozpočtové omezení domácnosti.

Dříve či později přestanou všechny přesuny. Po krátkém období přizpůsobení se výše uvedeným předpokladům p ř e s t a n e b ý t n e d o s t a t e k b y t ů v k r á t k é m o b d o b í i n t e n z í v n í .

Samozřejmě se v budoucnosti může stát, že někdo nenalezne přesně ten byt, který původně chtěl a dojde k nucené substituci. Může též hledat a čekat, dříve než dostane vybraný byt. Proto ne každý komponent vektoru z ukazatelů nedostatkovosti trhu

s byty je roven nule. To proto, že přizpůsobovací proces nemůže být na tomto trhu prost frikci. (Při použití zápisu z kapitoly 8 : $w > 0$). Avšak nejvýznamnější znak nedostatkovosti - léta čekání - je odstraněn. Poněvadž existují volné byty, každý si může pronajmout byt bez čekání, za předpokladu, že je schopen a ochoten zaplatit vysoké nájemné či podstoupit nucenou substituci, pokud byty, jež jsou okamžitě volné, neodpovídají ve všech ohledech jeho původnímu přání.

Přetrvává tato situace a stane se novým normálním stavem trhu?

2) "Odsávací" účinek hospodářských a rozpočtových organizací. Není jasné, zda dočasně zjednodušující předpoklad, který jsme udělali - tj., že administrativní zábrany brání hospodářským a rozpočtovým organizacím najmout byty uvolněné domácnostmi - je ve skutečnosti splněn. Pokud tyto zábrany neexistují, pokles poptávky domácností znamená, že hospodářské a rozpočtové organizace - které jen zřídka reagují na ceny inputů - okamžitě zaplní uvolněné místnosti. Jsou vždy pod tlakem, neboť mají nedostatek kanceláří a mohou snadno platit vysoké nájemné, které těžce doléhá na domácnosti.

A pokud existuje administrativní zákaz, není snadné jej důsledně prosadit. Mažarský příklad ukazuje, že přes administrativní zákazy roste počet kanceláří v budovách původně určených na bydlení. Bylo by obzvláště obtížné "ubránit" volnou kapacitu před hospodářskými a rozpočtovými organizacemi.

3) Dlouhodobé změny v relativních proporcích. Předpokládejme, že nájemné ve státních bytech bylo stanoveno na nové, vyšší úrovni. Abychom pochopili problémy, vzniklé dlouhodobě, musíme připomenout argumentaci z oddílů 19.4 - 19.6 s tím, že nyní jde o aplikaci nikoliv na celý trh, nýbrž pouze na jeho část - tj. na trh bytů.

Nominální příjmy obyvatelstva v dlouhém období rostou a souběžně s tím roste poptávka po bytech.²⁹⁾ Když roste příjem domácností, chce najmout více bytů či byt větší a lepší kvality. Proto - i když prvotní účinek zvýšení nájemného je odstranění intenzivní nedostatkovosti, následující průběh událostí závisí na růstu reálné nabídky. Drží růst a zlepšení kvality státních bytů krok s růstem poptávky?

To m ů ž e nastat, ale není tu žádný automatický mechanismus, který by zajistil, že tomu tak skutečně bude. Připomeňme si příklad osobních automobilů z tabulky 19.1. I když jsou drahé a jejich nabídka roste, stále trvá několikaleté čekání, neboť nabídka se neustále opožďuje za poptávkou.

Růst zásoby státních bytů je řízen - podle toho, co dovoluují reálné zdroje - centrálním plánem. T a t o n a b í d k a n e n í u r č o v á n a c e n o u , a n i z i s k e m č i z t r á t o u v z n i k l o u z r o z d í l u m e z i p ř í j m y z n á j e m n é h o a n á k l a d y n a v ý s t a v b u a ú d r ž b u b y t ů . Stát může přesunovat příjmy. Může odejmout čisté příjmy z vysoce ziskového sektoru bydlení, či může subvencovat ztrátový sektor bydlení. Proto nebylo nové vysoké nájemné vztahováno k nákladům.

Z výše uvedených argumentů lze učinit následující závěr. Efektivní, vysoké nájemné je podmínkou pro odstranění intenzivní nedostatkovosti bytů. I když je účinné, vysoké nájemné nezajišťuje permanentní odstranění nedostatkovosti bytů. Zda se na konec normálním stavem trhu stane intenzivní nedostatkovost či

29) Pravděpodobně roste rychleji. Přinejmenším to ukazují poptávkové funkce odhadnuté z údajů vyspělých kapitalistických států. Z důvodů existence chronického nedostatku bytů nelze získat jednoznačné odhady důchodové pružnosti poptávky po bytech ze statistických údajů socialistických zemí.

o d s t r a n ě n í n e d o s t a t k o v o s t i - t o
z á l e ž í n a p o l i t i c e v ý s t a v b y b y t ů
s t á t u a n a ú r o v n i n á j e m n ě h o .

Tuto politiku nemohou plánovači určovat arbitrárně. Zdroje vydané na výstavbu státních bytů jsou potřeba též v ostatních sektorech, především ve výrobních investicích. Tento odsávací efekt jiných sektorů může zpomalit výstavbu státních bytů. Avšak naše úvahy zde skončíme, neboť by nás odvedly daleko od původního tématu: od nájemného.

Vraťme se od velkých, dlouhodobých makroproporcí hospodářství k přímým "mikrodůsledkům" zvýšeného nájemného - důsledkům na život lidí.

4) P ř e r o z d ě l o v a c í ú č i n e k . V krátkém období klesá celkový objem reálné spotřeby domácností při růstu volné kapacity. Pokud tato tvoří 2 - 3 %, není to mnoho. V každém případě při existenci chronické nedostatkovosti bytů obyvatelstvo natolik odvyklo myšlence najmout si byt, že pouhá existence této možnosti by uváděla v úžas. Ve velkém městě s milionem obyvatel a řekněme 200 000 bytů by to znamenalo, že 4 000 - 6 000 domácností, které dříve obývaly samostatný byt, bude nuceno bydlet s jinými domácnostmi.

Vznik volné kapacity bytů by usnadnil výměny bytů, neboť by odpadla nutnost vytvářet komplikované řetězce výměn, aby se našel vhodný byt. P r o s t o r o v á m o b i l i t a s p o l e č n o s t i b y v z r o s t l a ; lidé by již nebyli "připoutáni ke hroudě" nedostatkovostí bytů. Tyto výhody by samozřejmě neplatily pro ty, kteří se z důvodu vysokého nájemného museli vzdát samostatného bytu, ale pro ty, kteří se v budoucnu chtějí stěhovat či založit novou domácnost. Tak by došlo k přerozdělení výhod a ztrát.

To není jediný přerozdělovací efekt. Jak jsme již poznávali, všeobecné zvýšení nájemného a jeho diferenciací podle kvality by vedly k velkému pohybu v obou směrech, někteří by

přišli do větších a lepších bytů, jiní do menších a horších.³⁰⁾ Nyní si uvědomme, že byt není stejný jako jiné zboží, např. šaty či lednička. Bytové podmínky hluboce ovlivňují způsob života lidí, jejich rodinný život a kulturní příležitosti. S přerozdělením se bytové podmínky některých lidí zlepší, zatímco podmínky jiných se zhorší. Zamysleme se nad případem těch druhých. Mnoho lidí má silný vztah k domovu, k sousedům, k prostředí, na které si zvykli. Jsou zvyklí žít pouze s členy své rodiny, či naopak sami, a nyní mají sdílet byt s jinými lidmi. Tak může přerozdělení bytů hluboce zasáhnout mnoho lidí.

Avšak přerozdělení by se netýkalo pouze b y t ů , ale též p ř í j m ů . Ve východní Evropě včetně Maďarska existuje u bytů velký s o u k r o m ý s e k t o r . Soukromě vlastněné domky a družstevní byty patří do této kategorie. Většinu z nich používají vlastníci, i když zde existuje i pronajímání (např. podnájemník v bytě či pronajmutí domku či bytu). Než půjdeme do podrobností, můžeme říci, že původní stavitel bytu či domu (či v případě stavby na prodej kupující) musí přinejmenším zaplatit náklady stavby. Na druhé straně nájemník ve státním bytě platí pouze malou část udržovacích nákladů, neboť nájemné je subvencováno státem. Ti, kdož platí nominální nájemné ve státním bytě, získávají významný s p o - t ř e b i t e l s k ý p ř e b y t e k a ve skutečnosti dostali od státu dar.³¹⁾ Byt jim mohl být přidělen podle kritéria, jež je společensky přijatelné, např. nutnost či zásluha. Avšak mohli jej též získat díky osobním kontaktům či korupci, či - což je nejobvyklejší - mohli jej zdědit. Jejich rodiče jednou dostali státní byt, v důsledku naléhavé potřeby či zásluhy, či rodiče nebo prarodiče se do domu přistěhovali

30) Nechali jsme otevřenou otázku, o jakou ú r o v e ň zvýšení nájemného a o jakou diferenciaci kvality v našem mentálním experimentu jde. To závisí na počtu těch, kteří jsou dobrovolně připraveni zhoršit si svou bytovou situaci - nikoliv na základě administrativního příkazu, ale pod ekonomickou silou - a jak brzy by reagovali.

31) O spotřebitelském přebytku při přidělovém systému viz oddíl 17.6.

v době kapitalistického volného trhu; později byl dům znárodněn, takže děti a vnuci získají státní byt narozením. Právo na státní byt je děděno stejným způsobem jako feudální statek. A spotřebitelský přebytek je simultánně převáděn z otce na syna, jako tomu bylo u feudální renty.

Všeobecné zvýšení nájemného by připravilo nájemníky státních bytů o tento spotřebitelský přebytek. Někteří z nich by pocítili, že byli zbaveni vysloužené výhody.³²⁾ Jiní ani nepomyslí na dřívější výhody a pouze zaregistrují ten fakt, že utrpěli finanční ztrátu.

Výsledkem přerozdělení by byl silný růst pozitivní korelace mezi celkovým peněžním důcho-
dem domácnosti a jejími bytovými podmínkami. To by ve skutečnosti odpovídalo zásadě rozdělování podle práce. Avšak problém stále zůstává, a to do jaké míry je rozdělování peněžních příjmů v souladu se zásadou rozdělování podle práce v daných společenských podmínkách. A samozřejmě zůstává diskusním, je-li byt tím druhem zboží, které má být rozdělováno podle práce, nebo zda jde o základní nezbytnost, jejíž rozdělování by se mělo dít podle jiných principů. Můžeme se ptát např. zda by neměly být bytové podmínky dětí určovány nezávisle na příjmu jejich rodičů.

Zde skončíme analýzu rozdělovacích účinků, i když jsme se zatím nedotkli celé řady aspektů. Mělo by být nicméně jasné, že opatření, které na první pohled vypadá jako čistě ekonomické (úroveň nájemného) vede k závažným sociálním, politickým a etickým problémům.

Jedna věc je jistá: jakékoliv radikální přerozdělení vzbouří veřejné mínění. Ti, kteří jím získají, dokonce ani si nemusí zisk uvědomit. Jestliže si dnes mladí lidé nezvyknou če-

32) Samozřejmě lze doplnit všeobecné zvýšení nájemného systémem individuálních subvencí nájemného. Tyto subvence mohou být přiděleny těm, kdo to potřebují či zasluhují. Samozřejmě není jisté, že příjemci této subvence budou titíž lidé, kteří dnes dostávají "dar" od státu v podobě nízkého nájemného.

kat na byt, nebudou to později považovat za speciální výhodu. Avšak i ti, kteří si dnes uvědomí výhody změny, jsou šťastní t i š e . Na druhé straně ti, kteří ztrácí, zahořknou a mohou své city dát najevo n a h l a s . A proto je vztah k změnám nájemného pochopitelně opatrný; totéž platí všeobecně o velkých a důkladných změnách cen spotřebního zboží, neboť mají přerozdělovací účinky.

To nás vede k pochopení jevu, který lze nazvat p a s t í c e n o v é s t a b i l i t y . Kvůli cenové stabilitě stát váhá provádět průběžné či dokonce časté m a l é cenové změny. Lidé si zvykli na stabilitu a po určité době dokonce předpokládají, že vláda ji garantuje. Každé významné cenové zvýšení vede ke zvýšení neklidu. Čím více systém se snaží dokázat, že chce zachovat cenovou stabilitu, a čím více zvěřeňuje svůj záměr, tím více to obyvatelstvo očekává - a proto lidé reagují ještě nervózněji, pokud dojde ke zvýšení cen.

To je základ cenové rigidity, tkvící ve veřejném mínění. Jak jsme poznamenali v předchozím oddíle, v důsledku této rigidity jsou ceny odtrženy od nákladů a od státních preferencí z doby, kdy byly stanoveny. Po léta se neprováděla malá průběžná přizpůsobení, a teď se stala nezbytnou drastická změna. Ale ta přináší šok přerozdělovacích efektů, z nichž některé jsou téměř nevypočitatelné a který může u mnoha lidí vyvolat ostré nepřátelství. Proto hospodářské vedení odkládá změny, ale tím činí problém ještě vážnějším, neboť potom cenové změny vyvolají ještě větší šok - atd. Nájemné ve státních bytech je typickým příkladem takového rigidního či zmrazených cen, nikoliv však jediným.

Dospěli jsme k nové a důležité části naší odpovědi na otázku, proč je cenová hladina určitých skupin výrobků taková, jaká je. Je to proto, že byla jednou pevně stanovena - možná před jedním možná před více desetiletími. Tehdy existovaly vážné důvody pro to, aby byla tak stanovena. A potom cena spadla do "pasti cenové stability". Jednou ustavený s t a - t u s q u o se udržuje. To neznemá, že k radikálním cenovým změnám nemůže za žádných podmínek dojít. Avšak to je

jisté, že změny v relativních spotřebitelských cenách, které spadly do pasti cenové stability, vyžadují rozhodnutí, jež má nejen ekonomické, ale i dalekosáhlé politické důsledky.

19. 9. SPOTŘEBITELSKÉ CENY, JEŽ NEJSOU ADMINISTRO - VÁNY

Až sem jsme analyzovali vládní politiku v oblasti cen. A to proto, že podíl spotřebního zboží s c e n t r á l n ě u r -
č o v a n ý m i c e n a m i , jež jsou pevně řízeny ústřed-
ním cenovým orgánem, je velmi vysoký - vyšší než v případě cen
velkoobchodních (kapitola 15). Ale i role dalších dvou typů
cen je zde též důležitá; jde o k o n t r a k t n í c e n y ,
které jsou určeny na základě dobrovolné dohody mezi prodává-
jícím a kupujícím, a p s e u d o a d m i n i s t r a t i v -
n í c e n y , které jsou formálně určovány cenovým orgánem,
ale ve skutečnosti prodávajícím..³³⁾

V případě neadministrovaných cen spotřebního zboží působí
obdobná tendence k c e n o v é m u r ť s t u , jakou jsme
popsali v oddílech 15.5 - 15.7 o velkoobchodních cenách. Ne-
chceme opakovat, co již bylo dříve řečeno; pouze popíšeme něk-
teré zvláštnosti, týkající se spotřebního zboží. K "nákladové-
mu zvýšení" tu může též dojít; pravda, centrální cenová poli-
tika může zasáhnout tak, že změni obratovou daň či subvence.
Může se pokusit zastavit růst nákladů tím, že zabrání, aby se
přelily do spotřebitelských cen. Ale vzrůst nákladů dá tak či
onať o sobě vědět. Co se týká "poptávkového tlaku", čím inten-
zivnější je nedostatkovost na individuálním trhu, tím více bude
sám kupující tlačit na zvýšení cen, aby tak přetrhumfl ceny na-
bízené ostatními kupujícími.

33) Pro podrobnější výklad této klasifikace viz oddíly 15.2 a
15.3. To má spojitost s diskusí měření cenové hladiny v od-
díle 15.4. To, co je tam řečeno, má též platnost pro měření
cenové hladiny spotřebního zboží.

V oddílech 15.5 a 15.6 jsme řekli, že v případě transakcí mezi podniky nezasahuje tendence k cenovému zvýšení finanční omezení na straně poptávky. Situace v sektoru spotřebního zboží je zásadně odlišná. Zde na m i k r o ú r o v n i je rozpočtové omezení každé domácnosti tvrdé. Totéž lze říci na m a - k r o ú r o v n i : celkové nominální příjmy sektoru domácností jsou pevně řízeny centrální hospodářskou politikou. (Viz kapitolu o mzdách, zejména oddíl 16.1) Nejsou to pouze nářky kupujících, nepřátelské klima veřejného mínění a zásahy cenových orgánů, co působí proti inflačním tendencím; hlavní překážkou je omezené množství peněz, které může sektor domácností vydat. Někteří kupující mohou být připraveni tlačit na zvýšení ceny určitého zboží, avšak okamžitá poptávka všech domácností po všem zboží je limitována množstvím peněz v rukou domácností.

To nicméně neznamená, že omezení množství peněz v rukou sektoru domácností by samo o sobě z a s t a v i l o cenový růst, pokud je způsoben jinými faktory. Řízení nominálních příjmů domácností je j e d n o u z podmínek pro zabránění inflačních pohybů cen, jež vznikají a zesilují na trhu spotřebního zboží. Avšak to samo nestačí; je nutno splnit další podmínky. O některých jsme se již zmínili; o dalších budeme hovořit ve zbývající části knihy.

KAPITOLA 20

PENÍZE : PENĚŽNÍ A FISKÁLNÍ POLITIKA

20. 1. ÚVOD

Naše dřívější analýzy chování hospodářských a rozpočtových organizací a domácností nám umožňují rozebrat několik otázek, dotýkajících se peněz.^{1/} Nejde nám o úplnost - několik aspektů teorie peněz zcela vypustíme ze zřetele. Soustředíme se na jedinou otázku - do jaké míry hrají peníze aktivní roli v socialistické ekonomice?

Je nutné si především ujasnit, co míníme tím, že jsou peníze aktivní.^{2/} Peníze jsou aktivní, jestliže skutečné chování ekonomického subjektu / rozhodovatele / závisí na množství peněz, jímž tento subjekt disponuje.

Neplatí, že peníze jsou buď aktivní, nebo pasivní. Míra jejich aktivity může být zobrazena na spojitě škále. Existují přechodné stupně mezi plnou aktivitou a úplnou pasivitou.

Tvrdost rozpočtového omezení velmi úzce souvisí s tím, jak aktivní jsou peníze. Ve skutečnosti nejde o

1/ Existuje rozsáhlá literatura o roli peněz v Maďarsku. Z prací maďarských autorů bych chtěl především jmenovat práce Augusztinovicové /1963/, Faluvégiho /1976, 1977/, Husztiho /1971/, Riesz /1970/ a Tallóse /1975a, b; 1976/. Poskytly podnětný materiál pro napsání této kapitoly.

2/ Brus /1964/ významnou měrou přispěl k formování mého uvažování o aktivní a pasivní roli peněz.

dva oddělené jevy, nýbrž o alternativní deskripci téhož jevu. Na mikroúrovni obsahuje pravá strana rozpočtového omezení ty peněžní prostředky, kterými může disponovat daná mikrojednotka /mikroorganizace/, což je ta část celkové peněžní nabídky státu, která byla přidělena dané mikrojednotce. Jestliže je uvažované omezení měkké a jeho hodnotu lze snadno zvyšovat, (jinými slovy, jestliže množství peněz, určených k pokrytí potřeb mikrojednotky, se přizpůsobuje poptávce mikrojednotky po penězích na levé straně odpovídající nerovnosti), potom jsou peníze pasivní. Jestliže naopak dané omezení je tvrdé a levá strana, t.j. poptávka mikrojednotky po penězích, se musí přizpůsobovat dané nabídce, potom jsou peníze aktivní. V souvislosti s tím stupeň aktivity peněz odráží na makro úrovni totalitu mikrojevů (statistické rozdělení tvrdosti rozpočtového omezení). V oddíle 13.6 jsme zavedli indikátory β , určené k měření tvrdosti rozpočtového omezení: případ $\beta=0$ odpovídal dokonale tvrdému omezení. Čím je měkčí rozpočtové omezení, tím větší kladné hodnoty nabývá β . Stejnou míru lze použít pro popis toho, jak aktivní jsou peníze.

Nebudeme zde rozebírat vazbu mezi vnitřní nabídkou peněz v socialistických zemích a zahraničními měnami; spolu s jinými otázkami pomíjíme tím problém směnitelnosti. Ale i v případě, že omezíme studium role peněz výlučně na podmínky vnitřní ekonomiky, zjistíme, že peníze nejsou plně "směnitelné" ani doma. Peníze mají své "označení". Finanční systém striktně odděluje peníze, které mohou být použity hospodářskými a rozpočtovými organizacemi na výplatu mezd, od peněz, které jsou určeny pro zajištění jejich ostatních potřeb. (Viz oddíl 16.1.) Obdobně, peníze, jichž lze použít pro potřeby běžné výroby, jsou striktně odděleny od peněz, určených pro financování investic. Centralizovaný bankovní systém průběžně sleduje všechny peněžní transakce každé hospodářské či rozpočtové organizace a má možnost kontrolovat dodržování odpovídajících restrikcí. Pochopitelně, že mezi třemi základními sektory - hospodářskými organizacemi, rozpočtovými organizacemi a domácnostmi - je rozsáhlý oběh peněz, ale všechny tyto transakce se mohou uskutečňovat jen prostřednictvím kanálů, vymezených a kontrolovaných

finančním systémem. I když připustíme, že v platných pravidlech jsou nedůslednosti, nic se tím v zásadě nemění na skutečnosti, že peníze nejsou plně "směnitelné". Za těchto podmínek nejsou možné obecně platné výroky o tom, jak aktivní jsou peníze, nýbrž je nutné odděleně analyzovat každý sektor nebo vymezemou "označenou" oblast, uvnitř které obíhají peníze.

V případě d o m á c n o s t í platí tvrdé rozpočtové omezení. (Viz 18.1) To znamená, že u v n i t ě r s e k t o r u d o m á c n o s t í j s o u p e n í z e p l n ě a k t i v n í. ($\beta=0$ nebo téměř 0).

Skutečně, při formulování státní hospodářské politiky vůči sektoru domácností výchozím bodem n e n í nabídka peněz, určených pro potřeby domácností. Skutečnými výchozími body jsou plánované hodnoty reálné spotřeby domácností, nabídky komodit, které domácnosti mohou nakoupit, a také záměry státní hospodářské politiky v oblasti nominálních mezd a hladiny spotřebních cen.^{3/} Plánovači začínají tím, že zvažují míru vzájemné provázanosti těchto proměnných jakož i jejich vztah k dalším procesům v hospodářství, ve výrobě, v investiční výstavbě a v zahraničním obchodě. Úvěr určený domácnostem hraje relativně malou roli a jeho celkový objem je rigorózně sledován. Podstatná je i skutečnost, že existují "označené" úvěry: tyto mohou být použity jen na soukromou bytovou výstavbu nebo na nákup určitého zboží dlouhodobé spotřeby, takže je lze snadno regulovat položku po položce v závislosti na reálné nabídce příslušného zboží.

Z vyjmenovaných proměnných lze odvodit celkovou nabídku peněz, určenou pro domácnosti. Nicméně, ačkoliv jde o veličinu získanou v průběhu plánovacího procesu, žije tato veličina svým "nezávislým životem" a hraje svou vlastní roli ve formování ekonomických procesů. Plánovači pečlivě zvažují, kolik peněz bude mít obyvatelstvo k dispozici. Při přípravě ročních plánů, které jsou podkladem pro postup při realizaci hospodářské politiky, za velmi důležitý

3/ Viz oddíly 15.7, 16.2, 16.5, 16.6 a 19.4 - 19.6.

bod je považováno vypracování tzv. bilance "kupní síly" 4/ a "nabídky zboží". Závěr analýzy naznačuje, že při plánování v rámci sektoru domácností nedochází ani k přizpůsobování nabídky peněz poptávce, ani k opačnému jevu, nýbrž že tyto makroekonomické odhady jsou konstruovány v průběhu plánování souběžně, za p r ů -
b ě ž n ě h o v z á j e m n ě h o v y r o v n á v á n í
o b o u v e l i č i n .

Situace v sektoru, zahrnujícím hospodářské a rozpočtové orga-
nizace, je zcela jiná. Rozpočtová omezení jsou zde víceméně měkká
 $\beta \geq 0$. (Viz kapitolu 13 a oddíl 14.11). Stupeň měkkosti se mění
v závislosti na konkrétní zemi nebo konkrétním období. Po reformě
ekonomického řízení se omezení stalo poněkud tvrdším ve srovnání
s tradičním systémem. Rozdíly jsou také mezi financováním běžné
výroby a financováním investiční činnosti. (Omezení je v posledním
případě měkkší .) Avšak aniž bychom vylučovali, že někdy a někde hra-
jí peníze důležitou roli, z ů s t á v a j í d o z n a č n ě
m í r y p a s í v n í m i v s e k t o r u h o s p o d á ř -
s k ý c h a r o z p o č t o v ý c h o r g a n i z a c í . Je-
jich chování je určováno v rámci mnohaúrovňových rozhodovacích pro-
cesů nezávisle na dosažitelné peněžní nabídce. Toto chování deter-
minuje poptávku po penězích. Nabídka peněz se pasívně přizpůsobuje
poptávce po penězích v sektoru, zahrnujícím hospodářské a rozpočtové
organizace.

Pokud jsme předtím vyslovili několik myšlenek, dotýkajících
se sektoru domácností, nebylo nutné jít do podrobností. Avšak v pří-
padě sektoru hospodářských a rozpočtových organizací bude užitečné
v následujících oddílech hlouběji rozebrat otázku, zda jsou zde pe-
níze aktivní nebo pasívní. Náš další postup bude rozvržen následovně.

V oddíle 20.2 rozebereme problematiku k r á t k o d o b ě h o
financování hospodářských organizací, v oddíle 20.3 a 20.4 se budeme
zabývat financováním investiční činnosti jak v rámci hospodářských,
tak v rámci rozpočtových organizací - jinými slovy, otázkami
d l o u h o d o b ě h o financování. Na závěr se v oddíle 20.5
dotkneme problematiky státního rozpočtu.

4/ Pojem "kupní síla obyvatelstva" používaný v plánovací praxi, odpo-
vídá pojmu "nabídka peněz domácnostem", kterého používáme zde.

20 . 2 . KRÁTKODOBÉ FINANCOVÁNÍ HOSPODÁŘSKÉ ORGA - NIZACE

Začneme k r á t k o d o b ý m i řídícími procesy v socialistické hospodářské organizaci. Podíl vlastních oběžných prostředků hospodářské organizace na jejich celkovém objemu není stejný v jednotlivých socialistických zemích, doznává změn také v průběhu historického vývoje. Avšak až dosud všude platilo, že hospodářská organizace není schopna plného sebefinancování. Ve všech zemích a v každém období byla hospodářská organizace nucena hradit část svých běžných výdajů z úvěru. Proto nejdůležitější otázkou, kterou je nutno vyjasnit, je otázka, za jakých podmínek může konkrétní hospodářská organizace získat krátkodobý úvěr. V daném kontextu skutečným problémem nejsou oficiálně určené zásady a pravidla poskytování úvěru, nýbrž k o n k r é t n í p r a - x e .^{5/}

V kapitole 13, když jsme mluvili o tvrdosti rozpočtového omezení hospodářské organizace, zdůraznili jsme také otázku toho, zda je úvěrový systém "tvrdý" nebo "měkký". Vezmeme-li v úvahu praktické zkušenosti, nabízí se následující tvrzení.

S y s t é m p ř í d ě l o v á n í k r á t k o d o b é h o ú v ě r u h o s p o d á ř s k ý m o r g a n i z a c í m j e " m ě k k ý " .^{6/} Celkový objem tohoto úvěru není centrem omezen žádným rigidním a efektivním omezením. Skutečnost je taková, že celková nabídka krátkodobého úvěru se pasívně přizpůsobuje výši

5/ Podle Husztiho (1971, str. 41) "...poloautomatická povaha úvěru a tvorba přebytečných peněz nebyly důsledkem cílevědomé finanční a úvěrové politiky. Naopak, zvětšování úvěru a jeho poloautomatická povaha vznikly v rozporu s cílovými záměry tvůrců finanční a úvěrové politiky.

6/ Vtipný popis této situace nalézáme u Riesze (1964): "... banka je 'podnikem, produkujícím peníze', který nemůže odmítnout syojí 'službu zákazníkům' s 'přídělem', a který občas musí zajišťovat dodávky i pro ty 'bez přídělu'."

úvěru, požadovaného hospodářskými organizacemi.

Poptávka konkrétní hospodářské organizace po úvěru není neko-
nečně velká: projevuje se zde jisté samoomezování. Máme za to, že
příčinou toho nejsou úroky, které bude nutno zaplatit za získaný
úvěr. Úrok jako náklady, vynaložené na
získání úvěru, není jeho efektivní
cenou; nenutí hospodářskou organi-
zaci k tomu, aby dobrovolně omezila
svoji poptávku po úvěru. Případné zvýšení
úrokového zatížení - obdobně jako ostatní zvýšené náklady - může
být přeneseno hospodářskou organizací na zákazníka nebo dříve nebo
později na státní rozpočet. (Viz kapitoly 13 a 15). Lze empiricky
ověřit, že poptávka hospodářské organi-
zace po úvěru nesouvisí s úrokovou
sazbou.^{7/}

"Samoomezování" poptávky po úvěru lze vysvětlit spíše tou
jednoduchou skutečností, že o úvěr je nutno žádat.
Nejen hospodářská organizace, nýbrž i banka ví, že z hlediska or-
ganizace není úroková sazba podstatným faktorem. Získání úvěru
přesto ale není jednoduchou obchodní transakcí mezi rovnoprávnými
partnery. Žádná ze stran nemá pocit, že zaplacením úroku se dluž-
ník vyrovnal s věřitelem za poskytnutou službu. Úvěr je do jisté
míry prokázání laskavosti (i když se za něj musí zaplatit úrok).
Přispívá k tomu i skutečnost, že v důsledku permanentní převahy
poptávky po úvěru banka se nikdy nemusí starat o umístění peněz,
které čekají na to, aby byly půjčeny. Trh úvěru je trhem prodá-
vacím; ti, kteří potřebují úvěr, se řadí do fronty před těmi,
kteří úvěr poskytují. Za této situace je nepříjemné o něco žádat,
i když je hospodářská organizace přesvědčena, že úvěr do s t a t
m á . Proto mezi centrální bankou a organizací vzniká určitý
vztah, který má charakter nadřazenosti na straně jedné a podříze-
nosti na straně druhé.

V důsledku reformy národohospodářského řízení se role banky
zvýšila. Poskytování úvěru hospodářské organizaci má bezprostřed-

7/ Viz Tallós (1976, str.221).

nější vazbu na změny zásob jejich inputů a outputů. Ale i v poreformní situaci platí, že dobře odůvodněná žádost o úvěr je vždy přijata.

Naše tvrzení ohledně "měkкости", případně pasivního charakteru systému krátkodobého financování nelze ověřit na základě pouhého logického uvažování. Je to hypotéza, kterou je nutno empiricky testovat. Přitom je možný nepřímý postup, v jehož rámci se ověřuje platnost několika dílčích tvrzení.

/1/ Nej důležitější je zkoumat reálné chování hospodářské organizace při pořizování nákupů, nutných pro zajištění běžné výroby. Nejúčelnější postup empirického testování se nabízí v získání prostřednictvím dotazníků, osobních rozhovorů, případových studií a na základě dostatečně reprezentativního souboru odpovědí na tyto otázky:

"Došlo někdy k tomu, že hospodářská organizace potřebovala input, který byl dosažitelný na trhu a který organizace chtěla koupit, ale koupí neuskutečnila jediné proto, že neměla peníze? Jestliže ano, jak často docházelo k podobným jevům a jak důležitých položek se to týkalo?

Naší hypotézou je, že - až na vzácné a nepodstatné výjimky - takové případy nenastávají. Co se týče poptávky po úvěru, při chronickém nedostatku inputů a při nejistotě jejich dodávek i organizace, usilující o ziskovost, očekává mnohem větší ztráty z nevyužití příležitosti k nákupu než ze zaplacení úroku z úvěru. Co se týče nabídky úvěru, samotný fakt nabídky reálného inputu a snaha organizace o jeho získání jsou obvykle dostatečným odůvodněním pro banku, aby poskytla úvěr pro tuto transakci, jestliže nemůže být financována z vlastních fondů organizace. Poskytnutí úvěru může předcházet smlouvání. Není vyloučeno, že organizace bude donucena vyvracet námitky nebo využít svých "konexí", konečný výsledek však je většinou takový, že uspěje a úvěr získá.

Velmi důležité závěry vyplývají z tohoto jednoduchého poznatku. Připomeňme si kapitolu 2 této knihy, kde jsme rozdělili ekonomické systémy do dvou základních tříd - třídy poptávkově omezených a třídy zdrojově omezených systémů. V poptávkově omezeném systému množství peněz v rukách individuálního kupujícího představuje efektivní horní omezení vzhledem k jeho celkovým nákupům. V zdrojově omezeném systému peníze v rukách kupujícího nejsou efektivním omezením. Kupující kupuje tolik, kolik se na něj dostane z dané fyzické nabídky, ne tolik, na kolik mu stačí jeho peníze.^{8/} Jestliže má možnost dostat, co potřebuje, vždy může získat potřebné finance. Proto v takovém systému se zdroje využívají až na úrovni horních omezení, určených úzkými místy v hospodářství.^{9/}

/2/ Dalším nepřímým symptomem "měkkosti" systému krátkodobého financování je růst úvěrů, které si hospodářské organizace poskytují navzájem.^{10/} Jestliže se organizace dostane do finančního presu, odsouvá na pozdější dobu platby organizaci, od níž získala inputy.

V tradičním systému národohospodářského řízení centrální banka měla striktní monopol v oblasti poskytování krátkodobého úvěru: hospodářské organizace si nesměly zavzájem poskytovat úvěr. Byla to banka, která podporovala politiku pasivního úvěru tím, že vždy přizpůsobovala nabídku úvěru poptávce po něm, vyplývající ze snahy o získání kvantit. Po reformách úvěrový monopol zeslábl.

8/ K uvedenému je nutno doplnit zásadní připomínku. Všechno co zde bylo vyloženo, se dotýká aktivní a pasivní role domácí měny při nákupu inputů domácího původu, nikoliv zahraničních měn, potřebných na nákup inputů zahraničního původu. Řízení nákupů za zahraniční měny zde nebudeme analyzovat. Stejně jako v ostatních částech knihy, nehodláme se zde detailně věnovat speciálním otázkám zahraničního obchodu.

9/ Není třeba opakovat myšlenku, podrobně rozebranou v části I, že systém permanentně naráží na reálné zdrojové bariéry a v tomto smyslu se dostává až na horní hranici využitelnosti zdrojů, ale přitom také vždy zůstávají nevyužitá komplementární inputy. V důsledku toho současně existuje jak nedostatkovost, tak volnost.

10/ Viz Tallós (1976).

I v případě, že banka by usilovala o udržení restriktivní politiky a trvala na plánované nabídce úvěru, organizace si mohou vypomoci zvyšováním vzájemné zadluženosti. Tímto způsobem mohou postupovat bez většího rizika, protože, jak uvidíme v odstavci /3/, žádné z nich nehrozí finanční katastrofa.

/3/ Třetí a zároveň poslední nepřímou metodu empirického testování založíme na tom, že budeme zjišťovat, zda u organizace může dojít k celkové platební neschopnosti nebo k finančnímu krachu.

Tradiční systém národohospodářského řízení nepřipouštěl tuto možnost ani ve svých deklarovaných zásadách, automaticky vylučoval i částečnou platební neschopnost. Modelovou ukázkou byl tzv. "vynucený úvěr". Jestliže se hospodářská organizace stala momentálně insolventní, musela zvýšit svůj úvěr, aby byla schopna zaplatit dodavatelům svých inputů. Prostřednictvím "vynuceného úvěru" předcházela banka tomu, aby se tato platební neschopnost přenášela na další organizace.

Poreformní systém řízení nezdůraznil explicitně zásadu "vynuceného úvěru", ale uplatňuje ji i nadále v praxi v rozsáhlém měřítku. Jak jsme detailně vysvětlili v kapitole 13, úplná platební neschopnost nebo skutečný a definitivní bankrot se téměř nikdy nevyskytují.

20. 3. FINANCOVÁNÍ INVESTIČNÍ ČINNOSTI

Věnujme se nyní dlouhodobému financování investic.^{11/} Nevyhnete se přitom určitému překrývání s kapitolami 9, 10, 13 a 14, kde jsme se zabývali investiční činností z jiného pohledu. V zájmu získání systematického přehledu hlavních bodů, dotýka-

11/Viz A. Deáková (1978 a, b), Soós (1975a, b) a Bukta (1974).

jících se p e n ě z , bude vhodné připomenout si ještě jednou několik problémů, které souvisí s investováním.

Hospodářské a rozpočtové organizace budou zde rozebírány společně. Neznamená to, že mezi nimi neexistují rozdíly. Až na bezvýznamné výjimky platí, že rozpočtové organizace nemají možnost využít svoje vlastní úspory na investiční účely. Na rozdíl od toho hospodářské organizace mohou použít část svých úspor na financování investic. Podíl samofinancování na celkových investicích v sektoru hospodářských organizací je závislý na konkrétním období, zemi a na sektoru. V tradičním systému národohospodářského řízení je tento podíl velmi malý; zvýšil se po reformě. Avšak i v podmínkách poreformního Maďarska, kde rozhodování o investicích a financování byly významně decentralizovány, podíl investic, financovaných v ý l u č n ě z vlastních zdrojů hospodářské organizace, je stále ještě malý. Ostatní investice jsou financovány buď výlučně z dlouhodobého úvěru a/nebo z příspěvků ze státního rozpočtu, nebo vlastní zdroje hospodářské organizace jsou doplňovány různými formami úvěru a/nebo státní podporou. Vidíme, že situace v těchto dvou sektorech je si podobná v tom, že i n v e s t i c e j s o u v p ř e v a ž u j í c í m í ř e (n e b o t ě m ě ř v ý l u č n ě) f i n a n c o v á n y z c e n t r á l n í c h f i n a n č n í c h z d r o j ů . Tato podobnost nás opravňuje k tomu, abychom oba sektory studovali v tomto oddílu společně jako jeden celek.

První dojem, který můžeme získat ze sledování mnohaúrovňového procesu usměrňování a řízení investiční činnosti, je následující: hospodářské nebo rozpočtové organizace žádá o p e n í z e ; obrací se přitom na alokátora (rozdělovatele)^{12/}, který zajišťuje p ř í d ě l o v á n í p e n ě ž n í c h p r o s t ř e d k ů .

12/ Vysvětlení pojmu "alokátor" lze najít v kapitole 9. V t r a d i č n í m systému národohospodářského řízení alokátor distribuuje i n v e s t i č n í k v ů t u . Nejvyšší řídicí orgán přiděluje jistou kvótu bezprostředně podřízenému orgánu, ten rozhoduje o přidělu nižší úrovně atd. V p o r e f o r m n í m systému funkce alokátora je zajišťována tak, že nadřízený orgán, který rozhoduje o státním příspěvku, nebo banka, přidávající bankovní úvěr, schvaluje c e l k o v ý i n v e s t i č n í r o z p o č e t .

Tato situace nám může připadat jako smlouvání o peníze: hospodářská nebo rozpočtová organizace žádá o 150 miliónů, alokátor původně je ochoten poskytnout 110 miliónů, nakonec se dohodnou na 125 nebo na 140 miliónech. Orgán, vykonávající funkci alokátora na dané úrovni, se snaží vytvářet dojem, že striktně dbá na to, aby nerozdělil více než má celkově k dispozici.

Nicméně, je to jen dojem; jde o zvláštní druh "peněžní iluze" v mnohaúrovňovém procesu rozhodování o investiční činnosti a o jejím řízení. Pod pláštěm peněz se ve skutečnosti odehrávají "kvantitativní" řídicí procesy^{13/}. Vypadá to jakoby alokátor přiděloval peníze, když ve skutečnosti dává povolení k tomu, aby se přistoupilo k definitivním reálným akcím. Jestliže reálná akce byla zahájena, peněžní výdaje mohou daleko převýšit limit původně stanovených nákladů. Rozpočtové omezení investice je měkké.

Netvrdíme, že neexistuje žádná vazba mezi původním finančním rozpočtem, stanoveným *ex ante*, a skutečnými *ex post* náklady na konkrétní investici. Předem odhadnuté náklady slouží do jisté míry v průběhu výstavby jako orientační bod pro ty, kdo ji zajišťují. Tím je nanejvýše ovlivněno chování realizátorů, nejde však o tvrdé a efektivní omezení výdajů. Co jsme řekli ohledně krátkodobého financování hospodářských organizací, platí dokonce ve vyšší míře v případě investic: peníze hrají jen pasívní roli.

Naše tvrzení lze nepřímou empiricky otestovat tím, že vyslovíme několik dílčích hypotéz a dokážeme jejich platnost.

(1) Nejdůležitějším bodem je sledování průběhu výstavby. Obdobně jako v případě dílčích hypotéz, o nichž jsme mluvili v odstavci

13/ O tomto problému jsme se zmínili v oddílu 9.3.

(1) předešlého oddílu, prostřednictvím osobních rozhovorů, dotazníků a případových studií a na základě vhodného reprezentativního výběru můžeme hledat odpověď na následující otázku:

"Došlo v průběhu realizace některého oficiálně schváleného projektu k tomu, aby ze strany nabídky byl k dispozici potřebný input (tuzemského) původu^{14/} (například stavební kapacita, stroje tuzemské výroby, práce apod.), aby ze strany investora byl zájem o koupi a aby ke koupi přesto nedošlo z toho jednoduchého důvodu, že investor neměl k dispozici řádné peněžní prostředky? Jestliže ano, pak jak často k tomu docházelo a o jak důležité položky šlo?

Naší hypotézou je, že podobné případy se v praxi téměř nevyskytují, pokud k nim dochází, dotýkají se relativně bezvýznamných položek. Slyšíme tisíce stížností, že peníze jsou k dispozici, ale není stavební kapacita, potřebná na realizaci projektu, není materiál, nejsou stroje nebo pracovníci. Byla-li však investiční akce zahájena, nikdy (nebo téměř nikdy) neuslyšíme opačnou stížnost, že stavební kapacita, stroje, materiály a pracovníci jsou k dispozici, ale že nejsou peníze. Peníze lze zajistit vždy.

(2) Jakou cestou získává investor peníze, jestliže v průběhu výstavby se vyskytnou finanční potíže, lze zjistit empiricky. Existuje celá řada postupů, z nichž uvedeme tři nejdůležitější.

14/ Považujeme za užitečné znovu upozornit na omezení, o němž jsme mluvili v předešlém oddílu. Analyzujeme jen nákupy inputů tuzemského původu. Investor, přirozeně, pokrývá tyto výdaje v tuzemské měně. Rozpočtové omezení výdajů v zahraničních měnách může být tvrdší. Nemáme však, obdobně jako v předešlém oddílu, možnost se této otázce zde věnovat.

(a) Nejobvyklejší metodou je změna časového rozvrhu. Je-li to nutné, peníze, které podle očekávání měly být vydány později, mohou být použity dříve.

Bylo-li učiněno rozhodnutí o poskytnutí státní podpory nebo úvěru na investici, která není financována výlučně z vlastních zdrojů organizace, a je-li rozpočet investičního projektu schválen, obvykle je vypracován časový rozvrh čerpání státních prostředků nebo úvěru. Investor však může bez potíží uskutečňovat svoje výdaje v předstihu, jestliže některý z inputů (který možná bude potřebný až později) je momentálně k dostání.

Označme posloupnost ex ante odhadů nákladů na i -tý investiční projekt, zahájený nebo pokračující v roce t , $K_i(t)$, $K_i(t+1)$, ..., $K_i(t+T_i)$, kde $(t+T_i)$ je očekávaný termín ukončení. Toto nejsou původní záměry, nýbrž plánová čísla, přepočítaná na základě aktualizovaného rozvrhu využití zbývajících peněžních prostředků, po odečtení skutečných výdajů před rokem t .

Označme $I(t)$ množinu všech investičních projektů, které byly zahájeny nebo pokračují v průběhu roku t .

Jak vyplývá z časových plánů čerpání, rozvržených do jednotlivých roků, očekávané investiční výdaje v roce t se rovnají

$$\sum_{i \in I(t)} K_i(t).$$

Přitom však investor cítí, a tento pocit je podložen praktickou zkušeností, že ve skutečnosti může disponovat celým zůstatkem nespotřebovaného investičního rozpočtu. Označme celkový odhad nespotřebovaných investičních fondů v rámci celého hospodářství $K(t)$:

$$K(t) = \sum_{i \in I(t)} \sum_{h=t}^{t+T_i} K_i(h)$$

odhad celkových nospotřebovaných investičních prostředků	sumace podle pokračujících investičních projektů
---	---

sumace podle zbývajících roků projektu

odhad investičních nákladů v roce h

Celkový objem $K(t)$ v roce t není možno vyčerpat.

Vyčerpaná je jen malá část, protože nabídka reálného zboží je omezená. A v š a k n a s t r a n ě p o p t á v k y c e l k o v ý o b j e m n e v y u ž í t ý c h p e n ě z $K(t)$ n a r ů s t á . Tento jev sám o sobě skoro postačuje k objasnění otázky, proč platební schopnost téměř nikdy nepředstavuje efektivní horní omezení pro nákup inputů nebo pro prodej zboží investiční povahy. Kdyby byla k dispozici reálná nabídka a přitom kdyby nebyla pohlcena investiční poptávkou

$$\sum_{i \in I(t)} K_i(t)$$

naplánovanou na rok t , vždy by se našel kupec, schopný v p ř e d s t í h u z í s k a t úvěr nebo státní příspěvek, původně naplánovaný na roky $(t+1)$, $(t+2)$,

(b) Investor, obdobně jako v případě krátkodobého financování hospodářské organizace, se může zadlužit u organizace, dodávající zboží investiční povahy, a tím snížit svoje momentální platební potíže.

(c) Investor může požádat o zvýšení původně povolené úvěrové kvóty nebo státního příspěvku v případě, že náklady převýší plánovanou úroveň. Tento požadavek je prakticky vždy respektován. Ukazují to statisticky testovatelná pozorování na jejichž základě u převážné většiny investičních projektů dochází v té nebo jiné míře k překročení původně odhadnutých nákladů, v mnoha případech jde o značné překročení ve srovnání s odhadem.

Investoři se často uchylují ke kombinaci metod (a) a (c). Na začátku výstavby aplikují metodu (a), což znamená, že "zůstávají" v mezích původně schváleného rozpočtu, ale za případného předstihu v čerpání finančních zdrojů, potřebných ke krytí zvyšujících se nákladů. Mezi tím projekt jde kupředu. Čím je blíže k dokončení, tím je absurdnější z hlediska zodpovědných orgánů zastavit výstavbu z toho důvodu, že původní nákladové limity byly překročeny. V této fázi investor - ale také banka a státní rozpočet - začínají "shánět své peníze". V důsledku toho banka a/nebo státní rozpočet přejímají na sebe úkol doplnit původní odhad a vyrovnat účet.

V odstavci (1) jsme položili otázku, zda vůbec někdy dochází k tomu, že investor nemůže uskutečnit koupi nějakého inputu jen proto, že nemá peníze. Odpověď na tuto otázku byla záporná. Nyní, v rámci empirické analýzy, můžeme problém rozšířit a položit obecnější otázku: došlo někdy k tomu, že investiční projekt byl úplně zastaven, protože původní rozpočet byl vyčerpán? Na základě dosavadních poznatků odpověď je jasně záporná: k něčemu takovému nikdy nedochází. Je pravda, že nedostatek, projevující se při zajišťování inputů, a přizpůsobovací frikce mohou zpomalit výstavbu. V restriktivní fázi investičního cyklu může zakročit řídicí orgán, který prosadí zpomalení realizace projektu. Vyskytují se dokonce případy, kdy všechny práce jsou dočasně přerušeny. Nicméně, dříve nebo později, je projekt nakonec dokončen.

Zde tkví příčina toho, proč hospodářské a rozpočtové organizace, poháněny hladem po investicích, se při uskutečňování svých investičních záměrů vždy soustřeďují na to, aby získaly souhlas k zahájení výstavby, a přidělená nákladová kvóta je příliš netrápí. Uvědomují si, že dříve nebo později tuto kvótu překročí.

(3) Třetí nepřímá cesta provedení empirického testu spočívá ve zhodnocení následných finančních výsledků, vyplývajících z realizace nového projektu. Tato otázka již byla podrobně rozebrána v oddílech 13.8 a 14.8. Připomeňme si tvrzení, k nimž jsme v této souvislosti dospěli. Fakt, že ke skutečnému - ve finančním smyslu - zhroucení investice nikdy nedochází, svědčí o tom, že peníze jsou pasívní.

Netvrdíme, že neexistují omyly v investičních rozhodnutích a že nedochází k tomu, že investiční výstavba se zajišťuje za organizačních nedostatků a nákladným způsobem. Je známo, že se objevují kritické připomínky na adresu některých méně úspěšných investičních projektů. Stává se dokonce i to, že jsou použity sankce proti osobám, zodpovědným za chybná investiční rozhodnutí nebo za neuspokojivě zajištěnou výstavbu.^{15/} Avšak investice jako ekonomický akt se automaticky "sama obhazuje".

V ž d y se "vyplatí", protože ať jsou náklady, vyjádřené v penězích, a finanční výnosy jakékoliv, dříve nebo později se přizpůsobí jedny druhým, takže investice v konečném důsledku není příčinou platební neschopnosti nebo bankrotu.

Tím jsme se dostali k základní otázce, dotýkající se pasivity peněz. V jedné z předcházejících partií knihy jsme vysvětlili, že mezi nejhlubší a nejsilnější vnitřní tendence zdrojově omezeného systému patří jeho nezadržitelná expanze, která plodí neukojitelný hlad po investicích. Omezování nabídky peněz není nikdy překážkou pro tuto tendenci systémů.^{16/}

Stojí za to si v této souvislosti připomenout keynesiánskou makroanalýzu investičního rozhodování v kapitalistické ekonomice. Riziko investování je hlavní brzdicí silou, které nutí kapitalistického investora k opatrnosti. Jestliže je možný neúspěch investice, který může způsobit to, že zisk nedosáhne očekávané úrovně nebo že dokonce dojde ke ztrátě části investovaného kapitálu, držitel /vlastník, majitel/ peněz si dvakrát rozmyslí, zda má investovat své peníze do takového projektu. Nedostatek investic může být jednou z hlavních příčin, proč úroveň agregátní poptávky je nedostatečná na to, aby zajistila plnou zaměstnanost. Z tohoto důvodu potenciální investory je nutno povzbuzovat k investování. K tomuto účelu využívá keynesiánská hospodářská politika mj. následující prostředky: úrokovou a úvěrovou politiku, stimulační růst investic; státní investice, zaměřené na zvýšení výroby;

15/ To je však zřídkaavý případ. Četné instituce, stojící na vyšší nebo nižší úrovni hierarchie, se účastní prací na přípravě podkladů pro investiční rozhodnutí i na přijetí rozhodnutí. Platí to i pro fázi realizace /výstavby/. Obvykle není možné jednoznačně určit, kdo je zodpovědný za úspěch či neúspěch projektu. Instituce a osoby, podílející se na konkrétním rozhodnutí a na jeho realizaci, nejsou zainteresovány na vyjasnění zodpovědnosti.

16/ Abychom lépe charakterizovali tuto situaci, uveďme citát. Na základě materiálů Maďarské investiční banky v roce 1957 bylo nutné zvýšit plán investic v celostátním měřítku "... protože nebylo možné snížit investiční aktivitu na požadovanou úroveň, byli jsme donuceni zvýšit objem financí na investice".

udržování "optimistického" klimatu. V podmínkách všeobecného oživení si jednotliví podnikatelé čím dále tím více uvědomují, že investice jsou výhodné.

V socialistické ekonomice není potřebné vytvářet "optimistické klima", protože je zajištěno automaticky. Je zaručena absolutní jistota bezrizikového investování. V důsledku toho neexistují žádné faktory, které by vedly iniciátora investičního projektu k pochybnostem.

Jako závěr dostáváme, že v socialistické ekonomice nabídka peněz neomezuje ani neusměrňuje reálnou rozpínavost (expanzi). Neustále rostoucí poptávka po penězích, vyvolaná reálnou rozpínavostí (expanzí), je uspokojována zvyšováním nabídky peněz, čemuž se nekládou žádné překážky.

20. 4. ÚSPORY A INVESTICE

V rámci problematiky financování investic věnujme pozornost vztahu mezi investicemi a úsporami. Nepovažujeme za svůj úkol vyjasnit si účetní identitu ex post peněžních úspor za vybrané období a investic za stejné období, pokud byly zvoleny vhodné definice pro obě tyto kategorie.^{17/} Uznáváme, že studium této identity je důležité v rámci národního účetnictví, vychází však za rámec této knihy. Nás zajímá k a u z á l n í vztah mezi těmito dvěma skupinami jevů. Hledáme odpověď na otázku:

17/ Podrobnosti o maďarském účetním systému viz Arvay (1973, str. 235 - 237).

jak ovlivňuje zásoba peněz, odpovídající úsporám za dané období, investiční záměry v příštím období? Tato otázka je důležitá i z toho důvodu, že ekonomové, zabývající se financemi v socialistických ekonomikách, se často ptají, které akumulované peněžní zdroje má úvěrový systém "povoleno" použít jako zdroje pro poskytování dlouhodobého úvěru. Nepovažujeme za svůj úkol zabývat se touto poslední otázkou, už i proto, že se jeví jako nekorektně formulovaná. Přistoupíme k této problematice čistě deskriptivním způsobem. Zformulujeme následující hypotézy, které bude nutno empiricky ověřit.

Začneme tím, že přistoupíme k problému na mikroúrovni. V tradičním systému národohospodářského řízení hospodářská organizace nemá možnost akumulovat peněžní úspory, není ani zainteresována na jejich tvorbě jako zdroji financování svých investic.

Tato situace se částečně změnila v reformním systému řízení. Organizace má právo použít část svých úspor ze zisku na investice. Některé investiční projekty jsou financovány výlučně z vlastních úspor hospodářské organizace,^{18/} v jiných případech tyto úspory jsou doplněny dlouhodobým bankovním úvěrem nebo vládní dotací.

I v případě, že existuje pozitivní závislost mezi úsporami a investicemi, může docházet k tomu, že tato závislost je narušována protisměrnými efekty. Investiční projekt, financovaný z úvěru nebo z příspěvku státního rozpočtu, může být realizován také v odvětví nebo v organizaci, kde nebyly akumulovány žádné peněžní úspory. Zdá se - toto tvrzení však je

18/ Hospodářská organizace využívá své úspory na financování vlastních investic i v těch případech, kdy jejich využití prostřednictvím bankovního systému na financování investic jiných organizací je výhodnější. Jak jsme se již zmiňovali, organizace se příliš netrápí úrokovým zatížením. Platí i symetrický poznatek: organizace nemá zájem získat úrok ze svého vkladu v bance. Převažuje pocit, že je důležitější rozšířit vlastní provoz i za cenu nižších výnosů než získat úrok z úsporného vkladu.

nutno důkladněji ověřit - že podíl takových investic je významný. Proto závěr analýzy naznačuje, že neexistuje významná pozitivní korelace mezi rozdělením investic podle odvětví a organizací a akumulací peněžních úspor v těchto odvětvích a organizacích.

Obdobný závěr lze udělat ohledně časově rozložené závislosti mezi akumulací úspor v dřívějším období a investičními záměry do budoucna také na makroúrovni. Investiční záměry a jejich realizace mají svůj vlastní pohybový zákon a jsou nezávislé na dřívější akumulaci úspor. Základní tendence těchto dvou proměnných se projevuje v jejich rozpínavosti, přitom však dochází ke zrychlování a zpomalování jejich vývoje, pravděpodobně doprovozenému cyklickými fluktuacemi. Existuje několik proměnných, které mohou vysvětlovat tyto fluktuace, jak to bylo objasněno v oddílu 9.10, avšak změny v úrovni peněžních zásob, k nimž dochází v důsledku akumulace úspor, použitelných na investiční účely, nepatří mezi tyto vysvětlující proměnné. Jestliže se investiční aktivita stupňuje a přitom není k dispozici dostatek peněz na její financování, potřebné dodatečné peníze budou vytvářeny finančním systémem. Jestliže se investiční aktivita snižuje nebo pozastavuje, nabídka peněz může narůstat nižším tempem. Může dojít k dočasnému zvýšení zásoby peněz. Avšak tato zrychlování a zpomalování jsou jen pasivním odrazem fluktuací investičních záměrů řídicí sféry a průběhu investiční výstavby v reálné sféře; nejsou příčinou těchto fluktuací.

Na tomto místě věnujme pozornost dvěma stručným poznámkám. V prvním případě jde o teoretickou poznámku nebo spíše o poznámku z oblasti dějin ekonomického myšlení. V literatuře, zabývající se ekonomikou kapitalismu, charakter vztahu mezi investicemi, úsporami a ziskem je často diskutovanou otázkou. Pozice Kaleckého, Keynesa, Kaldora a, pokud

jde o maďarskou literaturu, názory P. Erdőse^{19/} jsou si blízké v tom, že považují za hlavní vysvětlující proměnnou investice. Je to reálná investiční činnost, která hraje primární úlohu. Finanční zdroje, z nichž může být financována reálná investiční činnost, vznikají automaticky jako důsledek působení peněžních faktorů nebo změn v rozdělování důchodů.

Nechci zaujmout stanovisko k tomu, do jaké míry tyto teorie platí, pokud jsou aplikovány na kapitalistickou ekonomiku. Pro socialistickou ekonomiku však skutečně platí, že reálné investice jsou prvotním faktorem, kdežto dostupnost financí je druhotným jevem; první je příčina, druhá následek. Můžeme to říci i tak, že finanční zdroje hrají pasivní roli a přizpůsobují se poptávce po penězích, vyvolané reálnou investiční činností. Toto tvrzení je však nutno ještě doplnit.

Ve svém normálním stavu je kapitalistická ekonomika poptávkově omezená. Její rozšiřování je limitováno opatrností investujících podnikatelů, zvažujících možnosti nalezení ziskových trhů pro zvýšený output, který vyplývá z investic. Při svém rozšiřování se tento systém nedostává až na úroveň fyzických hranic, vyplývajících ze zdrojových omezení. Kromě výjimečných případů, vždy existuje mobilizovatelná reálná volnost, poskytující fyzický prostor pro další rozšiřování. Z toho důvodu oprávněně může vzniknout dojem, že tempo růstu závisí jedině na sklonu k investování. Přitom každou velikost tohoto sklonu lze považovat za přípustnou. Platí tedy, že čím jsou rozsáhlejší reálné investice, tím větší je zisk, takže rostou finanční zdroje, z nichž lze financovat další reálné investice, atd.

Jiná je situace v socialistické ekonomice, která je zdrojově omezená. Investiční záměry a růstové

19/ Viz Kálecki (1964), Keynes (1936 a,b), Kaldor (1960 a,b), P. Erdős (1976).

aspirace hospodářských a rozpočtových organizací a středních a vyšších článků řízení jsou prakticky nenasytitelné; vždy přesahují fyzická zdrojová omezení systému. Je pravda, že v tomto případě nemáme také žádné finanční omezení; peníze mohou být vždy vytvořeny. Avšak snaha investovat se nemusí naplnit na libovolné úrovni, protože s tím, jak dochází k cyklickým fluktuacím, naráží na fyzická omezení a na limity tolerance /hranice přípustnosti/^{20/} systému.

Druhá poznámka se dotýká sektoru domácností. I když v oddílu 20.1 jsme prohlásili, že se vůbec nebudeme zabývat problematikou domácností v rámci oddílu 20.2-20.5., uděláme nyní výjimku a soustředíme se na okamžik na otázku úspor a investic v sektoru domácností.

Nechceme se pouštět do terminologické diskuse o významu slova "investování" v této oblasti. Spotřebitel, který nemá ekonomem, často označuje koupi zboží dlouhodobé spotřeby jako investici, zejména pokud jde o koupi nebo výstavbu bytu nebo domu, nebo o získání auta, nábytku, ledničky, televizního přijímače apod. Zůstaneme u takto chápaného významu tohoto slova, aniž bychom přesněji definovali jeho obsah.

Pro izolovanou mikrojednotku (mikroorganizaci) je zjevný vztah : domácnost se chová tak, že využívá zásobu peněz, akumulovanou prostřednictvím úspor,^{21/} na investování. Problémem je otázka redistribuce úspor mezi domácnostmi. Menší část úspor domácností je držena obyvatelstvem ve formě hotovostí, větší část nabývá formy úsporných vkladů, uložených v peněžních ústavech státního bankovního systému. Banka může poskytnout tyto prostředky domácnostem jako krátko-, středně- a dlouhodobé úvěry. V této souvislosti můžeme dojít k následujícími empirickému závěru.

20/ Viz popis investičního cyklu v odd.9.10, viz také Bródy (1980).

21/ Pro nedostatek místa nemáme možnost se věnovat otázkám financování investic v soukromém výrobním sektoru, existujícím v rámci socialistické ekonomiky. Soukromý řemeslník se může rozhodnout, zda použije své úspory na "investici do domácnosti" (například na výstavbu rodinného domu) nebo na "výrobní investici" (nákup nového stroje). Většina domácností však nemá možnost takové volby.

Neexistuje automatické pravidlo, určující vztah mezi spotřebním úvěrem, který může být nebo je poskytnut domácnostem, a mezi vklady, vytvořenými domácnostmi. Příslušný poměr je determinován vládní úvěrovou politikou. Značná část úspor domácností přetéká do jiných sektorů.

20. 5. PŘEBYTEK NEBO SCHODEK STÁTNÍHO ROZPOČTU

Neklademe si za úkol popsat strukturu státního rozpočtu v socialistickém státě.^{22/} Budeme se věnovat jen otázce jak souvisí vyrovnanost, schodek nebo přebytek státního rozpočtu se vznikem všeobecné chronické nedostatkovosti.^{23/}

V prvním přiblížení můžeme říci, že neexistuje nesporný nebo kauzální vztah mezi saldem státního rozpočtu a intenzitou všeobecné nedostatkovosti ve zdrojově omezené ekonomice (tj. nedostatkovosti výrobních inputů, práce, investičních zdrojů, spotřebního zboží a služeb).

Mezi obyvatelstvem je rozšířen názor, že schodek státního rozpočtu nutně zvyšuje všeobecný nedostatek. Ve skutečnosti tomu tak není. V tradičním systému národohospodářského řízení se dbalo

22/ Tento popis lze najít v pracech, vyjmenovaných v poznámce 1 v této kapitole.

23/ Studie autorů Bognár-Riesz - Schmidt (1976) obsahuje pozoruhodné úvahy na toto téma; viz také Hagelmayer (1976) a Riesz (1976).

na to, aby nevznikl schodek státního rozpočtu a aby byl vykázán přebytek. Převažovalo přesvědčení, že přebytek státního rozpočtu je jedním z imanentních zákonů socialistické ekonomiky. Přitom je všeobecně známo, že v období tradičního řízení nedostatek byl velmi citelný v mnoha oblastech výroby a spotřeby. Lze pozorovat i opačný jev. V některých socialistických zemích je počítáno e x a n t e se schodkem státního rozpočtu a e x p o s t dochází dokonce k překročení tohoto schodku, nicméně však zároveň v mnoha oblastech se nedostatek snižuje. Je jasné, že tyto poznatky nás nepřesvědčují o tom, že jde o negativní kauzální vztah. Dokazuje se tím jen to, že neexistuje jednoznačný kauzální vztah mezi dvěma skupinami jevů, jejichž směr a znaménko můžeme určit předem.

Zvyšování ekonomické aktivity je doprovázeno zvyšováním celkového úvěru. Vztah těchto dvou procesů ovlivňuje všeobecnou úroveň užití zdrojů^{24/} na makroúrovni. Není však příliš důležité, zda zadluženost státního rozpočtu roste rychleji ve srovnání s růstem zadluženosti hospodářských organizací nebo naopak. Probíhá-li proces "tvorby peněz", zadluženost některé ze zúčastněných stran je nevyhnutelná. Klíčovou otázkou je otázka intenzity soutěže o získání reálných zdrojů, odehrávající se mezi ekonomickými subjekty, jejichž činnost je financována ze státního rozpočtu, a subjekty, jejichž činnost je financována z jiných než rozpočtových prostředků. Jak je přitom využívána společenská kapacita? (Použijeme-li termín, který jsme zavedli v kapitole 12.) Vraťme se ke grafu 12.3, reprodukovánému jako graf 20.1. Zobrazuje křivku ve tvaru písmene U (U-křivku), odpovídající vývoji mezních společenských nákladů jako funkci užití společenské kapacity. Systém se dostává do prudce rostoucího úseku této křivky, jestliže běžná výroba běžná společenská spotřeba, spotřeba domácností a celkové investice, financované ze všech zdrojů, s p o l e č n ě generují takovou úroveň výchozí poptávky, která narůstá směrem k nekonečnu a je omezoována jen dostupnými reálnými zdroji. Tato omezení vznikají v důsledku působení fyzických úzkých míst a přípustných společenských hranic (limitů tolerance). K této situaci může docházet jak

24/ Nejde o jednoznačné usměrňování vývoje, nýbrž jen o ovlivňování celkové úrovně.

při kladném, tak při záporném saldu státního rozpočtu.

Vysoký stupeň užití společenské kapacity, "přehřátý" stav systému, frekvence a intenzita nedostatkových jevů závisí nejen na momentálním poměru mezi příjmy a výdaji největšího držitele peněz - státu. Intenzita chronické nedostatkovosti závisí na vztahu mezi zamýšleným užitím reálných inputů a množstvím dostupných reálných inputů. Protože v rozsáhlé oblasti ekonomiky tyto záměry nejsou omezeny tvrdým rozpočtovým omezením, vymknou se z rukou a budou narůstat, pokud nenarazí na tvrdá fyzická omezení nebo na možný odpor těch subjektů v systému, které určují přípustné hranice (limity tolerance).

Naše poznámky nejsou obecnými výroky o roli výsledného salda státního rozpočtu v libovolném systému. Mluvíme zde o tom typu státního rozpočtu, který je součástí s e m i m o n e t i z o - v a n é h o e k o n o m i c k é h o s y s t é m u , složeného z m o n e t i z o v a n é h o subsystému, v němž je rozpočtové omezení tvrdé, a z p s e u d o m o n e t i z o v a n é h o sub-systému, v němž je toto omezení měkké.

Nyní vyvstává otázka, zda pro samotný centrální státní rozpočet platí "tvrdé" nebo "měkké" rozpočtové omezení. Dle našeho názoru nelze se jednoznačně rozhodnout pro jednu z těchto dvou možností.^{25/} Po schválení rozpočtu je u vybraných položek - zejména u těch, které souvisí s běžnými výdaji vlády - dodržována důsledná finanční kázeň, vylučuje se možnost překročení jejich plánovaných hodnot. V t o m t o s m ě r u j e d a n é o m e z e n í t v r d é . Ukazuje se však být m ě k k é a n e e f e k t i v n í v následujících směrech.

(a) U investic, které jsou plně financovány nebo dotovány ze státního rozpočtu, se obvykle setkáváme s tendencí hradit i náklady, převyšující plánované hodnoty. (Viz oddíl 20.3)

25/ Tohoto problému jsme se dotkli, když jsme rozebírali chování rozpočtové organizace v oddílu 14.11. Uvažujeme přitom o státním rozpočtu, z něhož jsou čerpány prostředky na financování rozpočtových organizací a na další výdaje.

(b) Státní rozpočet zabezpečuje náhrady ztrát některým hospodářským organizacím, vyrovnává rozdíly při udržování cen na nízké úrovni prostřednictvím krytí části nákladů a poskytuje přirážky na ztrátové zahraničně obchodní transakce. Jestliže rozpočtové omezení organizace je spíše měkké, totéž by mělo platit také pro centrální omezení.

(c) Záleží na "samoomezování" nebo na "vnitřní kázní" centrálního národohospodářského vedení, zda je dodržováno nebo nedodržováno předem určené saldo státního rozpočtu. Neexistují žádné předepsané právní nebo politické sankce. V případě, že finanční situace se vyvine tak, že výsledný schodek přesáhne naplánovanou hodnotu, centrální banka profinancuje toto převýšení. Tytéž řídící orgány, které kontrolují dodržování nebo porušování plánovaného salda státního rozpočtu, jsou nadřízenými orgány pro banku.

20. 6. ODEZVA DISKUSE MEZI KEYNESIÁNCI A MONE - TARISTY

Polemika mezi keynesiánci a monetaristy ve vyspělých kapitalistických zemích našla odezvu^{26/} i v diskusích maďarských ekonomů nad otázkou, zda je přípustný schodkový státní rozpočet. Tato kniha nezaujímá stanovisko k tomu, kdo má pravdu a kdo se mylí, pokud jde o k a p i t a l i s t i c k o u ekonomiku. Moje poznámky se vztahují výlučně na ekonomiku s o c i a l i s t i c - k o u .

Někteří účastníci této diskuse v Maďarsku jsou dobře seznámeni s názory Keynesa a Friedmana a s literaturou na toto téma, jiní těžší jen z nepřímo získaných informací. Nás však nezajímá ani to, zda někteří maďarští účastníci této diskuse jsou vědomě nebo nevě-

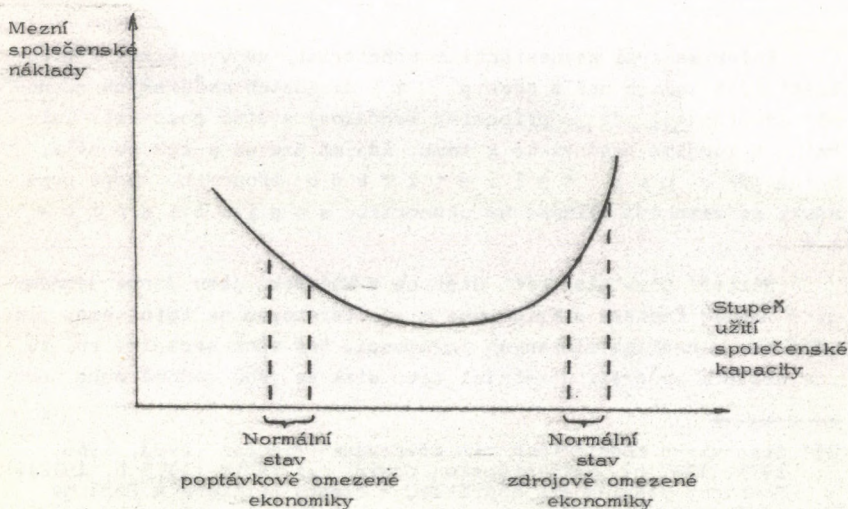
26/ Stanovisko monetarismu viz především Friedman (1953, 1968, 1975, 1977 b). Keynesiánskou pozici viz Tobin (1970 b, 1972). Souhrnný přehled viz například v článku Laidlera a Parkina (1975).

domě keynesiánci nebo friedmanovci, ani to, zda převzali, napodobili nebo samostatně "znovuobjevili" jednotlivé názory ze západní polemiky. Uvádíme jen komentář k obsahu této diskuse. Pro názornost výkladu je zde reprodukován a doplněn graf 12.3. Označujeme jej zde jako graf 20.1. Podrobnější vysvětlení lze najít v kapitole 12, nebudeme jej zde opakovat.

Graf představuje typický úsek křivky společenských nákladů jako funkce užití společenské kapacity. Jak jsme podrobně vysvětlili v kapitole 12, první derivace funkce, představující průběh (většiny) společenských nákladů (nezávisle na tom, zda jsou nebo nejsou vyjádřitelné v penězích), může být znázorněna křivkou ve tvaru písmene U; znamená to, že náklady ze začátku klesají, s růstem stupně užití kapacity přecházejí do zrychlujícího se růstu.

Dva typy normálního užití společenské kapacity

Graf 20.1

V době, kdy byly zveřejněny Keynesovy myšlenky, normální stav kapitalistické ekonomiky odpovídal klesající části U-křivky. Byl charakterizován nezaměstnaností, nevyužitým fixním kapitálem a hromaděním zásob. Mobilizovatelná volnost v ekonomice se značně zvýšila, jinými slovy, byly k dispozici přebytkové inputy. Keynes a další zastánci jeho názorů vypracovali doporučení pro zvýšení agregátní poptávky. Jednou z cest k dosažení tohoto cíle může být zvýšení vládních výdajů (především investičních výdajů), bez snižování ostatních položek agregátní poptávky prostřednictvím vyšších daní. Proto schodek rozpočtu je nejen přípustný, nýbrž i žádoucí za podmínky, že přispívá ke zvýšení zaměstnanosti a k lepšímu využívání společenské kapacity.

Groteskní poplitení času a místa představuje pokus o uplatnění tohoto keynesiánského uvažování v ekonomice, kde není žádná nezaměstnanost, nýbrž chronický nedostatek pracovní síly; v ekonomice, charakterizované nikoliv rozsáhlou mobilizovatelnou volností, nýbrž přehřátím a chronickými nedostatkovými jevy. Normální stav této ekonomiky, jak lze vyčíst z grafu, odpovídá rostoucímu úseku U-křivky.

Je pravda, jak jsme zdůraznili v předešlém oddílu, že znaménko salda státního rozpočtu $s a m o o s o b ě$ neurčuje, zda intenzita nedostatkovosti se zvyšuje nebo snižuje nebo jestli se pohybujeme po levé nebo po pravé větvi U-křivky. Avšak, $c e t e r i s p a r i b u s$, znaménko a velikost salda státního rozpočtu nejsou bezvýznamné. Provedme jednoduchý myšlenkový pokus. Předpokládejme, že jsou dány následující veličiny:

(i) dostupnost reálných zdrojů; (ii) výchozí úroveň poptávky ve všech sektorech, nezahrnutých do státního rozpočtu; (iii) příjmy státního rozpočtu a konečně (iv) cenová hladina. Jedinou volnou proměnnou v systému jsou výdaje státního rozpočtu. V t o m t o p ř í p a d ě je podstatná úroveň poptávky, indukovaná státním rozpočtem. Růst vládních výdajů bude posouvat - na základě přijatých předpokladů - stupeň užití společenské kapacity více doprava, kde mezní společenské náklady rostou ještě prudším tempem.

Podmínka $c e t e r i s p a r i b u s$ v realitě nikdy nebyvá splněna. Proto netvrdíme, že růst schodku státního rozpočtu

n u t n ě vyvolá zvýšení intenzity nedostatkových jevů, vyšší frekvenci nárazů na úzká místa, prudší růst mezních společenských nákladů. Jisté je jediné to, že je absurdní aplikovat keynesiánské úvahy o schodkovém státním rozpočtu na přehřétou ekonomiku, operující v podmínkách vysokého stupně užití společenské kapacity v oblasti, odpovídající rostoucímu úseku U-křivky, na ekonomiku, která zápasí s nedostatkem pracovní síly. Ve skutečnosti normálním stavem nedostatkové ekonomiky je "hyper-keynesiánský" stav, s permanentní snahou o rozšiřování se, s neukojitelným hladem po investicích a s prakticky neuspokojitelnou poptávkou. Tento systém jistě nepotřebuje další keynesiánské injekce.

Vyplývá z toho "friedmanovský" závěr? V rámci maďarských diskusí se objevil názor, že "je příliš mnoho peněz", a to je příčinou, proč existuje investiční napětí; a možná, že v tom je také příčina vzniku nedostatkové ekonomiky. Mám za to, že tento názor není správný. Popisuje jistý jev, ale neposkytuje uspokojivé vysvětlení příčiny. Jak jsme již zdůraznili, tento systém je jen semimonetizovaný. Pro rozsáhlou oblast tohoto systému - zahrnující především sektor hospodářských organizací - platí, že peníze jsou v ní jen pasívními prostředky pro zajišťování účetních operací, nikoliv aktivním nástrojem pro usměrňování reálné činnosti. Existují zásadní institucionální příčiny toho, proč rozpočtové omezení v tomto sektoru nemůže být tvrdé. Za daných institucionálních podmínek nabídka peněz se musí přizpůsobovat poptávce, vyvolávané každodenní reálnou činností. Centrální banka není institucí mimo systém, nemůže volně rozhodovat o tom, zda se má nebo nemá řídit friemanovskými recepty. Naopak, je vnitřním článkem systému, který musí uspokojovat poptávku po penězích.

K institucionálním aspektům tohoto problému se vrátíme v kapitole 22.

21. 1. ÚVOD

Tato kapitola je č á s t e č n ý m s o u h r n e m .
 Jejím úkolem není poskytnout úplný přehled všech hlavních myšlenek v knize, ale pouze zopakovat a zdůraznit některá z našich předchozích tvrzení. V první části kapitoly je použito jednoduchého modelu k analýze některých hlavních vzájemných makrovztahů ve zdrojově omezené ekonomice, zatímco druhá část doplňuje výklady odvozené z modelu jednou nebo dvěma obecnými poznámkami.

Za prvé, v částech 21.1 - 21.6 vysvětlujeme model v jeho nejjednodušší formě a začneme svůj výklad konstatováním zjednodušených předpokladů. Poté v částech 21.7 - 21.8 uvážíme, jak dalece by naše závěry musely být pozměněny, jestliže změníme ten či onen předpoklad.

- 1) Výroba a spotřeba jsou popsány v agregovaném tvaru.^{1/}
- 2) Výroba se dělí do dvou kategorií: skupina I, kterou tvoří výrobní prostředky, a skupina II, kterou tvoří spotřební předměty.^{2/}
- 3) Všechny výrobky mohou být skladovány; nebudeme brát v úvahu služby, které nejsou skladovatelné.
- 4) Neexistují žádné primární zdroje. Výstup skupiny I je jediným vstupem skupin I a II.

-
- 1/ Agregaci je možno udělat pomocí předpokladů učiněných v předchozích kapitolách knihy. (Viz například předpoklad (5) z části 12.1, že zbožová skladba agregovaného výstupu je konstantní.)
 - 2/ Toto dělení v podstatě odpovídá dělení v Marxově teorii reprodukce. (Viz Marx, 1867-1894a,b, sv. II.) Definice v tomto modelu jsou poněkud odlišné od Marxových, protože předmět analýzy je odlišný a institucionální rysy ekonomického systému, který modelujeme, jsou také odlišné.

5) Frikce v přizpůsobovacím procesu je dána a nezávisí na jiných proměnných stavu systému.

6) Model je dynamický. Zkoumáme stacionární ekonomiku, neboli prostou reprodukci. Čas je nepřetržitá proměnná. Podle toho proměnné působí okamžité řízení a přizpůsobení systému.

7) Ekonomika je uzavřená. Nezahrnujeme do ní zahraniční obchod.

8) Z mikroorganizací socialistické ekonomiky pojednáváme pouze o podnicích ve společenském vlastnictví a o domácnostech. Pomíjíme rozpočtové organizace, soukromé podniky a neformální "sekundární ekonomiku" vně formálního sektoru, který zahrnuje podniky a rozpočtové organizace.

9) Ekonomie funguje v rámci tradičního systému národohospodářského řízení. Rozpočtové omezení podniku je měkké, rozpočtové omezení domácnosti je tvrdé.

Nebudeme zavádět matematický model procesu. Namísto toho se spokojíme se zobrazením v podobě diagramu, který užívá hydrodynamiku jako analogie. Nechť je "tok" výrobků představován tokem nějaké tekutiny, například vody, a zásoby budou představovány nahromaděním této tekutiny. Tato analogie není nová. Na Londýnské ekonomické škole před několika desetiletími demonstroval Phillippsův přístroj^{3/} pomocí modelu s tokem skutečné tekutiny vzájemné vztahy mezi keynesiánskými makroekonomickými proměnnými.^{4/} Nemusíme konstruovat skutečný analogový model (ačkoli by nebylo nic těžkého to udělat), ale předvedeme naše vzájemné vztahy pouze pomocí diagramů.^{5/}

3/ Přístroj byl sestaven jako vizuální pomůcka pro vyučování makroekonomie profesorem Phillipsem, jehož jméno později vešlo ve známost v souvislosti s "Phillipsovou křivkou", která popisuje vztahy mezi nezaměstnaností a inflací.

4/ Samuelson (1948a,b) také uvádí hydraulickou analogii pro keynesiánský systém. Myšlenku, že hydraulické analogie by mohlo být použito k ilustraci tržní v nedostatkové ekonomice, navrhl Jørgen W. Weybull.

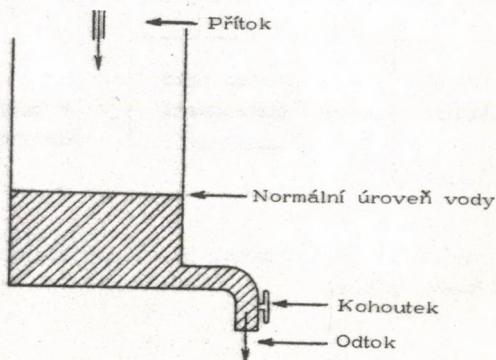
5/ Otázky, které jsou v mnoha ohledech podobné našemu "problému rezervoáru", jsou detailně zpracovány v matematických termínech v hydraulickém inženýrství. Průkopníkem v tomto výzkumu byl Moran (1959); přehled současného stavu výzkumu je uveden u Anise-Lloyda (1975).

21. 2. DRUHÝ REZERVOÁR A KOHOUTEK

Graf 21.1 ukazuje rezervoár z průřezu. Je to rezervoár II. Lze ho interpretovat jako akumulovaný výstup všech podniků skupiny II; výstup sem přitéká poté, co byl vyroben, ale před tím, než je distribuován do domácností. Je to jako kdyby - v souladu s naším makropřístrojem - všechny zásoby finálních výrobků podniků, které vyrábějí spotřební zboží, a všechno zboží skladované podniky, které se účastní vnitřního obchodu, byly shromážděny v jednom velkém skladišti. Takto množství tekutiny uskladněné v rezervoáru představuje zásobu výstupu,^{6/} přítok představuje výrobu a odtok nákupy domácností.

Graf 21.1.

Rezervoár II.

6/ Náš model odděluje - na abstraktní úrovni - zásoby vstupu od zásob výstupu. (Totéž jsme dělali v dřívějších částech knihy, například v modelech kapitoly 7.) Tekutina nahromaděná v rezervoáru představuje zásoby v ý s t u p u .

Přítok, zásoba tekutiny a odtok vesměs představují *r e á l -*
n é veličiny, tj. množství.^{7/}

Pro tuto chvíli předpokládáme, že druhý rezervoár je zcela oddělen od prvního rezervoáru, do něhož - jak později uvidíme - přitéká výstup ze skupiny I.

Začneme naši analýzu předpokladem, že mezi výrobou spotřebního zboží a obchodem existuje volnost (nevyužitá kapacita), která se vyvinula historicky a je v systému sociálně akceptovaná. To je symbolizováno v tomto jednoduchém modelu normální zásobou tekutiny nahromaděné v rezervoáru I, to jest *n o r m á l n í c e l k o -*
v o u z á s o b o u v ý s t u p u .

Předpokládejme, že v určitém počátečním okamžiku je skutečná zásoba výstupu přesně rovna normální zásobě. Jaké podmínky musí být splněny, aby normální stav trval? Na grafu 21.1 je množství tekutiny nahromaděno v rezervoáru II, který má normální úroveň. Za jakých podmínek nebude úroveň tekutiny ani stoupat, ani klesat?

První podmínka je triviální: zásoba výstupu skupiny II je *k o n s t a n t n í*, jestliže v každém okamžiku přitéká do rezervoáru stejné množství zboží, jako z něj vytéká:

objem výroby spotřebního zboží	=	objem nákupů domácností	v každém okamžiku.	(21.1)
--------------------------------------	---	----------------------------	-----------------------	--------

Podmínka (21.1) je podmínkou pro normální stav skupiny II
v *r e á l n é* sféře.

7/ Můžeme předpokládat, že kvantitativní proměnné jsou agregovány v běžných cenách určitého základního období.

Nyní vzniká otázka: jaká podmínka musí být splněna v řídící sféře, má-li být zachován normální stav v reálné sféře? Odpověď vyplývá přímo z analýzy částí 19.4 - 19.6, kterou je nutno zde pouze připomenout (a přeformulovat podle struktury tohoto modelu).

Aby byl zachován stálý stav, aby byla zásoba výstupu neustále rovna normě, musí být v každém okamžiku splněna následující podmínka:

$$\begin{array}{|c|} \hline \text{objem výroby} \\ \text{spotřebního} \\ \text{zboží} \\ \hline \end{array} = \begin{array}{|c|} \hline \text{množství peněz,} \\ \text{které domácnos-} \\ \text{ti hodlají vydat} \\ \text{za spotřební} \\ \text{zboží} \\ \hline \end{array} : \begin{array}{|c|} \hline \text{index} \\ \text{spotřebi-} \\ \text{telských} \\ \text{cen}^{8/} \\ \hline \end{array} \quad \begin{array}{l} \text{v každém} \\ \text{okamžiku} \end{array} \quad (21.2)$$

Podmínka (21.2) je nutnou podmínkou pro normální stav skupiny II. V našem agregovaném modelu můžeme předpokládat, že úspory domácností závisí výlučně na nominálním příjmu. V tom případě řízení vztahu mezi nominálním příjmem a úrovní spotřebitelských cen působí jako kohoutek v rezervoáru. Je-li kohoutek utažen (například tím, že se nominální příjem nemění při rostoucí úrovni cen, nebo tím, že klesá nominální příjem a nemění se úroveň cen^{9/}) a jestliže míra přítoku zůstává nezměněna, hladina tekutiny v rezervoáru začne stoupat, až přeteče přes okraje. To znamená, že zásoby rostou; vzniká odbytová krize a ve skladech už není místo pro nahromaděné zboží.

-
- 8) S fixním složením výrobků pro makroagregát a při fixních relativních cenách je to podíl úrovně cen v běžném období a úrovně cen v základním období.
- 9) Zmínujeme se zde o těchto dvou čistých případech, pouze abychom usnadnili výklad. Ve skutečnosti - jak vyplývá ze vzorce - relevantní výsledek je vztah mezi množstvím peněz, které jsou určeny na nákup spotřebního zboží, a indexem spotřebitelských cen.

V opačném případě, je-li kohoutek u výpusti více otevřen (nominální příjem zůstává nezměněn při klesající úrovni cen nebo vzrůstá nominální příjem a nemění se ceny) a zůstává-li míra pří- toku nezměněna, hladina tekutiny v rezervoáru začne klesat. Zásoba výstupu klesá a konečně mizí. Triviální vztah zůstává samozřej- mě v platnosti, neboť není možné spotřebovat více, než se vyrobí. Tak jestliže je kohoutek neustále naplno otevřen, dříve nebo poz- ději vznikne nový stálý stav, který můžeme shrnout následovně:

$$\boxed{\begin{array}{l} \text{objem vyrobeného} \\ \text{spotřebního} \\ \text{zboží} \end{array}} = \boxed{\begin{array}{l} \text{objem} \\ \text{nákupů} \\ \text{domácností} \end{array}} \quad \begin{array}{l} \text{s nulovou} \\ \text{zásobou výstupu} \\ \text{v každém okamžiku} \end{array} \quad (21.3)$$

$$\boxed{\begin{array}{l} \text{objem vyrobeného} \\ \text{spotřebního} \\ \text{zboží} \end{array}} < \boxed{\begin{array}{l} \text{množství} \\ \text{peněz ur-} \\ \text{čené domác-} \\ \text{nostmi k vý-} \\ \text{dajům za spo-} \\ \text{třební zboží} \end{array}} : \boxed{\begin{array}{l} \text{úroveň} \\ \text{spotřebi-} \\ \text{telských} \\ \text{cen} \end{array}} \quad \begin{array}{l} \text{v každém} \\ \text{okamžiku} \end{array} \quad (21.4)$$

Podmínka (21.3) opakuje triviální r e á l n o u podmínku (21.1) s dodatkem, že jednotka výroby a nákupů se realizuje s nulo- vou zásobou výstupu. Podmínka (21.4) nahrazuje n u t n o u pod- mínku (21.2). Znak nerovnosti ukazuje, že a g r e g o v a n á n a d m ě r n á p o p t á v k a d o m á c n o s t í je v od- větví spotřebního zboží normálním stavem. V kapitole 18 jsme objas- nili, že jde o extrémní případ - ačkoli se ovšem může objevit. Na trhu spotřebního zboží však může vzniknout velmi intenzivní ne- dostatkovost, aniž by ve skutečnosti nastal extrémní stav vyjádře- ný v (21.3) a (21.4). Dokud se tento stav neuskuteční, je poptáv- ka domácností účinným omezením prodeje spotřebního zboží. Do té doby kohoutek, který reguluje odtok z rezervoáru II, nebude vlast- ně fungovat.

Předchozí zkoumání skupiny II jsou elementárním cvičením pro začínající studenty makroekonomie. Všechny vzájemné vztahy jsou snadno srozumitelné a zřejmé. Proměnné na pravé straně podmínky (21.2) jsou dobře známými metodami "řízení poptávky". Přesto doufáme, že později přesvědčíme čtenáře, že bylo užitečné tuto látku krátce zopakovat, abychom odhalili značný rozdíl ve fungování mezi skupinou I a skupinou II.

Shrňme, že poměr produktivních prvků k neproduktivním v nevyužitě kapacitě je dán na makroúrovni. Ačkoli některé zásoby jsou neprodejné, jiné ihned nacházejí kupující. Připomeneme bod, kterým jsme se již v této knize zabývali z mnoha aspektů: $ex\ i\ s\ t\ u\ -$
 $j\ e\ \acute{u}\ z\ k\ ý\ n\ e\ g\ a\ t\ i\ v\ n\ í\ s\ t\ a\ v\ m\ e\ z\ i\ \acute{u}\ r\ o\ v\ n\ í$
 $v\ ý\ r\ o\ b\ n\ í\ v\ o\ l\ n\ o\ s\ t\ i\ (n\ e\ v\ y\ u\ ž\ i\ t\ é\ k\ a\ p\ a\ -$
 $c\ i\ t\ y)\ ^{10/}$ $a\ i\ n\ t\ e\ n\ z\ i\ t\ o\ u\ n\ e\ d\ o\ s\ t\ a\ t\ k\ o\ v\ o\ s\ t\ i.$ Jestliže jsou sklady naplněny zbožím (s danou nejistotou o záměrech kupujících a prodávajících, s daným všeobecným nedostatkem informací, s danými frikcemi v přizpůsobovacím procesu), potom bude nucená substituce poměrně řídkým jevem; domácnosti mohou dostat zboží, které žádají, po krátkém hledání, bez čekání nebo jen po krátkém čekání. Jsou-li na druhé straně sklady prázdné (opět s danými frikcemi v přizpůsobovacím procesu), bude nucená substituce častým a závažným jevem, objeví se dlouhé hledání a dlouhé čekání a fronty budou nevyhnutelné. Na základě těchto vztahů můžeme říci, že podle našich předpokladů časový průběh nominálního příjmu a úrovně spotřebitelských cen (tj. kohoutek ve druhém rezerváru) řídí intenzitu nedostatkovosti.

Jakmile se vyvinula normální nevyužitá kapacita ve spotřebním odvětví a na tom základě normální výrobní zásoba výstupu, je určena normální intenzita nedostatkovosti na spotřebním trhu. Jestliže se skutečná intenzita nedostatkovosti liší od normy, může se k ní vrátit zpět. Podle předpokladů našeho

10/ Viz hlavně diagramy v části 8.7, pro podrobnější popis vztahů viz kapitoly 8,12 a části 19.4 - 19.6.

modelu adekvátní určování míry nominálního příjmu a úrovně spotřebitelských cen postačuje k tomu, aby řídilo systém, j e s t - l i ž e

a) výroba spotřebního zboží je dána;

b) zásoba výstupu ve skupině II (a obecně, nevyužitá kapacita ve skupině II) jsou zcela odděleny od ostatních částí ekonomiky.

Zdůrazňujeme slovo j e s t l i ž e , protože jsou to přesně tyto podmínky, a) a b), které jsou příčinou problémů.

21. 3. PRVNÍ REZERVOÁR A ČERPÁNÍ

Na grafu 21.2 předvádíme rezervoár skupiny I. Pro tuto chvíli znovu předpokládáme, že je izolován od rezervoáru skupiny II. Podstatný rozdíl mezi těmito dvěma rezervoáry je tento: z d e n e n í u v ý p u s t í ž á d n ý k o h o u t e k .

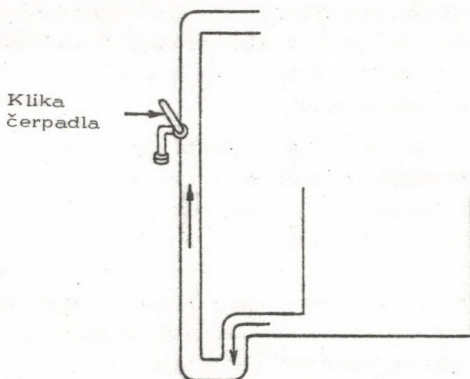
U rezervoáru II kohoutek byl, protože nákupní záměry kupujících - domácností - byly podrobeny tvrdému rozpočtovému omezení. Jestliže má domácnost hodně peněz anebo jestliže ceny jsou nižší, může nakoupit více; jestliže má málo peněz anebo jestliže jsou ceny vysoké, kupuje méně. Na druhé straně nákupní záměry kupujících výrobních prostředků - podniků ve skupinách I a II - nejsou podřízeny tvrdému rozpočtovému omezení. Jejich záměry nezávisí na tom, kolik peněz mají, protože finance podniků se více či méně pasívně vyrovnávají s jejich finančními potřebami.^{11/} Nejsou příliš závislé na ceně vstupů, na něž podniky nereagují.^{12/} Tyto nákupní záměry závisí v praxi - při daném výrobním plánu a dané technologii - na tom, zda jsou požadované vstupy k dostání. Poptávka podniků je téměř nenasytná:^{13/} toto je v diagramu znázorněno výpustí bez kohoutku.

11/ Viz část 20.2.

12/ Viz kapitoly 13 a 14.

13/ Viz kapitoly 5 a 9.

Rezervoár I.

V důsledku prvního přístupu a podle těchto předpokladů je rezervoár I prázdný. V abstraktním světě našeho makromodelu je charakteristikou normálního stavu skupiny I, že zásoba jeho výstupu je neustále rovna nule. Za tohoto normálního stavu množství vstupů, které si podniky opatřují, je rovno v každém okamžiku momentální výrobě spotřebních statků. To vyjadřuje - na vysoké úrovni abstrakce a na makroúrovni - jev, kterým jsme se zabývali v části I na submikro - a mikroúrovni, jmenovitě to, že výroba neustále roste oproti zdrojovým omezením.

Ve skutečnosti ovšem existují také pozitivní zásoby výstupu ve skupině I, jak jsme krátce objasnili. Existuje však silná tendence k opakovanému vyčerpání zásob, doprovodný jev vysoce intenzivní nedostatkosti. Nucené substituce jsou časté, jsou často doprovázeny závažnými ztrátami, čekáním a frontami. Je téměř nezbytné široce používat při rozdělování přidělového systému.

Reálná podmínka, za níž se udrží normální stav, se zde samozřejmě použije: odtok musí být totožný s přítokem. Ale neexistuje zde účinná nutná podmínka, protože zde není účinné rozpočtové omezení pro kupujícího.

A co víc, problém není pouze ten, že tekutina vytéká ze spodní části rezervoáru. Na grafu vidíme trubku, která míří vzhůru, s klikou, která představuje páku čerpadla. Toto čerpadlo aktivně odsává tekutinu z rezervoáru I.

Jaká hnací síla pohání čerpadlo? V této kapitole popíšeme několik různých hnacích sil, ale zde uvedeme pouze jednu. Jednou z hlavních hnacích sil, které působí na čerpadlo je hoba za kvantitativním růstem^{14/} a její nedílný doplněk: tendence "křečkovat".^{15/} Při daném fixním kapitálu chce podnik vyrábět více: to je podporováno napjatými plánovými direktivami, stejně jako nátlakem spotřebitelů. Proto potřebuje více a více vstupů. Z důvodu zásobovacích nejistot se pokouší vytvořit rezervu vstupů. Proto podniky jako kupující netrpělivě vykupují zásoby výstupů prodávajících, buď k bezprostřednímu použití, nebo k zachování pro vlastní zásoby vstupů.

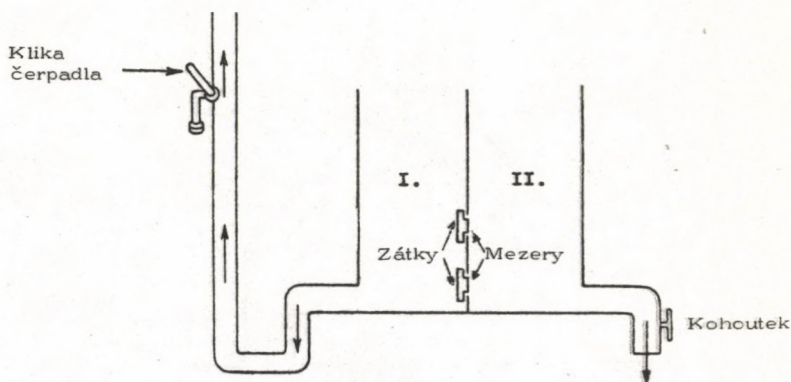
21. 4. MEZERY A ZÁTKY

Až dosud jsme oba rezervoáry zcela od sebe oddělovali. Ve skutečnosti se však takové úplné oddělení nevyskytuje. Graf 21.3 ukazuje oba rezervoáry společně. V oddělující stěně jsou mezery, jimiž tekutina prosakuje.

14/ Viz část 3.2.

15/ Viz část 5.6.

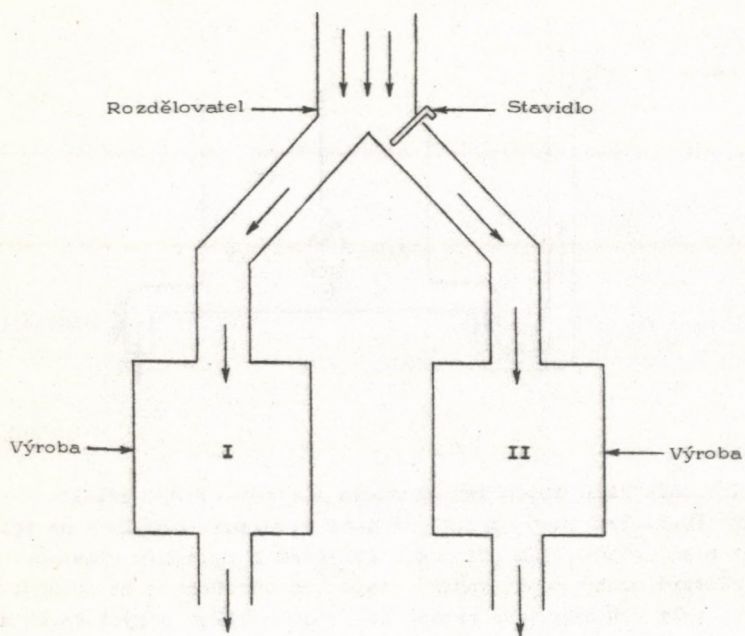
Mezery mezi dvěma rezervoáry

Zkoumali jsme tento jev na mnoha místech knihy, zvláště v části 19.3. Pro tuto chvíli - v této struktuře modelu - se spokojíme s nejjednodušším případem. Vzhledem k fyzickým vlastnostem jsou některé druhy zboží vhodné pouze pro spotřebu nebo pouze k tomu, aby byly použity jako vstupy do výroby. Užití jiných druhů zboží však není předurčeno jejich fyzickými vlastnostmi. Je-li takový výrobek k dostání ve skladu ve skupině II, nákupčí podnik může také koupit. Může například nakoupit benzín, uhlí, papír, žárovky atd. dříve, než je seženu domácností.

Podle zákona spojených nádob by vodní hladina rezervoáru II měla klesat, dokud nedosáhne hladiny rezervoáru I. Jinými slovy:

Přítok

skupina I by vyčerpala všechnu volnost (nevyužitou kapacitu) ze skupiny II. Tato tendence skutečně působí, ale brzdí ji protichůdné tendence, které jsou v hydraulické analogii znázorněny zátkami. Mezery jsou zmenšeny nebo zavřeny různými uzavíracími mechanismy. O některých z nich pojednáme dále; zde se zmíníme pouze o tom nejnápadnějším: centrální úřady se pokoušejí zabránit tomuto vyčerpávání administrativními zákazy, například tím, že zakazují podnikům a rozpočtovým organizacím, aby nakupovaly v obchodech, které prodávají domácnostem. Voda může protékat mezerami v jakémkoli směru. A totéž se může stát v ekonomice. Například vlastníci osobních aut nakoupí rezervní součástky dříve, než je seženou podniky, a naopak. Ale přestože se mohou v praxi vyskytovat mezery v obou směrech, proud jde obvykle jedním směrem: jsou to převážně podniky, které odsávají zboží pro svou vlastní potřebu.

21. 5. PŘÍTOK A STAVIDLO

Graf 21.4 ukazuje, co se stane se vstupy čerpanými z rezervoáru I. Protékají vertikální trubkou směrem k rozdělova-
teli. Po rozdělení některé vstupy, které procházejí levou
trubkou, jsou použity skupinou I. Náš makromodel se nezabývá říze-
ním výroby; to je proto představováno "černou schránkou". Uvnitř
schránky jsou vstupy transformovány ve výstupy, které pak protéka-
jí vertikální trubkou do rezervoáru I. K podobné transformaci do-
chází na pravé straně, která končí v přítoku spotřebního zboží
do rezervoáru II.

Vzájemné proporce těchto dvou toků jsou v zásadě určeny vzá-
jemnými poměry průměrů dvou vertikálních trubek. Kromě toho je mož-
né "jemné" řízení pomocí stavidla, znázorněného u rozdělova-
tele. To může zvětšovat nebo zmenšovat vstupy, které přicházejí do výro-
by spotřebního zboží, a tak řídit zásobu tekutiny v rezervoáru II.
V termínech naší hydraulické analogie představuje stavidlo makro-

plánování spotřeby popsané v částech 19.4 - 19.6. Jak jsme tam vysvětlili, cíle plánu pro výstup spotřebního zboží jsou určeny různými podmínkami, zatímco normy volnosti a nedostatkovosti jsou brány jako dané. Řízení stavidla je tak spojeno s pozorováním hladiny vody v rezervoáru II. Stoupá-li úroveň tekutiny, to jest stoupá-li zásoba výstupu nad normální úroveň výroby a prodeje spotřebního zboží, je stavidlo vytaženo, takže úroveň zásob klesá zpět k normálu, a obráceně v opačném případě. (Podobně je například založena zpětná vazba v soustavě stavidel, která spojuje řeku a jezero, zásobovavé vodou z řeky).

21. 6. MODEL SÁNÍ: PRVÝ PŘÍSTUP

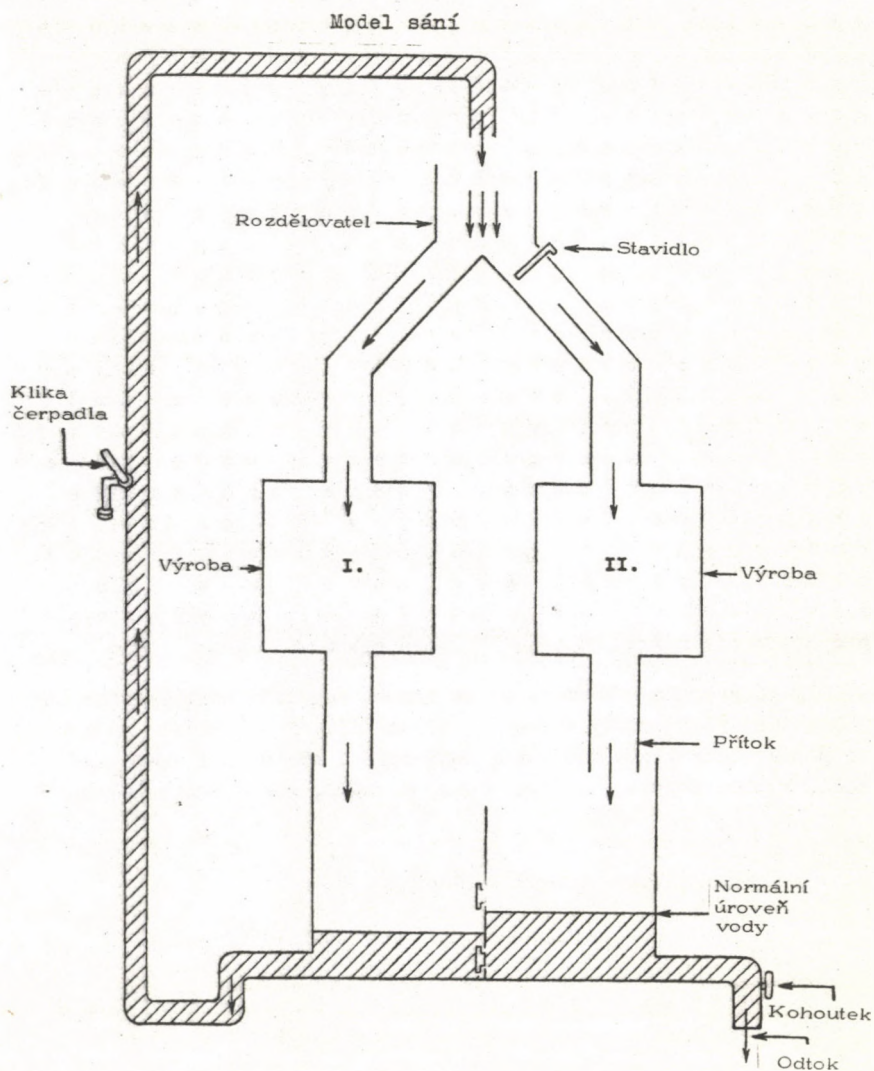
Nyní máme před sebou - jako první krok a v jednoduché formě - model komplexního sociálního jevu zvaného sání.^{16/} Když jsme úspěšně předvedli komponenty modelu na grafech 21.1 - 21.4, na grafu 21.5 objasníme systém jako celek.

Uvažujme nejprve hydraulickou analogii. Tok by mohl začít nahnáním tekutiny do sítě trubek a rezervoárů (tlakem). V našem případě však tok nevzniká tímto způsobem, ale neustálým vyčerpáváním tekutiny ze systému (sáním). Ve schématu jsme nastínili, že čerpací mechanismus má ústřední úlohu.

Vrátíme-li se od naší analogie k ekonomické realitě v modelu, je možno zdůraznit následující hlavní rysy sání.

Klasická metoda řízení efektivní poptávky (určování nominálního příjmu a úrovně spotřebitelských cen) není schopna sama o sobě způ-

16/ Tato kategorie byla zavedena v mé knize Anti-Equilibrium (Kornai, 1971a, b). Ačkolí obecná interpretace jevu zůstává stejná, náš popis tohoto jevu a naše vysvětlení jeho příčin je v této knize podrobnější a bylo v určitém rozsahu modifikováno.

sobit růst objemu volnosti (nevyužitá kapacita) a pokles intenzity nedostatkovosti v odvětví spotřebního zboží. Nemůže to způsobit, protože neexistují žádná pravidla, která by zajišťovala, že zásoba spotřebního zboží vždy plně uspokojí počáteční poptávku spotřebitelů. Na jedné straně jsou spotřební předměty uvolňovány pro domácí trh způsobem, který udržuje normální úroveň volnosti (nevyužitá kapacita) a normální intenzitu nedostatkovosti. Na druhé straně plně monetarizovaná oblast ekonomiky není hermeticky oddělena od oblasti podniků, která je pouze zdánlivě monetarizována. Téměř nenasytná poptávka tohoto odvětví vede k permanentnímu sání, které způsobuje intenzivní nedostatky nejen na trhu výrobních prostředků v přesném smyslu slova, ale nepřímě stejně tak v odvětví spotřebních předmětů odčerpáním části zásob.

Nyní začneme uvažovat, co se stane, jestliže odstraníme zjednodušující předpoklady uvedené v části 21.1. Podle našeho názoru se popis stane konkrétnějším a reálnějším, ale obecná představa sání, kterou jsme se snažili sdělit čtenáři, zůstane nezměněna.

21. 7. DEZAGREGOVANÝ PŘÍSTUP

K předpokladu (1), že model se zabývá pouze makroagregáty. Nyní by

autor chtěl upozornit čtenáře - a sebe také - aby nezapomínal na konci knihy na bod, který byl tolik zdůrazňován na začátku. Nedostatkovost je statistický jev, složený z milionů událostí na mikro - a dokonce submikrourovni. V každém okamžiku je někde nedostatek, buď v nějakém vstupu do výroby, nebo ve spotřebních předmětech požadovaných domácností. Existence těchto nedostatků je kompatibilní s neustálou volností (nevyužitou kapacitou) v jiných vstupech a v jiných spotřebních předmětech. A co více, následkem komplementarity jak ve výrobě, tak ve spotřebě je nedostatek v nějakém vstupu nutně vedoucí k neustálé volnosti v jiných komplementárních vstupech. Už jen z tohoto důvodu nemůže být úroveň tekutiny v žádném z rezervoárů přesně rovna nule. Dokonce i v situaci velmi intenzivní nedostatkovosti se udržují některé nevyužité kapacity.

Chtěl bych zdůraznit zvláště následující bod. V našem modelu je množství tekutiny uložené v každém rezervoáru, tj. zásoba výstupů ve skupinách I a II, reálné číslo, které představuje dva vektory: vektor volnosti a vektor nedostatkovosti. Tato dvě reálná čísla mohou ukázat směr změn ve vektorech, ale žádné z nich nemůže být interpretováno jako agregovaná veličina složená z četných jednotlivých indikátorů volnosti a nedostatkovosti.

K předpokladu (2), že existují dvě skupiny. Z makropohledu původního modelu vidíme dva rozsáhlé rezervoáry. Ve skutečnosti existují tisíce a tisíce malých rezervoárů - tolik, kolik je podniků v systému - a v každém podniku existují také "subrezervoáry" pro jednotlivé výrobky. Když si toto uvědomíme, lépe pochopíme další jevy jako "propouštění vody" a "vysávání". Neznamená to pouze, že konečné výstupy skupiny II jsou skupovány nákupčími (podniky ve skupině I a II) dříve, než k nim získají přístup domácnosti. Ještě důležitější možná je to, že podniky vyrábějící výrobní prostředky mohou přebírat elektrickou energii nebo suroviny podnikům, které vyrábějí spotřební předměty. Uvažujme skupiny I a II jako dvě giga-entická, vertikálně integrovaná sdružení. To je symbolizováno dvěma černými schránkami pro výrobu na grafu 21.4. Činnost skupi-

ny II je v poslední fázi omezena efektivní poptávkou domácností. Naopak činnost skupiny I takové omezení efektivní poptávkou nemá. Proto je pochopitelné, že sdružení I může mít v každém stadiu výroby "vysávací" účinek na vstupy užívané v odpovídajícím stadiu sdružením II.

K předpokladu (3), že jsou vyráběny pouze skladovatelné výrobky. Dezagregovaný popis ekonomické reality by měl zahrnovat nejen skladovatelné výrobky, ale také neskladovatelné služby. Protože rozlišujícím rysem posledně jmenovaných je právě to, že nejsou skladovatelné, rezervoár a zbývající část hydraulické analogie nemůžeme aplikovat. Přesto podstatě toho, co jsme doposud řekli, může být rozšířena také na odvětví služeb.

Ve službách nelze oddělit přítoky a odtoky. Volnost se projevuje v jiné formě jako kapacita, která je fyzicky k dispozici, ačkoli není v současnosti využita. Jestliže jsme toto pochopili, mohou být obecné závěry našeho modelu přeformulovány i pro případ služeb. Obě skupiny poskytují služby. Jak poptávka po zboží, tak i poptávka po službách zajišťovaných skupinou II je omezena efektivním rozpočtovým omezením kupujícího. Na druhé straně poptávka po službách poskytovaných skupinou I omezena není. Také zde nastává "vysávání". Kdykoli podniky chtějí, najmou místnosti, které jsou jinak také vhodné k obývání, jako místnosti pro úřední účely, použijí servisu pro osobní auta atd.

Abychom zachovali naše schematické zobrazení, budeme ve zbývající části kapitoly pokračovat v hydraulické analogii a nezařadíme zvláštní úvahu o službách.

K předpokladu (4), že všechny vstupy jsou reprodukovatelné. Samozřejmě, že v ekonomice existují primární zdroje, zvláště práce, přírodní zdroje atd. Tyto v podstatě "reprodukovatelné" v průběhu standardního výrobního procesu nejsou, a proto nemohou být znázorněny v rámci naší hydraulické analogie. Ale vzájemné vztahy doložené příkladem modelu na ně lze také aplikovat. Jsou také vysávány v průběhu společenského reprodukčního procesu, dokud nevznikne

omezení fyzických zdrojů ve formě nejužšího místa nebo dokud se nesetkají s limity (hranicemi) společenské tolerance. (Připomeneme kapitolu 11, která analyzuje nedostatkovost pracovních sil.)

"Vysávací" efekt působí také na využití primárních zdrojů. Například těžký průmysl a stavebnictví přitáhne některé dělníky z obchodu nebo ze zdravotnictví.

K předpokladu (5), že neexistuje frikce. Frikce ve vyrovnávacích procesech systému může být popsána pouze obtížně dezagregovatelným modelem na mikro- a submikroúrovni. V naší analogii jsme popsali tok perfektně tekuté substance. Toky přítoků a odtoků, které existují v reálném ekonomickém systému, jsou však spíše pohyby jakési rozmačkané nebo polotekuté lepkavé hmoty. Ani rezervoár není zcela prázdný, protože část hmoty, která je v něm uskladněna, "má v sobě překážky". Přemístění je zřídka plymulé. Zásoby je nutno akumulovat mezi dobami výdeje. Kromě tohoto nevyhnutelného faktoru se objevují také známky frikce, kterými jsme se podrobně zabývali v kapitole 8. Uvedme některé příklady.

Rezervoár II by nebyl zcela vyprázdněn ani v mezním případě uvedeném ve vzorci (21.4) při konstantní agregované nadměrné poptávce. Kupující přesně nevědí, kdy a kde dostanou co chtějí. A i v tom případě existuje nějaké zboží, které má tak špatnou kvalitu nebo které je tak málo žádané, že je téměř nemožné, aby se dostalo ke kupujícímu. A situace je podobná také u rezervoáru ve skupině I. Ať pracuje čerpadlo jakkoli silně, nemůže vyčerpat rezervoár úplně. Existují materiály, polotovary a části, které nejsou použitelné ani okamžitě, ani pro akumulaci jako zásoby pro pozdější období, ani podnikem, který se chystá provést nucenou substituci.

Frikce také zpomaluje průtoky z rezervoáru II do rezervoáru I. Mohlo by se stát, že výrobce by mohl koupit některé ze svých vstupů v odvětví spotřebních předmětů, ale není dostatečně dobře informován nebo není dost rychlý a pružný, aby to udělal.

Díky tomu není ani rezervoár I na grafu 21.5 prázdný. Pravda, úroveň tekutiny je poněkud nižší než v rezervoáru II. Nechceme tím naznačit, že normální úroveň volnosti je nutně vyšší v rezervoáru

II a že normální intenzita nedostatkivosti je nižší. Jenom bychom chtěli ozřejmit, že úplné vyrovnaní se nemusí vyskytnout.

21. 8. MOTIVAČNÍ SÍLY ČERPÁNÍ

K předpokladu (6) o stacionární ekonomice. Socialistické ekonomiky nestagnují, ale nepřetržitě rostou. Rozšířenou reprodukci není možno znázornit vyobrazením (still picture) trubek a rezervoárů, ale měla by být znázorněna filmem (moving picture) s trubkami o rostoucím průměru a s rezervoáry s rostoucí objemovou kapacitou.

V předcházející části knihy ^{17/} jsme vysvětlili, že v socialistické ekonomice je tendence k expanzi přítomna v chování každého rozhodovatele a jejím průvodním jevem je nenasytný a neustálý hlad po investicích. Toto je v procesu čerpání nejdůležitější hnací síla. Jestliže se někde akumuluje zdroj vhodný k investičním účelům a objeví se nějaká volnost, poptávka po investicích ji okamžitě vysaje. Poptávka po investicích je téměř nenasytná, protože rozpočtové omezení investic je měkké.

Tendence k expanzi a hlad po investicích vzniká na každé úrovni hierarchického víceúrovňového řídicího systému. ^{18/} V určitých obdobích ekonomické historie toto jasně vystupuje v chování hospodářského vedení: centrální hospodářská politika podporuje co možná nejrychlejší míru růstu. V takových dobách je největší a nejmocnější čerpadlo v centrálních rukách. Dokonce i kdyby centrální hospodářské řízení bylo umírněné, řídicí pracovníci každého odvětví, správní rady každého podniku a dokonce i mistři každé dílny chtějí rozšiřovat a požadují investiční zdroje. Každý z nich má čerpadlo a pokouší se vysát největší možné množství investičních zdrojů pro svou vlastní jednotku z velkého společného rezervoáru.

^{17/} Viz část 9.

^{18/} Viz kapitola 9, zvláště část 9.9 o dostačujících podmínkách pro stálost investičního napětí.

K předpokladu (7) o uzavřené ekonomice. Kdybychom chtěli do naší analýzy začlenit také zahraniční obchod, pak i kdybychom zůstali na makroúrovni, museli bychom k modelu připojit alespoň ještě jeden rezervoár.^{19/} To ukazuje graf 21.6. Trubka vycházející zleva, ve které tekutina teče nahoru, je stejná, jako trubka vedoucí z rezervoáru I na předchozích grafech. Vyšší ze dvou čerpadel je také znázorněno na předchozích obrázcích.

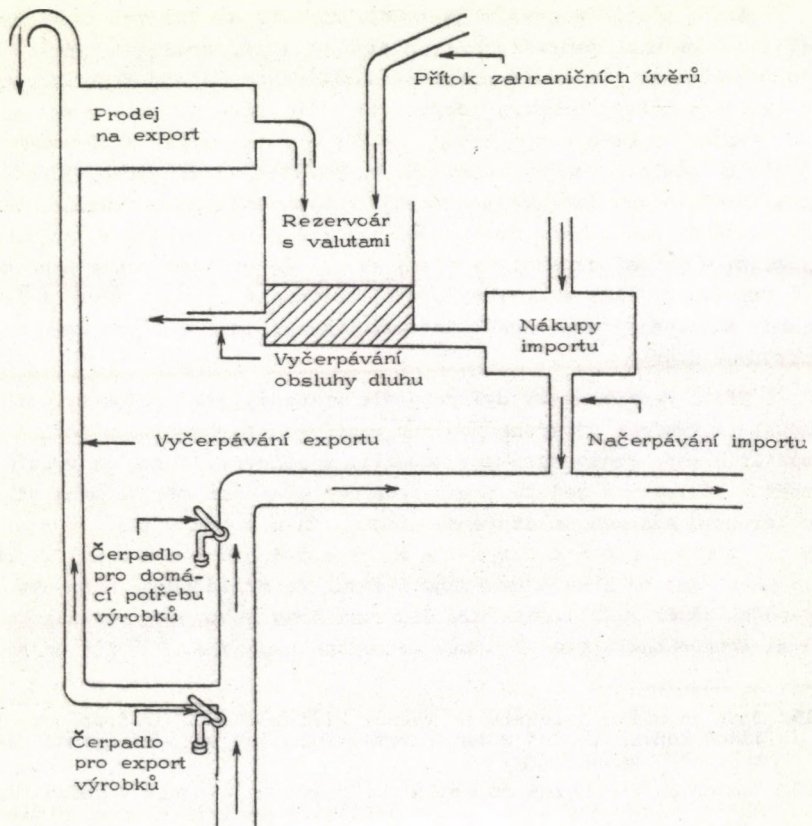
Nový, třetí rezervoár je nahoře uprostřed. Valuty, které vydělává ekonomika prostřednictvím exportu a zahraničních úvěrů, do něj vtékají. Při malé dávce představitivosti můžeme konstatovat, že každý věřitel, ochotný poskytnout úvěr, dává do rezervoáru předem peníze. Systém nepřetržitě vysává obsah rezervoáru téměř do poslední kapky. Poptávka po dovezených vstupech pro běžnou výrobu a pro importované stroje a vybavení pro investiční účely je téměř nenasytná. Proto sání importů - nebo valut na jejich placení - působí neustále a velmi silně. Je omezeno pouze schopností exportu vydělat valuty a hranicí politické a hospodářské tolerance zadluženosti (a snad také ochotou zahraničního partnera poskytnout úvěr).

Třetí rezervoár by byl neustále prázdný, jeho obsah by byl neustále vysáván téměř nenasytnou poptávkou po importu a povinností platit dluhy. Proto musí být neustále doplňován. A zde se vracíme zpět k základnímu modelu sání. Jednou z hlavních motivačních sil v čerpacím systému je extrémně silná honba za exportem (export za každou cenu), která může vést do stadia nuceného vývozu. Ve skutečnosti může být prodáno téměř cokoli. Některé exportní trhy jsou samy nedostatkovými ekonomikami, kde je téměř nenasytná poptávka.^{20/} Ale na za-

19/ Toto je stále založeno na vysoce zjednodušeném předpokladu, jelikož konvertibilní a nekonvertibilní měny ve skutečnosti nemohou být agregovány.

20/ "Chronická nadměrná poptávka ... neexistuje pouze v Maďarsku, ale v celém trhu RVHP. Socialistické země byly - až do nedávných dob - téměř neomezeným trhem prodávajících v mnoha výrobcích. Exportní možnosti v přebytku potenciálních zásob působí na podmínky soutěže stejným způsobem, jako domácí nadměrná poptávka. Kde může být cokoli prodáno za hranice, neprodá-li se to doma, tam ztěžší může vzniknout skutečná soutěž: výhoda prodávajícího je s tím nerozlučně spjata". (Falus-Szikra, 1975, s. 219).

Rezervoár III. : zásoba deviz

hraniční trh s tvrdým omezením poptávky lze také proniknout, jestliže ho exportující země zásobí nejatraktivnějšími výrobky, nebo možná méně atraktivními, ale za nízké ceny. A jelikož podniky, vyrábějící pro export, stejně jako organizace zahraničního obchodu v zemi mají měkká rozpočtová omezení, mohou lehko vzniknout případné ztráty z tržní exportní transakce. Export nemá žádné dobrovolné omezení v tom smyslu, že by podniky snižovaly export, protože takové jednání způsobuje ztráty, kalkulujeme-li v domácí měně. Proto má odvětví zahraničního obchodu, které řídí export, téměř nenasytnou poptávku po výstupu. Odebírá pro export tolik výrobků, kolik jich může vysát, dříve než jdou na domácí spotřebu.

Co se týče motivace, není export za každou cenu primární hnací silou sání. Je sekundární hnací silou způsobenou primárními hnacími silami, kterými jsou honba za kvantitativním růstem a tendence k expanzi. Obě tyto hnací síly konečně vytvářejí téměř nenasytnou poptávku po importu.

Zahrnutí zahraničního obchodu do analýzy nám také pomáhá porozumět "vysávacímu" mechanismu.

Ve skutečnosti má pouze druhotný význam, že nákupčí podniků nakupují zboží doslova před nosem soukromého spotřebitele. Je daleko důležitějším jevem, že mnoho zboží, které požadují domácnosti, se vůbec nedostane do obchodního skladu, protože bylo vysáto zahraničním obchodem.

K předpokladu (8), že existují pouze podniky a domácnosti. Uvažme, co se stane, vezmeme-li v úvahu ještě jiné činitele vedle podniků a domácností.

Vysvětlili jsme, že rozpočtové organizace^{21/} nejsou ve stejném postavení vzhledem ke svým rozpočtovým omezením. Jakmile je rozpočet těchto organizací schválen, působí většinou jako tvrdé

21/ Viz část 14.11.

omezení. Ale všechny rozpočtové organizace se snaží ex
a n t e získat co možná nejvíc peněžních vstupů, a zvláště co
nejvíce investic. V rozpočtových organizacích působí také "honba
za kvantitativním růstem" (aby bylo možno léčit více pacientů,
vzdělat více studentů), stejně jako "tendence k expanzi". Rozpoč-
tové organizace patří také mezi "čerpající". Jejich energie je
znásobena vědomím, že domácnosti požadují jejich služby, které
jsou rozdělovány zdarma nebo za nominální cenu prostřednictvím
administrativního přidělu či čekání ve frontách. Vysávací účinek
služeb, které jsou zdarma nebo téměř zdarma, a naturálního rozdě-
lování je zprostředkován hlavně sáním neziskového odvětví.

Jelikož jsme podali úplnější přehled čerpadel, která vysávají
tekutinu z levého rezervoáru, než v našem prvním přístupu, mohli
bychom říci také něco o pravém rezervoáru. Nastane-li extrémní
stav popsaný na grafech (21.3) a (21.4), to znamená jestliže pení-
ze, které nelze vůbec utratit, se začnou v domácnostech akumulovat,
kohoutek u odtoku na pravé straně také není schopen fungovat.
Potom i poptávka domácností přestane být efektivním omezením pro-
deje. To je situace, kdy také domácnosti obsluhují rukojeť čerpad-
la; také jejich poptávka se stane téměř nenasytnou.

V této chvíli je vhodné učinit obecnější poznámku. Mluvíme-li
o dvou rezervoárech, které jsou těsně vedle sebe, je třeba zdůraz-
nit něco jiného, než že levý obsahuje výrobní prostředky a pravý
spotřební předměty. Důležitější rozlišení je to, že kupující výrob-
ků tekoucích z rezervoáru na levé straně mají měkké rozpočtové ome-
zení, zatímco kupující výrobků z rezervoáru napravo mají tvrdé roz-
počtové omezení. Které skupiny kupujících patří ke kterému typu 22/
závisí na momentálních rysech systému.

22/ Například v mnoha východoevropských socialistických zemích jsou
v soukromém vlastnictví malé podniky, které pracují s malým
počtem zaměstnanců. Ačkoli jde o "podniky", mají samozřejmě
t v r d é rozpočtové omezení.
Vybočovalo by z rámce této knihy, kdybychom ukázali, kde a jak
zapadá "sekundární ekonomika" do makromodelu sání.

V prvním popisu našeho makromodelu jsme se zmínili jen o jednom čerpadle; v této části jsme ukázali celý systém čerpadel. Ve skutečnosti v ekonomice udržuje sací proces v chodu mnoho sil. Na mnoha místech knihy jsme samostatně ukázali některé částečné samovznikající procesy nebo bludné kruhy v nedostatkové ekonomice. Nyní provedeme následující shrnutí výsledků. Model předvádí základní samovznikající mechanismus nedostatkovosti. Nedostatkovost plodí nedostatkovost. Čím intenzivnější je nedostatkovost a čím více ekonomika pociťuje hnací síly vysávání - tendenci k expanzi a s ní spojený hlad po investicích, honbu za kvantitou a s ní spojenou tendenci křečkovat, export za každou cenu a téměř nenasytnou poptávku po volných přídelech, tím větší je síla působící na každé čerpadlo. A čím silnější je čerpání, tím intenzivnější je nedostatkovost.

V každém historickém období tvoří vzájemné proporce různých čerpadel důležitou charakteristiku určité sací ekonomiky. Zdá se však, že za všech okolností je nejdůležitější investiční čerpadlo. Je samozřejmě vždy spojeno s ostatními. Nicméně jestliže - pro účely myšlenkového experimentu - působí samostatně po dlouhou dobu, téměř nenasytná poptávka po investicích by sama o sobě stačila k vytvoření systému zdrojově omezené sací ekonomiky. 23/

23/ Do této míry je protějškem keynesiánského stavu nezaměstnanosti. Ten je také způsoben kombinací mnoha faktorů, ale je možno logicky vidět, že neadekvátní poptávka po investicích sama o sobě stačí, aby způsobila tento stav.

K předpokladu (9), že popisujeme tradiční systém ekonomického řízení. Naše obrázky znázorňují jedno nebo dvě velká čerpadla. Ve skutečnosti každý podnik a rozpočtová organizace v ekonomice a každá organizace víceúrovňového řídicího systému má vlastní čerpadlo, velké nebo malé, slabé nebo silné.

Relativní velikosti "velkých" a "malých" čerpadel a vztahy mezi rozhodovateli ovládajícími čerpadla byly významně modifikovány reformou ekonomického řízení. Podnik nadále nepotřebuje instrukce nebo svolení shora, aby mohl užít čerpadla. Je oprávněn a schopen použít ho podle libosti. Ale protože jeho rozpočtové omezení zůstalo poměrně měkké, není nucen ekonomickými faktory omezit svou téměř nenasytnou poptávku. Tak ani teď není u odtoku rezerváru skupiny I žádný kohoutek.

Na mnoha místech knihy jsme zdůraznili, že na počátku maďarské reformy systému národohospodářského řízení a jako důsledek změn v ekonomické politice byla intenzita nedostatkovosti v Maďarsku v posledních deseti nebo patnácti letech redukována. Jakkoli je tato změna důležitá, hlavní charakteristika mechanismu ilustrovaná hydraulickou analogií stále platí: tok je udržován s a n í m .

Když si připomeneme graf celého systému čerpadel s různými rozhodovateli, z nichž má každý v rukou větší nebo menší čerpadlo, pochopíme, že jev sání nezmizí, přemluvíme-li ředitele k mírnosti a sebeovládání. Předpokládejme, že jednotlivec se rozhodne, že od nynějška bude mírnější. Nebude se snažit akumulovat tolik vstupů, kolik může, nepokusí se získat tolik investičních zdrojů, kolik je možné; i když nezastaví vysávání, alespoň ho omezí. Výsledek bude ten, že jednotka, kterou řídí, dostane méně. Jiné podniky, rozpočtové organizace a nadřízené orgány budou pokračovat v čerpání stále dál a vyčerpají také to, čeho se mírnící se vedoucí vzdal. Ten jakmile uvidí, co se stalo, začne znovu čerpat a bude v tom pokračovat dokonce s větší intenzitou, než dříve.

21. 9. ALOKACE NEDOSTATKOVOSTI

Dříve než budeme pokračovat v našich úvahách, zopakujeme a shrneme, co rozumíme pod pojmem "nedostatkovost". Seznámili jsme se v této knize s jejími čtyřmi hlavními formami.

1) Zdroj, zboží nebo služba jsou rozdělovány prostřednictvím administrativních přidělů. Suma požadavků převyšuje možnosti, které má rozdělovatel k dispozici. To je "vertikální nedostatkovost", která se objevuje ve vertikálních vztazích mezi rozdělova-
telem a žadatelem.

2) Zdroj, zboží nebo službu prodává prodávající zákazníkovi za peníze. Dodávka prodávajícího nekryje počáteční poptávku jeho zákazníků. To je "horizontální nedostatkovost", která se objevuje v horizontálních vztazích mezi prodávajícím a kupujícím - trž
"prodávajícího".

3) Výrobní podnik nebo rozpočtová organizace, dodávající bezplatně službu, nemá vstupy nutné k plnění plánu. To je nedostatkovost v mikroorganizaci: vyskytují se tu zdrojová omezení.

4) Sociální kapacita je ve výrobě, nebo obecněji společenskou činností, vysoce využívána. Vzniká nedostatkovost kapacity. Pokračování a rozšiřování činnosti vyvolává ostře rostoucí marginální sociální náklady.

Tyto čtyři jevy jsou p ř í m ý m projevem nedostatkovosti a jsou provázeny mnoha druhy nepřímých důsledků. Často se překrývají a proplétají. Všechny jmenované jevy jsou zahrnuty v s o u -
h r n n é m p o j m u "nedostatkovosti".

S a c í m e c h a n i s m u s i l u s t r o v a n ý
s a c í a n a l o g i í v t é t o k a p i t o l e j e
p ř í č i n o u v š e o b e c n é a c h r o n i c k é n e -

d o s t a t k o v o s t i . Musíme samozřejmě vykládat přívlastky "všeobecná" a "chronická" správně. Nejde o nedostatkovost všeho, všude a v každém okamžiku. Mnohokrát jsme zdůraznili, že na submikroúrovni je nedostatkovost slučitelná a dokonce doprovázená momentální volností jistých zdrojů a jistých výrobků. A přesto jsme oprávněni hovořit o v š e o b e c n é a c h r o n i c k é nedostatkovosti, a to ze dvou důvodů.

Za prvé, protože existuje častá a poměrně intenzivní nedostatkovost mnoha zdrojů a výrobků na mnoha místech. Žádné odvětví není těchto jevů ušetřeno.

Za druhé, protože kdekoli a kdykoli se jevy nedostatkovosti objeví, můžeme vždy a všude vystopovat jejich společnou původní příčinu. Zabýváme se různými specifickými projevy téhož obecného jevu. Nedostatkovost zde dnes zmizí, ale projeví se někde jinde zítra, možná dokonce ještě intenzivněji.

Jedním ze základních tradičních témat ekonomie je alokace dostupných zdrojů a zboží. K tomu můžeme přidat jako nový předmět diskuse alokaci nedostupnosti zdrojů a výrobků, jinými slovy a l o k a c i n e d o s t a t k o v o s t i . Alokace nedostatkovosti zahrnuje distribuci někomu (uživateli) něčeho (zdroje nebo výrobku) na určité úrovni i n t e n z i t y nedostatkovosti.

Neuvažujme problém na submikroúrovni, ale v agregovanějším tvaru. Začneme zkoumáním, o j a k o u nedostatkovost jde. Alokace nedostatků mezi největší skupiny zdrojů a výrobků se časem mění, částečně v důsledku změn ve vnějších a vnitřních r e á l n ý c h podmínkách ekonomiky. Samozřejmě, že společný vliv mnoha malých změn hraje také svou roli. Zdůrazněme však důsledek v e l k ý c h d l o u h o d o b ý c h změn.

Ve svých raných stadiích zdědil socialistický systém po předchozím systému situaci, v níž bylo využívání mnoha zdrojů nízké. Nejdůležitějším příkladem je pracovní síla. V kapitole 11 jsme zdůraznili, že v období extenzivního ekonomického růstu existovala

potenciální rezerva pracovních sil, kterou bylo snadné mobilizovat. Tato rezerva však byla absorbována růstem socialistické ekonomiky během kratšího nebo delšího období a následující intenzivní období je charakterizováno chronickou nedostatkovostí pracovních sil.

K podobnému procesu dochází při využití půdy, která nebyla dříve kultivována, nebo - abychom uvedli příklad z odvětví spotřebních předmětů - při pohlcení volnosti v bydlení.

Toto jsou j e d n o s m ě r n é , i r e v e r s i b i l n í a a s y m e t r i c k é p r o c e s y . Jsou ireversibilní, protože po pohlcení volnosti a vytvoření chronické nedostatkovosti nenásleduje znovuvytvoření rezervy, která byla absorbována, ani radikální eliminace nedostatkovosti. Jsou asymetrické, protože vývoj nedostatkovosti jedné skupiny zdrojů nebo výrobků není provázen obnovením nevyužité kapacity jiné skupiny zdrojů nebo výrobků. Práce je také zde nejlepším příkladem. Když Maďarsko ještě procházelo obdobím extenzivního růstu, existoval závažný nedostatek investičních zdrojů. Podniky, rozpočtové organizace a jejich nadřízené orgány soutěžily o investice - ale neexistovala žádná zvláštní potřeba soutěžit také o pracovní sílu. Vznikla myšlenka, že jelikož se nyní pracovní síla stala nejzávažnějším úzkým místem, dříve nebo později se objeví nevyužitá kapacita kapitálu. To se však nestalo. Na submikroúrovni, sledujeme-li elementární prvky výroby, se může stát, že pracovní síly je k dispozici nadbytek, p r o t o ž e "kapitál" je neustále úzkým místem nebo naopak určitý "kapitál" může být nadbytečný, p r o t o ž e právě pracovní síla je úzkým místem. (Dělník může být nezaměstnaný, protože má rozbitý stroj. Nebo stroj může stát, protože dělník nepřišel do práce.) Na submikroúrovni nepřetržitě působí striktní a rigidní komplementarita a to vede k příčinnému vztahu, v němž nedostatkost v jednom výrobním faktoru vede k volnosti v druhém.^{24/}

24/ Viz kapitola 2.

V dlouhodobých opakujících se procesech růstu však působí jiné vzájemné vztahy. ^{25/} Zatímco nedostatkovost pracovní síly se ustálí a stane se intenzivnější, hlad po investicích nepoleví a nepoleví ani investiční napětí, které ho od počátku provází. A co víc, přibyl další argument k arzenálu argumentů ve prospěch investic: je třeba uvolnit pracovní sílu. A přesto je možné uvolnit pracovní sílu jen lokálně a na krátké období prostřednictvím investic nebo naopak ušetřit investice prostřednictvím dodatečných pracovních sil. Mnoho volných míst očekává uvolněného dělníka (možná v témže podniku, kde se investuje). A podobně každá ušetřená investice je požadována mnoha netrpělivými žadateli. Jakmile vstoupil růst ve zdrojově omezené ekonomice do intenzivní fáze, je doprovázen chronickou nedostatkovostí jak pracovní síly, tak kapitálu. ^{26/}

Nejde jen o dlouhodobé změny v objektivních možnostech toho druhu, jaký byl objasněn výše, které mohou změnit způsob, jakým jsou nedostatky distribuovány. Ekonomická politika může aktivně zasahovat do této distribuce a může uváženě realokovat nedostatkovost. Zatímco v do-
savadním výkladu dlouhodobé změny působí v závislosti na tom, o jaký druh nedostatkovosti jde, znázorníme úlohu ekonomické politiky příkladem, v němž se osoba postiženého nedostatkovostí změnil. Tak budeme diskutovat realokaci nedostatkovosti mezi různé uživatele.

25/ Viz části 3.3 a 14.9.

26/ Marx zdůraznil, že může existovat současně "přebytek kapitálu a přebytek obyvatelstva" (Marx, 1867-1894b, sv. 3, s. 250). V socialistických ekonomikách je symetrickým jevem chronická nedostatkovost kapitálu provázená nedostatkovostí pracovní síly. V současné maďarské literatuře se zabývá Hoch (1978) současným výskytem nedostatkovostí pracovní síly a kapitálu.

Maďarské ekonomické vedení vynaložilo v posledních letech velké úsilí na snížení intenzity nedostatkovosti ve spotřebním odvětví. Srovnáme-li situaci 50. let a situaci 70. let, můžeme konstatovat, že toto úsilí bylo úspěšné: na trhu mnoha spotřebních předmětů ztratila nedostatkovost na intenzitě. Analýzy z částí 19.4-19.6 a z obr. 21.5 ukazují, jak je možno takové změny dosáhnout.

- i) Musí být nastolen vhodný vztah mezi nominálním příjmem a úrovní spotřebitelských cen;
- ii) mezerám mezi vstupy a finálními výrobky a službami z odvětví spotřebního zboží a jinými odvětvími se musí zabránit nebo musí být alespoň redukovány; a konečně
- iii) musí být zajištěn adekvátní růst v zásobování spotřebním zbožím.

Množství protékající trubkou se dvěma výpustěmi - na grafech 21.4 a 21.5 - do pravého a do levého rezervoáru jsou nejdůležitějšími faktory, pokud jde o běžný stav trhu spotřebního zboží.

Nejpružnější - a na krátké období nejjednodušší - metodou realokace nedostatkovosti je transformování nedostatkovosti na domácímu trhu do deficitu platební bilance. Nedostatkovost pocítovaná spotřebitelem doma může být redukována *ceteris paribus* odvedením menšího množství výrobků na export nebo dovezením většího množství zboží. Hydraulická analogie grafů 21.5 a 21.6 nám může usnadnit pochopení tohoto vzájemného vztahu. Máme zde spojené nádoby: hladina tekutiny v rezervoáru II může být zvednuta za cenu snížení hladiny v rezervoáru III. 27/

Toto samozřejmě není jediná možná realokace. Nedostatkovost na spotřebním trhu lze redukovat co do intenzity - opět *ceteris paribus* - jestliže napětí na trhu investičních prostředků může vzrůstat.

Je nutno jasně vidět možnosti a důležitost takové realokace

27/ O problému jsme se zmínili v části 10.7.

a její omezení. Nejdůležitějším omezením je to, že dokud přetrvávají institucionální vztahy a vzory chování, nedostatkovost bude přetrvávat. Přesto i v situaci všeobecné a chronické nedostatkovosti je důležité, o jakou nedostatkovost jde a jak je intenzivní. Centrální ekonomická politika je schopna ochránit v určitém rozsahu některá odvětví od nedostatkovosti a přesunout z nich břemeno nedostatkovosti na jiná odvětví. A má také možnost zvyšovat nebo snižovat všeobecnou intenzitu sání, která plyne z jejich vlastních činností (např. zvyšováním nebo snižováním centrálních investic nebo plánováním rychlejší nebo pomalejší míry růstu).

Rád bych k tomuto bodu učinil osobní poznámku. V dosavadním ekonomickém výzkumu mě vždy zajímala vzájemná závislost následujících tří skupin jevů: a) chronické nedostatkovosti; b) ekonomické politiky urychlující míru růstu všemi prostředky; a c) určitých institucionálních vztahů: vysokého stupně centralizace, víceúrovňového řízení, administrativního přidělování a podřízené úlohy peněz a cen. Jak se tyto jevy vzájemně ovlivňují? Co je příčinou a co je důsledkem? Nebo abychom to formulovali méně ostře: které prvky hrají v systému primární úlohu a které pouze úlohu sekundární?

Ve dvou z svých dřívějších prací, *Anti-Equilibrium* a *Prudký versus harmonický růst* jsem pokládal jevy a) a b) za primární.^{28/} Mnoho autorů tomuto názoru odporovalo a zdůrazňovalo, že skupina jevů c) hraje primární příčinnou úlohu.^{29/}

Z této knihy je zřejmé, že se nyní kloním k přijetí tohoto hlediska. Hlavní vysvětlení chronické nedostatkovosti spočívá v institucionálních podmínkách a pravidlech chování, která k ní vedou. Ve srovnání s tím je růstová politika ekonomického vedení sekundárním vysvětlujícím faktorem, jeho úloha je v posilování nebo v oslabování důsledku primárních faktorů.

28/ Viz Kornai (1971a, b, 1972a, b).

29/ Viz například Bauer (1973), rozbor *Anti-Equilibria*.

21. 10. SÁNÍ A INFLACE

Po přehledu hlavních vzájemných makrozávislostí v sacím mechanismu a poté, co jsme se zabývali otázkou, jak je nedostatkovost realokována, musíme říci několik slov o finančním aspektu problému. Zde shrneme to, co jsme řekli v souvislosti s inflací.^{30/} Začneme historickým pohledem.

Chronická nedostatkovost je kompatibilní se stabilní nebo téměř stabilní hladinou cen, ale je také kompatibilní s inflací a se zvyšující se hladinou cen.

Jedním z jevů provázejících nedostatkovost (a také snad stímulujícím faktorem) může být potlačená inflace,^{31/} nebo přesněji existence potlačené inflace v určitých odvětvích ekonomiky. Nedostatkovost může být spojena s potlačenou inflací, ale není to nutné.

Historický pohled podporuje názor, že "chronicky nedostatková ekonomika" a "potlačená inflace" nejsou synonyma. Jsou to dvě různé, zřetelně odlišitelné a komplexní skupiny jevů, které se mohou - za určitých historických podmínek - částečně překrývat. Toto zdůrazňujeme, protože mnoho autorů ve svých dílech tyto dva pojmy směšuje. Tento zmatek se objevuje v ekonomické literatuře socialistických zemí a také se mu dostává velkého ohlasu v dílech mnoha západních autorů, včetně školy Clowera-Barroa-Grossmana.^{32/} Pokusíme se vyložit naše argumenty proti této škole.

30/ Opakujeme nebo shrnujeme zde některé z myšlenek vysvětlených v kapitolách 15, 16, 19 a 20.

31/ Výborný přehled teoretických analýz potlačené inflace lze najít v Hansenovi (1951).

32/ Viz např. Barro-Grossman (1974, 1976).

Nechť slouží kapitalistický ekonomický systém jako východisko. Máme zvláště na mysli stav, obvykle nazývaný "keynesiánská nezaměstnanost". Využití zdrojů je nízké: existuje všeobecná nezaměstnanost a přebytek kapacity. Hlavní příčinou je nedostatek agregované efektivní poptávky. Kdyby se tato mohla zvětšit - při udržení dané cenové hladiny - vzrostla by výroba a stejně tak zaměstnanost a využití zdrojů. ^{33/} Na makroúrovni existuje v ekonomice při daných cenách kvantitativní přizpůsobení: rostoucímu objemu poptávky odpovídá rostoucí objem nabídky. Tato reakce je posilována v dynamice procesu účinky akceleratoru a multiplikátoru.

Ponevadž používáme myšlenkového experimentu, začneme poskytováním injekcí ve vzrůstajících dávkách, které navrhuje Keynes. Ve vzrůstajícím množství se začnou vyskytovat státní investiční projekty a stát také finančně podporuje investice soukromého sektoru. Běžné státní výdaje na vstupy rozpočtových organizací stoupají. Použitelný příjem domácností stoupá, například prostřednictvím snižování daní. To vede téměř nevyhnutelně k rozpočtovému deficitu a deficit neustále poroste. To vše je provázáno přírůstkem v zásobě peněz, která roste rychleji než výstup. Současně však jsou ceny fixovány na své původní úrovni administrativní intervencí.

Konečným výsledkem procesu je potlačená inflace. Růst agregované poptávky pohltí nezaměstnanost, oživí a progresivně přehřeje ekonomiku. Peníze, které nelze vydat, se začnou akumulovat v rukou vlastníků peněz. Vznikne nadměrná poptávka a nedostatkovost. ^{34/}

Tato "přezaměstnanost", která byla krátce popsána výše, je správně považována Barroem, Grossmanem a jejich následovníky za s y m e t r i c k ý p r o t ě j š e k keynesiánské "nezaměstnanosti". Správně proto, že v t o m t ě ž s y s t é m u z a t ý c h ž i n s t i t u c i o n á l n í c h p o d m í n e k

33/ Mnoho empirického materiálu a cenné analýzy této otázky lze najít např. v knize Lundberg (1968).

34/ To může vydržet dlouhodobě pouze v teoretickém makroekonomickém modelu. Ve skutečné moderní kapitalistické ekonomice se stav "přehřátí" nemůže udržet při relativně stabilní hladině cen na dlouhou dobu. Za takových podmínek nelze inflaci potlačit na dlouho; dříve či později se osvobodí.

a s t ý m i ž p r a v i d l y c h o v á n í z m ě n ě j e d i n ý h l a v n ě í p a r a m e t r (a g r e g o v a n á p o p t á v k a) š i r o k ý ř e t ě z h o d n o t o d e x t r ě m n ě n í z k ý c h k e x t r ě m n ě v y s o k ý m .

Jejich myšlení schází z cesty, když pohlížejí na tento kapitalistický systém fixních cen s nadměrnými keynesiánskými injekcemi, jako by byl identický se socialistickou ekonomikou, neboť ta má rozdílné i n s t i t u c i o n á l n ě í p o d m ě n k y a j e j í p r a v i d l a c h o v á n í j s o u p r o t o t a k é r o z d ě l n á .

Jelikož jsme vyložili mnoho specifických rysů tohoto systému na několika stech stránkách, postačí, odkážeme-li zde pouze v hlavních bodech na rozdíly mezi Barrovou-Grossmanovou potlačenou inflací a sacím systémem, který se rozvíjí v socialistických podmínkách.

i) První uchovává m o n e t á r n ě í s y s t ě m i v e s v ě m " p ř e h ř á t ě m " s t a d i u , z a t ě m c o d r u h ý j e p o u z e s e m i m o n e t á r n ě í e k o n o m i k o u . J e h o o d v ě t v ě í d o m á c n o s t í j e m o n e t a r i z o v á n o , a l e o d v ě t v ě í p o d n ě k ů s e t a k p o u z e j e v í .

ii) V kapitalistickém systému má firma tvrdé rozpočtové omezení. Je pravda, že v podmínkách potlačené inflace vlastník peněz někdy nemůže své peníze vydat. Pokud by je přece vydal, jednal by okamžitě proti svému rozpočtovému omezení. Právě v ě d o m í t o h o f o r m u j e p r a v i d l a c h o v á n í , k t e r á n e o p u s t í , a n i k d y Ź p e n ě z n á h l e z a č n e b ý t d o s t a t e k . V s o c i a l i s t i c k é e k o n o m i c e j e n a r o z d ě l o d t o h o r o z p o č t o v é o m e z e n í m ě k k é a t o t o v ě d o m í n e c h á v á s v ě s t o p y n a c h o v á n í p o d n ě k ů .

Z toho plyne, že v prvním systému převažuje Walrasův zákon. Ve druhém systému však W a l r a s ů v z á k o n n e p ů s o b í , a l e s p o ň v o d v ě t v ě í p o d n ě k ů .

iii) Jako další důsledek v prvním systému je pro firmu důležité, jaké jsou ceny - i když jsou tyto ceny fixní. Avšak ve druhém systému, ať jsou ceny variabilní nebo fixní, podnik na ně mnohem méně reaguje.

iv) V podmínkách Barrovy-Grossmanovy potlačené inflace se peníze, které nelze vydat, akumulují v rukou vlastníků peněz, protože ti nejsou zvyklí na nedostatkovost. Jejich poptávkové funkce nebyly nedostatkovosti přizpůsobeny. (Mimochodem, autoři nechávají otevřenu otázku, zda jde o přechodnou nerovnováhu nebo o nový permanentní normální stav). My se však zabýváme systémem, kde značně intenzivní nedostatkovost se stala normálním stavem a kde je chování kupujícího tomu přizpůsobeno. Kupující buď už mají předpokládané zásoby na kontě, když formulují svou počáteční poptávku, nebo pokud je nemají, přizpůsobí se situaci nucenou substitucí a nucenými výdaji.

Ačkoli výčet není kompletní, je dost dlouhý na to, aby demonstroval, že se zabýváme systémem *r o z d í l n é p o v a h y*, který nemůže být popsán a analyzován pouze jako obrácený případ keynesiánské nezaměstnanosti.

Tento argument naznačuje stejný závěr jako celá kniha, zvláště když vysvětlení chronické nedostatkovosti, sání a fungování zdrojově omezeného systému nelze nalézt *v e f i n a n č n í s f é ř e n e b o v e z v l á š t n í c h r y s e c h c e n o v é i n f o r m a c e*, ale na hlubší úrovni, v institucionálních vztazích a pravidlech chování, která tyto institucionální vztahy u rozhodovatelů podporují. Ačkoli jsme už o tom učinili několik poznámek, můžeme dodat několik dalších myšlenek na toto téma v poslední kapitole.

22. 1. ÚVOD

Jak jsme zdůraznili v kapitole 1., kniha se nepouští do podrobné analýzy společenských vztahů a politické a mocenské struktury socialistických ekonomik. V předcházejících kapitolách jsme se dotkli pouze několika aspektů, a to těch, které jsou úzce spjaty s ekonomickým obsahem knihy. Nyní, když jsme se přiblížili k jejímu konci, budeme se zabývat jediným aspektem institucionálního rámce - vztahem mezi státem a podnikem a ani zde si neděláme nárok na celkový přehled. Výběr předmětu poslední kapitoly je ospravedlněn faktem, že nám pomůže porozumět hlavnímu problému, který jsme v knize zkoumali, jmenovitě nedostatkovosti.

Začneme náš výklad analogií: budeme zkoumat ekonomické vztahy mezi rodiči a dítětem. Odlišíme pět různých "čistých" případů.¹⁾

Stupeň 4: Naturální dávky - pasivní akceptace. Novorozeně a několikaměsíční dítě neumí vyjádřit své potřeby slovy. Rodiče mu dávají potravu a oblečení v "naturáliích" a pečují o všechny jeho materiální potřeby.

Stupeň 3: Naturální dávky - přání aktivně vyjádřená. Dítě stále žije s rodinou, která ho vším zásobuje "v naturáliích". Ale nyní umí mluvit a vyjádřit svá vlastní přání. Dostane mnoho věcí, aniž o ně žádá; někdy o něco prosí, někdy klade požadavky. Záleží na povaze rodičů

1) Z důvodu dalších úvah je výhodnější uvést číslování v sestupném pořadí.

zda prosadí svou vůli nebo zda udělají s dítětem kompromis a splní mu jeho přání. Mezi rodiči a dítětem existuje skutečné "smlouvání".

Stupeň 2 : Finanční příděl . Dítě vyrostlo a odešlovalo se z domova, ale dosud si nevýdělavá na živobytí. Například se stane univerzitním studentem v jiném městě, než kde žijí jeho rodiče. Jeho životní náklady stále platí rodiče, ale nyní formou určité peněžní sumy, z níž má žít. Chce-li vydat víc, musí žádat o víc. Požadavky, žádosti, odpor, kompromis a smlouvání nepřestalo, ale pouze se přesunulo do jiné roviny: předmětem debaty se stala výše přídělu.

Stupeň 1 : Samostatné hospodaření - podpora . Dítě vyrostlo a vydělavá si na živobytí. Vydělá-li více peněz, má více na výdaje. Ale jeho rodiče jsou stále naživu a jsou připraveni poskytnout mu finanční podporu, dostane-li se do obtíží a požádá o pomoc.

Stupeň 0 : Samostatné hospodaření - ponechán sám sobě . Jednoho dne dítě vyrostlo, vydělavá si na živobytí a jeho rodiče už nejsou naživu. Jeho finanční postavení závisí na tom, co vydělá. Dostane-li se do potíží, nemá nikoho, kdo by mu z nich finančně pomohl. Musí spoléhat pouze na sebe.

Předcházejících pět typů budeme dále nazývat **stupně paternálního**. Ve skutečnosti se mohou objevit další typy a kombinace čistých typů je také dosti častá. Těchto pět stupňů bude postačovat k ilustraci našeho myšlenkového postupu.

22. 2. POSTAVENÍ PODNIKU V SOCIALISTICKÉ EKONOMICE

Opusťme nyní analogii a obraťme svou pozornost k analýze ekonomického života. Nahraďme v našem vzorci rodiče státem a dítě mikroorganizací - podnikem, rozpočtovou organizací nebo domácností.

stí.²⁾ Stupeň paternalismu ve vztahu mezi státem a mikroorganizací³⁾ je důležitou charakteristikou povahy systému.

Ekonomická interpretace stupňů paternalismu bude demonstrována na konkrétním případě, kterým je podnik v socialistické ekonomice.⁴⁾ Naše hlavní tvrzení jsou shrnuta v tabulce 22.1. Řádky představují pět stupňů paternalismu. Jsou zde dva páry sloupců. Jeden ukazuje, jak podnik získává vstupy potřebné pro běžnou výrobu a druhý, jak získává investiční prostředky. Uvnitř každého páru představuje levý sloupec situaci v tradičním systému národohospodářského řízení před reformou a sloupec vpravo představuje reformativní stav. Při vyplňování uvedených sloupců vidíme podmínky, které se vyvinuly od maďarské reformy v r. 1968. Znak (+) v tabulce značí, že dotyčný stupeň paternalismu vyžaduje alokaci dotyčného vstupu, a znak @ značí, že toto je převládající nebo typický stupeň. Zkoumejme nyní tabulku řádek po řádku.

Stupeň 4: Naturální dávky - pasivní akceptace a stupeň 3: Naturální dávky - s přáními aktivně vyjádřenými. V obou stupních rozdělují centrální úřady vstupy mezi podniky v naturálních a pomocí přidělového systému bez jakékoliv podstatné zprostředkující role peněz. Stupeň 4 je extrémním případem: představuje centrální diktát, aniž by byli uživatelé tázáni nebo

-
- 2) Jako mnoho podobných, ani tento vzorec nemůže být chápán doslovně. Rodiče samozřejmě dávají dítěti materiální statky, které sami vydělají, zatímco stát provádí redistribuci. Ale my se zde nezabýváme původem společenského blahobytu nebo všeobecnou teorií státu, ale omezeným tématem, kterým jsou některé rysy vztahu mezi státem a mikroorganizacemi. K pochopení těchto rysů nám může být nápomocná analogie vztahu mezi rodičem a dítětem.
 - 3) Slovo "paternalismus" se objevuje v mnoha pracích. Viz např. Graaf (1957) a Papandreou (1972). My užíváme tento termín ve zvláštním smyslu, který je poněkud odlišný od toho, který je zmínován v těchto pracích.
 - 4) Z důvodů omezeného prostoru nebudeme uvažovat, jak se různé stupně paternalismu projevují ve vztazích mezi státem a rozpočtovými organizacemi nebo domácnostmi.

Vztah mezi státem a podnikem
v socialistické ekonomice.

Tabulka 22.1.

Stupně paternalismu	Zásoba vstupu k běžné produkci		Alokace investic	
	Před reformou	Po reformě	Před reformou	Po reformě
4. Naturální dávky - pasivní akceptace	+		+	
3. Naturální dávky - přání aktivně vyjádřená	⊕		⊕	
2. Finanční přiděl				⊕
1. Samostatné hospo- daření - podpora		⊕		⊕
0. Samostatné hospo- daření - ponechán sám sobě				

aniž by byly vážně brány v úvahu jejich názory. V období působení tradičního systému řízení se tento stupeň objevuje s různou frekvencí, v každém historickém období a v každé zemi a odvětví. Nejtypičtějším stupněm tradičního období je však stupeň 3, a to jak v rozdělování běžných vstupů, tak investičních prostředků. Centrální autorita rozhoduje, ale přitom bere v úvahu přání dotyčného podniku. Je-li podnik s alokací nespokojen, požádá o více, možná předloží závazný požadavek nebo použije zákulisního jednání, aby bylo jeho přání splněno. Jev "plánového smlouvání" je v této formě ekonomického řízení dobře známý.⁵⁾ Centrální autorita vyžaduje od podniku více výstupu za méně vstupů, zatímco podnik žádá větší vstup a nabízí menší výstup. Toto je sporný bod, o němž se smlouvá.

Stupeň 2 : Finanční přiděl. ⁶⁾ Ten začíná hrát důležitou úlohu v podnikové sféře teprve po reformě a v alokaci investic. Takový vztah vzniká mezi státem a podnikem v případě, že existuje v podniku investiční projekt, který může být dokonce již podnikem zahájen, ale je financován výhradně ze státních centrálních zdrojů. Investující podnik žádá více peněz, zatímco rozhodující úřady buď žádost podniku odmítnou, nebo s ní souhlasí.⁷⁾

Stupeň 1 : Samostatné hospodaření - podpora. To je nejrozšířenější forma v poreformní situaci.⁸⁾ Běžné vstupy jsou rozdělovány zcela nebo téměř úplně na tomto základě. V souladu s obecně deklarovaným principem je podnik jednotkou s "nezávislým účetnictvím". Žije z toho, co vydělá. Pokud však vzniknou finanční potíže, stát mu z potíží pomůže jednou z mnoha druhů finančních podpor. Zabýváme se tímto jevem podrobně při analýze tvrdosti nebo měkkosti rozpočtového omezení.

5) Viz část 3.2.

6) Tento stupeň převažuje ve vztahu mezi centrálními úřady a rozpočtovými organizacemi.

7) K této otázce a k formám prvního stupně paternalismu, který převažuje v investiční sféře, viz kapitolu 9 a část 20.3.

8) Viz kapitola 13, a také Bauer (1975 a, 1978) a Falus-Szikra (1975).

Situace je podobná u investic, které financuje podnik ze svých vlastních finančních zdrojů.⁹⁾ Podnik je schopen krýt své výdaje svým vlastním výdělkem. Vyskytnou-li se přesto finanční těžkosti (například jsou-li plánované výdaje překročeny), stát z nich podniku pomůže. Tím je zajištěno, že investiční projekt není uchráněn těžkostí při financování.

V maďarském ekonomickém životě se vyvinula praxe, že vzniknou-li na určitých místech ekonomiky - v určitých odvětvích, ve výrobě určitých výrobků nebo v zahraničním obchodě - finanční těžkosti, stát poskytne ochranu tím, že převezme jejich břemeno na státní rozpočet. To je projev prvního stupně paternalismu.

Stupeň 0: Samostatné hospodaření - ponechán sám sobě. Tento řádek je v tabulce prázdný. Ani před reformou, ani po jejím zavedení se nevyskytla situace, v níž by byl podnik ponechán sám sobě ve skutečném smyslu slova za okolností, za nichž by se mohlo stát, že nepřekoná těžkosti.

22. 3. TENDENCE A PROTITENDENCE

Vztah mezi státem a mikroorganizací - to jest běžně převažující stupeň paternalismu - je důležitým prvkem ve společenských vztazích. Proto je tabulka 22.1 poučením pro studium sociálních struktur.

Nultý stupeň paternalismu je ideálem Friedmanovy-Hayekovy školy. Po pravdě řečeno, tento stupeň se nikdy neobjevil zcela důsledně ani v kapitalistickém systému, který je založen na soukromém vlastnictví a nezávislých mikroorganizacích. Anglie poloviny

9) Důležitou úlohu hrají investiční úvěry stejně jako financování ze státního rozpočtu a z vlastních zdrojů podniku. Vyskytují se i kombinované formy (viz část 20.3). Různé konkrétní formy financování mohou být umístěny do více dezagregovaného schématu rozděleného na více stupňů paternalismu. Nyní se spokojíme s předložením nástinu v hlavních rysech.

19. století se mu mohla blížit, ale současný kapitalismus se mu vzdělil. Stát zasahuje do ekonomiky různými formami. Například v mnoha případech pomáhá paternalistickým způsobem podnikům, které se ocitly v nebezpečí ztrát a jsou ohroženy bankrotem: poskytuje státní záruky, úvěry za výhodných podmínek, daňové úlevy a možná také přímou finanční podporu. V obdobích rostoucí nezaměstnanosti vyvíjejí na vlády tlak také odbory, aby podpořily podniky v nesná-
 zích v zájmu udržení zaměstnanosti. Friedmanovci obviňují keyne-
 siance z rostoucí síly státu, který ochromil soutěž a "přirozený
 výběr", jež následoval v jejích stopách.¹⁰⁾ Keynesiánské myšlenky
 samozřejmě ovlivnily tvůrce ekonomické politiky. Bylo by však chy-
 bou věřit, že vědecký myšlenkový směr by mohl mít tak silný vliv,
 aniž by proces společenského vývoje nepřipravil pro něj základy a
 neučinil politiky přístupnými radě keynesiánců. Atomizovaná soutěž
 s mikroorganizací, která je ponechána zcela sama sobě, se stala
 nemožnou v našem věku, v němž byla výroba enormně koncentrována a
 státní byrokracie se rozrostla a stává se stále mocnější.¹¹⁾ Bylo
 by absurdní předpokládat, že vláda, která spoléhá na podporu volí-
 čů, by řekla veřejnosti, že nezaměstnanost, úroveň cen, ekonomický
 růst atd. považuje za vnitřní záležitost ekonomiky a že ona, vlá-
 da, za ně nenese žádnou odpovědnost. Vláda m u s í převzít zod-
 povědnost za hospodářskou situaci - a může si pouze vybírat mezi
 různými skupinami cílů a nástrojů ekonomické politiky. Proto ne-
 v y h n u t e l n ě v z n i k n o u m e z i p o d n i k e m a
 s t á t e m d ě l ě v ě č i p o z d ě j i v í c e č i m ě n ě
 p a t e r n a l i s t i c k é v z t a h y.¹²⁾

A je-li tato situace v moderním kapitalismu, musí být
 a f o r t i o r i t o t ě ž v s o c i a l i s t i c k ě m s y s t ě m u. Společenské
 vlastnictví výrobních prostředků je prováděno aktivní úlohou stát-
 ní moci v ekonomice. Tato aktivita může být omezená nebo rozšíře-

10) Viz např. Hayekovy práce v: Friedman, Hayek a kol. (1974).

11) To je sugestivně popsáno v článku Kaldora (1972) nazvaném :
 Irrelevance rovnovážné ekonomie. Kladě zvláštní důraz na úlohu
 rostoucích výtěžků v podmínkách totální destrukce decentrali-
 zovaného systému a při rostoucí aktivitě státu na ochranu růs-
 tu.

12) Tento jev je dlouho znám v marxistické literatuře; nyní ho však
 začínají uznávat i jiné školy. Galbraith (1973) např. mluví
 v této souvislosti o "byrokratické symbióze".

ná, ale je vždy přítomna. Centrální úřady nesou odpovědnost za hospodářskou situaci a současně jsou ochotny použít každý nástroj z arzenálu, který považují za užitečný.¹³⁾ V socialistické ekonomice se vyvinul rozsáhlý a vlivný aparát víceúrovňového řízení, který roste a sílí podle svých vlastních zákonů. Jeho členové se identifikují se svým zaměstnáním, což jim dává popud k aktivnímu přetváření směru ekonomického života. Toto vše vysvětluje, proč vznikají paternalistické tendence "shora". Tyto tendence jsou doplňovány žádostmi o paternalismus "zdola". Nižší úrovně ekonomického řízení - ředitelské rady podniků a jejich přímí nadřízení - mají k paternalismu ambivalentní vztahy: jednak si ho přejí, jednak proti němu protestují. Vysvětlíme nejprve, proč si ho přejí. P a t e r n a l i s m u s z n a m e n á a b s o l u t n í o c h r a n u a b e z p e č n o s t . Přijde-li na podnik pohroma, stát zmírní její důsledky nebo možné dokonce plně kompenzuje ztrátu. To je velice povzbudivý pocit. Nejen že je garantováno přežití podniku, ale je zajištěn dokonce i jeho rozvoj, aniž by měl vlastní finanční zdroje, jestliže se mu podaří získat finanční podporu státu.

Vraťme se k opačné tendenci. Mnoho faktorů pohání systém směrem od extrémních stupňů paternalismu. Zde zdůrazníme pouze tři z nich.

J e d n í m j e p o ž a d a v e k n e z á v i s l o s t i n i ž š í ú r o v n ě ř í d í c í c h p r a c o v n í k ů . Právě jsme zdůraznili, že jejich pocity jsou protichůdné. Zatímco s potěšením přijímají bezpečnost, kterou poskytuje paternalistický systém, druhá polovina jejich duše reptá, že vyšší úřady neustále zasahují do jejich záležitostí a jednají s nimi povýšeně. Vědomí, že se o vše musí ž á d a t , vytváří pocit ponížení. Rádi by spoléhali na své vlastní zdroje. Toto přání je jednou z motivačních sil reforem. Právě ono vede vztahy mezi státem a podnikem k dospělosti, jinými slovy, k nižším stupňům paternalismu.

S tím úzce souvisí jiný faktor, který působí směrem k omezení paternalismu: č á s t á n e s p o k o j e n o s t v e ř e j n o s t i a v y š š í h o v e d e n í s n e d o s t a t k e m

13) Viz Tardos (1975 a,b).

iniciativy nižší úrovně řídicích pracovníků. Je známo, že dítě, které je rodiči příliš chráněno, se stane pasivním a bezmocným. Zvykne si, že rozhodnutí jsou přijímána bez něho a těžkosti jsou překonávány za ně. "Výchovný účinek" vyšších stupňů paternalismu je v ekonomickém životě stejný. Pasivita, stížnosti na těžkosti, prosby o pomoc státu místo překonávání potíží vlastní iniciativou, to jsou všechno dobře známé a rozšířené jevy. Poznání příčin a důsledků těchto jevů ovlivňuje veřejné mínění ve prospěch decentralizačních reforem.

Tyto dva výše zmíněné faktory jsou spojeny s chováním řídicích hospodářských pracovníků. Zmíňme se o třetím faktoru, o organizaci problému. Jak jsme viděli, v ekonomickém životě jsou vyšší stupně paternalismu spojeny s používáním přidělového systému pro alokaci a distribuci. Zdroje a výrobky mohou být rozdělovány prostřednictvím administrativního přidělu podnikům, rozpočtovým organizacím a domácnostem pouze tak dlouho, dokud společnost zůstává relativně chudá a výroba a spotřeba jsou málo diferencovány. V takové situaci je naturální alokace relativně lehkým úkolem. Jakmile se však výroba a spotřeba začnou postupně diferencovat, stává se používání přidělového systému při rozdělování všech vstupů stále obtížnější.¹⁴⁾ Dříve nebo později vytvoří diferenciace významnou decentralizaci rozhodování a potřebu informací, což vede k větší nezávislosti mikroorganizací.

Účinek faktorů působících proti extrémním formám paternalismu je dokázán faktem, že - jak se zdá - nejvyšší čtvrtý stupeň (naturální dávky - pasivní akceptace) nemohl dlouhodobě převládnout ani se stát všeobecnou formou vztahů mezi státem a podnikem.

Stupeň 3 (naturální dávky - s přáními aktivně vyjádřenými) byl po dlouhou dobu převládající formou vztahu mezi státem a podnikem. Reformy, které začaly na konci 50. a na začátku 60. let, se pokoušely učinit další kroky k nižším stupňům paternalismu. Jak je

14) Podobný myšlenkový postup jsme sledovali v části 15.2 v souvislosti s tvorbou cen - zvláštní oblastí ekonomické sféry.

vidět z tabulky 21.1, v Maďarsku převládly stupně 2 a 1.

Jak jsme zdůraznili na začátku této části, objevují se v této oblasti silné tendence, které působí ve všech směrech. Lekce z historie nám ukáže, které tendence převládají v jednotlivých socialistických zemích a jak silně působí.

22. 4. PATERNALISMUS A ZMĚKČOVÁNÍ ROZPOČTOVÉHO OMEZENÍ

Vraťme se od historických předpovědí k současné skutečnosti. Podle tabulky 22.1 první až třetí stupeň paternalismu charakterizuje socialistické podniky a možno dodat také rozpočtové organizace. (Skutečná distribuce se může lišit podle země a období). A je-li tomu tak, vzniká otázka, jak je paternalismus spojen s nedostatkostí, hlavním předmětem této knihy.

Nejdůležitějším spojovacím článkem mezi těmito dvěma skupinami jevů je měkké rozpočtové omezení. Nultý stupeň paternalismu znamená, že rozpočtové omezení je zcela tvrdé. Ať se s finanční bilancí podniku stane cokoli, stát nezasahuje: vybírá daně stanovené zákonem a to je vše. Není mu "líto" podniku, ani mu nepomáhá z potíží; pokud podnik udělá bankrot, je to jeho věc.

První stupeň paternalismu znamená, že je-li podnik překvapen finančními těžkostmi, stát mu z nich pomůže daňovou úlevou, úvěry za výhodných podmínek, finančními příspěvky, převzetím ztrát nebo dovolí zvýšit ceny. Pomáhá také slabému podniku, nebo i podniku fungujícímu se ztrátou, v rozvoji.

Objeví-li se paternalistická intervence v jednom případě ze sta, podnik ji neočekává. Jsou-li však takové intervence poměrně časté, vzniklé podnikové normy chování již ji očekávají. Je to přesně to, co nazýváme v části 13.5-13.6 měkkým rozpočtovým omezením. Paternalismus přímo vysvětluje změkčování rozpočtového omezení.

A objeví-li se toto změkčení, má to vzápětí mnoho jevů spojených s nedostatkovostí: téměř nenasytnou poptávku po pracovní síle a tendenci hromadit ji, téměř nenasytný hlad po investicích atd.

V kapitole 21 jsme sestavili model s á n í , v němž "čerpání" ("pumpování") prováděly podniky a rozpočtové organizace. To je velmi úzce spojeno s paternalismem ve dvou aspektech. Jeden jsme právě vysvětlili: paternalismus změkčuje finanční omezení pro podnikovou poptávku. (Kohoutek nefunguje.) Proto kupující podniky vyčerpají od podniků prodávajících tolik vstupů, kolik je možno. Mimo to, jak jsme opakovaně zdůraznili, funguje hierarchicky víceúrovňový systém řízení. Uvažujme nyní nejen první stupeň, ale také druhý a třetí stupeň paternalismu. Podniky a rozpočtové organizace čerpají nejen "horizontálně" od jiných podniků, které je zásobují vstupy, ale také "vertikálně" od svých nadřízených.¹⁵⁾ V maďarštině se přesně tento výraz (ang. pumping) užívá ve vztazích rodiče - dítě: dítě "pumpuje" své rodiče. Dokud je malé, žádá více čokolády a zmrzliny, když je větší, žádá větší kapesné a později bude stále žádat větší příspěvek od rodiny na svůj první byt nebo první auto. Toto "pumpování" se objevuje v paternalistických vztazích mezi podnikem a jeho nadřízenými. Přiděluje-li nadřízený materiál a práci v naturálních (stupeň 3), podnik nebo rozpočtová organizace se pokouší vyčerpat tolik, kolik je možno. Jsou-li přidělovány peníze (stupeň 2), podniky a rozpočtové organizace se ze všech sil snaží vyčerpat co největší možné množství peněz. "Pumpování" se může konat - jako ve vztazích rodiče - dítě - mnoha různými způsoby: v lepším případě pomocí přesvědčujících argumentů, v horším případě stížnostmi nebo zákulisním jednáním."

Z předchozích argumentů je patrné, že existuje blízký vztah mezi skupinou ekonomických jevů v přesném smyslu (měkké rozpočtové omezení, téměř nenasytná poptávka, horizontální a vertikální

15) Podle Tardose (1972) "...Podniky často považují stát za dojnici a stát - přes všechny sliby úřadů - dělá málo nebo nic, aby překonal tento přístup."

"pumpování") a souborem institucionálních jevů (vyšší stupeň paternalismu): druhý soubor v široké míře vysvětluje soubor předchozí.

22. 5. ZÁVĚREČNÉ POZNÁMKY : MOŽNOSTI A HRANICE

UVĚDOMĚLÉHO JEDNÁNÍ

Naše závěrečné poznámky se týkají nejen námětu poslední kapitoly, ale celé knihy.

Tou prolíná názor, že určité společenské vztahy a institucionální podmínky plodí určité formy chování, ekonomické pravidelnosti a normy. Ty nelze zrušit rozhodnutím státu. Vládní rozhodnutí a státní plán nepředepsaly investiční napětí, chronickou nedostatkovost pracovní síly, tendenci k cenovému pohybu atd. a žádné vládní rozhodnutí ani státní plán jim nemůže zabránit, pokud existují podmínky, které tyto jevy udržují.

Není také možné přijmout s potěšením blahodárné výsledky těchto pravidelností a uniknout zcela těm důsledkům, které považujeme za nevýhodné. Ukázali jsme, že účastníci socialistického systému jsou na každé úrovni motivováni tendencí k expanzi (honbou za rozšiřováním). Nikoho není třeba povzbuzovat, aby investoval. To je jedno z hlavních vysvětlení růstu. Není možné být tím potěšen a současně doufat, že investiční napětí lze zcela eliminovat. Potenciální rezervy pracovní síly jsou pohlceny v důsledku nepřetržité honby za rozšiřováním a právě to vede k chronické nedostatkovosti pracovních sil. Nelze současně být potěšen, že je eliminována nezaměstnanost, a doufat, že dříve či později bude na trhu práce nastolena rovnováha a škodlivé důsledky nedostatkovosti pracovní síly přestanou. Stejný proces vede k důsledkům vítaným a nepříjemným nebo dokonce škodlivým z á r o v e ň . Nelze přijmout jedno a odmítnout druhé.

To neznamená, že tvůrce hospodářské politiky, plánovač a řídicí pracovník jsou bezmocní tváří v tvář pravidelnostem a inherečním tendencím systému. Prostor pro uvědomělé jednání je široký. Zmíníme se pouze o několika možnostech.

Některé tendence lze posílit, jiné - předpokládá-li se odpor - lze oslabit. Zmínili jsme se výše o tendenci k cenovému pohybu. Ten nemůže být eliminován z ekonomického života příkazem. Přesto mu může být kladen odpor. Je jistě nevyhnutelné působení sáchoho mechanismu, ale záleží však na tom, zda centrální plánovači, kteří mají největší čerpadlo, řídí všude čerpací sílu nebo brání v čerpání podřízeným organizacím. Je nevyhnutelné, že honba za kvantitou plodí nedostatkovost a že tato nedostatkovost stupňuje honbu za kvantitou. Přesto je důležité, zda centrální plánovači sami vyžadují co možná nejnapjatější kvantitativní direktivy nebo zda se pokoušejí vykonávat zmírňující vliv. Hospodářská politika může ovlivnit alokaci nedostatkovosti mezi různá odvětví.

Existuje také další široká oblast pro jednání: redukovat frikce v přízpusobovacím procesu. Lepší organizace výroby a obchodu, lepší koordinace plánování, lepší informace k omezení nejistoty - to vše sem patří. Uvolní-li například lepší organizace výroby pár tisíc dělníků, nevyloučí to nedostatkovost pracovní síly. Existuje mnoho prázdných míst, která na ně čekají, a nebude možno uvolnit více pracovníků, než může pohltnout nepřetržitě rozšiřování. A přece je jejich uvolnění vysoce žádoucí. Přispívá k zajištění toho, že dané zdroje nárovné ekonomiky přinášejí větší ekonomické výsledky.

Dostáváme se nakonec k nejdůležitějšímu bodu. Institucionální podmínky, formy chování a pravidelnosti, které způsobují jevy popsané v knize, nejsou dány z vnějšku a nejsou nezměnitelné. Maďarská reforma z r. 1968 sama ilustruje předpoklad, že uvědomělé lidské jednání je může změnit. Hlubší změny této povahy mohou nastat i v budoucnosti

a tak modifikovat jevy analyzované
v této knize.

Tato kniha nevypracovala konkrétní návrhy na eliminaci jevů
nedostatkovosti. Jak jsme ukázali v kapitole 1, záměrem této práce
bylo pouze přispět k výlučně deskriptivní a vysvětlující analýze.
Jsem také přesvědčen, že pokusy o pečlivou a odpovědnou analýzu
situace a o hlubší osvětlení kauzálních vztahů mohou pomoci při
hledání praktických řešení problémů.

PŘEHLED POUŽITÉ A CITOVANÉ LITERATURY ¹⁾

- Allardt, E. (1973) *About Dimensions of Welfare*, mimeo., Helsinki: University of Helsinki.
- Andersson, Å. E. (1978) "Structural and Functional Approaches to Consumer Theory", see A. Karlquist, L. Lundquist, F. Snickars, J. W. Weibull, eds. (1978), pp. 25-45.
- Andersson, Å. E. and A. Holmsberg, eds. (1977) *Demographic, Economic and Social Interaction*, Boston: Ballinger.
- Andorka, R. and J. Illés (1974) "A társadalomstatistikai rendszer kidolgozásának kérdései" (Questions concerning the elaboration of a system of social statistics), *Statistikai Szemle*, 52, 62-77.
- Anis, A. A. and E. H. Lloyd (1975) *Stochastic Reservoir Theory: An Outline of the State of the Art as Understood by Applied Probabilists*, mimeo., Laxenburg: IIASA.
- Arrow, K. J. (1951) *Social Choice and Individual Values*, New York: Wiley, 1963.
- Arrow, K. J. and G. Debreu (1954) "Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy", *Econometrica*, 22, 265-290.
- Arrow, K. J. and F. Hahn (1971) *General Competitive Analysis*, San Francisco: Holden-Day.
- Arrow, K. J. and T. Scitovsky, eds. (1969) *Readings in Welfare Economics*, London: Allen Unwin.
- Árva, J. (1973) *Nemzeti termelés, nemzeti jövedelem, nemzeti vagyon* (National product, national income, national wealth), Bp: KJK.
- Augusztinovich, M. (1963) *Pénzügyek a szocializmusban* (Finances under socialism), Bp: KJK.
- Augusztinovich, M., ed. (1979) *Népgazdasági modellek a távlati tervezésben* (Economy-wide models for long-term planning), Bp: KJK.
- Balassa, A. (1979) *A magyar népgazdaság tervezésének elvi alapjai* (Theoretical foundations of Hungarian national economic planning), Bp: KJK.
- Bálint, J., ed. (1970) *A népgazdaság irányítási rendszere* (The system of economic management), Bp: KJK.
- Barro, R. J. and H. I. Grossman (1971) "A General Disequilibrium Model of Income and Employment", *American Economic Review*, 61, 82-93.
- Barro, R. J. and H. I. Grossman (1974) "Suppressed Inflation and the Supply Multiplier", *Review of Economic Studies*, 41, 87-104.

1) Přehled použité a citované literatury je převzat z *Economics of Shortage*, volume B, strana 607 - 619 a používá následujících zkratk :
Bp = Budapest ; KJK = Közgazdasági és Jogi Könyvtár ;
UP = University Press .

- Barro, R. J. and H. I. Grossman (1976) *Money, Employment and Inflation*, Cambridge: Cambridge UP.
- Bauer, T. (1973) "Kornai, János: *Anti-equilibrium* – A gazdasági rendszerek elméleteiről és a kutatás feladatairól" (Kornai, János: *Anti-equilibrium* – On economic systems theory and the tasks of research – Book review), *Magyar Tudomány*, 18, 129–132.
- Bauer, T. (1975a) "A vállalatok ellentmondásos helyzete a magyar gazdasági mechanizmusban" (for English translation see T. Bauer (1978)), *Közgazdasági Szemle*, 22, 725–735.
- Bauer, T. (1975b) *Overinvestment, Growth Cycles and Economic Reform in some CMEA Countries*, minco., Bp: Institute of Economics, Hungarian Academy of Sciences.
- Bauer, T. (1977) *A beruházási volumen a közvetlen teregzdülködásban* (The level of investment in the centrally planned economy), mimeo., Bp: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Bauer, T. (1978) "The Contradictory Position of the Enterprise under the New Hungarian Economic Mechanism", *Coexistence*, 13, 65–80.
- Baumol, W. J. (1977) "Say's (at Least) Eight Laws, or What Say and James Mill May Really Have Meant", *Economica*, 44, 145–162.
- Belsley, D. A. (1969) *Industry Production Behavior: the Order-Stock Distinction*, Amsterdam: North-Holland.
- Benassy, J. P. (1974) "Disequilibrium-elmélet" (Disequilibrium theory), *Sigma*, 7, 135–163, 241–270.
- Benassy, J. P. (1975) "Neo-Keynesian Disequilibrium Theory in a Monetary Economy", *Review of Economic Studies*, 41, 87–104.
- Benassy, J. P. (1977) "On Quantity Signals and the Foundations of Effective Demand Theory", *Scandinavian Journal of Economics*, 79, 147–168.
- Benassy, J. P. (1978) "A Neo-Keynesian Model of Price and Quantity Determination in Disequilibrium", see G. Schwödiauer ed. (1978), pp. 511–544.
- Berend, T. I. (1974) *A szocialista gazdaság fejlődése Magyarországon 1945–1968* (The Development of the socialist economy of Hungary, 1945–1968), Bp: Kossuth-KJK.
- Berettyán, L. and J. Timár (1963) "Magyarország munkaerőhelyzete 1961 és 1971 között" (Labor situation in Hungary between 1961 and 1971), *Közgazdasági Szemle*, 10, 1257–1270.
- Blitzer, C. R., P. B. Clark and L. Taylor, eds. (1975) *Economy-Wide Models and Development Planning*, London: Oxford UP.
- Bognár, J., M. Riesz and A. Schmidt (1976) *A költségvetés meghitelezésének néhány monetáris összefüggése* (A few monetary interrelations in the financing of the budget), minco., Bp: Pénzügykutatói Intézet.
- Branson, W. H. (1972) *Macroeconomic Theory and Policy*, New York: Harper & Row.
- Breitner, M. (1976) "Lakáspolitikánk kérdőjelei" (A few questions of Hungarian housing policy), *Valóság*, 19, no. 12, 31–41.
- Bródy, A. (1964) *Az ágazati kapcsolatok modellje* (The input-output model), Bp: Akadémiai Kiadó.
- Bródy, A. (1967) "Gazdasági növekedésünk üteme 1924-től 1965-ig" (The economic growth rate in Hungary from 1924 to 1965), *Közgazdasági Szemle*, 14, 417–431.
- Bródy, A. (1969) *Erték és újratermelés* (for English translation see A. Bródy (1970)), Bp: KJK.
- Bródy, A. (1970) *Proportions, Prices and Planning*, Amsterdam: North-Holland.
- Bródy, A. (1980) *Ciklus és szabályozás* (Cycle and control), under publication, Bp: KJK.
- Brus, W. (1964) *Ogólne problemy funkcionowania gospodarki socjalistycznej* (General problems of the functioning of the socialist economy), Warszawa: PWN.
- Bukta, L. (1974) "A decentralizált szféra beruházási döntései" (Investment decisions in the decentralized sector), *Közgazdasági Szemle*, 21, 23–35.
- Chamberlin, E. H. (1933) *The Theory of Monopolistic Competition*, Cambridge: Harvard UP, 1956.
- Chikán, A. (1977) "Vállalati vélemények a tartalékolási magatartásról" (Opinions of firms about behavior regarding reserves), *Sigma*, 10, 167–184.

- Chikán, A., E. Fábri and M. Nagy (1978) *Készletek a gazdaságban*, (Stocks in the economy), Bp: KJK.
- Clover, R. (1965) "The Keynesian Counter-Revolution: A Theoretical Appraisal", see F. H. Hahn, and F. P. R. Brechling, eds. (1966).
- Cooper, M. H. and A. J. Culyer, eds. (1973) *Health Economics*, Harmondsworth: Penguin.
- Cox, D. R. and W. L. Smith (1961) *Queues*, London: Meuthen.
- Csikós-Nagy, B. (1974) *Szocialista ar elmélet és árpolitika*, (for English translation see B. Csikós-Nagy, (1975b)), Bp: Kossuth.
- Csikós-Nagy, B. (1975a) "Adalékok az inflációelmélethez" (Contributions to inflation theory), *Közgazdasági Szemle*, 22, 564-575.
- Csikós-Nagy, B. (1975b) *Socialist Price Theory and Price Policy*, Bp: Akadémiai Kiadó.
- Csikós-Nagy, B. (1978a) "Tíz éves a magyar gazdasági reform" (For English translation see B. Csikós-Nagy (1978b)), *Közgazdasági Szemle*, 25, 10-15.
- Csikós-Nagy, B. (1978b) "Ten Years of the Hungarian Economic Reform", *New Hungarian Quarterly*, 70, 31-37.
- Dániel, Zs. (1977a) "Reflections on the Measurement of Living Standards and Social Welfare", *Acta Oeconomica*, 19, 149-164.
- Dániel, Zs. (1977b) "Lakáspolitikai, lakber, lakáshiány" (Housing policy, rents, and the housing shortage), *Valóság*, 20, no. 12, 93-100.
- Dániel, Zs. (1978) *A lakáspolitikai elemzése és modellezése - Első részbeszámoló a kutatás állásáról és néhány problémájáról* (Analysis and modelling of the distribution of dwellings - A first and partial report on the state of research and some of its problems), mimeo., Bp: Tervgazdasági Intézet.
- Day, R. H. and T. Groves, eds. (1975) *Adaptive Economic Models*, New York: Academic Press.
- Deák, A. (1972a) *Állami pénzügyi befolyásolás, preferenciák és diszpreferenciák* (Central financial influence, preferences and dispreferences), mimeo., Bp: Pénzügyminisztérium.
- Deák, A. ed. (1972b) *Pénzügyi megkülönböztetések rendszere* (System of financial differentiation), mimeo., Bp: Pénzügyminisztérium.
- Deák, A. (1975) "A vállalatok beruházási döntési lehetőségeiről" (The firm's role in investment decisions), *Közgazdasági Szemle*, 22, 97-103.
- Deák, A. (1978a) "Vállalati beruházási döntések és a gazdaságosság" (for English translation see A. Deák (1978b)), *Gazdaság*, 12, no. 1, 17-36.
- Deák, A. (1978b) "Enterprise Investment Decisions and Economic Efficiency in Hungary", *Acta Oeconomica*, 20, 63-82.
- Debreu, G. (1959) *Theory of Value*, New York: Wiley.
- Dolan, E. G. (1976) "An Experimental Polycentric Model of the Soviet Economy", see J. Thornton, ed. (1976).
- Drechsler, L. (1966) *Értékbeni mutatószámok nemzetközi összehasonlításának módszertana* (Methodology of international comparison of value index numbers), Bp: KJK.
- Drechsler, L. (1974) *Az életszínvonal mérése és mérhetősége* (The measurement and measurability of living standards), Bp: Statisztikai Kiadó.
- Drecin, J. and I. Hetényi (1970) "Growth Rate and Major Proportions of the Fourth Hungarian Five-Year Plan (1971-75)", *Acta Oeconomica*, 5, 173-192.
- Drèze, J. (1975) "Existence of an Exchange Equilibrium under Price Rigidities", *International Economic Review*, 16, 301-320.
- Ehrlich, E. (1967) "International Comparisons by Indicators Expressed in Physical Units and Per Capita National Income", *Acta Oeconomica*, 2, 107-148.
- Ehrlich, E. (1968) "Nemzeti jövedelmek dinamikus nemzetközi összehasonlítása természetes mutatókkal" (International comparison of national income over time using physical indicators), *Közgazdasági Szemle*, 15, 191-212.
- Ellman, M. J. (1979) *Full Employment - Lessons from State Socialism*, Leiden-Antwerp: Stenfort Kroese.

- Emery, F. E., ed. (1969) *Systems Thinking*, Harmondsworth: Penguin.
- Erdős, P. (1966) *Adalékok a mai tőkés pénz, a konjunkturaingadozások és a gazdasági válságok elméletéhez* (for English translation see P. Erdős (1971)), Bp: KJK.
- Erdős, P. (1971) *Contributions to the Theory of Capitalist Money, Business Fluctuations and Crises*, Bp: Akadémiai Kiadó.
- Erdős, P. (1976) *Bér, profit, adóztatás* (Wages, profit, taxation), Bp: KJK.
- Erdős, T. (1977) "A profit nagyságának meghatározottságáról a 'tisztá kapitalizmusban'" (The determination of the level of profit in "pure capitalism"), *Közgazdasági Szemle*, 24, 1169–1182.
- Erdős, T. (1978) "Profitnagyság a mai kapitalizmusban" (The level of profit in contemporary capitalism), *Közgazdasági Szemle*, 25, 204–217.
- Ersek, T. (1976) "Az árrendszer jövedelem- és fogyasztás-szabályozó szerepéről" (The price system as a regulator of income and consumption), *Pénzügyi Szemle*, 20, 263–275.
- Fabri, E. (1973) "A vállalatok közötti kapcsolatok és erőviszonyok" (Linkages and power relations among firms), *Közgazdasági Szemle*, 20, 1011–1021.
- Falus-Szikra, K. (1974a) "A gazdasági versenyről", (for English translation see K. Falus-Szikra (1974b)), *Közgazdasági Szemle*, 21, 275–289.
- Falus-Szikra, K. (1974b) "On Economic Competition", *Acta Oeconomica*, 13, 49–64.
- Falus-Szikra, K. (1975) *A termelékenység és hajtóerői* (Productivity and its driving forces), Bp: Kossuth.
- Falus-Szikra, K. (1978) "A bér és a bérén kívüli tényezők szerepe a munkaerő allokációjában" (Role of wage and nonwage factors in the allocation of labor), *Közgazdasági Szemle*, 25, 257–274.
- Faluvegi, L. (1976) "Development of the Financial Regulators and the New Hungarian Five-Year Plan", *Acta Oeconomica*, 16, 19–34.
- Faluvegi, L. (1977) *Allami pénzügyek és gazdaságirányítás* (State finances and economic management), Bp: KJK.
- Farkas, K. (1976) *Készlet és adaptáció – Készletfolyamatok a népgazdaság különböző szintjein* (Stock and adaptation – Stock adjustment processes at various levels of the economy), mimeo., Bp: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Fekete, Gy. (1973) "A távlatilag várható munkaerőhelyzet és a vállalatok magatartása" (The labor situation expected in the long-run and firms' behavior), *Munkaügyi Szemle*, 17, appendix no. 1-2, 1–14.
- Ferge, Zs. (1975a) "Társadalompolitika, szociálpolitika és a központosított újraelosztás típusai" (for English translation see Zs. Ferge (1975b)), *Közgazdasági Szemle*, 22, 709–724.
- Ferge, Zs. (1975b) "Societal Policy, Social Policy and Types of Centralized Redistribution", *Acta Oeconomica*, 15, 55–75.
- Ferge, Zs. (1978) "Keresetek, jövedelem, adózás" (Earnings, income, taxation), *Valóság*, 21, no. 3, 27–41.
- Fonál, S. (1973) "Építőipari kapacitás és piac" (The capacity of the construction industry and the market), *Közgazdasági Szemle*, 20, 183–194.
- Friedman, M. (1953) *Essays in Positive Economics*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Friedman, M. (1968) "The Role of Monetary Policy", *American Economic Review*, 58, 1–18.
- Friedman, M. (1975) *Unemployment versus Inflation*, London: IEA.
- Friedman, M. (1977a) *From Galbraith to Economic Freedom*, London: IEA.
- Friedman, M. (1977b) "Nobel Lecture: Inflation and Unemployment" *Journal of Political Economy*, 85, 451–472.
- Friedman, M., F. A. Hayek et al. (1974) *Inflation: Causes, Consequences, Cures*, London: IEA.
- Frisch, R. (1936) "Annual Survey of General Economic Theory: The Problem of Index Numbers", *Econometrica*, 4, 1–38.
- Frisch, R. (1974) *Kvantitatív és dinamikus közgazdaságtan* (Quantitative and dynamic economics), Bp: KJK.

- Friss, I., ed. (1962) *A Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaságtudományi Intézetének Évkönyve* (Yearbook of the Institute of Economics of the Hungarian Academy of Sciences), vol. III, 1960-1961, Bp: KJK.
- Friss, I., ed. (1971) *Reform of the Economic Mechanism in Hungary*, Bp: Akadémiai Kiadó.
- Friss, I., ed. (1976a) *Gazdaságpolitikánk tapasztalatai és tanulságai (1957-1960)* (Experiences and lessons of Hungarian economic policy (1957-1960)), Bp: Kossuth.
- Friss, I. (1976b) "Gazdaságpolitikai tanulságok" (Lessons of economic policy), see I. Friss, ed. (1976a).
- Gábor, R. I. (1979) "A második (másodlagos) gazdaság" (The second (secondary) economy), *Vallás*, 22, no. 1, 22-36.
- Gábor, R. I. and P. Galasi (1978) *A magángazdasági tevékenység a mai szocialista gazdaságban* (Private economic activity in the present-day socialist economy), mimeo., Bp: Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem.
- Gács, J. (1976) "Hiány és támogatott fejlesztés (Tendenciák az építőanyagipar irányításának történetében)" (Shortage and subsidised development: Tendencies in the history of management of the building materials industry), *Közgazdasági Szemle*, 23, 1043-1060.
- Gács, J. and M. Lackó (1973) "A Study of Planning Behaviour on the National-Economic Level", *Economics of Planning*, 13, 91-119.
- Gács, J. and M. Lackó (1974) "A népgazdasági szintű tervezési magatartás vizsgálata" (Hungarian text of J. Gács and M. Lackó, (1973)), *Közgazdasági Szemle*, 21, 257-274.
- Gadó, O., ed. (1972) *Reform of the Economic Mechanism in Hungary*, Bp: Akadémiai Kiadó.
- Gadó, O. (1976a) *Közgazdasági szabályozó rendszerünk 1976-ban* (for English translation see O. Gadó (1976b)), Bp: Kossuth.
- Gadó, O. (1976b) *The Economic Mechanism in Hungary. How it Works in 1976*, Bp-Leyden: Akadémiai Kiadó-Sijthoff.
- Galbraith, J. K. (1967) *The New Industrial State*, Boston: Houghton-Mifflin.
- Galbraith, J. K. (1970) *Az új ipari állam* (Hungarian translation of J. K. Galbraith (1967)), Bp: KJK.
- Galbraith, J. K. (1973) *Economics and the Public Purpose*, Boston: Houghton-Mifflin.
- Goldfeld, S. and R. Quandt (1975) "Estimation in a Disequilibrium Model and the Value of Information", *Journal of Econometrics*, 3, 325-438.
- Goldmann, J. (1977) *A makroökonómiai elemzés és előrejelzés* (Macroeconomic analysis and forecasting), Bp: KJK.
- Goldmann, J. and K. Kouba (1969) *Economic Growth in Czechoslovakia*, Prága: Academia.
- Goldmann, J. and K. Kouba (1970) *Bevezetés a szocialista gazdaság növekedési elméletébe* (Hungarian translation of J. Goldmann and K. Kouba (1969)), Bp: KJK.
- Gordon, D. F. and A. Hynes (1970) "On the Theory of Price Dynamics", see E. S. Phelps, ed. (1976a).
- Graf, J. de V. (1957) *Theoretical Welfare Economics*, Cambridge: Cambridge UP.
- Grandmont, J. M. (1977) "The Logic of the Fix-Price Method", *Scandinavian Journal of Economics*, 79, 169-186.
- Green, H. A. J. (1976) *Consumer Theory*, London: Macmillan.
- Griliches, Z. (1968) "Hedonic Price Indexes for Automobiles: An Econometric Analysis of Quality Change", see A. Zellner, ed. (1968).
- Griliches, Z., ed. (1971) *Price Indexes and Quality Change*, Cambridge, Mass.: Harvard UP.
- Gustafsson, J. R., B. Härsman and F. Snickars (1977) "Intraregional Migration and the Housing Market", see A. E. Andersson and A. Holmsberg, eds. (1977), pp. 267-305.
- Hagelmayr, I. (1976) "Költségvetési szufficit és deficit a szocialista gazdaságban" (Budget surpluses and deficits in the socialist economy), *Pénzügyi Szemle*, 20, 412-418.
- Hahn, F. H. and F. P. R. Brechling, eds. (1966) *The Theory of Interest Rates*, London: Macmillan.
- Hale, J. (1969) *Ordinary Differential Equations*, New York: Wiley.

- Halmos, B. (1977) "Több kisebb lakást vagy kevesebb nagy lakást" (More smaller flats, or fewer larger ones), *Valóság*, 20, no. 5, 71–77.
- Hankiss, E. (1978) "Változatok a korrupcióna" (Variations on corruption), *Valóság*, 21, no. 6, 56–73.
- Hankiss, E. and Gy. Mánichin (1976) "Szempontok az élet 'minőségének' szociológiai vizsgálatához" (Points to consider in the sociological examination of the "quality" of life), *Valóság*, 19, no. 6, 20–34.
- Hansen, B. (1951) *A Study in the Theory of Inflation*, London: Allen & Unwin.
- Hayek, A. F. (1944) *Der Weg zur Knechtschaft*, München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1976.
- Heal, G. M. (1973) *The Theory of Economic Planning*, Amsterdam: North-Holland.
- Hegedűs, A. and M. Márkus (1978) "A kisvállalkozó és a szocializmus" (The small entrepreneur and socialism), *Közgazdasági Szemle*, 25, 1076–1096.
- Hegedűs, Zs. and M. Tardos (1974) "A vállalati vezetők helyzetének és motivációjának néhány problémája" (A few problems of the situation and motivation of managers of firms.), *Közgazdasági Szemle*, 21, 162–173.
- Henderson, J. M. and R. E. Quandt (1958) *Microeconomic Theory*, New York: McGraw-Hill.
- Hetényi, I. (1976) "Growth and Equilibrium in the Fifth Five-Year Plan of Hungary for the Years 1976–1980", *Acta Oeconomica*, 16, 5–18.
- Hicks, J. R. (1937) "Mr. Keynes and the 'Classics': A Suggested Interpretation", *Econometrica*, 5, 147–159.
- Hicks, J. R. (1939a) *Value and Capital*, Oxford: Clarendon.
- Hicks, J. R. (1939b) *Érték és tőke* (Hungarian translation of J. R. Hicks (1939a)), Bp: KJK, 1978.
- Hicks, J. R. (1965) *Capital and Growth*, Oxford: Clarendon.
- Hicks, J. R. (1974a) *The Crisis in Keynesian Economics*, Oxford: Blackwell.
- Hicks, J. R. (1974b) *A keynesi gazdaságtan válsága* (Hungarian translation of J. R. Hicks (1974a)), Bp: KJK, 1978.
- Hilferding, R. (1910) *Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus*, Berlin: Dietz, 1947.
- Hirschman, A. O. (1958) *The Strategy of Economic Development*, New Haven: Yale UP.
- Hirschman, A. O. (1970) *Exit, Voice and Loyalty*, Cambridge: Harvard UP.
- Hoch, R. (1962) "Az indifference felületekről szóló tanítás elméleti alapjainak bírálata" (Criticism of the theoretical foundations of the theory of indifference curves) see I. Friss, ed. (1962).
- Hoch, R. (1972) *Fogyasztás és ár* (for English translation see R. Hoch, 1979), Bp: KJK.
- Hoch, R. (1977) "Fogyasztáspolitikánk elméleti alapjaihoz" (To the theoretical foundations of Hungarian consumption policy), *Társadalmi Szemle*, 33, no. 9, 13–27.
- Hoch, R. (1978) "További gondolatok a nemzeti vagyon fejlesztéséről és összetételéről" (Further thoughts on the development and composition of national wealth) *Gazdaság* 12, no. 4, 41–56.
- Hoch, R. (1979) *Consumption and Price with Special Regard to the Theories and Practice of the Socialist Countries*, Bp–Alphen: Akadémiai Kiadó–Sijthoff and Nordhoff.
- Hoch, R., E. John and J. Timár (1975) "Távlati fogyasztáspolitikánk cél- és eszközszerkezete" (The aims and means of Hungarian long-term consumption policy), *Gazdaság*, 9, no. 1, 61–72.
- Hoffmann, I. (1977) *A magyar háztartások gazdálkodási modellje* (A model of the Hungarian household sector), Bp: KJK.
- Holt, C. C. (1970) "Job Search, Phillips' Wage Relation, Union Influence", see E. S. Phelps, ed. (1970a).
- Howard, D. (1976) "The Disequilibrium Model in a Controlled Economy: An Empirical Test of the Barro–Grossman Model", *American Economic Review*, 66, 871–879.
- Howitt, P. W. (1978) "The Qualitative Effects of False Trading" see G. Schwödiauer, ed. (1978), pp. 453–462.

- Huszár, J. and M. Mandel (1975) "A beruházási rendszer működésének néhány tapasztalata" (A few experiences in the functioning of the investment system), *Közgazdasági Szemle*, 22, 1387–1395.
- Husztai, E. (1971) *Vállalati és népgazdasági pénzfolyamatok* (Financial processes in the firm and in the national economy), Bp: KJK.
- Iván, A. P. (1975) "Foglalkoztatáspolitikánkról" (Hungarian employment policy), *Gazdaság*, 9, no. 2, 37–47.
- Jaiswal, N. K. (1968) *Priority Queues*, New York: Academic Press.
- Jánosy, F. (1963) *A gazdasági fejlettség mérhetősége és új mérési módszere* (The measurability of the level of economic development and a new method for its measurement), Bp: KJK.
- Jánosy, F. (1966) *A gazdasági fejlődés trendvonala és a helyreállítási periódusok* (The trend line of economic development and the reconstruction periods), Bp: KJK.
- Jánosy, F. (1969) "Gazdaságunk mai ellentmondásainak eredete és felszámolásuk útja" (for English translation see F. Jánosy, (1970)), *Közgazdasági Szemle*, 16, 806–829.
- Jánosy, F. (1970) "The Origins of Contradictions in Our Economy and the Path to Their Solution", *Eastern European Economics*, 4, 357–390.
- Jávorka, E. (1973) *Árak és jövedelmek* (Prices and incomes), Bp: Kossuth.
- Johansen, L. (1977) *Lectures on Macroeconomic Planning, 1. General Aspects*, Amsterdam: North-Holland.
- Juhász, A. (1978) "Szervezés és készletgazdálkodás" (Organization and stock control), *Népzsabadság*, 36, no. 299, 20 December, 10.
- Kaldor, N. (1960a) *Essays on Value and Distribution*, London: Duckworth.
- Kaldor, N. (1960b) *Essays on Economic Stability and Growth*, London: Duckworth.
- Kaldor, N. (1972) "The Irrelevance of Equilibrium Economics", *Economic Journal*, 82, 1237–1255.
- Kalecki, M. (1964) *Theory of Economic Dynamics*, London: Allen & Unwin.
- Kalecki, M. (1970) "Theories of Growth in Different Social Systems", *Scientia*, 40, 1–6.
- Kalecki, M. (1972) *Selected Essays on the Economic Growth of the Socialist and Mixed Economies*, Cambridge: Cambridge UP.
- Karakas, L. (1976) "Az V. ötéves terv munkaerőgazdálkodási feladatai" (Managing the labor force in the fifth five-year plan), *Társadalmi Szemle*, 31, 15–23.
- Karlquist, A., L. Lundquist, F. Snickars and J. W. Weibull, eds. (1978) *Spatial Interaction Theory and Planning Models*, Amsterdam: North-Holland.
- Keynes, J. M. (1936a) *The General Theory of Employment, Interest and Money*, London: Macmillan, 1961.
- Keynes, J. M. (1936b) *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* (Hungarian translation of J. M. Keynes (1936a)), Bp: KJK, 1965.
- Kleinrock, L. (1976) *Queueing Systems*, vol. II, New York: Wiley.
- Knudsen, N. C. (1972) "Individual and Social Optimization in a Multi-Server Queue with a General Cost-Benefit Structure", *Econometrica*, 40, 515–528.
- Koehler, W. (1938) "Closed and Open Systems", see F. E. Emery, ed. (1969).
- Konrád, Gy. and I. Szélenyi (1969) "A lakáselosztás szociológiai kérdései" (Sociological problems of the distribution of dwellings), *Valóság*, 12, no. 8, 28–39.
- Kornai, J. (1957) *A Gazdasági vezetés túlzott központosítása* (for English translation see J. Kornai (1959)), Bp: KJK.
- Kornai, J. (1958) "Kell-e korrigálni a nyereségrészesedést?" (Is profit sharing to be corrected?), *Közgazdasági Szemle*, 5, 720–734.
- Kornai, J. (1959) *Overcentralization in Economic Administration*, London: Oxford UP.
- Kornai, J. (1971a) *Anti-Equilibrium*, Bp: KJK.
- Kornai, J. (1971b) *Anti-Equilibrium*, Amsterdam: North-Holland.
- Kornai, J. (1972a) *Erőltetett vagy harmonikus növekedés* (Hungarian text of J. Kornai (1972b)), Bp: Akadémiai Kiadó.
- Kornai, J. (1972b) *Rush versus Harmonic Growth*, Amsterdam: North-Holland.
- Kornai, J. (1973) *A gazdasági szerkezet matematikai tervezése* (for English translation see J.

- Kornai (1975a)), Bp: KJK.
- Kornai J. (1974) *Az adaptáció csikorgó gépezete* (The creaking machinery of adaptation), with the assistance of A. Deák, K. Farkas, M. Lackó and A. Simonovits, mimeo., Bp: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Kornai, J. (1975a) *Mathematical Planning of Structural Decisions*, Amsterdam: North-Holland.
- Kornai, J. (1975b) "A hiány méréséről" (for English translation see J. Kornai (1976b)), vol. 53, 1203-1229.
- Kornai, J. (1976a) "A gazdasági viselkedés normái és a norma szerinti szabályozás" (Norms of economic behavior and control by norms), *Közgazdasági Szemle*, 23, 1-14.
- Kornai, J. (1976b) "The Measurement of Shortage", *Acta Oeconomica*, 16, 321-344.
- Kornai, J. and T. Lipták (1962) "Kétszintű tervezés: Játékelméleti model és iteratív számítási eljárás nepgazdasági távlati tervezési feladatok megoldására" (Two-level planning: A game theory model and an iterative computational method for the solution of long-term planning problems), *MTA Matematikai Kutató Intézetének Közleményei*, 7, 577-621.
- Kornai, J. and T. Lipták (1965) "Two-Level Planning", *Econometrica*, 33, 141-169.
- Kornai, J. and B. Martos (1971) "Gazdasági rendszerek vegetatív működése" (Vegetative functioning of economic systems), *Szigma*, 4, 34-50.
- Kornai, J. and B. Martos (1973) "Autonomous Functioning of the Economic System", *Econometrica*, 41, 509-528.
- Kornai, J. and B. Martos, eds. (1979a) *Szabályozás árjelzések nélkül* (for English translation see J. Kornai and B. Martos, eds. (1979b)), under publication, Bp: Akadémiai Kiadó.
- Kornai, J. and B. Martos, eds. (1979b) *Non-Price Control*, under publication, Bp-Amsterdam: Akadémiai Kiadó-North-Holland.
- Kornai, J. and A. Simonovits (1975a) "Szabályozási problémák Neumann-gazdaságokban" (Control problems in Neumann economies), *Szigma*, 8, 81-99.
- Kornai, J. and A. Simonovits (1975b) "Rendelés-jelzésen alapuló szabályozás egy Neumann-gazdaságban" (Control based on order signal in a Neumann economy), *Szigma*, 8, 281-289.
- Kornai, J. and A. Simonovits (1977a) "Decentralized Control Problems in Neumann Economies" *Journal of Economic Theory*, 14, 44-67.
- Kornai, J. and A. Simonovits (1977b) *Piaci modell* (Model of the market), manuscript, Bp: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Kornai, J. and J. W. Weibull (1977) *The Normal State of the Market in a Shortage Economy: a Queue Model*, mimeo., Stockholm: Institute for International Economic Studies.
- Kornai, J. and J. W. Weibull (1978a) "The Normal State of the Market in a Shortage Economy: A Queue Model", *Scandinavian Journal of Economics*, 80, 375-398.
- Kornai, J. and J. W. Weibull (1978b) "A piac normál állapota hiánygazdaságban; egy sorbanállási modell" (Hungarian translation of J. Kornai and J. W. Weibull (1978a)), *Szigma*, 11, 1-32.
- Kovács, J. (1974) "Teljes foglalkoztatás és munkaerőhiány" (Full employment and labor shortage), *Közgazdasági Szemle*, 21, 796-802.
- Kovács, J. (1975) "Az életszínvonal-tervezés konzisztenciafeltételei" (Consistency conditions for planning living standards), *Közgazdasági Szemle*, 22, 60-64.
- Köves, P. and G. Párniczky (1973) *Általános statisztika* (General statistics), Bp: KJK.
- Kritsman, L. N. (1925) "Geroichesky Period Velikoy Russkoy Revolyutsiya - Opit Analiza t.n. 'Voyennoye Kommunyizma'" (for German translation see L. N. Kritsman (1929)), *Vsesoyuznyy Akademicheskoy Akademii*, no. 9.
- Kritsman, L. N. (1929) *Die Heroische Periode der Grossen Russischen Revolution*, Wien: Verlag für Literatur und Politik.
- Kutas, J. and Es. Fausz (1976) "A nők foglalkoztatottságának és szakképzettségének változása 1970-1973 között" (Change in the employment and qualifications of women, 1970-1973), *Közgazdasági Szemle*, 23, 1153-1162.

- Lackó, M. (1975) "Consumer Savings and the Supply Situation", *Acta Oeconomica*, 15, 365–384.
- Lackó, M. (1976) "Lakossági megtakarítás és ellátási helyzet" (Hungarian text of M. Lackó (1975)), *Közgazdasági Szemle*, 23, 535–551.
- Ladányi, J. (1975) "Fogyasztói árak és szociálpolitika" (Consumer prices and welfare policy), *Valóság*, 18, no. 12, 16–29.
- Ladányi, J. (1976) "A gazdasági mechanizmus változásai, központi és vállalati szociális juttatások, szociálpolitika" (Changes in the economic mechanism, central and enterprise fringe benefits, welfare policy), *Valóság*, 19, no. 9, 33–46.
- Laidler, R. E. W. and I. M. Parkin (1975) "Inflation—A Survey", *Economic Journal*, 85, 741–809.
- Laki, M. (1975) "Versenyhelyzet és vállalati termékszerkezet" (Competitive situation and firms' output structure), *Közgazdasági Szemle*, 22, 382–394.
- Laki, M. (1978a) *Év végi hajrá az iparban és a külkereskedelemben*, (The end-of-year rush in industry and foreign trade), mimeo., Bp: Konjunktúra és Piackutató Intézet.
- Laki, M. (1978b) *Növekedés és rugalmasság* (Growth and flexibility), mimeo., Bp: Szövetkezeti Kutató Intézet.
- Lancaster, K. J. (1957) "Revising Demand Theory", *Economica* 24, 354–360.
- Lancaster, K. J. (1966) "A New Approach to Consumer Theory", *Journal of Political Economy*, 84, 132–157.
- Lapan, H. (1977a) *Price Changes, Price Uncertainty and Resource Allocation in an Open Economy*, mimeo., Stockholm: Institute for International Economic Studies.
- Lapan, H. (1977b) *Price Uncertainty, Information and Resource Allocation*, mimeo., Stockholm: Institute for International Economic Studies.
- Laslett, P. and W. G. Runciman, eds. (1967) *Philosophy, Politics and Society*, Oxford: Blackwell.
- Layard, R. ed. (1976) *Cost-Benefit Analysis*, Harmondsworth: Penguin.
- Leijonhufvud, A. (1968) *On Keynesian Economics and the Economics of Keynes*, New York: Oxford UP.
- Leijonhufvud, A. (1972) *Classnotes on Say's Principle*, mimeo., Los Angeles: University of California, Los Angeles.
- Lenin, V. I. (1917) "Az imperializmus, mint a kapitalizmus legfelsőbb foka" (Imperialism as the highest form of capitalism), *Lenin Válogatott Művei I. kötet* (Lenin, Selected Works, vol. I.) Bp: Kossuth.
- Leontief, W. (1953) *The Structure of the American Economy, 1919–1939*, New York: Oxford UP.
- Leontief, W. (1966) *Input-Output Economics*, New York, Oxford UP.
- Leontief, W. (1977) *Terv és gazdaság* (Plan and economy), Bp: KJK.
- Lindbeck, A. (1967) "Rent Control and Housing Policy", see A. A. Nevitt, ed. (1967).
- Lindbeck, A. (1976) "Stabilization Policy in Open Economies with Endogenous Politicians", *American Economic Review*, vol. 66, Papers and Proceedings, 1–19.
- Lippman, S. A. and J. J. McCall (1976) "The Economics of Job Search", *Economic Inquiry*, 14, 155–189, 347–368.
- Liska, T. (1969) "A bérlakás-kereskedelem koncepciója" (The concept of trade in rented flats), *Valóság*, 12, no. 1, 22–35.
- Little, I. M. D. and J. A. Mirrlees (1974) *Project Appraisal and Planning for Developing Countries*, London: Heinemann.
- Lundberg, E. (1968) *Instability and Economic Growth*. New Haven: Yale UP.
- Luxemburg, R. (1913) *Die Akkumulation des Kapitals*, Berlin: Singer.
- Machlup, F. (1960) "Cost Push and Demand Pull", *Review of Economics and Statistics*, 42, 125–139.
- Malinvaud, E. (1967) "Decentralized Procedures for Planning" (see E. Malinvaud and M. O. L. Bacharach, eds. (1967)).

- Malinvaud, E. (1972) *Lectures on Microeconomic Theory*, Amsterdam: North-Holland.
- Malinvaud, E. (1977) *The Theory of Unemployment Reconsidered*, Oxford: Blackwell.
- Malinvaud, E. and M. O. L. Bucharach, eds. (1967) *Activity Analysis in the Theory of Growth and Planning*, London: Macmillan.
- Manove, M. (1973) "Non-Price Rationing of Intermediate Goods in Centrally Planned Economies", *Econometrica*, 41, 829–852.
- Marschak, J. and R. Radner (1972) *Economic Theory of Teams*, New Haven: Yale UP.
- Marton, A. (1976) *Az osztrák és a magyar fogyasztói árpolitika és áralakulása 1945–1972* (Austrian and Hungarian consumer price policy and price movements, 1945–1972), Bp: Akadémiai Kiadó.
- Marx, K. (1867–1894a) *A Tőke (Capital)*, Bp: Kossuth, 1973–1974.
- Marx, K. (1867–1894b) *Capital*, Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1961–1967.
- Mátyás, A. (1973) *A modern polgári közgazdaságtan története* (History of modern bourgeois economics), Bp: KJK.
- Maunder, W. F. (1970) *Bibliography of Index Numbers*, London: Athlone.
- McCafferty, S. (1977) "Excess Demand, Search, and Price Dynamics", *American Economic Review*, 67, 228–235.
- Megyeri, E. (1976) *Erőforrás-értékelés és jövedelemszabályozás* (Resource evaluation and income regulation), Bp: KJK.
- Mihályi, P. (1977) "Történeti szempontok a magyarországi lakáshiány értékeléséhez" (Historical viewpoints for the evaluation of Hungarian housing shortage), *Valóság* 20, no. 5, 48–59.
- Mihályi, P. (1978) "Egy tipikus veszteségforrás avagy az ingatlankezelés helyzete Budapesten" (A typical example of waste, or the unsatisfactory maintenance of council houses in Budapest), *Valóság*, 21, no. 2, 87–96.
- Mishan, E. J. (1975) *Cost-Benefit Analysis: An Informal Introduction*, London: Allen & Unwin.
- Moldován, T. (1977) "Ez a helyzet az autópiacon – Interjú Csüri Istvánnal, a Merkur vezérigazgatójával" (This is the situation of the market of cars – An interview with I. Csüri, general manager of Merkur), BP: *Autósélet-Képes Magazin*, p. 29.
- Moran, P. A. P. (1959) *The Theory of Storage*, London: Methuen.
- Nagorski, A. (1978) "Japan vs. the World", *Newsweek*, 42, 17 July, 8–12.
- Nagy, T. (1967) "Az ár és a társadalmilag szükséges ráfordítások a szocializmusban" (Price and socially necessary inputs under socialism), *Közgazdasági Szemle*, 14, 141–154.
- Nagy, T. and Zs. Esze (1963) "A 'többszatornás' ipari termelői ártípus" (The "multi-channel" type of industrial producer's prices), *Közgazdasági Szemle*, 10, 15–29.
- Nemes, F. (1976) *Érdekltség – magatartás – tartalékok* (Interest – behavior – reserves), Bp: KJK.
- Nevitt, A. A., ed. (1967) *The Economic Problems of Housing*, London: Macmillan.
- Nikaido, H. (1975a) "Economic Adjustments under Noncompetitive Pricing", see R. H. Day, and T. Groves, eds. (1975).
- Nikaido, H. (1975b) *Monopolistic Competition and Effective Demand*, Princeton: Princeton UP.
- Nordhaus, W. D. and J. Tobin (1972) "Is Growth Obsolete?", *Economic Growth*, New York: National Bureau of Economic Research.
- Novozhilov, V. V. (1926) "Nedostatok Towarow", *Westnik Finansow*, no. 2.
- Nyers, R. (1969a) *25 kérdés és válasz gazdaságpolitikai kérdésekről*, (for English translation see R. Nyers (1969b)), Bp: Kossuth.
- Nyers, R. (1969b) *Economic Reform in Hungary: Twenty-five Questions and Answers*, Bp: Pannónia.
- Nyers, R. (1972) "Gazdaság és politika kapcsolata a szocialista építésben" (The relation between economics and politics in the building of socialism), *Közgazdasági Szemle*, 25, 27–32.

- Okun, A. (1962) "Potential GNP: Its Measurement and Significance", *American Statistical Association Proceedings*.
- Olivera, H. G. (1960) "Cyclical Economic Growth under Collectivism", *Kyklos*, 2, 229–232.
- Palos, I. and T. Pintér (1978) "A kereslet kielégítettségének mérése" (The measurement of the satisfaction of demand), *Kereskedelmi Szemle*, 19, no. 10, 1–5.
- Papandreou, A. G. (1972) *Paternalistic Capitalism*, Toronto: Copp Clark.
- Patinkin, D. (1965) *Money, Interest and Prices*, New York, Harper–Row.
- Péter, Gy. (1956) *A gazdaságosság és a jövedelmezőség jelentősége a terengazdálkodásban* (The importance of economic efficiency and profitability in planned economy), Bp: KJK.
- Péter, Gy. (1967) "On the Planned Central Control and Management of the Economy", *Acta Oeconomica*, 2, 23–46.
- Phelps, E. S., ed. (1970a) *Microeconomic Foundations of Employment and Inflation Theory*, New York: Norton.
- Phelps, E. S. (1970b) "Money Wage Dynamics and Labor Market Equilibrium", see E. S. Phelps, ed. (1970a).
- Phelps, E. S. ed. (1973) *Economic Justice*, Harmondsworth: Penguin.
- Phillips, A. W. (1958) "The Relationship between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom", *Economica*, 25, 283–299.
- Polányi, K. (1944) *The Great Transformation*, New York: Rinehart.
- Polányi, K. (1976) *Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet* (Archaic society and the economic approach), Bp: Gondolat.
- Pongrácz, L. (1976) "Aktuális feladatok a munkaerőgazdálkodásban" (Present tasks in labor force management), *Gazdaság*, 10, no. 3, 62–67.
- Portes, R. and D. Winter (1977a) "The Demand for Money and for Consumption Goods in Centrally Planned Economies", *Review of Economics and Statistics*, 60, 8–18.
- Portes, R. and D. Winter (1977b) "The Supply of Consumption Goods in Centrally Planned Economies", *Journal of Comparative Economics*, 1, 351–365.
- Portes, R. and D. Winter (1978) *Disequilibrium Estimates for Consumption Goods Markets in Centrally Planned Economies*, mimeo., Cambridge, Mass.: Harvard Institute of Economic Research.
- Prékopa, A., ed. (1965a) *Colloquium on Applications of Mathematics to Economics*, Bp: Akadémiai Kiadó.
- Prékopa, A. (1965b) "Reliability Equation for an Inventory Problem and Its Asymptotic Solutions", see A. Prékopa, ed. (1965a), pp. 317–327.
- Pryor, F. L. (1977) "Some Costs and Benefits of Markets: An Empirical Study", *Quarterly Journal of Economics*, 41, 81–102.
- Radner, R. (1975) "Satisficing", *Journal of Mathematical Economics*, 2, 253–267.
- Radner, R. and M. Rothschild (1975) "On the Allocation of Effort", *Journal of Economic Theory*, 10, 358–376.
- Radnóti, É. (1974) *A kuszó infláció elméleti problémái* (Theoretical problems of creeping inflation), Bp: KJK.
- Radnóti, É. (1978) "Az egyensúlyhiány megfigyelése a fogyasztási cikkek piacán" (The observation of disequilibrium in the market for consumer goods), *Kereskedelmi Szemle*, 19, no. 10, 6–8.
- Rawls, J. (1967) "Distributive Justice" (see P. Laslett and W. G. Runciman, eds. (1967)).
- Riesz, M. (1964) "A forgalom pénzellátása és a bankhitel" (Money supply and bank credit for trade), *Pénzügyi Szemle*, 8, 457–463.
- Riesz, M. (1970) *Pénzforgalom és hitel* (Currency circulation and credit), Bp: Tankönyvkiadó.
- Riesz, M. (1976) "A hitel lejáratának elméletéhez" (On the theory of expiration of credit), *Pénzügyi Szemle*, 20, 785–791.
- Rimler, J. (1976) *Fejlődéscélmezés ökonometriaai módszerekkel* (Analysis of growth using econometric methods), Bp: KJK.

- Robinson, J. (1933) *The Economics of Imperfect Competition*, London: Macmillan, 1961.
- Robinson, J. and J. Eatwell (1973) *An Introduction to Modern Economics*, London: McGraw-Hill.
- Román, Z. (1973) *Termelékenységünk az iparban* (Productivity in Hungarian industry), Bp: KJK.
- Rothschild, M. (1973) "Models of Market Organization with Imperfect Information: A Survey", *Journal of Political Economy*, 82, 1283-1308.
- Rothschild, M. (1975) "Further Notes on the Allocation of Effort", see R. H. Day and T. Groves, eds. (1975).
- Samuelson, P. A. (1945) *Foundations of Economic Analysis*, Cambridge: Harvard UP. 1955.
- Samuelson, P. A. (1948a) *Economics*, New York: McGraw-Hill, 1973.
- Samuelson, P. A. (1948b) *Közgazdaságtan* (Hungarian translation of P. A. Samuelson (1948a)), Bp: KJK, 1976.
- Schwartz, B. (1975) *Queuing and Waiting*, Chicago: University of Chicago Press.
- Schwödiauer, G., ed. (1978) *Equilibrium and Disequilibrium in Economic Theory*. Dordrecht: Reidel.
- Shackle, G. L. S. (1972) *Epistemics and Economics*, Cambridge: Cambridge UP.
- Shaw, J. A. (1976) "The Theory of Consumer Rationing, Pareto Optimality and the USSR: a Non-Linear Programming Approach", see J. Thornton, ed. (1976).
- Simon, H. A. (1955) "A Behavioral Model of Rational Choice", *Quarterly Journal of Economics*, 69, 99-118.
- Simon, H. A. (1959) "Theories of Decision-Making in Economics and Behavioral Science", *American Economic Review*, 49, 253-283.
- Siven, C. H. and B. C. Ysander (1973) "Kornai János: *Anti-Equilibrium*, On Economic Systems Theory and the Tasks of Research" (book review), *Swedish Journal of Economics*, 75, 315-319.
- Slutsky, E. E. (1915) "On the Theory of the Budget of the Consumer", *Giornale degli Economisti*, 51, 1-26.
- Soós, K. A. (1974) *A beruházási feszültség fennmaradása Magyarországon az új gazdasági mechanizmusban* (Maintaining investment tension in Hungary under the New Economic Mechanism), manuscript, Bp: MTA Közgazdaságtudományi Intézet.
- Soós, K. A. (1975a) "A beruházások ingadozásának okai a magyar gazdaságban" (for English translation see K. A. Soós (1975b)), *Közgazdasági Szemle*, 22, 104-111.
- Soós, K. A. (1975b) "Causes of Investment Fluctuations in the Hungarian Economy", *Eastern European Economics*, 14, no. 2, 25-36.
- Sraffa, P. (1960a) *Production of Commodities by Means of Commodities*, Cambridge; Cambridge UP, 1973.
- Sraffa, P. (1960b) *Áruk termelése áruk révén* (Hungarian translation of P. Sraffa (1960a)), Bp: KJK, 1975.
- Stone, R. (1975) *Towards a System of Social and Demographic Statistics*, New York: UN.
- Svensson, L. E. O. (1977) *Effective Demand and Stochastic Rationing*, mimeo., Stockholm: Institute for International Economic Studies.
- Szabó, B. (1977) "Vállalati adózás, nyereségelvonás" (Taxation of firms, deductions from profits), *Valóság*, 20, no. 8, 91-95.
- Szabó, K. (1964) *A szocialista termelés alapvonásai* (Basic features of socialist production), Bp: Kossuth.
- Szabó, K., ed. (1975) *A társadalmi tulajdon és a szocialista vállalat* (Social ownership and the socialist firm), Bp: Akadémiai Kiadó.
- Szokolczai, Gy. (1973) "Az erőforrások értékelése" (Resource evaluation), *Közgazdasági Szemle*, 20, 431-452, 538-554.
- Szalai, S., ed. (1972) *The Use of Time*, The Hague: Mouton.
- Szamuely, L. (1971) *Az első szocialista gazdasági mechanizmusok* (for English translation see L. Szamuely (1974)), Bp: KJK.
- Szamuely, L. (1974) *First Models of the Socialist Economic Systems*, Bp: Akadémiai Kiadó.

- Tallós, Gy. (1975a) Bedingungen der Kreditgewährung in der VR Ungarn", *West-Ost-Journal*, 5, 27–28.
- Tallós, Gy. (1975b) "A hitelmechanizmus működéséről" (On the functioning of the credit mechanism), *Gazdaság*, 9, no. 3, 38–52.
- Tallós, Gy. (1976) *A bankhitel szerepe gazdaságirányítási rendszerünkben* (Role of bank credit in the Hungarian system of economic management), Bp: Kossuth.
- Tardos, M. (1972) "A gazdasági verseny problémái hazánkban" (Problems of economic competition in Hungary), *Közgazdasági Szemle*, 19, 911–926.
- Tardos, M. (1975a) "Vállalati önállóság és központi irányítás" (for English translation see M. Tardos (1975b)), *Közgazdasági Szemle*, 22, 822–834.
- Tardos, M. (1975b) "Enterprise Independence and Central Control", *Acta Oeconomica*, 15, 17–31.
- Tarnói, G. (1975) "Hiánycikk és 'feketepiac'" (Shortage goods and the black market), *Valóság*, 18, no. 9, 86–91.
- Thornton, J., ed. (1976) *Economic Analysis of the Soviet-Type System*, Cambridge: Cambridge UP.
- Timár, J. (1964) *Munkaerőhelyzetünk jelene és távlatai* (The present situation and prospects for the Hungarian labor market), Bp: KJK.
- Timár, J. (1977a) "Foglalkoztatáspolitikánkról és munkaerőgazdálkodásunkról" (for English translation see J. Timár (1977b)), *Közgazdasági Szemle*, 24, 129–150.
- Timár, J. (1977b) "Employment Policy and Labour Economy in Hungary", *Acta Oeconomica*, 17, 123–144.
- Timár, M. (1975a) *Gazdaságpolitika Magyarországon 1967–1973* (for English translation see M. Timár (1975b)), Bp: KJK.
- Timár, M. (1975b) *Reflections on the Economic Development of Hungary 1967–1973*, Bp: KJK.
- Tobin, J. (1970a) "On Limiting the Domain of Inequality", *Journal of Law and Economics*, 13, 263–277.
- Tobin, J. (1970b) "Money and Income: Post Hoc Ergo Propter Hoc", *Quarterly Journal of Economics*, 85, 301–317.
- Tobin, J. (1972) "Friedman's Theoretical Framework", *Journal of Political Economy*, 80, 852–863.
- Unvárszki, M. (1976) "Felhalmozási és fejlesztési politikánk néhány kérdése 1956–1960-ban" (A few questions on Hungarian accumulation and development policy in 1957–1960), see I. Friss, ed. (1976a), pp. 95–150.
- Vince, P. (1977) "Gazdálkodás és fejlesztés (A Ganz Villamossági Művek példája)" (Management and development—Example of the Ganz Electrical Works), *Valóság*, 20, no. 5, 29–36.
- Vincze, I. (1971) *Árak, adók, támogatások a gazdaságirányítási reformja után* (Prices, taxes and subsidies after the reform of economic management), Bp: KJK.
- Weitzman, M. L. (1977) "Is the Price System or Rationing More Effective in Getting a Commodity to Those who Need it Most?", *Bell Journal of Economics*, 8, 517–524.
- Wiles, P. (1974) "The Control of Inflation in Hungary, Jan. 1968–June 1973", *Economie Appliquee*, 27, 119–147.
- Zafir, M. (1974) "A mennyiség és a minőség szerepe a fogyasztás növekedésében" (Role of quantity and quality in the growth of consumption), *Statistikai Szemle*, 52, 115–126.
- Zellner, A., ed. (1968) *Readings in Economic Statistics and Econometrics*, Boston: Little, Brown.

EKONOMICKÉ VĚDY V SOCIALISTICKÝCH
ZEMÍCH

3 - 4 / 1982

Vydává Ekonomický ústav ČSAV, Praha 1, Politických vězňů 7
nákladem vlastním - v počtu 400 výtisků - formát A5 - stran 224

Vytiskl Ekonomický ústav ČSAV

Registrační číslo UVTEI 75045

